FOCUL

Henri Barbusse

Henri Barbusse

Focul

Editura ALDO
2011

Le feu
by
Henri Barbusse

Henri Barbusse
Focul

Editor ALDO PRESS, Bucureşti
© by Aldo Press

Toate drepturile pentru această versiune aparţin Aldo Press
Informaţii, comenzi ramburs, comenzi
pentru editare şi tipărire de cărţi şi broşuri
OP 76, CP 161, Bucureşti, 062590
Tel./Fax 4341750;
Email *aldopress@rdsmail.ro*
www.aldopress.ro

ISBN Print: 973-87586-1-0
ISBN ePub: 978-973-701-179-4
ISBN PDF: 978-973-701-224-1

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată de elefant.ro

În memoria camarazilor
căzuţi lângă mine
la Crouy şi la cota 119

H. B.

Focul

Jurnalul unei grupe de luptă

I

VEDENIA

Piscurile La dent du Midi, L’aiguille Verte şi Mont Blanc se înalţă în faţa figurilor livide care răsar de sub pledurile aliniate pe terasa sanatoriului.

La primul etaj al palatului-spital, terasa cu balcon de lemn sculptat, apărată de o verandă cu geamuri, pare suspendată în spaţiu, ca şi cum ar pluti asupra lumii.

Pledurile de lână fină – roşii, verzi, cafenii sau albe – de sub care se ridică obrajii subţiaţi, cu ochii arzători, sunt liniştite. Peste şezlonguri domneşte tăcerea. Cineva a tuşit. Pe urmă, se mai aude doar, din când în când, foşnetul paginilor de carte întoarse la intervale regulate, ori şoapta unei întrebări şi a unui răspuns discret, de la vecin la vecin, sau, uneori, pe balustradă, fâlfâitul ca de evantai al unei ciori mai îndrăzneţe care s-a răzleţit de stolurile ce par, în imensitatea transparentă, şiraguri de perle negre.

Tăcerea e lege. De altfel, oamenii aceştia bogaţi, independenţi, care au poposit aci din toate colţurile pământului, loviţi de aceeaşi nenorocire, au pierdut obişnuinţa vorbirii. S-au retras în ei înşişi, şi gândesc la viaţa şi la moartea lor.

O îngrijitoare apare pe galerie; păşeşte încet şi e îmbrăcată în alb. Aduce ziare, le împarte.

— Gata, exclamă acela care a apucat să desfacă cel dintâi ziarul: s-a declarat războiul.

Oricât ar fi fost de aşteptată această ştire, ea provoacă totuşi un fel de uluială, căci toţi cei ce se găsesc aici îi simt proporţiile nemăsurate.

Aceşti oameni inteligenţi şi instruiţi, profunzi prin suferinţă şi meditaţie, detaşaţi de lucruri şi, aproape, şi de viaţă, atât de departe de restul neamului omenesc încât parcă ar face parte din posteritate, privesc undeva în depărtare, spre lumea de neînţeles a oamenilor vii şi nebuni.

— Asta-i o crimă a Austriei, spune austriacul.

— Sau a Angliei, spune englezul.

— Sper că Germania va fi învinsă, spune germanul.

Se cuibăresc din nou sub pleduri, pe perne, în faţa crestelor şi a cerului. Dar, în ciuda purităţii spaţiului, liniştea e încărcată de ştirea pe care au aflat-o.

— Război!

Câţiva din cei ce stau culcaţi aci rup din când în când tăcerea şi repetă cu glas scăzut acest cuvânt, şi se gândesc că este cel mai mare eveniment al timpurilor moderne, şi poate al tuturor timpurilor.

Ba mai mult, această prevestire creează în peisajul limpede în care sunt mereu aţintiţi ochii lor, un fel de miraj confuz şi tenebros.

Întinderile calme ale vâlcelei împodobite cu sate roze ca nişte trandafiri şi cu păşuni catifelate, petele măreţe ale munţilor, dantela neagră a brazilor şi dantela albă a zăpezilor veşnice prind să freamăte de o mişcare umană, se umplu ca de un freamăt uman.

Imense mulţimi încep să furnice, în mase distincte. Pe câmpii, atacurile se revarsă val după val, apoi încremenesc; casele sunt spintecate ca nişte oameni, oraşele ca nişte case, satele apar într-o albeaţă de sfărâmături ca şi când ar fi căzut tocmai din cer pe pământ, cumplite mormane de morţi şi de răniţi schimbă faţa câmpiilor.

Se vede parcă, fiecare naţiune în parte, cum, sfârtecată de masacre, îşi smulge din inimă noi soldaţi plini de putere şi clocotind de viaţă: poţi urmări cu ochii aceşti afluenţi vii ai unui fluviu al morţii.

La nord, la sud, la apus, se desfăşoară bătălii, în toate direcţiile, în depărtări. Într-o parte sau alta a întinderilor, ori încotro te-ai întoarce, nu

există un singur punct în care războiul să nu fie prezent.

Unul din palizii vizionari, înălţându-se puţin într-un cot, enumeră beligeranţii actuali şi viitori:

— Treizeci de milioane de soldaţi.

Un altul bolboroseşte, cu ochii încărcaţi de imaginile măcelurilor:

— Două armate încăierate înseamnă o mare armată care se sinucide.

— Aşa ceva n-ar fi trebuit să se mai întâmple, rosteşte o voce profundă şi cavernoasă din rândul întâi.

Dar un altul răspunde:

— Revoluţia franceză reîncepe.

— Tronurile să ia seama! anunţă murmurul altuia.

Al treilea adaugă:

— Poate că va fi ultimul război.

Urmează o tăcere, apoi câteva frunţi în care transpiră insomnia, albite încă de fada tragedie a nopţii, se scutură.

— Cum să se pună capăt războaielor! E oare cu putinţă! Cum să se pună capăt războaielor! Această plagă a lumii e de nevindecat.

Cineva tuşeşte. Mai apoi, în bătaia soarelui, calmul imens al fâneţelor strălucitoare, în care sclipeşte palid luciul mat al vacilor şi codrii negri, şi câmpurile verzi şi depărtările albastre, îneacă această vedenie, stinge reflexul focului în care se învăluie şi trosneşte vechea lume. Tăcerea nesfârşită acoperă vuietul de ură şi de suferinţă al negrei viermuiri universale. Cei care au vorbit se întorc, unul câte unul, în ei înşişi, preocupaţi de taina plămânilor, de salvarea trupurilor lor.

Dar, în timp ce amurgul se pregăteşte să coboare în vale, o furtună izbucneşte pe masivul Mont Blanc.

Nimeni nu are voie să iasă, în această seară primejdioasă, în care se simt ajungând până sub vasta terasă – până în portul în care s-au refugiat ei – cele din urmă răbufniri ale vântului.

Aceşti grav răniţi, pe care-i macină o racilă interioară, îmbrăţişează cu ochii măreaţa răvăşire a elementelor: privesc cum se sparg în munte tunetele care ridică nori orizontali ca pe o mare, fiecare aruncând în

crepuscul, în acelaşi timp, o coloană de flăcări şi o coloană de nori, şi-şi mişcă feţele palide, cu obrajii jupuiţi, pentru a urmări zborul vulturilor care se rotesc sus de tot în cer şi privesc pământul de la înălţime peste amfiteatrele de ceţuri.

Cum să se pună capăt războaielor! spun ei. Cum să se pună capăt furtunilor!

Dar privitorii aflaţi în pragul lumii, izbăviţi de micile pasiuni de grup, eliberaţi de credinţele de până atunci, de toate orbirile, de strânsoarea tradiţiilor, înţeleg simplitatea lucrurilor şi posibilităţile care se deschid...

Deodată cel din capătul rândului strigă:

— Uitaţi-vă, jos se zăreşte ceva care se târăşte.

— Da, da... parcă ar fi nişte vieţuitoare.

— Un fel de plante...

— Un fel de oameni.

şi iată că în luminile sinistre ale vijeliei, sub norii negri despletiţi, răsfiraţi şi coborâţi asupra pământului ca nişte îngeri ai răului, li se pare că văd întinzându-se o vastă câmpie lividă. În vedenia lor nişte umbre se ridică din câmpia numai noroi şi apă, şi se agaţă la suprafaţa pământului, orbite şi doborâte de greutatea nămolului, ca nişte naufragiaţi monstruoşi. Şi li se pare că ar fi soldaţi. Câmpia inundată, brăzdată de lungi canale paralele, ciuruită de gropile cu apă, este nemăsurată, iar naufragiaţii care încearcă să se dezgroape din ea sunt nenumăraţi...

Dar cei treizeci de milioane de sclavi zvârliţi unii împotriva altora prin crimă şi rătăcire, în războiul mocirlei, îşi înalţă feţele omeneşti în care încolţeşte, în sfârşit, o voinţă. Viitorul e în mâinile sclavilor, şi acum se vede limpede că vechea lume se va transforma prin alianţa pe care într-o bună zi o vor cimenta între ei cei al căror număr şi suferinţe sunt fără de sfârşit.

II

ÎN PĂMÂNT

Cerul vast şi palid e zguduit de tunete. Căzând dintr-un fulger roşcat, fiecare explozie arată în acelaşi timp o coloană de foc în resturile nopţii şi o coloană de nori în începuturile zilei.

Sus, sus de tot, foarte departe, un stol de păsări cumplite, cu respiraţia puternică şi sacadată, pe care le auzi fără să le vezi, se înalţă în largi rotocoale, pentru a privi pământul.

Pământul! Deşertul se iveşte imens şi plin de apă, sub îndelungata tristeţe a zorilor. Bălţoace, pâlnii, în care briza tăioasă a dimineţii ciupeşte şi înfioară apa; pârtii tasate de trupe şi transporturile nocturne în aceste câmpuri sterpe brăzdate de dârele roţilor ce sclipesc ca nişte şine de oţel în lumina firavă; mormane de noroi pe care se înalţă, ici şi colo, câţiva stâlpi rupţi, capre de lemn în formă de X, sfărâmate, ghemotoace de sârmă ghimpată încolăcită, răsucită, adevărate mărăcinişuri. Cu bancurile de nămol şi cu bălţoacele lui, ai zice că e o imensă pânză cenuşie ce pluteşte pe mare şi pe care talazul o acoperă din loc în loc. Nu plouă, dar totul e jilav, lăbărţat, spălat, naufragiat, şi chiar lumina lividă pare să curgă.

Acum se pot distinge nişte şanţuri lungi, întretăiate şi împletite, în care se adună resturile nopţii. Tranşeele. Fundul lor e pardosit cu un strat cleios, din care piciorul se desprinde cu zgomot la fiecare pas, şi care, pe lângă adăposturi, miroase urât din pricina urinei din timpul nopţii. Gropile laterale, dacă te apleci în treacăt, put şi ele, ca nişte guri.

Văd umbre care se ivesc din puţurile orizontale ale tranşeelor, şi se mişcă, mase enorme şi diforme: un fel de urşi care se bălăcesc în noroi şi mormăie. Aceştia suntem noi.

Suntem înfofoliţi ca oamenii din Arctica. Fel de fel de ţoale, de pânze de sac ne împachetează, ne umflă, ne rotunjesc într-un chip ciudat. Unii se întind, cască lung, parcă ar vărsa. Se disting figurile roşiatice sau livide, pătate cu fel de fel de murdării ca nişte cicatrice străpunse de candelele ochilor ceţoşi şi lipiţi la colţuri, înecate în buruiana bărbilor netăiate sau acoperite de mâzga perilor neraşi.

Pac! Pac! Toc! Toc! Focuri de armă, canonadă. Pârâie sau se rostogolesc peste capetele noastre, pretutindeni, în rafale lungi sau în pocnete singuratice. Sumbra şi înflăcărată furtună nu încetează niciodată, niciodată. De mai bine de cincisprezece luni, de cinci sute de zile, în părţile acestea ale lumii pe unde ne găsim noi, împuşcăturile şi bombardamentele n-au mai încetat, de dimineaţă până-n seară, şi de seara până dimineaţa. Suntem îngropaţi în fundul unui veşnic câmp de bătălie; dar întocmai ca tic-tacul pendulelor de acasă, de pe vremuri, din trecutul aproape de basm, nu le mai auzim decât atunci când le ascultăm.

O faţă de prunc, cu pleoapele umflate, cu pometii atât de carminaţi de parcă ar fi lipit cineva pe ei bucăţele de hârtie roşie, iese din pământ, deschide un ochi, apoi pe celălalt; e Paradis. Pielea obrajilor lui buhăiţi e dungată de creţurile foii de cort în care a dormit înfăşurat până peste cap.

Îşi plimbă privirea ochilor mici de jur împrejur, mă vede, îmi face un semn şi spune:

— Mai trecu o noapte, mă frate-meu.

— Da, nene, oare câte nopţi d-astea vor trebui să mai treacă?

Îşi ridică spre cer braţele durdulii. S-a desprins, în sfârşit, după multă frecătură, de pe scara adăpostului, şi acum iată-l lângă mine. După ce s-a împiedicat în mormanul întunecat al unui om care stă jos pe pământ, în penumbră, şi se scarpină energic cu oftaturi răguşite, Paradis se depărtează plescăind, şontâc-şontâc, ca un pinguin, în decorul diluvian.

*

Încet-încet, oamenii se dezghioacă din adâncuri. Vezi formându-se prin colţuri o umbră groasă, apoi norii umani se subţiază, se despart... Unul câte unul, poţi să-i recunoşti.

Iată altul care se arată, cu pătura petrecută peste cap, ca o glugă. Parcă ar fi un sălbatic, sau mai bine zis cortul unui sălbatic care se clatină de la dreapta la stânga şi se plimbă în sus şi în jos. De aproape, descoperi în mijlocul unor margini groase de lână tricotată pătratul unei figuri galbene, iodate, mânjite cu pete negre, cu nasul turtit, ochii încreţiţi ca de chinez, într-un cadru trandafiriu, şi o mustaţă mică aspră ca peria...

— Uite-l pe Volpatte. Cum mai merge, Firmin?

— Merge, merge în moaşă-sa pe gheaţă, răspunde Volpatte.

Are un accent greoi şi tărăgănat, pe care îl agravează o răguşeală grozavă. Tuşeşte.

— De data asta, sigur m-a trăsnit oftica. Ia spune, ai auzit atacul az’ noapte? Mă, taică, da’ ştiu că i-au tras bombardament! Aşa chiseliţă mai zic şi eu!

Îşi trage mucii, îşi trece mâneca pe sub nasul coroiat. Vârâ mâna prin manta şi prin veston, căutându-şi pielea, şi se scarpină.

— Bă, fir-ar a dracului să fie, treizeci am stâlcit la lumina lumânării! mormăie el. Să vezi în adăpostul ăl mare, lângă şanţul subteran, acolo să te ţii, mă frăţie, parcă sunt firimituri de pâine mecanice! îi vezi colcăind prin paie cum te văd şi mă vezi.

— Cine a atacat? Boşii?

— Şi boşii, şi noi. Ceva mai încolo, pe lângă Vimy. Un contraatac. N-ai auzit?

— Nu, răspunde în locul meu huiduma de Lamuse, omul-bou. Sforăiam. Da’ drept e că noaptea trecută am fost în corvada de noapte.

— Eu am auzit, declară Biquet, un breton mititel. Am dormit tare rău, mai bine zis, n-am dormit de loc. Am un adăpost individual. Poftim, uite-l aici, porcăria dracului!

Ne arată o groapă zgâriată la suprafaţa pământului, şi în care, pe un strat subţire de bălegar, abia-abia dacă încape un om.

— Grozavă găoace mi-am mai găsit şi eu să mă mut – constată el, înălţându-şi capul aspru şi mic, pietros, care parcă nu e terminat – n-am soilit aproape de loc; adică, tocmai aţipisem, dar m-am trezit cîad a trecut pe aici schimbul din 129. Da’ nu din cauza zgomotului, nu, putoarea m-a trezit. Mă, ce să vă mai spui, vă-nchipuiţi şi voi, toţi flăcăii ăia cu picerele pe la nasul meu. M-am trezit din somn, aşa-mi cârmise carina.

— Ştiu şi eu ce-nseamnă asta. De câte ori n-am fost trezit din somn, în tranşee, de dâra de miros greu pe care o trupă o lasă în urma ei!

— Cel puţin, dacă ar omorî nichitarii, spune Tirette.

— Da’ de unde, le dă viaţă, ce crezi, observă Lamuse.

— Cu cât eşti mai jegos, mai puturos, cu atât mai mulţi năvălesc pe tine!

— Da’ tot e bine că m-au trezit cu putoarea lor, urmează Biquet. Îi spuneam mai adineauri şi lu’ găliganul ăsta, am deschis obloanele tocmai la ţanc ca să-mi înhaţ foaia de cort pe care o aşternusem pe gaura asta, şi pe care unul din căcănarii ăia voia să mi-o şterpelească.

— Sunt cam manglitori ăştia de la 129.

Pe fundul tranşeei, la picioarele noastre, se zărea o formă omenească pe care dimineaţa n-o limpezise încă, şi care, strânsă ghem, îşi înhăţa cu amândouă mâinile carapacea hainelor, şi se bâţâia de mama focului: era moş Blaire.

Ochii lui mici clipeau des într-o faţă pe care praful s-a aşternut din abundenţă. Deasupra găurii ştirbe a gurii, mustaţa părea o ditamai blană gălbuie. Mâiinle erau întunecate ceva de mirare: partea de deasupra atât de jegoasă încât părea flocoasă, iar palma acoperită de plăci tari şi cenuşii. Toată făptura lui, chircită şi tencuită cu noroaie, răspândea o duhoare de cratiţă împuţită.

Deşi foarte ocupat să se scarpine, vorbea totuşi cu Barque cel lung, care stând ceva mai deoparte, se apleca înspre el.

— În civilie nu sunt chiar aşa murdar, zicea el.

— De, mă taică, mă, trebuie să-ţi vie grozav de peste mână! răspunse Barque.

— Bine că nu eşti aşa slinos şi în civilie, supralicitează Tirette, pentru că altfel i-ai face nevesti-ti nişte pui de negri.

Blaire se supără. Sprâncenele i se încruntă sub fruntea pe care negreala se adună, compactă.

— Da’ tu ce te bagi, mă? Ce mă-ta vrei? Doar suntem în război. Uite a dracului gulie, poate crezi că ţie războiul nu ţi-a schimbat mutra şi obiceiurile. Uită-te la tine o leacă, mă maimuţoiule, cârpă-n cur! Tâmpit trebuie să mai fie un om ca să trăncănească aşa ca tine, ce să-ţi spun!

Îşi trece mâna peste pojghiţa întunecată care-i împodobeşte figura, şi care, după ploile din ultimele zile se dovedeşte cu adevărat indestructibilă, şi adaugă:

— Şi p-ormă, sunt aşa cum sunt, pentru că aşa vreau. Mai întâi, n-am dinţi. Medicul mi-a spus de mult: „Nu mai ai nici un colţ. Asta-i cam puţin. La viitorul repaus – zice – să dai o raită pe la căruţa estamalogică”.

— Trăsura tomatologică, îl corectează Barque.

— Stomatologică, rectifică Bertrand.

— Nu m-am dus că n-am vrut – continuă Blaire – că altfel ce, dacă nu costă nici un sfanţ.

— Atunci de ce?

— Iac-aşa, de boală, din pricina schimbării.

— Tu eşti turnat să fi bucătar, din cap până-n picioare, zise Barque. Ar trebui să te facă bucătar.

— Aşa cred şi eu, răspunse Blaire cu naivitate.

Toţi izbucniră în râs. Omul negru se simţi jignit. Se ridică.

— Mă apucă pântecăraia când vă ascult, articulă el plin de dispreţ.

Când silueta lui prea cenuşie dispăru, ceilalţi cumpăniră încă o dată acest adevăr, că aici bucătarii sunt oamenii cei mai murdari.

— Când oi vedea un golan mânjit de sus până jos, cu ţoalele jegoase, jegos pe piele, de să nu-l apuci nici cu cleştele, poţi să mergi la sigur: ăsta e bucătar! şi cu cât o fi mai jegos, cu atât poţi fi mai sigur că e bucătar.

— Asta-i exact şi adevărat, ce mai vorbă, zise Marthereau.

— Aha, uite-l şi pe Tirloir. Hei, Tirloir!

Se apropie foarte preocupat, trăgând cu ochiul în toate părţile; capul lui mic, galben ca clorul, joacă în mijlocul colacului pe care i-l face în jurul gâtului gulerul mantalei prea gros şi prea larg. Are bărbia ascuţită ca un cui, dinţii de sus ieşiţi înafară; o cută în jurul gurii, grozav de înămolită, pare o botniţă. E, după obiceiul lui de totdeauna, furios, şi, ca totdeauna, bombăne.

— Mi-a şterpelit careva sacul de merinde az' noapte!

— Schimbul din 129, cu siguranţă. Unde dracu-l puseseşi?

Ne arătă o baionetă înfiptă în peretele de pământ, lângă intrarea unui bordei:

— Uite ici, atârnată de scobitoarea asta!

— Mă, mare fleţ mai eşti, strigă întregul cor. Drept în nasul soldaţilor care trec. Eşti ţicnit, mă?

— Oricum, ce ghinion, geme Tirloir.

Apoi dintr-o dată, e cuprins de un acces de furie turbată: faţa i se boţeşte, furibundă, pumnişorii lui se strâng, ca nişte noduri de sfoară. Îşi zvârle ameninţător braţele în aer.

— Ah, să pun eu laba pe pezevenghiul care mi-a făcut-o, dumnezeii mamii lui! I-aş suci gâtul – boiangerie l-aş face... Aveam înăuntru o cutie de Camembert pe care nici n-o atinsesem. Mă duc s-o mai caut.

Îşi freacă burta cu pumnul strâns ca şi cum ar fi cântat la chitară, apoi se înfundă în cenuşiul dimineţii, demn şi schimonosit în acelaşi timp, cu silueta lui şovăielnică de bolnav în halat. Îl auzim bombănind până ce nu se mai vede.

— Ce nătărău, zise Pépin. Ceilalţi rânjesc.

— E nebun şi ţicnit, declară Marthereau, care are obiceiul de a întări întotdeauna expresia gândurilor sale prin întrebuinţarea simultană a două sinonime.

*

— Ia uite-ncoa, tăticule, la mandea, şi gineşte un pic la chestia asta!

Tulacque e măreţ. Poartă o cazacă galbenă ca lămâia, croită dintr-un sac de dormit din pânză impermeabilă. A tăiat o gaură în mijloc ca să-şi bage capul, iar peste această carapace şi-a prins bretelele şi centironul. E

înalt, osos. Când umblă, întinde capul cu figură energică, cu ochi saşii. Ţine ceva în mână.

— Uite ce-am găsit când săpam pământul azi-noapte, tocmai la capul şanţului Nou, ca să schimbăm stâlpii ăia putrezi. Mi-a plăcut numaidecât drăcovenia asta. E o toporişcă model vechi.

De vechi, nu încape îndoială că e un model tare vechi: o piatră ascuţită prinsă în crăpătura unui os înnegrit. De la prima ochire se vede că e o unealtă preistorică.

— N-ai idee ce uşoară e, zise Tulacque manevrând obiectul. Nici n-ai crede. Nu era prost de loc ăla care a făcut-o. E mai cumpănită decât toporişca noastră reglementară. Zău că e grozavă, ascultă ce-ţi spun. Ia, încearcă şi tu, să vezi... Ei, ce zici? Dă-o-ncoa. O păstrez... Să vezi ce bine-o să-mi prindă...

Ridică în aer barda lui de om cuaternar şi în această clipă pare el însuşi un pitecantrop, încărcat de podoabe ciudate, pitit în măruntaiele pământului...

*

Unul câte unul, toţi cei din grupa lui Bertrand ne-am adunat acolo unde tranşeea face un cot. În acest punct e ceva mai largă decât în porţiunea dreaptă, unde, când te încrucişezi cu cineva, trebuie să te vâri în perete ca să treci, frecându-ţi spinarea de pământ şi burta de burta camaradului.

Compania noastră ocupă, în rezervă, o paralelă din linia a doua. Aici nu trebuie să facem schimburi de santinelă. Noaptea suntem buni pentru lucrările de terasament din linia întâia, dar cât timp o fi lumină n-o să avem absolut nimic de făcut. Înghesuiţi unii în alţii, şi parcă înlănţuiţi cot la cot, nu ne mai rămâne decât să ajungem până în seară, cum om şti şi om putea.

Lumina zilei a sfârşit prin a se infiltra în crăpăturile nenumărate care brăzdează această zonă a pământului; acum atinge pragul văgăunilor noastre. Lumină tristă de nord, cer strâmt, noroios şi el, îmbâcsit parcă de fum şi de miros de fabrică. În această spălăceală alburie, porturile heteroclite ale locuitorilor străfundurilor apar foarte desluşite, în toată sărăcia, imensă şi deznădăjduită, care le-a creat. Dar se întâmplă şi cu ele ca

şi cu tic-tacul monoton al focurilor de puşcă sau cu bolboroseala neîncetată a loviturilor de tun: a trecut prea mult timp de când durează marea dramă pe care o jucăm, şi nimeni nu se mai miră de înfăţişarea pe care o avem, sau de îmbrăcămintea pe care ne-am scornit-o, ca să ne apărăm de ploaia de sus, de noroiul de jos, şi de frig, acest soi de infinit, răspândit pretutindeni.

Piei de animale, teancuri de pături, pânze, căciuli cu urechi, bonete de lână, de blană, fulare înfăşurate de câteva ori sau ridicate pe scăfârlie ca nişte turbane, căptuşeli de tricouri şi supratricouri, ţoale şi acoperitori de glugi gudronate, gumate, cauciucate, negre sau de toate culorile – spălăcite – ale curcubeului, acoperă oamenii, fac să le dispară uniformele aşa cum le ascund şi pielea, şi îi imensifică. Unul şi-a agăţat pe spate un pătrat de muşama cu careuri mari albe şi roşii, găsit în mijlocul vreunei sufragerii a cine ştie cărui adăpost de o noapte: e Pépin, şi-l recunoşti de departe după această pancartă de arlechin, mai bine decât după livida lui figură de apaş. Mai colea, vezi bombându-se pieptarul lui Barque, croit dintr-o plapumă de pichet care a fost trandafirie cândva, dar pe care ploile şi praful au decolorat-o inegal, dându-i diferite nuanţe şi ape... Mai încolo enormul Lamuse pare un turn ruinat pe care mai sunt lipite resturi de afişe. O căptuşeală de moleschin pe care şi-a aplicat-o ca o platoşă îi face micului Eudore o spinare ceruită de coleopter; şi printre toţi, străluceşte Tulacque, cu toracele lui portocaliu de mare căpetenie de piei roşii.

Numai casca mai dă o oarecare uniformitate părţii de sus a fiinţelor adunate aci, şi încă! Obiceiul luat de unii de a o pune fie peste capelă, ca Biquet, fie peste boneta de lână, cum face Cadilhac, fie peste tichia de bumbac, ca Barque, produce complicaţii şi varietăţi de aspecte.

Dar picioarele!... Mai adineauri am coborât, frângându-mă în două, în adăpostul nostru, o pivnicioară joasă mirosind a mucegai şi umezeală, unde te poticneşti la fiecare pas de cutii goale de conserve şi tot felul de zdrenţe murdare, şi în care două pachete lungi zăceau adormite în timp ce într-un colţ, la lumina unei lumânări, o formă îngenunchiată scotocea într-o raniţă... Căţărându-mă din nou sus, am zărit, prin chepengul dreptunghiular, picioarele. Orizontale, verticale sau oblice, crăcănate, zgârcite, amestecate,

împiedicând trecerea şi blestemate de trecători, ele oferă o colecţie multicoloră şi multiformă: ghetre, jambiere negre şi galbene, înalte şi scurte, de piele, de pânză tăbăcită, sau de orice altă ţesătură impermeabilă: moletiere albastre închis, albastre deschis, negre, roşiatice, kaki, cafenii... Volpatte e singurul care şi-a păstrat jambierele scurte de la mobilizare. Mesnil André se mândreşte de vreo cincisprezece zile cu o pereche de ciorapi de lână groasă, tărcaţi cu verde, iar pe Tirette l-am pomenit de când îl ştim cu nişte fâşii de postav cenuşiu cu dunguliţe albe, rupte dintr-un pantalon civil, care era atârnat nu se mai ştie unde, pe la începutul războiului... Cât despre Marthereau, are şi el nişte fâşii, dar de nuanţe diferite, căci n-a izbutit să găsească, pentru a le tăia în benzi, două petice de manta la fel de ponosite şi jegoase. Şi mai sunt picioare înfăşurate în cârpe, chiar în ziare, menţinute la locul lor cu spirale de sfoară sau, ceea ce e mult mai practic cu fire telefonice. Pépin îşi uluieşte tovarăşii ca şi pe trecătorii întâmplătoti cu o pereche de ghetre roşcate pe care le-a împrumutat de la un mort... Barque, care are pretenţia (şi numai dumnezeu ştie ce plicticos devine câteodată băiatul ăsta cu pretenţia lui!) de a fi un tip descurcăreţ, bogat în idei, are pulpele albe: căci el, pentru a-şi cruţa carâmbii, i-a înfăşurat frumos în benzi de pansament; acest alb în zona inferioară a persoanei lui e ca o chemare a bonetei de bumbac care se vede ieşind din cască, în timp ce din bonetă răsare un smoc de păr roşu de clovn. Poterloo umblă de o lună de zile în cizmele unui mitralior bavarez, cizme frumoase, aproape noi, cu potcoave la tocuri. I le-a încredinţat Caron, când a fost evacuat din cauza unei răni la braţ. Parcă-l aud pe Caron povestind întâmplarea:

— Mă frate-meu, nea Istrate ăla, era cât colea, chircit, cu dosul într-o groapă: se holba la cer, cu cracii în sus. Îmi arăta hulubele de parcă ar fi vrut să-mi spună că merită o leacă de caznă. „Bine, neică, dacă-i aşa” îmi zic io. Mă, da’ ce belea până să-i trag cizmuliţele: m-am scremut vreo jumătate de ceas, nimic, clei: clientul nu mă ajuta de loc – avea nişte ciolaneee... lemn! P-ormă, tot trăgând de ele, tot smucindu-le, s-au dezlipit de la genunchi, ţoala de pe el s-a rupt, şi unde mă trezesc, mă vere, cu toată

plăcinta-n braţe, pleosc! O cizmă plină-n stânga, o cizmă plină-n dreapta, şi p-ormă pune-te şi goleşte-le de labe, de ţurloaie...

— Ia las-o mai moale!...

— Întreabă-l pe Euterpe, ciclistul, dacă nu-i aşa. A fost şi el cu mine, mi-a dat o mână de ajutor: ne înfundam mâinile în cizme şi scoteam oase, bucăţi de ciorap şi hălci din picior. Da' uită-te şi tu, dacă nu merită.

...Şi până una alta, aşteptând întoarcerea lui Caron, Poterloo poartă în locul lui cizmele pe care nu le-a purtat mitraliorul bavarez.

Iată aşa ne căznim toţi, fiecare după deşteptăciunea, vrednicia, puterile şi îndrăzneala lui, să luptăm cu îngrozitoarea lipsă de confort. Fiecare, după înfăţişarea pe care o are, pare să mărturisească: „Asta-i tot ce-am ştiut, tot ce-am putut, tot ce-am îndrăznit să fac, în marea mizerie în care am căzut."

Mesnil Joseph moţăie. Blaire cască. Marthereau fumează, cu privirea fixă. Lamuse se scarpină ca o gorilă şi Eudore ca o maimuţică. Volpatte tuşeşte şi zice „De data asta crăp, nu mai scap, m-am dus pe copcă"... Mesnil André şi-a scos oglinjoara şi pieptenele şi-şi dichiseşte ca pe o plantă rară frumoasa lui barbă castanie. Calmul monoton este întrerupt din când în când de accesele de înverşunată agitaţie, pe care le provoacă prezenţa endemică, cronică şi contagioasă a paraziţilor.

Barque, care are spirit de observaţie, plimbă o privire circulară, îşi scoate pipa din gură, scuipă, face cu ochiul şi spune:

— Mă, ce să zic, e grozav cum nu semănăm unii cu alţii!

— Păi cum să semănăm? răspunse Lamuse. Ar fi o minune

Ce vârstă avem? Avem toate vârstele. Regimentul din care facem parte este un regiment de rezervă, pe care întăriri succesive l-au reînnoit, în parte cu soldaţi activi, în parte cu teritoriali. În plotonul nostru sunt şi R.A.T.[1] şi recruţi şi soldaţi mai vechi. Fouillade are patruzeci de ani: Blaire ar putea să-i fie tată lui Biquet, care e un boboc din contingentul 13. Căprarul îi spune lui Marthereau „tată-mare" sau „hodorog bătrân", după cum glumeşte sau vorbeşte serios. Mesnil Joseph s-ar afla încă la cazarmă dacă n-ar fi început războiul. Desigur că facem o impresie destul de curioasă când suntem toţi încolonaţi, sub comanda lui Vigile, sergentul nostru, un băietan

drăguţ, cu un strop de mustaţă zugrăvit pe buză, care mai acum câteva zile, în cantonament, sărea coarda cu nişte puşti. În grupul nostru pestriţ, în această familie fără familie, în acest cămin fără cămin, care ne adună laolaltă, se găsesc alăturate trei generaţii, mereu laolaltă, trăind, aşteptând, încremenind, ca nişte statui informe, ca nişte pietre de hotar.

De ce neam suntem? Suntem de toate neamurile. Ne-am strâns de prin toate colţurile ţării. Mă uit la cei doi oameni care se găsesc lângă mine în acest moment: Poterloo, mineral din valea Calonne, e trandafiriu; are sprâncenele galbene ca paiul, iar ochii albaştri ca inul; ce s-au mai muncit ăi de la magazii până să găsească pentru căpăţâna lui enormă, bălană, impunătoare, o cratiţă albastră care îi serveşte de cască; Fouillade, barcagiul din Cette, rostogoleşte într-una nişte ochi de diavol pe faţa lui de muşchetar prelungă şi trasă, cu obraiii pământii şi scofâlciţi.

Nimic de zis, cei doi vecini ai mei se deosebesc ca ziua de noapte.

Şi nu mai puţin, Cocon, personaj slab şi uscăţiv, cu ochelari, cu tenul stricat de coroziunea chimică a miasmelor marilor oraşe, contrastează cu Biquet, bretonul bolovănos, cu pielea pământie, cu fălcile puternice; iar André Mesnil, tacticosul farmacist dintr-o plasă normandă, cu frumoasa lui barbă mătăsoasă, care vorbeşte atât de mult şi atât de bine, nu prea se potriveşte cu Lamuse, ţăranul dolofan din Poitou, cu obrajii şi ceafa ca nişte fleici. Accentul de periferie al lui Barque, ale cărui picioare lungi au bătut în toate direcţiile străzile Parisului, se încrucişează cu accentul jumătate belgian şi cântător al celor din nord, veniţi din al 8-lea teritorial, cu rostirea sonoră, săltând pe silabe ca pe o stradă pietruită, pe care ne-a adus-o 144, şi cu dialectul ce se aude în grupurile formate cu încăpăţânare numai între ei, separaţi de ceilalţi, ca nişte furnici care se atrag, de auvergnaţii din 124... Îmi amintesc primele vorbe ale sciticului de Tirette, când s-a prezentat: „Eu, mă copilaşi, sunt din Clichy-la-Garenne! Da’ voi?” şi prima plângere care l-a apropiat pe Paradis de mine: „Toţi ăştia mă râde cică fincă sunt morvandez.”

Ce meserii avem? Câte puţin din fiecare, ca la grămadă. În vremurile trecute, pe când mai aveam o stare socială, înainte de a veni să ne înfundăm

soarta în muşuroaiele astea pe care le strivesc ploile şi proiectilele, şi pe care trebuie să le refacem mereu fără odihnă – ia să vedem, cam ce eram noi? Plugari şi muncitori, cea mai mare parte. Lamuse a fost argat, Paradis, căruţaş, Cadilhac, a cărui cască de copil acoperă, bălăngănindu-se, o scăfârlie ţuguiată – ca o cupolă cocoţată pe o clopotniţă, spune Tirette – are ceva pământ al lui. Moş Blaire era dijmaş, undeva prin Brie. Cu tricicleta lui, Barque, comisionar, făcea acrobaţii printre tramvaiele şi taxiurile pariziene, invectivând cu măreţie, după câte spune el, pe străzi şi în pieţe, cârdul aiurit al pietonilor. Caporalul Bertrand, care se ţine mereu ceva mai la o parte, taciturn şi corect, cu o frumoasă figură bărbătească, dreaptă, şi o privire limpede, era contra-maistru într-o manufactură de pielărie. Tirloir era vopsitor de maşini şi totdeauna bine dispus, se zice. Tulacque avea o bodeguţă pe la bariera Tronului, iar Eudore, cu figura lui blajină şi palidă, ţinea o cârciumioară la marginea unei şosele, nu prea departe de actualul front; prăvălia a fost cam maltratată de obuze – natural, căci Eudore e un om fără noroc, cine nu ştie. Mesnil André, omul oarecum încă distins şi pieptănat, vindea bicarbonat şi alte specialităţi infailibile în piaţa principală a unui târg oarecare; fratele lui, Joseph, vindea ziare şi romane ilustrate într-o gară de pe căile ferate ale statului; în timp ce, hăt departe, tocmai la Lyon, Cocon, ochelaristul, omul-cifră, se zorea îmbrăcat cu o bluză neagră, cu mâinile strălucitoare sau învineţite de plumb dinapoia tejghelelor unui magazin de fierărie, iar Becuwe Adolphe şi Poterloo se cufundau, din revărsatul zorilor, târând după ei biata steluţă a lămpii în minele de cărbuni din Nord.

Şi mai sunt şi alţii, pe care-i confunzi între ei şi a căror meserie nu ţi-o aminteşti niciodată, meşteşugarii rătăcitori prin sate, care duc zece meserii deodată în desagă, fără a mai pune la socoteală pe îndoielnicul Pépin, care desigur că n-are nici una (tot ce se ştie despre el e că acum trei luni, la Cercul de Recrutare, după ce-şi terminase convalescenţa, s-a însurat... ca să încaseze alocaţia nevestelor de mobilizaţi)...

Nici o profesiune liberă printre cei ce mă înconjoară. Sunt câţiva institutori, subofiţeri la cancelaria companiei sau infirmieri. Pe tot

regimentul, un călugăr *marist*[2] e sergent la serviciul sanitar; un tenor, curier ciclist la cancelarie; un avocat, secretarul colonelului; un rentier, caporal de aprovizionare la compania supranumerară. Aici nu se află aşa ceva. Noi ăştia suntem soldaţi combatanţi, şi în cursul acestui război n-au existat aproape de loc intelectuali, artişti sau oameni cu dare de mână care să-şi fi primejduit mutra pe la creneluri, altfel decât în treacăt, sau sub chipiuri galonate.

Da, e adevărat, ne deosebim profund.

Şi totuşi, ne asemănăm.

În ciuda diferenţelor de vârstă, de origine, de cultură, de situaţie şi de tot ce a fost pe vremuri; în ciuda abisurilor care ne despărţeau altădată, suntem, în linii generale, aceiaşi. Sub una şi aceeaşi siluetă grosolană, ascundem sau arătăm aceleaşi apucături, aceleaşi obiceiuri, acelaşi caracter simplificat de oameni întorşi în starea primitivă.

Aceeaşi limbă, făcută dintr-un amestec de argo de atelier şi de cazarmă, cu dialect, împănată cu câteva neologisme, ne amalgamează ca un sos, în mulţimea compactă de oameni care, de câtăva vreme încoace, golesc Franţa pentru a se îngrămădi la nord-est.

Şi odată aici, legaţi unii de alţii printr-un destin iremediabil, purtaţi cu toţii deopotrivă, fără voia noastră, de uriaşa aventură, suntem forţaţi, după amar de săptămâni şi luni, să ne asemănăm din ce în ce mai mult. Îngustimea grozavă a vieţii comune ne strânge, ne adaptează, ne desfiinţează pe unii în alţii. E ca un fel de contagiune fatală. Şi iată cum se face că fiecare soldat arată aidoma celuilalt, fără să fie nevoie – spre a vedea această similitudine – să-i priveşti de departe, de la depărtările din care nu suntem decât nişte biete fire de praf ce plutesc în câmpie.

*

Aşteptăm. Am ostenit stând jos; ne ridicăm. Articulaţiile se desfac în scârţâituri chinuite de lemn şi de balamale vechi; umezeala rugineşte oamenii cum rugineşte şi puştile, mai încet dar mai adânc. Şi începem iar să aşteptăm, altfel.

De când a început războiul, nu facem altceva decât să aşteptăm. Am devenit nişte maşini de aşteptat.

În clipa asta, aşteptăm masa. Pe urmă, vom aştepta scrisorile. Dar fiecare lucru la timpul lui: după ce vom fi terminat cu masa, o să ne gândim şi la scrisori. Mai târziu, vom începe să aşteptăm altceva.

Foamea şi setea sunt instincte puternice, care acţionează viguros asupra spiritului tovarăşilor mei. Întrucât masa întârzie, încep să se plângă şi să se înfurie. Nevoia de hrană şi de băutură li se revarsă din gură sub formă de bombăneli:

— Poftim, ora opt. Ce dracu o fi cu haleala, de nu se arată o dată?

— Şi eu care n-am pus nimic în gură de ieri de la prânz, orăcăie Lamuse, ai cărui ochi sunt umezi de poftă şi ai cărui obraji de culoarea vinului roş par stropiţi cu bidineaua.

Nemulţumirea ia, din minut în minut, forme tot mai crâncene:

— Sigur că Plumet şi-a turnat în bârdăhan tot bidonul meu de vin pe care trebuia să mi-l aducă şi încă vreo câteva pe deasupra, şi acu’ zace pe undeva beat ca un porc.

— Asta e sigur şi fără îndoială, aprobă Marthereau.

— Ah, ce ticăloşi, ce limbrici mai sunt şi ăştia de la bucătării! mugeşte Tirloir. Ce tipi scârboşi. Toţi cu pipota mare şi pe urmă mahmuri! Toată ziua ard gazul de pomană în spatele frontului, şi nici măcar nu sunt în stare să sosească la timp. Ei, dac-aş fi eu mai mare, ce ţi i-aş mai pofti în tranşee în locul nostru, şi te asigur că n-ar sta de loc cu mâinile în sân! Mai întâi şi-ntâi aş ordona: fiecare ostaş din grupă să fie pe rând bucătar sau ajutor. Ăi care vor, bine-nţeles... Ş-atunci...

— Eu îmi pun mâna-n foc – strigă Cocon – că numai porcu ăla de Pépère îi întârzie pe toţi. Întâi că face dinadins, şi pe urmă nu poate să iasă din plapuma prea de dimineaţă, mititelul de el! Îi trebuie zece ore de somn, ca unui prunc. Dacă nu, domnişorul e mahmur toată ziulica.

— I-aş arăta eu lui! tună Lamuse. Să vezi cum ţi l-aş face să sară din pat, dacă aş fi acolo. Să mi ţi-l trezesc eu din somn cu câteva scatoalce în cap, şi cu nişte pumni după ceafă...

— Acum câteva zile – urmează Cocon – am făcut un calcul: i-au trebuit şapte ore şi patrusprezece minute ca să vină de la adăpostul 51. E nevoie de cinci ore bătute, dar nici un minut în plus.

Cocon este omul-cifră. Are pasiunea, avariţia documentării celei mai precise. Cu privire la orice, el scotoceşte spre a găsi statistici pe care le strânge cu o răbdare de insectă şi le serveşte cui vrea să-l asculte. În momentul de faţă, când îşi mânuieşte cifrele ca pe nişte arme, figura lui plăpândă, făcută din muchii uscate, din triunghiuri şi unghiuri pe care stă dublul cerc al ochelarilor, e schimonosită de necaz.

Se urcă pe bancheta de tragere, săpată pe când linia întâia era aici, şi scoate, plin de mânie, capul peste parapet. În lumina incertă a unei slabe raze reci ce se târăşte pe pământ, se văd sclipind sticlele ochelarilor şi picătura care-i atârna sub nas, ca un diamant.

— Şi pe deasupra mai e şi beţivan domnul Pépère. Nici nu-ţi vine să crezi câte sticluţe îşi toarnă pe gât într-o singură zi.

Moş Blaire „fierbe” în colţul lui. Se vede cum îi tremură mustaţa groasă, căruntă şi pleoştită ca un pieptene de os.

— Vreţi să vă spun ceva? Ciorbagiii ăştia sunt cei mai scârnavi oameni. Tot d-ăia: Nu-fac-nimic, Puţin-îmi-pasă, Mă-pupi-în-cur şi Terchea-berchea.

— Nişte căcăreze, suspină cu convingere Eudore, care, întins pe pământ, cu gura întredeschisă, pare un martir, şi urmăreşte cu o privire ştearsă pe Pépin care merge în sus şi în jos, ca o hienă.

Pornirea plină de ură împotriva întârziaţilor creşte, creşte.

Tirloir, arţăgosul, se vâră şi el şi face gură cât zece. E o treabă care-i convine de minune. Aţâţă supărarea celorlalţi cu micile lui gesturi smucite.

— Măcar dac-am putea zice: „Las’că o să avem ceva bun!” Dar iar o să ne trezim cu cine ştie ce porcărie pe care o să trebuiască s-o-nghiţim.

— Ah, mă băieţi, carnea aia pe care ne-au dat-o ieri! N-am mai pomenit de când sunt aşa piatră de tocilă! Muşchi de vacă, ăla? Era pingea-n regulă, clasa una. Le-am şi spus băieţilor: „Mă, fiţi atenţi! Nu mai mestecaţi aşa iute: o să vă rupeţi fasolele; te pomeneşti că cârpaciul ăla o fi şi uitat să-i scoată toate cuiele!”

Gluma lansată de Tirette, fost, după cât se pare, impresar de turnee cinematografice, ar fi stârnit râsul, în alt moment, dar acum spiritele sunt înfierbântate şi declaraţia nu are alt ecou decât o mârâitură circulară.

— Alteori, ca să nu te mai plângi că friptura e prea tare, te-ating cu o fleaşcă cleioasă: un fel de iască fără nici un gust, o cataplasmă. După ce o înghiţi, e ca şi când ai fi băut un sfert de apă, nici mai mult nici mai puţin.

— Nu sunt hrănatece – suspină Lamuse – nu prind la stomac. Ţi se pare că te-ai umplut, da-n greu' burţii, ioc, tot gol eşti. Ce să te mai miri că, încet-încet, începi să dai ochii peste cap şi te cureţi de nemâncare.

— Data viitoare – zbiară Biquet exasperat – eu cer să ies la raport, să vorbesc cu şeful. Am să-i zic: „Dom' căpitan..."

— Eu – spuse Barque – mă torn la condica de boală. Zău dacă nu-i spun lui „domnul doftor''...

— Tot acolo ieşi, nu te-alegi cu nimic. Când e vorba să-i otânjească pe trupeţi, se-nţeleg de minune toţi.

— Ascultă ce-ţi spun eu, ăştia nu se lasă până nu ne curăţă.

— Şi cu ţuica la fel. Avem dreptul să ni se distribuie în tranşee – fin'că aşa s-a votat undeva, nu mai ştiu unde, nici când, da' ştiu sigur că s-a votat – şi de trei zile de când suntem aici ne-o dă cu ciurul.

— Of, mizeria dracului!

*

— Uite şi ciuguleala! anunţă un soldat care pândea la o cotitură.

— Bine că s-au trezit!

Furtuna violentelor învinuiri se potoleşte dintr-o dată, ca prin farmec. Şi furia lor se schimbă, subit, în satisfacţie.

Trei oameni de corvoadă, gâfâind, cu faţa lăcrimândă de sudoare, depun pe pământ câteva oale, un bidon de gaz, două găleţi de pânză şi o mulţime de pâini, înşirate pe un baston ca pe o frigare. Rezemaţi de peretele tranşeei îşi şterg faţa cu mânecile sau cu batistele. Îl văd pe Cocon cum se apropie de Pépère, zâmbindu-i, şi cum, uitând insultele cu care-i stricase reputaţia, întinde bine dispus mâna spre unul din bidoanele colecţiei care-l umfla pe Pépère peste mijloc ca un fel de colac de salvare.

— Ce-i de haleală?

— Uite colo, răspunde evaziv al doilea om din corvoadă. Experienţa l-a învăţat că anunţarea listei de bucate provoacă întotdeauna deziluzii amare.

Şi se apucă să tune şi să fulgere, gâfâind încă, împotriva lungimii şi greutăţilor drumului pe care l-a făcut: „Ce gloată nemaipomenită pe-aici, peste tot, e o grozăvie până să ajungi. Câteodată trebuie să te faci foiţă de ţigară ca să poţi să te strecori”... „Ah! şi când te gândeşti că unii zice că dacă eşti la bucătării, eşti învârtit!” Ei bine, lui i-ar conveni de o mie de ori mai bine să fie cu compania în tranşee la muncă şi la schimburi, decât să facă meseria asta de două ori în fiecare noapte!

Paradis a ridicat capacele oalelor şi a inspectat recipientele.

— Fasole cu ulei, carne fiartă şi zeamă. Asta-i tot.

— Ei, dumnezeii mă-si, şi vinaţ? răcneşte Tulaque.

— Îi alarmează pe camarazi.

— Ia veniţi mă-ncoa să vedeţi şi voi. Ei nu, că asta e mai de oaie decât toate. Poftim că ne lasă fără vinaţ.

Toţi însetaţii dau fuga, încruntându-se cumplit.

— Ah, laptele mamii lor! strigă oamenii deziluzionaţi până în fundul rărunchilor.

— Da-n găleţoiul ăla de colo, ce e mă? spune omul de corvoadă, mereu transpirat şi roşu, arătând cu piciorul o găleată.

— Aşa-i, zice Paradis. Mă-nşelai, e şi vinaţ.

— Mă, îmbroboditule! exclamă omul de corvoadă, înălţând din umeri şi zvârlindu-i o privire de indescriptibil dispreţ. Pune-ţi nişte ochelari de cal dacă ai orbu găinilor!

Şi adaugă:

— O litră de om... Poate ceva, ceva mai puţin, că s-a găsit un dobitoc care a dat peste mine în şanţul Pădurii, aşa că s-a mai vărsat o lecuţă... Ah! – se grăbeşte el să adauge ridicând tonul – dacă n-aş fi fost aşa încărcat i-aş fi tras un picior în fund să mă ţie minte toată viaţa! Da’ a şters-o în viteza a patra, tâmpitu!

Şi în ciuda viguroasei declaraţii, o şterge el însuşi, urmărit îndeaproape de blestemele – pline de aluzii neplăcute la sinceritatea şi la cumpătarea lui – pe care le face să ţâşnească din toate gurile, această recunoaştere a ciuntirii raţiei.

Acum, toţi se reped asupra hranei şi înfulecă, în picioare, pe vine, în genunchi, aşezaţi pe un hârdău sau pe o raniţă trasă la iuţeală din puţurile în care dormim, sau stând chiar pe jos, cu spatele înfundat în peretele de pământ, sâcâiţi de cei care trec invectivaţi şi invectivând. În afara câtorva înjurături sau glume curente, nu spun nimic, ocupaţi în primul rând să înghită, unşi de grăsime pe buze şi pe bărbie ca nişte chiulase.

Sunt mulţumiţi.

La primul repaus al fălcilor, se servesc glume obscene. Se reped cu toţii şi strigă care mai de care, ca să poată plasa o vorbă. Zâmbeşte până şi Farfadet, delicatul funcţionar de primărie, care, la început, se păstra printre noi atât de cuviincios şi de curat, încât părea un străin sau un convalescent. Poţi vedea cum se dilată şi se spintecă sub nas mutra ca o pătlăgică roşie a lui Lamuse, a cărui veselie ţâşneşte în lacrimi; cum înfloreşte şi reânfloreşte bujorul roz al lui Poterloo; cum tremură de plăcere zbârciturile lui moş Blaire, care s-a ridicat în picioare, întinzând gâtul şi făcând să se bâţâie trupul scurt şi costeliv care serveşte de coadă enormei lui mustăţi pe oală, şi poţi vedea luminându-se chiar şi uscatul facies, boţit şi sărac, al lui Cocon.

*

— Şi zeama, n-o încălzim? întreabă Becuwe.

— Cum mă, să suflăm în ea?

Becuwe, căruia îi place cafeaua caldă, spune:

— Las’că aranjez eu chestia asta. Nu-i mare lucru. Voi pregătiţi numai o vetrişoară şi un grătar din teci de baionete. Ştiu eu unde găsesc lemne. Mă duc să fac câteva găteje cu cuţitul, tocmai bine ca să încălzim marmita. O să vedeţi...

Şi pleacă în căutarea lemnelor.

În aşteptarea cafelei, unii răsucesc ţigări, alţii îşi umplu pipele.

De prin buzunare, ies la lumină pungile de tutun. Câţiva au pungi de piele sau de cauciuc, cumpărate din târg. Dar ăştia sunt foarte puţini. Biquet îşi extrage tutunul dintr-un ciorap al cărui carâmb e gâtuit cu o sfoară. Cei mai mulţi întrebuinţează săculeţul cu tampon antiasfixiant, confecţionat dintr-un ţesut impermeabil, tocmai bun pentru păstrarea tutunului şi a foiţei. Dar sunt şi unii care râcâie, pur şi simplu, fundul buzunarelor de la manta.

Fumătorii scuipă în cerc tocmai la intrarea adăpostului unde locuieşte cea mai mare parte din subunitatea noastră, inundând cu o salivă îngălbenită de nicotină locul unde punem mâinile şi genunchii, când ne târâm pe burtă ca să intrăm sau să ieşim.

Dar cine mai ia în seamă asemenea nimicuri?

*

Iată că acum se vorbeşte despre alimente, în legătură cu o scrisoare a nevestei lui Marthereau.

— Mi-a scris baba mea, spune Marthereau. Ştiţi cât a ajuns să coste pe la noi porcul viu, îngrăşat?

...Dar chestiunea economică a degenerat deodată într-o violentă ceartă între Pépin şi Tulacque. Au schimbat vorbele cele mai grele, apoi:

— Puţin îmi pasă mie de ce-ndrugi tu. Mai leagă căţeaua!

— O s-o leg dac-oi vrea, scârnăvie!

— O schije ţi-ar lega-o cât ai zice peşte.

— Ei nu, zău, că grozav mai eşti!

— Ia dă-te-ncoa, mă, dă-te-ncoa!

Amândoi spumegă şi scrâşnesc, înaintând unul spre altul. Tulacque strânge în mână barda preistorică, şi ochii lui încrucişaţi lansează fulgere. Celălalt, galben, cu ochi verzui, cu mutră de derbedeu, se gândeşte, în mod vizibil, la cuţit.

Lamuse interpune o mână paşnică, mare cât capul unui copil, şi figura lui tapetată de sânge, între cei doi oameni care se înhaţă din ochi, şi se sfâşie cu vorba.

— Haide, haide, doar n-o să vă daţi la moacă. Păcat de voi, mă!

Intervin şi ceilalţi, ţinându-i la distanţă pe cei doi adversari. Dar aceştia continuă să-şi arunce, peste capetele camarazilor, priviri ucigătoare.

Pépin rumegă câteva resturi de înjurături cu un accent veninos şi aprig:

— Pungaşu dracului, haimana, scârbă! Las’ că-i arăt eu!

La rândul lui, Tulacque împărtăşeşte soldatului care se află lângă el:

— L-ai văzut pe păduchele ăsta? Spune, l-ai văzut? Zău, nu ştii ce să mai zici: aici te freci de o grămadă de indivizi de care habar n-ai cine sunt. Crezi că îi cunoşti, da’ tot nu-i cunoşti. A vrut el să facă pe nebunul, da’ nu şi-a găsit omu! O să vedeţi voi cum îi rup eu ciolanele într-o zi!...

În vremea asta conversaţiile reîncep şi acoperă ultimele duble ecouri ale altercaţiei:

— Ia uite, în fiecare zi câte o ceartă! îmi spune Paradis. Ieri a fost Plaisance, care voia cu orice preţ să se repeadă la Fumex şi să-i dea borşu, habar n-am de ce, o poveste cu pastile de opium, mi se pare. Când unul, când altul, toţi vor să-şi dea maţele afară. Nu cumva începem să fim cu adevărat nişte animale, că tot semănăm cu ele de atâta vreme?

— Oamenii ăştia nu sunt serioşi constată Lamuse – sunt nişte copii.

— Te cred, ba mai rău, fiindcă sunt oameni.

*

Ziua înaintează. Prin ceţurile care învăluie pământul s-a mai strecurat puţină lumină. Dar vremea a rămas mohorâtă, şi iată că acum se transformă în ploaie. Norul de apă se destramă şi coboară. Burniţează. Vântul aduce peste noi marele lui gol umed cu o încetineală exasperantă. Ceaţa şi stropii înmoaie şi murdăresc tot, până şi purpura de pe obrajii lui Lamuse, până şi coaja de portocală în care e înzăuat Tulacque, iar apa stinge în adâncurile noastre bucuria densă cu care ne-a umplut masa. Spaţiul s-a chircit. Peste pământ, câmp al morţii, se suprapune precis câmpul de tristeţe al cerului.

Stăm aici, parcă am fi prins rădăcini, fără nici o treabă. Azi o să ne fie greu să ajungem la sfârşitul zilei, să ne scăpăm de după-amiază. Dârdâim, ne simţim prost: ne mutăm de colo colo, dar mereu pe acelaşi loc, ca nişte vite închise în ţarc.

Cocon îi explică vecinului său dispoziţia reţelei tranşeelor noastre. A avut ocazia să vadă un plan director şi numaidecât şi-a făcut calculele. În sectorul regimentului sunt cincisprezece linii de tranşee franceze, unele părăsite, invadate de iarbă şi aproape nivelate, altele întreţinute cu mare grijă şi pline ochi de trupe. Aceste linii paralele sunt legate între ele prin şanţuri nenumărate, care se încolăcesc şi fac colţuri ca nişte ulicioare vechi. Reţeaua este mult mai compactă decât credem noi, care trăim în ea. În cei douăzeci şi cinci de kilometri lărgime care formează frontul armatei, sunt în realitate o mie de kilometri de linii săpate, tranşee, şanţuri, mine. Şi armata franceză are zece armate. Deci, în partea franceză, avem cam zece mii de kilometri de tranşee şi tot pe-atâta de partea germană... Şi frontul francez nu reprezintă decât cam a opta parte din tot frontul războiului întins pe suprafaţa pământului.

Astfel spune Cocon, care încheie adresându-se vecinului:

— În toată chestia asta, vezi cam ce însemnăm noi ăştia...

Bietul Barque – figură anemică de fiu al mahalalelor, pe care o subliniază o bărbuţă roşcată de ţap, şi o punctează, ca o apostrofă, smocul lui de păr – lasă capul în jos:

— Aşa e, dacă stai şi te gândeşti, un ostaş – chiar mai mulţi ostaşi – nu înseamnă nimic, mai puţin decât nimic, vax, în gloata asta te simţi pierdut, înecat, eşti şi tu câţiva stropi de sânge acolo, în potopul de oameni şi de lucruri.

Barque oftează şi tace – şi datorită întreruperii acestui colocviu, se aude o frântură dintr-o întâmplare povestită cu vocea pe jumătate:

— Venise cu doi cai. Bzzzz... un obuz. Mai rămâne cu un cal...

— Mă, ce ne mai e dat să ne plictisim, zice Volpatte.

— Da’ rezistăm, mormăie Barque.

— Ce să-i faci, trebuie, spune Paradis.

— Da’ de ce? întreabă Marthereau, fără convingere.

— Nu mai e nevoie de motiv, dacă trebuie, trebuie.

— Nu e nici un motiv, afirmă Lamuse.

— Ba da, este unul, zice Cocon... Este... Sunt chiar mai multe, ca să vorbim drept.

— Aiurea! Ce să ne mai spargem capul căutând motive, trebuie să rezistăm, şi gata!

— Oricum – mormăie Blaire, care nu pierde niciodată ocazia de a-şi recita fraza asta – oricum, să ştiţi că nu se lasă până nu ne curăţă!

— La-nceput – vorbeşte Tirette – mă gândeam la o groază de lucruri, mă suceam, mă învârteam, socoteam: acu nu mă mai gândesc la nimic.

— Nici eu.

— Nici eu.

— Eu nici n-am încercat vreodată.

— Las’ că nu eşti chiar atât de prost cât te-arată mutra, mă păduchiosule, spune Mesnil André cu vocea lui ascuţită şi batjocoritoare.

Celălalt, măgulit, fără să-şi dea prea bine seama de ce, îşi duce ideea până la capăt.

— Mai întâi, nu ştim nimic, ce putem să ştim noi, nici atâtica!

— Nu e nevoie să ştim decât un singur lucru, şi lucrul ăsta e că boşii sunt la noi, că au prins rădăcini aici, şi că nu trebuie să treacă mai departe, ba chiar că trebuie s-o ia din loc într-o bună zi – cât mai curând posibil, spune căprarul Bertrand.

— Da, da, trebuie să-şi ia tălpăşiţa; asta e sfânt. Nici nu trebuie să-ţi mai osteneşti dovleacul cu alte alea. Numai că, vezi, se cam lungeşte povestea.

— Ah, candela şi cădelniţa mă-si – exclamă Fouillade -numai o lecuţă.

— Io – spune Barque – nu mai înjur. La început înjuram pe toată lumea, pe ăi din spate, pe civili, pe învârtiţi. Da, da, înjuram de-i mergeau fulgii, da’ era abia la începutul războiului, eram tânăr. Acuma, am învăţat mai bine cum să iau lucrurile.

— Nu le poţi lua decât într-un singur fel: aşa cum vin.

— Bine zici. Altfel am înnebuni de tot. Şi-aşa suntem destul de ţicniţi, nu, Firmin?

Volpatte dă din cap afirmativ, profund convins, scuipă, pe urmă contemplă scuipatul cu privirea fixă şi preocupată.

— Nici vorbă, întăreşte Barque.

— Aici nu trebuie să caţi prea departe înaintea ta. Trebuie să trăieşti de azi pe mâine, ba chiar de la o oră la alta, dacă eşti în stare.

— Sigur că da, mă, zbârcitule. Trebuie să facem ce ni se spune, să facem până când ne-or spune să-i dăm drumu acasă.

— Aia e, cască Mesnil Joseph.

Feţele arse, tăbăcite, încrustate cu praf, îşi dau părerea, apoi tac. Evident, aceasta e părerea oamenilor care, acum un an şi jumătate, au pornit de prin toate colţurile ţării pentru a se masa la hotare: renunţare, renunţare de a înţelege, renunţare de a fi ei înşişi, speranţa de a nu muri, şi lupta pentru a trăi cât mai bine.

— Trebuie să faci ce trebuie, da, dar trebuie să te şi descurci, spune Barque, care, tacticos, frământă noroiul în lung şi în lat.

*

— Cred şi eu că trebuie, subliniază Tulacque. Dacă nu te descurci singur, n-o s-o facă altul pentru tine, n-avea grijă.

— N-a ieşit încă din fabrică, ăla care să se ocupe da altul.

— La război, fiecare pentru el.

— Sigur, sigur.

O tăcere. Pe urmă, din străfundul destrămării lor, oamenii încep să evoce imagini plăcute.

— Orice am face – reia Barque – viaţă ca aia pe care am dus-o câtva timp la Soissons, greu să mai pupăm noi.

— Ah, mama mă-si!

Un reflex de paradis iluminează toţi ochii, şi pare-se, chiar şi obrajii, pe care i-a aprins frigul.

— Mamă, ce chiolhan, suspină Tirloir, care îşi întrerupe, îngândurat, scărpinatul şi priveşte în depărtate, prin pământul tranşeei.

— Aoleu, măi, fraţilor, tot oraşul ăla aproape evacuat, şi care, în realitate, era al nostru! Casele, cu paturile.

— Dulapurile!

— Pivniţele!

Gândindu-se, Lamuse are ochii umezi, faţa înflorită, şi inima grea.

— Aţi stat mult acolo? întreabă Cadilhac, care a venit mai târziu, cu eşalonul de auvergnaţi.

— Câteva luni...

Pălăvrăgeala, aproape stinsă, se reaprinde în flăcări vioaie, la evocarea acestei epoci de belşug.

— Unde te-ntorceai – povesteşte Paradis, ca în vis – dădeai de ostaşi, care prin curţi, care prin case; cu câte şapte găini la brîu, şi cu câte un iepure la subţioară, împrumutaţi de pe la fel de fel de oameni cumsecade, pe care nu-i văzuseşi niciodată şi nici n-ai să-i mai vezi.

Şi toţi sunt cu gândul la îndepărtatul gust al iepurelui şi al puilor.

— Dar mai erau şi lucruri pe care le plăteam, să nu crezi. Curgeau banii gârlă. Pe vremea aia eram încă plini de gologani.

— Sute de mii de franci s-au dus de râpă prin prăvălii şi prin crâşme.

— Ce sute de mii, zi milioane. Toată ziulica o risipă de nici nu poţi să-ţi faci idee, ceva de basm, o ţineam într-o sărbătoare.

— Poţi să mă crezi sau poţi să nu mă crezi, cum pofteşti – îi spune Blaire lui Cadilhac – dar şi acolo, ca şi aici, şi ca peste tot, tot de foc duceam mai mare lipsă. Trebuia să-ţi rupi picioarele ca să găseşti un tăciune, să te omori, ca să-l câştigi, ce să-ţi mai spun. Ah, mă taică, mă, ce-am mai fugit după foc.

— Noi ăştia de-aici eram în cantonament la C.H.R.[3] Acolo era bucătar găliganu de Martin César. Când venea vorba să facă rost de lemne, ăsta era la înălţime.

— Eh, te cred, ăla era un as. Ce să mai umblăm de colo până colo, ştia să se descurce.

— La el la bucătărie nu exista să nu fie foc. Toată ziua îi vedeai pe ăilalţi bucătari bătând străzile ca nişte turbaţi, şi se sclifoseau că n-au nici lemne, nici cărbuni, da’ el, el avea foc. Când să zici că i s-a-nfundat, numai

ce-l auzeai: ,,Lasă, nu-ţi mai bate capul, că fac eu rost”. Şi nu trebuia să aştepţi o săptămână.

— Ba bine că nu, ce nu scornea? Prima oară când l-am văzut eu, la el în bucătărie, cu ce crezi că-şi încălzea oalele? Cu o vioară, pe care o găsise în casă.

— Oricum, asta-i o porcărie, spune Mesnil André. Ştiu şi eu, nu zic, o vioară nu e de cine ştie ce folos, da’ oricum...

— Altă dată a întrebuinţat nişte beţe de biliard. Abia a apucat şi mandea să-şi pună unul deoparte ca să-şi facă un baston. Toate celelalte, pe foc. Pe urmă, a luat pe nesimţite fotoliile din salon, grozave fotolii, de acaju, le venea de hac şi le spărgea noaptea, ca să nu se găsească vreun gradat să facă gât.

— Da, da, ăstuia nu-i păsa de nimic, spune Pépin. Noi am tot tras dintr-o vechitură de mobilă vreo cinşpe zile.

— Ce să-i faci, de ce nu ne dau nimic, nici atâtica? Vrei să faci ciorba, ioc lemne, ioc cărbuni. După ce-ţi dă raţiile, stai cu mâinile goale în faţa mormanelor de carne, iar băieţii ciotcă-n jur fac haz pe spinarea ta şi pe urmă încep să te-njure.

— Aşa e meseria. Nu-i vina noastră.

— Da’ ofiţerii nu ziceau nimic, când vedeau atâta şterpeleală?

— Vezi să nu, crezi că ei stăteau cu mâinile în sân? Mă, Desmaisons, mai ţi-aduci aminte de isprava lu’ dom’ locotenent Virvin, când a spart uşa de la o pivniţă cu barda? Da’ s-a-ntâmplat că l-a ginit un ostaş, şi i-a dat uşa ca s-o facă surcele pentru foc, de plan, ca să nu mai spună băiatul chestia şi pe la alţii.

— Da’ Saladin săracu, ofiţerul cu aprovizionarea: l-am întâlnit odată, pe-nserat, ieşind dintr-un subsol cu câte două sticloaie de vin în fiecare mână. Parcă era o doică, pă onoarea mea, cu patru prunci în braţe. Da’ l-au mai văzut şi alţii, şi a trebuit să coboare din nou în mina de sticle, şi să-mpartă la toată lumea. Ba căprarul Bertrand, care e om cu principii, nici n-a vrut să guste din vinul ăla. Ah, ţi-aduci aminte, mă, cârnat pe picioare?

— Unde e acuma bucătarul ăla care găsea mereu cu ce să facă foc? întreabă Cadilhac.

— A murit. I-a picat o purcea în marmită. El n-a păţit nimic, da’ a mierlit de mirare, când a văzut tot ciorbalâcul lui cu cracii-n sus; un spasm la inimă, zicea doftorul. Era slab de inimă; numai la făcut rost de lemne era el tare. L-am înmormântat foarte cuviincios. I-am făcut un coşciug din pardoseala unei camere; am potrivit scândurile şi le-am ţintuit cu nişte cuie pe care le-am scos de la tablourile de prin casă. Cu cărămizi le-am bătut. Când îl duceam la groapă, mă gândeam: „Norocul lui c-a mierlit-o că dac-o mai vedea şi pe-asta n-ar mai fi avut niciodată linişte, că nu s-a gândit el mai întâi la duşumele, ca să le pună pe foc.” Ah, ce tip grozav, ce pezevenghi mai era şi ăsta!

— Nu există răcan care să nu se descurce pe spinarea camarazilor lui. Dac-ai tras chiulul la o corvoadă, sau ai pus mâna pe o bucăţică mai bună sau te-ai învârtit de un locşor mai liniştit, pătimesc ăilalţi pentru tine, filozofează Volpatte.

— Eu – zice Lamuse – m-am învârtit de multe ori ca să scap de tranşee, şi nici nu pot să spun de câte ori am tras chiulul. O spun pe faţă. Da’ când camarazii sunt în pericol, atunci nu mai încerc să mă fofilesc, nu mai sunt chiulangiu. Uit şi de uniformă, uit de toate. Nu mai văd decât oameni ca mine şi ca tine, şi mă duc şi eu. Dar altfel, frate-meu, mă gândesc mai întâi şi-ntâi la mandea.

Afirmaţiile lui Lamuse nu sunt vorbe în vânt. E un virtuos al chiulului, într-adevăr; totuşi, a salvat viaţa multor răniţi ducându-se să-i ridice de sub focul inamicului.

El explică faptul fără nici o lăudăroşenie:

— Să vezi, stăteam toţi culcaţi în iarbă. Bombardament grozav, împuşcături: Bum! Bum! Piu, piu... Când am văzut că unii sunt atinşi m-am sculat – cu toate că toţi se răsteau la mine: „Culcă-te! Culcă-te, mă, acolo!” Da’ nu puteam să-i las aşa, de izbelişte. N-am de ce să mă laud, fin’că nu puteam să fac altfel.

Aproape toţi flăcăii din grupă au câte o faptă vitejească la activul lor, şi crucile de război s-au aliniat una după alta pe piepturile lor.

— Eu – zice Biquet – n-am avut ocazia să salvez francezi, în schimb am pus mâna pe mulţi boşi.

La atacurile din mai s-a dus la un moment dat mult înainte, singur de tot; l-am văzut dispărând ca un punct, pe urmă s-a întors cu patru vlăjgani cu căşti ţuguiate.

— Eu am omorât câţiva, spune Tulacque.

Acum două luni, cu o cochetărie orgolioasă, a aliniat unul lângă altul, în faţa tranşeei cucerite, nouă cadavre.

— Da’ eu am ce am – adaugă el – mai mult cu ofiţerii boşi.

— Ah, porcii dracului!

Mai mulţi au scos acest strigăt în acelaşi timp, din fundul inimii.

— Ah, mă fraţilor – spune Tirloir – tot aud vorbindu-se de neamul scârbos al boşilor. Oamenii de trupă, nu ştiu ce să zic, nu ştiu dacă o fi drept, sau dacă ni se spune asta numai aşa, ca să ne-nfierbânte, şi dacă, în fond, nu sunt şi ei nişte oameni cam ca noi.

— Eu cred că sunt oameni ca şi noi, face Eudore.

— Rămâne de văzut!... strigă Cocon.

— Mă rog, nu ştim bine ce e cu oamenii de trupă – reia Tirloir – dar ofiţerii germani, nu, nu şi nu; ăştia nu-s oameni, sunt nişte monştri. Nişte viermi scârboşi, cum nu se mai află. Sunt microbii războiului, ce mai încoa’ şi-ncolo. Numai să-i vezi o dată de aproape pe lunganii ăştia ţepeni şi urâţi, slabi ca nişte piroane, da’ cu ditamai capete de viţei.

— Sau ca nişte saci umflaţi, da’ cu boturi de vipere.

Tirloir urmează:

— Am văzut odată unu, prizonier, când fusesem agent de legătură. Bă, ce gloabă scârboasă! Colonel prusian, am auzit că avea o coroană de prinţ şi un blazon de aur pe toate curelele de pe el. Ei, să vezi ce gură făcea pe când îl aduceau în şanţ, că îndrăznise cineva să-l atingă! şi se chiora la toţi de sus, cocoţat pe gulerul ăla al lui! Atunci m-am gândit: „Ia stai o lecuţă, puică dragă, te-nvăţ eu minte să te mai răţoieşti aşa!” Am prins momentul,

m-am postat bine în spatele lui, şi când i-am tras un picior în cur, s-a dus de-a berbeleacu; pe jumătate strangulat.

— Ştrangulat?

— Da, de furie, când a înţeles ce păţise, că adică dosul dumnealui de ofiţer şi de nobil fusese deznodat de bocancul cu ţinte al unui simplu răcan. Unde a început o dată să zbiere ca o muiere şi să dea din mâini ca un epileptic, mamă, mamă!

— Nu sunt om rău, spune Blaire. Am copii, şi la noi acasă când trebuie să tai un porc cu care m-am obişnuit o leacă, îmi vine nu ştiu cum, mă-ntoarce pe dos, da' din ăştia, zău că i-aş băga unuia baioneta în burtă – fşşşt – să-i vărs maţele.

— Şi eu!

— Fără să mai pui la socoteală – spune Pépin – că au căpăcele de argint şi nişte revolvere pe care poţi să iei un sutic cu ochii-nchişi, şi binocluri prismatice care nici nu ştiu câte parale fac. Ah, mama mă-si, câte ocazii am mai scăpat din mână în prima parte a campaniei. Eram un nătăfleţ ce nu s-a mai pomenit, pe vremea aia. Aşa-mi trebuie! Da' să nu credeţi: de o cască de argint tot fac eu rost. Ascultaţi ce vă spun, să crap dacă nu pun mâna pe una. Eu nu mă mulţumesc numai cu pielea unui galonat de-a lu' Wilhelm[4], mie îmi trebuie şi hanţele. O să vedeţi: mă aleg eu şi cu asta înainte să se sfârşească războiul.

— Tu crezi că războiul se mai sfirşeşte vreodată? întreabă cineva.

— Eh, nu te mai necăji, răspunde celălalt.

*

Între timp se aude tărăboi undeva la dreapta noastră, şi deodată vedem apărând un grup agitat şi gălăgios, în care forme întunecate se amestecă cu forme colorate.

— Ce mai e şi asta?

Biquet s-a aventurat în recunoaştere: se întoarce şi ne arată cu degetul, peste umăr, adunătura bălţată:

— Măi, fraţilor, ia veniţi încoa' să vedeţi. Vin nişte oameni.

— Oameni?

— Da, da, nişte domni. Civiloi cu ofiţeri de stat-major.

— Civili! Numai să se ţină tari!

E fraza sacramentală. Mereu provoacă râsul, cu toate că am auzit-o de o sută de ori, şi cu toate că soldaţii, pe drept sau pe nedrept, îi denaturează înţelesul original şi o consideră o aluzie ironică la viaţa de lipsuri şi de primejdii.

Două personaje înaintează: două personaje cu pardesie şi bastoane; un al treilea e îmbrăcat în costum de vânătoare, împodobit cu o pălărie păroasă şi cu un binoclu.

Câteva tunici albastre deschis, pe care lucesc curele roşcate sau negre lăcuite, urmează şi îi conduc pe civili.

Cu braţul pe care străluceşte o brasardă de mătase brodată cu fir auriu şi cu fulgere de aur, un căpitan indică bancheta de tragere, în faţa unui crenel vechi, şi pofteşte pe vizitatori să se urce ca să-şi dea seama mai bine. Domnul îmbrăcat în costum de călătorie se caţără sprijinindu-se în umbrelă.

Barque spune:

— Ai văzut vreodată un şef de gară gătit şi şurluit, care arată un compartiment d-a-ntâia, în gara de nord, unui vânător bogat, în ziua când se deschide sezonul! „Poftiţi, urcaţi-vă, domnule proprietar.” Zău că aşa arată şi şmecherii ăştia de sus când sunt gătiţi ţurcă cu echipamentele cele mai noi, cu toate curelele şi toate tinichelele, şi se furlandisesc cu sculele lor de vânători de muşte văduve.

Vreo trei-patru soldaţi care nu erau echipaţi au dispărut sub pământ. Ceilalţi nici nu se mai clintesc, înţepeniţi, până şi pipele se sting, şi nu se mai aude decât zgomotul vorbelor pe care le schimbă ofiţerii cu invitaţii lor.

— Aştia-s turiştii tranşeelor, spune Barque încetişor. Apoi, ceva mai tare: „Pe aici, doamnelor şi domnilor!” aşa se spune.

— Şterge-o, îi suflă Farfadet, de teamă ca Barque, cu „clanţa lui mare” să nu atragă atenţia măreţelor personaje.

Câteva capete din grup se întorc în direcţia noastră. Un domn cu pălărie moale şi cravată largă se îndreaptă spre noi. Are o bărbuţă albă şi pare artist.

Un altul îl urmează, cu pardesiu negru, pălărie tare neagră, barbă neagră, cu o cravată albă şi ochelari.

— Ah, ah – face primul domn – iată şi ostaşi. Da, da; ăştia sunt ostaşi adevăraţi.

Se apropie puţin de grupul nostru, uşor intimidat, ca la grădina zoologică, şi întinde mâna celui care se nimereşte mai în apropierea lui, nu fără stângăcie, ca şi când ar oferi o bucăţică de pâine unui elefant.

— Aha, îşi beau cafeaua, le atrage atenţia celorlalţi.

— Se spune „zeama”, rectifică omul-coţofană.

— E bună, prieteni?

Soldatul, intimidat şi el de această întâlnire ciudată şi exotică, mormăie, râde şi roşeşte, iar domnul zice: „He, he!”

Apoi face un mic semn din cap, şi se depărtează de-a-ndaratelea.

— Bine, bine, foarte bine, prieteni. Sunteţi nişte viteji!

Întregul grup, făcut din culorile neutre ale stofelor civile şi pătat de viile culori militare – ca nişte muşcate şi hortensii în pământul cenuşiu al unui răzor – oscilează o clipă, apoi o porneşte, depărtându-se în direcţia opusă celei din care a sosit. Când au trecut pe lângă noi, am auzit pe un ofiţer zicând: „Mai sunt încă multe de văzut, domnilor ziarişti.”

După ce strălucitoarea ceată a dispărut, ne uităm o clipă unii la alţii. Cei care dispăruseră prin găuri se exhumează treptat, începând cu partea de sus a corpului. Oamenii îşi regăsesc siguranţa şi dau din umeri.

— Sunt ziarişti, zice Tirette.

— Ziarişti?

— Păi da, maimuţoii care clocesc ziarele. Io-te la el ce mutră!... Ziarele, bă! ce crezi că ziarele apar aşa, singure?

— Care va să zică, ăştia ne fac capu tobă? întreabă Marthereau.

Barque începe să recite în falset, făcându-se că ţine o foaie înaintea ochilor:

„Kronprinţul a înnebunit după ce a fost ucis la începutul campaniei, şi până una alta, l-au lovit toate bolile din lume. Wilhelm va muri astă-seară, şi mâine încă o dată. Nemţii nu mai au muniţii, iar ca haleală ciugulesc

surcele; după calculele cele mai autorizate, nu mai pot rezista decât cel mult până la sfârşitul săptămânii. Putem să terminăm cu ei când om vrea, cu puşca în bandulieră. Dacă îi mai lăsăm câteva zile, asta e numai din cauză că n-avem nici un chef să renunţăm la viaţa de tranşee: e aşa de bine acolo, cu apă curentă, cu gaz şi cu duşuri la toate etajele. Singurul inconvenient e că iarna e prea cald... Cât despre austrieci, e multă vreme de când au pus-o de mămăligă, şi nu mai rezistă nici un pic; da' se fac că rezistă..." Uite mai bine de cinşpe luni de când o ţin aşa, şi directorul le tot spune la scribălăii lui: „Ia, mă şmecherilor, puneţi mâna colea, scrieţi chestia la iuţeală, şi mai lungiţi sosul ca să umplem scârbele astea de patru pagini pe care trebuie să le mâzgălim."

— Ehe, aşa-i, zice Fouillade.

— Da' ce-i, dom' căprar, văd că râzi, ce, nu-i adevărat ce-am zis?

— E şi niţel adevăr, nu zic nu, da' o luaţi razna, mă copilaşi, că dacă n-aţi mai avea gazete, voi aţi fi primii care-aţi face o mutră d-un cot. Da, da, când trece băiatul cu ziare, de ce vă-nghesuiţi toţi strigând: „Mie, mie, şi mie!"

— Şi pe urmă, ce te doare pe tine căpăţâna de toată chestia asta! strigă moş Blaire. Ne-ai făcut capul calendar cu ziarele astea. Mai bine fă ca mine: nici nu te gândi la ele.

— Da, da, are dreptate, ajunge, ne-ai năucit, mai zi şi altceva, mă nasolule!

Conversaţia se trunchează, atenţia se fragmentează, se risipeşte. Patru băieţi se strâng şi încep o manilă care va dura până când seara va şterge semnele de pe cărţi. Volpatte face eforturi pentru a captura o foiţă de ţigară care i-a fugit dintre degete şi care ţopăie şi zboară de colo până colo în vânt, pe peretele tranşeei, ca un fluture neastâmpărat.

Cocon şi Tirette deapănă amintiri din viaţa de cazarmă. Anii serviciului militar au lăsat în oameni o impresie de neşters; e o provizie de amintiri îmbelşugate, plăcute şi totdeauna proaspete în care toţi s-au obişnuit, după zece, cincisprezece sau douăzeci de ani, să găsească subiecte de

conversaţie... Până-ntr-atât, încât continuă şi azi, după ce au făcut războiul sub toate formele, timp de un an şi jumătate.

O parte a convorbirii o aud, cealaltă parte o ghicesc. De altfel, la nesfârşit, foştii trupeţi scot acelaşi soi de anecdote din trecutul lor militar: naratorul i-a închis gura unui gradat răuvoitor, prin cuvinte pline de duh şi de curaj. Ei da, el a îndrăznit, a vorbit tare şi răspicat!... Unele frânturi îmi ajung la ureche:

— ...da' ce, crezi că am clipit măcar când Nenoeil mi-a trântit asta? Nici gând, mă frate. Toţi ăilalţi băieţi nu ziceau nici pis; da' eu, i-am zis-o tare: „Dom' plotoner – i-am zis – o fi şi-aşa, dar..." (urmează o frază pe care n-am prins-o). Oho, chiar aşa i-am zis, de la obraz. A rămas paf. A mormăit numai „bine, bine", şi a luat-o la picior, şi de-atunci, s-a purtat cu mine ca un mieluşel.

— Ca şi chestia mea cu Dodore, plutonierul de la a treisprezecea, când am plecat în concediu. O vită. Acu' e la Panteon, paznic. Nu putea să mă-nghită şi pace. Într-o zi...

Şi toţi îşi desfac desaga personală de cuvinte istorice.

Fiecare e aidoma cu ceilalţi; nu există unul care să nu afirme: „Eu nu sunt ca ceilalţi".

*

— Furierul!

Un om înalt şi lat în spete, cu picioarele groase, îmbrăcat bine şi lustruit ca un jandarm.

Acum e prost dispus. S-au primit ordine noi, aşa că trebuie să se ducă în fiecare zi până la postul de comandă al colonelului ca să transmită corespondenţa. Tună şi fulgeră împotriva acestei măsuri ca şi când ar fi îndreptată exclusiv împotriva lui.

Totuşi, blestemând, vorbeşte în trecere când cu unul când cu altul, după cum îi e obiceiul, şi în acelaşi timp îi cheamă pe căprari ca să le dea scrisorile. În ciuda necazului pe care îl are, nu păstrează pentru el informaţiile cu care a sosit încărcat. Şi în timp ce desface sforile pachetului de scrisori, îşi distribuie totodată şi provizia de noutăţi verbale.

Mai întâi ne spune că la raport e scris negru pe alb că e interzis să se mai poarte glugi.

— Ai auzit? îi spune Tirette lui Tirloir. Uite că trebuie să azvârli pe gârlă frumuseţea ta de glugă.

— Ce vorbeşti! Nici nu vreau s-aud. Asta nu mă priveşte pe mine, răspunde purtătorul de glugă, al cărui orgoliu şi confort sunt în joc.

— E ordinul generalului comandant de armată.

— Atunci să facă bine domnul general să dea ordin să nu mai plouă. Nici nu mă gândesc, să ştiţi.

Cele mai multe ordine, chiar mai puţin extraordinare decât acesta, sunt totdeauna întâmpinate în acelaşi fel... înainte da a fi executate.

— Raportul mai ordonă – anunţă omul-poştă – ca ostaşii să-şi taie bărbile şi laţele cu numărul zero.

— Ia las-o mai moale, borţosule! spune Barque, al cărui moţ este direct ameninţat prin această dispoziţie; Te-ai uitat la mine? Poţi tu s-aştepţi mult şi bine.

— Da’ ce-mi spui mie, mă? N-ai decât să nu execuţi, treaba ta. Mă doare-n coate.

Alături de noutăţile pozitive, scrise, sunt şi altele, mai ample, dar în acelaşi timp mai nesigure şi mai fanteziste: că divizia va fi scoasă din linie, ca să plece, fie în refacere – dar refacere adevărată, timp de şase săptămâni – fie în Maroc, sau poate în Egipt.

— Ei!... Ah!... Oho!...

Toţi ascultă. Se lasă ispitiţi de prestigiul noutăţii, al necunoscutului.

Cineva îl întreabă totuşi pe furier:

— Cin’ ţi-a spus?

Furierul işi arată sursele:

— Plutonierul de la comanda detaşamentului de teritoriali care face corvezile la C.G. al C.A.

— La ce?

— La cartierul general al corpului de armată... Dar n-am auzit-o numai de la el. Mi-a mai spus şi ăla, îl ştii, cum naiba-i zice, i-am uitat numele:

ăla, mă, care seamănă cu Galle, da’ nu e Galle. Nu ştiu pe cine dracu are prin familie care e nu ştiu ce. Aşa că e bine informat.

— Aha, şi atunci?

S-au strâns toţi, în cerc, cu priviri lacome, în jurul panglicarului.

— Ce spui, mă, o să plecăm în Egipt? Nu prea mă dumiresc bine ce-o fi asta. Ştiu numai că erau pe-acolo faraoni, de când eram ţânc şi mergeam la şcoală. Dar de-atunci!...

— În Egipt...

Ideea se înrădăcinează pe nesimţite în creieri.

— Nu, n-aş vrea – zice Blaire – că am rău de mare... Da la urrna urmelor, nu ţine cine ştie cât răul de mare... Bun, bun, da’ ce-o să zică cucoana?

— Ce vrei să zică? O să-nghită! O să vedem negri, şi străzile pline de păsări mari, aşa cum vedem pe la noi vrăbiile.

— Da’ parcă trebuia să mergem în Alsacia?

— Da, răspunde furierul. Pe la casierie aşa spun unii.

— Asta mi-ar conveni...

...Dar bunul simţ şi experienţa dobândită învinge şi izgonesc visele. De atâtea ori s-a spus că vom pleca undeva departe, de atâtea ori am crezut-o, şi de atâtea ori m-am dezumflat. Aşa că acuma vine un moment când parcă ne-am trezi din somn.

— Astea sunt palavre. Nu mai înghiţim. Mai aşteaptă până să crezi, şi fă-te că nici n-auzi.

Se reîntorc în colţurile lor, iar ici şi colo câte unul duce în mână greutatea uşoară şi importantă a unei scrisori.

— Ah – declară Tirloir – trebuie să scriu, nu pot să stau opt zile fără să scriu. N-am ce-i face.

— Şi eu – spune Eudore – trebuie să-i scriu nevesticii mele.

— Cum o mai duce Mariette, e bine ?

— Da, da. Nu-ţi face tu griji pentru Mariette.

Unii s-au şi instalat pentru corespondenţă. Barque în picioare, cu hârtia întinsă pe un carnet, într-o scobitură a peretelui, pare pradă inspiraţiei.

Scrie, scrie, aplecat, cu privirea captivată, cu aerul absorbit al unui călăreţ lansat în plin galop.

Lamuse, care n-are nici un pic de imaginaţie, îşi petrece tot timpul – după ce s-a aşezat, după ce şi-a fixat pe genunchii durdulii, plicul şi bucăţica de hârtie şi a înmuiat cu griiă în gură creionul chimic – recitind ultimele scrisori primite, neştiind ce să mai spună în afară de ceea ce a mai spus, şi încăpăţânându-se să vrea să spună altceva.

Duioşia sentimentalismului pare să-l scalde pe prichindelul Eudore care s-a înghemuit într-un fel de fereastră de pământ. Se reculege, cu creionul între degete, cu ochii pe hârtie, visător, priveşte, scrutează, vede, şi vezi şi tu celălalt cer care îl luminează acum. Într-acolo se duce privirea lui. Aleargă până acasă la el...

Clipa scrisorilor este aceea în care soldaţii sunt, cel mai mult şi cel mai bine, ceea ce au fost. Câţiva oameni se lasă în voia trecutului pomenind mai întâi de mâncăruri grozave.

Sub scoarţa formelor grosolane şi întunecate, alte inimi lasă să murmure cu voce tare câte-o amintire şi evocă lumini străvechi: o dimineaţă de vară, când verdele proaspăt al grădinii împânzeşte albul camerei ţărăneşti, sau când, prin câmpii, vântul dă lanurilor de grîu unduiri line şi puternice, iar alături agită covorul de ovăz în vii fioruri feminine. Sau poate, o seară de iarnă, o masă în jurul căreia stau femeile cu gingăşia lor şi pe care se înalţă lampa cu lumina ei mângâietoare, cu strălucirea caldă a vieţii ei şi cu abajurul ca o rochie.

Între timp, moş Blaire reia inelul început. A vârât cercul de aluminiu încă inform într-un beţişor rotund şi acum îl freacă de zor cu pila. Se lasă robit cu totul de această muncă, reflectând din toate puterile, cu două cute sculptate pe frunte. Din când în când, se opreşte, se îndreaptă din şale, şi se uită drăgăstos la acel nimic, ca şi când şi acesta s-ar uita la el.

— Mă-nţelegi? mi-a spus el odată vorbind despre un alt inel – nu e vorba dacă iese bine sau nu iese bine. Contează numai că l-am făcut eu, cu mâna mea, pentru femeia mea, mă, înţelegi? Când stăteam câteodată aşa, fără să fac nimic, sau când eram mahmur, mă uitam la fotografia asta (şi îmi

arată fotografia unei femei mari, bucălate) şi mă apucam să lucrez la blestematul de inel, fără să-mi dau seama. Aş zice că l-am făcut împreună, pricepi? şi ca dovadă, e că parcă-mi ţinea tovărăşie, şi că mi-am luat chiar rămas bun de la el când i l-am trimis nevestii.

Acum face un altul, în care o să amestece şi aramă. Lucrează cu sete. Sufletul lui vrea parcă să se exprime cât mai bine cu putinţă îndârjindu-se într-un fel de caligrafie.

În aceste gropi sterpe ale pământului, oamenii aplecaţi asupra unor bijuterii uşoare, simple, atât de mici încât mâna lor groasă şi bătătorită abia le poate ţine şi le scapă printre degete, par şi mai sălbatici, şi mai primitivi, şi mai umani decât sub orice altă înfăţişare.

Şi gândul se duce spre primul inventator, părinte al artiştilor, care a încercat să dea lucrurilor durabile forma vedeniilor şi duhul simţirilor lui.

*

— Uite că vin şi alţii, anunţă Biquet, neastâmpăratul care face pe portarul sectorului nostru de tranşee. Mamă, ce de lume!

Într-adevăr, un plutonier încins peste pântec şi pe sub bărbie, apare ameninţând cu teaca săbiei.

— Ia, daţi-vă la o parte, faceţi loc. N-auziţi, mă, când vă zic, faceţi loc! Staţi aici şi târnosiţi mangalul... Hai, paşol, la o parte! Să nu vă mai văd în drum!

Ne dăm la o parte. Unii, de pe margini, se înfundă pe nesimţite în pământ.

Trece o companie de teritoriali însărcinată cu lucrările de terasament de linia a doua din acest sector, şi cu întreţinerea şanţurilor din spate. Apar înarmaţi cu unelte, îmbrăcaţi ca vai de capul lor, şi abia târându-se.

Îi privim cum se apropie, trec, dispar, unul după altul. Sunt bătrânei încovoiaţi, cu obrajii pudraţi de cenuşă, sau burtoşi gâfâind, strânşi să plesnească în mantalele uzate şi pătate, cărora le lipsesc nasturii iar stofa se cască zdrenţuită.

Tirette şi Barque, cei doi şoltici, rezemaţi şi înghesuiţi în perete, îi privesc mai întâi în tăcere. Apoi încep sa surâdă.

— Defilarea măturătorilor, spune Tirette.

— O să facem haz vreo trei minute, anunţă Barque.

Câţiva dintre bătrânii lucrători sunt grozav de caraghioşi.

Cel care soseşte acum are umerii căzuţi ca o sticlă; pieptul extraordinar de îngust, picioarele slabe, şi totuşi e pântecos.

Barque nu se mai poate stăpâni.

— Hei, domnu Sticloi!

— Ce frumuseţe de pardesiu, remarcă Tirette în faţa unei mantale peticită la nesfârşit cu toate nuanţele de albastru.

Şi îl interpelează pe veteran.

— Hei, taică Peticilă... N-auzi, mă, tu ăla, insistă el. Omul întoarce capul, îl priveşte, cu gura căscată.

— Ascultă, tăticule, n-ai vrea să fii aşa de bun să-mi dai şi mie adresa croitorului matale de la Londra?

Faţa învechită şi scrijilată de zbârcituri rânjeşte – apoi omul, oprit un moment de chemarea lui Barque, e împins de valul care-l urmează, şi dus la vale.

După câţiva figuranţi mai puţin remarcabili, o nouă victimă se prezintă ghiduşilor. Pe ceafa-i roşie şi scorojită zace un fel de lână jegoasă de berbec. Cu genunchii îndoiţi, cu trupul plecat înainte şi cu spinarea încovoiată, teritorialul parc-ar merge pe vine.

— Uitaţi-vă! urlă Tirette arătându-l cu degetul, celebrul om-armonică! La iarmaroc ar trebui să plătiţi ca să-l vedeţi. Aici îl vedeţi pe gratis!

În timp ce omul bâlbâie câteva înjurături, ici şi colo se aud râsete.

Nici nu le trebuie mai mult celor doi coţcari, pe care dorinţa de a plasa un cuvânt socotit hazliu de către un public prea puţin pretenţios îi îmboldeşte să batjocorească aspectele comice ale acestor bătrâni fraţi de arme, care asudă zi şi noapte pe marginea marelui război, pentru a pregăti şi a repara câmpurile de bătaie.

Şi chiar ceilalţi spectatori se amestecă şi ei. Prăpădiţii batjocoresc pe cei şi mai prăpădiţi decât ei.

— Ia, gineşte-l p-ăla. Da’ ăla, uite la el!

— Ia uite-te la cur-jos ăla! Mă, târâie-brâu, mă!

— Da’ ăsta care nu se mai sfârşeşte. Aşa zgârie-nori mai zic şi eu. Uite-l colo, ăsta nu bea zeama degeaba. Da, da, mă neică, nu bei zeama degeaba!

Omul de care e vorba merge cu paşi mici, ţinând hârleţul departe de trup ca pe o lumânare, cu figura schimonosită şi tot trupul încovoiat, chinuit de lumbago.

— Ascultă, tată-mare, vrei doi gologani? îl întreabă Barque bătându-l pe umăr când acesta trece pe lângă el.

Jignit, ostaşul năpârlit mormăie: „Lua-te-ar dracu de netrebnic!”

Atunci Barque strigă cu o voce stridentă:

— Ia ascultă, mă janghinosule, n-ai putea să fii mai politicos? Mârţoagă bătrână ce eşti!

Bătrânul, întorcîudu-se dintr-o dată, bâlbâie ceva, furios;

— Nu zău – strigă Barque prăpădindu-se de râs – io-te-l că se mai şi supără, hodorogul! E gata de mardeală, vedeţi, şi ar putea s-atingă rău dacă ar avea vreo şaizeci de ani mai puţin.

— Şi dacă n-ar fi beat, adăugă fără rost Pépin, care mai caută şi alţii din ochi, în fluxul celor care sosesc mereu.

În sfârşit, apare pieptul scobit al celui din urmă, apoi spatele lui diform se pierde în zare.

Trecerea bătrânilor sleiţi, mânjiţi de tranşee, se sfârşeşte în mijlocul figurilor sarcastice şi aproape ameninţătoare ale acestor troglodiţi siniştri, ieşiţi pe jumătate din peşterile lor de noroi.

*

Dar orele trec, şi seara începe să încărunţească cerul şi să înnegrească lucrurile; acum se amestecă şi ea cu destinul orb, şi cu sufletul întunecat şi ignorant al gloatei care e înmormântată aici.

În amurg, se aude zgomot uruitor de paşi; o rumoare; apoi o altă trupă îşi face drum.

— Arapi.

Defilează şi ei, cu feţele pământii, galbene sau cărămizii, cu bărbi rare sau stufoase şi creţe, cu mantalele verzi-gălbui, căştile mânjite de noroi care

au pe ele o semilună în locul grenadei noastre. În figurile lătăreţe, sau dimpotrivă, osoase şi ascuţite, lucitoare ca nişte monede, ochii par nişte bile de fildeş sau de onyx. Din timp în timp, deasupra rândurilor se leagănă, mai sus decât celelalte, masca de cărbune a unui tiralior senegalez. În urma companiei se află un fanion roşu cu o mână verde în mijloc.

Toţi îi privesc şi tac. Pe ei nu-i strigă nimeni, nici unul nu-i opreşte din drum. Impun şi chiar inspiră puţină frică.

Totuşi, aceşti africani par veseli şi fără griji. Se duc, fireşte, în linia întâia. Acolo sunt la locul lor, şi trecerea coloanei este semnul unui atac foarte apropiat. Sunt făcuţi să atace.

— Ăştia şi tunul de 75 au făcut lucruri grozave, se poate spune. De câte ori a fost groasă, divizia marocană a fost trimisă înainte.

— Nu se potrivesc cu noi. O iau prea repede. Şi nici dracu nu mai poate să-i oprească...

Printre aceşti diavoli de lemn blond, de bronz şi de abanos, unii sunt gravi; figurile lor sunt neliniştitoare, mute, ca nişte capcane care se văd. Ceilalţi râd; râsul lor ţăcăne cu un sunet de bizare instrumente de muzică exotică, şi le scoate la iveală dinţii.

Se povestesc fel de fel de lucruri despre coloniali: înverşunarea lor când atacă, plăcerea, ca o beţie, de a lupta la baionetă, obiceiul de a nu face prizonieri. Se repetă întâmplările pe care le povestesc chiar ei, toţi cu aceleaşi vorbe şi cu aceleaşi gesturi: ridică braţele în sus: „Kam’ rad, Kam’ rad!” „Nu, nu Kam’ rad” şi fac gestul de a înfige baioneta, la înălţimea pântecului, apoi de a o retrage, de jos în sus, ajutându-se cu piciorul.

Unul din tiraliori aude, în treacăt, ceea ce vorbim noi. Ne priveşte, râde larg sub turbanul înfăşurat pe cască, şi repetă făcând nu, din cap: „Nu, Kam’ rad, nu Kam’ rad, niciodată! Tăiat cap!”

— Zău că ăştia sunt de alt neam decât noi, cu pielea lor făcută din pânză de cort, recunoaşte Biquet, care totuşi nu se lăsă uşor intimidat. Ştiţi că repausul nu le place de loc; abia aşteaptă clipa când ofiţerul îşi vâră ceasul la loc în buzunar şi spune: „Hai! Daţi-i drumul!”

— Ăştia sunt adevăraţi soldaţi.

— Păi, noi nu suntem soldaţi, noi suntem oameni, spune grosul Lamuse.

S-a întunecat aproape de tot, şi totuşi această vorbă adevărată şi limpede aduce o lumină asupra tuturor celor ce se află aici, aşteptând, de azi dimineaţă şi de luni întregi.

Da, sunt oameni, bieţi oameni oarecare, smulşi pe neaşteptate din viaţă. Ca toţi oamenii oarecare, luaţi la întâmplare din mulţime, sunt ignoranţi, domoli, cu idei limitate, plini de un sănătos bun simţ care uneori o ia razna; dispuşi să se lase conduşi şi să facă ceea ce li se spune să facă, îndurători la caznă, capabili să sufere timp îndelungat.

Sunt oameni simpli, care au fost şi mai simplificaţi, şi singure instinctele lor primordiale se accentuează, prin forţa lucrurilor: instinct de conservare, egoism, speranţă tenace de a scăpa mereu cu viaţă, bucurie de a mânca, de a bea şi de a dormi. Din timp în timp câte un strigăt de omenie, câte un fior profund ţâşneşte din întunericul şi din tăcerea marilor lor suflete umane.

Când nu se mai vede aproape de loc, se aude ceva mai departe, întâi ca un murmur, apoi, apropiindu-se, mai sonor, un ordin:

— Grupa a doua! Adunarea!

Ne punem în rând. Se face apelul.

— Hăis, zice caporalul.

Pornim. În faţa depozitului de unelte, staţionare, înghesuială. Fiecăruia i se dă o lopată sau o cazma. Un gradat întinde cozile în întuneric:

— Tu, o cazma. Hai, şterge-o. Tu, tot o cazma, tu, o lopată. Hai, dă-i drumul mai iute, lasă pe altul la rând!

Plecăm prin şanţul perpendicular pe tranşee, drept înainte, spre frontiera mişcătoare, vie şi teribilă, de acum.

În cenuşiul cerului, în mari orbite descendente respiraţia sacadată şi puternică a unui avion care nu se mai vede umple spaţiul. Înainte, la dreapta, la stânga, peste tot, bubuituri de tunet desfăşoară în albastrul închis al firmamentului imense sclipiri scurte.

1 Rezervele Armatei Teritoriale. Li se spunea ,,teritoriali” soldaţilor în vârstă ieşiţi din cadrele armatei şi mobilizaţi totuşi pentru servicii auxiliare (n.r.).
2 Călugăr din ordinul fecioarei Maria (n.r.).
3 Compagnie hors-rang – Unitate necombatantă (n.r.).
4 Împăratul Germaniei în vremea primului război mondial (n.r.).

III

ÎNTOARCEREA

Zorile cenuşii se detaşează încet, cu greu, pe informa privelişte, încă neagră. Între drumul în pantă care, pe dreapta, coboară din tenebre, şi norul întunecat al pădurii Alleux – de unde se aud fără să se vadă atelajele trenului de luptă pregătindu-se şi punându-se în mişcare – se întinde un câmp. Noi, cei din Batalionul 6, am ajuns aci pe la sfârşitul nopţii. Am făcut piramide, şi acum, în mijlocul acestui cerc de lumină nesigură, cu picioarele în ceaţă şi noroi, grupuri sumbre, uşor albăstrii sau spectre singuratice, aşteptăm, cu capetele întoarse spre drumul care coboară de acolo. Aşteptăm restul regimentului: Batalionul 5, care era în linia întâia şi a plecat din tranşee după noi...

Un zgomot de voci...

— Iată-i!

O masă lungă neregulată apare spre vest şi coboară ca din noapte în lumina de crepuscul a drumului.

În sfârşit! S-a terminat şi schimbul ăsta blestemat care a început ieri la ora şase seara şi a durat toată noaptea: acum, cel din urmă om a pus piciorul afară din ultimul şanţ.

De data asta, perioada de tranşee a fost îngrozitoare. Compania a optsprezecea se găsea pe poziţia cea mai înaintată. A fost decimată: optsprezece morţi şi vreo cincizeci de răniţi, cel puţin un om din trei, în patru zile; şi fără să se fi produs vreun atac, numai din cauza bombardamentului.

Toată lumea o ştie, şi, pe măsură ce batalionul mutilat se apropie, când ne încrucişăm plescăind în nămolul drumului, şi după ce ne-am recunoscut aplecându-ne unul spre altul:

— Ai auzit, hei, a optsprezecea!...

Şi spunând asta fiecare gândeşte: „Dacă ţine tot aşa, ce-o să se mai întâmple cu noi? Ce-o să se întâmple cu mine?...”

A şaptesprezecea, a nouăsprezecea şi a douăzecea sosesc rând pe rând şi fac piramide.

— Uite a optsprezecea!

Soseşte după toate celelalte; ocupând prima tranşee, a fost schimbată cea din urmă.

Ziua s-a mai limpezit puţin şi lucrurile par învăluite într-o lumină tulbure... Coborând drumul, îl putem zări, singur înaintea oamenilor săi, pe căpitanul comandant al companiei. Păşeşte cu greu, sprijinindu-se într-un baston, din cauza vechii lui răni de la Marna pe care reumatismele o reînvie, şi, de asemeni, din cauza altei dureri. Acoperit cu gluga, înaintează cu capul plecat: parcă ar urma o înmormântare; şi e clar că, în gând, urmează cu adevărat una.

Iată şi compania.

Apare în capul drumului, în mare dezordine. Numaidecât simţim o strângere de inimă. În şirul batalionului, ea e vizibil mai scurtă decât celelalte trei.

Ies în drum şi merg în întâmpinarea oamenilor din a optsprezecea, care coboară. Uniformele acestor supravieţuitori sunt în mod egal îngălbenite de pământ: parcă ar fi îmbrăcaţi în kaki. Postavul e ţeapăn din cauza noroiului gălbui care s-a uscat pe el; poalele mantalelor sunt ca nişte scânduri care se lovesc de scoarţa galbenă ce le acoperă genunchii. Feţele lor sunt scofâlcite, carbonizate, ochii măriţi şi febrili. Praful şi murdăria adaugă brazde pe obraji.

În mijlocul acestor soldaţi care se întorc din cumplitele adâncuri, domneşte un vacarm asurzitor. Vorbesc toţi o dată, tare de tot, gesticulând,

râzând şi cântând.

Îţi vine să crezi, văzându-i, că pe drum a năvălit o ceată veselă care se întoarce de la chef!

Iată plutonul al doilea, cu sublocotenentul lui cel răşchirat, a cărui manta este strânsă şi răsucită în jurul trupului ca o umbrelă înfăşurată. Dau din coate fără să-mi întrerup mersul, până la grupa lui Marchal, cea mai încercată din toate: din unsprezece câţi erau şi care nu se despărţiseră niciodată de un an şi jumătate, n-au mai rămas decât trei oameni împreună cu caporalul Marchal.

Acesta mă vede. Scoate un strigăt de bucurie, are un surâs fericit; dă drumul curelei de la puşcă şi îmi întinde mâinile. De una din ele atârnă bastonul tranşeelor.

— Ei, bătrâne, cum mai merge? Ce-ai mai făcut?

Întorc capul şi aproape şoptit:

— Şi-aşa, dragul meu, a mers rău de tot...

Se întunecă subit, ia un aer grav.

— Ei, da, mă frate, ce să-ţi spun, de data asta a fost o grozăvie... Barbier a fost omorât.

— Aşadar e adevărat ce spuneau unii... Barbier!

— Sâmbătă la ora unsprezece seara. I-a jupuit un obuz toată spinarea – spune Marchal – parcă i-o tăiase cu briciul. Lui Besse i-a trecut o schijă prin pântec şi prin stomac. Barthélemy şi Baubez au fost loviţi în cap şi în gât. Toată noaptea am fugit în galop prin tranşee, dintr-un cap într-altul, ca nebunii, ca să ne ferim de rafale. Godefroy ăla mic, îl cunoşti? l-a rupt în două un obuz; s-a golit de sânge pe loc, ca un lighean pe care-l răstorni: cât era el de mic, nici nu-ţi vine să crezi cât sânge avea! – a făcut un pârâu de vreo cincizeci de metri în tranşee. Cougnard a avut amândouă picioarele hăcuite de schije. Când l-am ridicat nu murise încă. Asta s-a întâmplat la postul de ascultare. Eram şi eu acolo de gardă, împreună cu ei. Dar când a căzut obuzul ăla, mă dusesem în tranşee să întreb cât e ceasu’! Mi-am găsit puşca, pe care o lăsasem în locul meu, strâmbă, de parc-o îndoise cineva cu

mâna, ţeava ca un sfredel, şi o jumătate din pat era tărâţe. Mirosea a sânge proaspăt, să-ţi verşi maţele nu altceva.

— Şi Mondain, şi el, nu-i aşa?

— Cu el s-a întâmplat a doua zi de dimineaţă – adică ieri – în adăpostul peste care a căzut ditamai purceaua. Era culcat, aşa că tot pieptul i-a fost sfărâmat. Da' de Franco, care era alături de Mondain, ai auzit? Când s-a surpat adăpostul i-a frânt coloana vertebrală; după ce l-am tras afară şi l-am întins pe pământ a mai vorbit; a zis, lăsându-şi capul pe-o parte: „Am să mor" şi a murit. Era şi Vigile cu ei: el n-avea nimic la corp, dar capul era complet turtit, subţiat ca o plăcintă, şi enorm: uite-atâta. Să-l fi văzut întins pe jos, negru, cu altă formă, ai fi zis că e umbra lui, ştii, ca umbra pe care o ai câteodată când mergi noaptea cu un felinar.

— Vigile care era din contingentul 13, un copil! şi Mondain şi Franco, băieţi buni de tot, deşi erau gradaţi!... Am pierdut o groază de prieteni, dragă Marchal, prieteni vechi şi buni.

— Da, răspunde Marchal.

Dar e acaparat de o ceată de camarazi de-ai lui, care-l strigă şi-l ocărăsc. El se smuceşte, se apără, răspunde la glumele lor şi toţi se îmbrâncesc râzând.

Privirea mea trece de la o figură la alta; toate sunt pline de veselie şi dincolo de crisparea oboselii şi de negrul pământului se dovedesc triumfătoare.

Ce-o fi asta? Dacă ar fi putut, în timp ce se aflau în prima linie, să bea vin, aş spune: „S-au îmbătat cu toţii".

Ochesc pe unul din supravieţuitori care cântă legănându-şi paşii cu un aer vesel, ca husarii din operetă: e Vanderborn, toboşarul.

— Hei, ce-i cu tine, Vanderborn, de eşti aşa vesel?

Vanderborn, care de obicei e un om liniştit, îmi strigă:

— Nu mi-a venit rândul nici de data asta, ai văzut? Tot teafăr sunt!

Şi cu un gest dezordonat de nebun, îmi trimite un ghiont măreţ în umăr.

Acum înţeleg...

Dacă aceşti oameni sunt fericiţi după atâtea grozăvii, fericiţi la ieşirea din iad, e tocmai pentru că au ieşit. Se întorc, au scăpat. Încă o dată, moartea, care era acolo, i-a cruţat. Rânduiala serviciului face ca fiecare companie să se afle în poziţia cea mai înaintată o dată la şase săptămâni! şase săptămâni! Soldaţii din război au, pentru lucrurile mari ca şi pentru cele mici, o filozofie de copii: niciodată nu privesc departe, nici în jurul lor, nici înaintea lor. Gândesc aproape de la zi la zi. Astăzi, fiecare din ei e sigur că o să mai trăiască o bucată de vreme.

Iată de ce, cu toată oboseala care îi doboară şi măcelul proaspăt de unde abia au ieşit stropiţi de sus până jos, şi fraţii lor smulşi de lângă fiecare dintre ei, iată de ce, în pofida a orice şi a lor înşişi, sunt în sărbătoarea supravieţuirii şi se bucură din plin de gloria de a fi în picioare.

IV

VOLPATTE ŞI FOUILLADE

Când am ajuns la cantonament, se auziră strigăte:

— Da’ unde e Volpatte?

— Şi Fouillade, unde dracu o fi?

Fuseseră ceruţi de Batalionul 5 şi duşi în linia întâia. Trebuia să-i regăsim în cantonament. Nimic. Doi oameni din grupă pierduţi!

— Cristoşii şi mormântul mă-si! Uite ce-nseamnă să-mprumuţi oameni, urla sergentul.

Căpitanul, pus la curent, înjură, blestemă, şi spune:

— Îmi trebuie oamenii! Să mi-i scoateţi din pământ, din iarbă verde. Hai, pas alergător!

Farfadet şi cu mine furăm strigaţi de caporalul Bertrand, din grajdul unde ne tolăniserăm şi începusem chiar să aţipim.

— Trebuie să plecaţi în căutarea lui Volpatte şi a lui Fouillade.

Într-o clipită furăm în picioare şi o pornirăm, cu un fior de nelinişte. Cei doi camarazi ai noştri, luaţi de al cincilea, au fost încadraţi în schimbul infernal. Cine ştie unde sunt, şi ce mai sunt acum?

...Urcăm costişa. Refacem, în sens invers, lunga cale pe care o făcusem între noapte şi aurora. Cu toate că suntem fără bagaj, numai cu puşca şi cu echipamentul de luptă, ne simţim obosiţi, somnoroşi, paralizaţi, în câmpia tristă, sub cerul prăfuit de pâclă. Imediat, Farfadet începe să gâfâie. La primii paşi, a mai spus câte ceva, apoi oboseala îl face să tacă, vrând-nevrând. E curajos, dar delicat; şi în tot cursul vieţii sale anterioare n-a

învăţat de loc să se servească de picioare, în biroul primăriei unde, de pe când era copil, a zmângălit hârtie între o sobă de tuci şi vechi dosare cenuşii.

În momentul în care ieşim din pădure pentru a intra alunecând şi înnămolindu-ne în regiunea şanţurilor, două umbre vagi se profilează în faţa ochilor noştri. Doi soldaţi care vin spre noi. Se vede cocoaşa raniţelor din spate şi linia puştilor. Dubla formă legănată se precizează.

— Ei sunt!

Una dintre umbre are un cap mare şi alb, învălătucit.

— Unul e rănit! Volpatte!

Alergăm spre cele două fantome. Tălpile noastre scot rând pe rând un zgomot de descleiere şi de scufundare clefăită, iar cartuşele pe care le avem în cartuşiere, scuturate, fac mare tărăboi.

Când ne-am apropiat destul, ei se opresc şi ne aşteaptă:

— Bine că v-aţi trezit! strigă Volpatte.

— Eşti rănit, frate?

— Ce? zice el.

Grosimea bandajelor care-i încercuiesc capul l-a surzit. Trebuie să strigi tare ca să-i ajungi la auz. Ne apropiem de el, strigăm. Atunci răspunde.

— Nimica toată: abia acu’ am ieşit din groapa în care ne-a băgat joi Batalionul 5.

— Cum, de-arunci aţi stat acolo? urlă spre el Farfadet, a cărui voce ascuţită, aproape femeiască, izbuteşte să răzbată prin capitonajul care barează urechile lui Volpatte...

— Ei, vezi bine că acolo am stat – spune Fouillade – fir-ar ei să fie afurisiţi, candela şi înălţarea mamii lor! Da’ ce-ţi închipui, că ne-am pus aripi să zburăm, sau că puteam să ne luăm tălpăşiţa aşa, fără ordin?

Şi amândoi se aşează, se prăbuşesc pe pământ. Capul lui Volpatte, înfăşurat în pânză, cu un nod cât toate zilele în creştet, din care se vede pata gălbuie şi negricioasă a feţei, pare o legătură de rufe murdare.

— V-au uitat, mă băieţi, săracii de voi!

— O leacă – strigă Fouillade – doar o lecuţă ne-a uitat! Patru zile şi patru nopţi într-o groapă de obuz în care plouau gloanţele din toate părţile şi care pe deasupra mai mirosea şi a hazna.

— Ce să vă mai spun, zice Volpatte. Nu era o groapă de ascultare, cum trebuie, să te mai mişti, să te mai suceşti, să-ţi vezi de treabă ca lumea. Aş, o gaură de obuz ca oricare altă gaură de obuz. Joi ne-au spus: „Staţi aici şi trageţi fără' întrerupere" uite-aşa, cum vă spun. E adevărat că a doua zi a venit un agent de legătură de la Batalionul 5 să dea cu nasu pe acolo: „Ce faceţi, bă, aici?" „Păi ce să facem, tragem; ni s-a spus să tragem şi tragem, i-am zis noi. Dacă ne-a spus aşa, trebuie să aibă vreun rost; aşteptăm şi noi să ne spună să mai facem şi altceva decât să tragem". Marţafoiu s-a cărat: nu prea se simţea la largul lui şi n-avea gust de bombardament. „E groasă" zicea el.

— Aveam – continuă Fouillade – pentru amândoi o pâine şi o gamelă de vin pe care ne-o dăduse a opsprezecea când ne-a aşezat acolo, şi o ladă de cartuşe, mă tată. Am tras cartuşele şi am băut poşirca. Am avut grijă să mai păstrăm câteva cartuşe şi un coltuc de pâine; da' vin n-am păstrat de loc.

— Mare prostie – spune Volpatte – că acu' mi-e o sete! Mă băieţi, voi n-aveţi ceva udătură?

— Ba eu mai am un sfert, răspunde Farfadet.

— Dă-i lui, spune Fouillade, arătând pe Volpatte. Că a pierdut ceva sânge. Mie, mi-e doar sete.

Volpatte clănţănea din dinţi, şi în vălătucul enorm de bandaje care se sprijinea pe umerii lui, ochii îi ardeau de febră.

— Face bine, zise el bând.

— Aoleu! Am uitat să vă spun – adăugă în timp ce arunca, după cum cere politeţea, ultima picătură de vin care rămăsese pe fundul bidonului lui Farfadet – am pus laba pe doi boşi[5].Mergeau târându-se pe câmp, şi au căzut în gaura noastră ca chiorii, cum cade cârtiţa în cleştele cursei, ca să vezi ce tonţi. I-am înhăţat şi i-am legat. Pe urmă, să vezi. După ce-am tras vreo treizeci şi şase de ore, nu mai aveam muniţii. Atunci am umplut cu

cartuşe magaziile puşcoacelor şi am aşteptat şi noi în faţa pachetelor de nemţoi. Potlogarul ăla cu legătura a uitat să spună că eram acolo. Voi, a şasea, aţi uitat să ne cereţi, a optsprezecea ne-a uitat şi ea, şi cum nici nu eram într-un post de ascultare umblat, unde schimbul se face regulat ca la cancelarie, ne şi vedeam aşteptând acolo până la întoarcerea regimentului. Noroc că pân' la urmă s-au arătat nişte sanitari din 204, care veniseră să mai scotocească pe câmp după ceva schilodiţi, şi ăştia au spus şi de noi. Atunci abia ni s-a dat ordin să ne retragem, imediat, ni s-a spus. Ne-am înhămat, după ce-am râs bine de chestia cu „imediat". Le-am dezlegat picioarele boşilor, i-am luat cu noi, i-am predat la 204, şi gata. Ba nu, când ne întorceam am pescuit un sergent care se ghemuise într-o groapă şi nu mai îndrăznea să iasă, vezi că fusese comoţionat. L-am înjurat puţin: asta i-a mai dat curaj, şi ne-a zis mulţumesc; sergentul Sacerdote, aşa-l chema.

— Da' cu rana ta cum e, frăţioare?

— La urechi m-a atins. O bombă – da' ce bombă, mă tată – a explodat ca la două palme de mine. Pot să zic că bila mi s-a strecurat printre schije, da ştii, la ţanc, că m-a julit doar la urechi.

— Da' numa' să-l vedeţi cum arată – zice Fouillade – amândouă urechile-i spânzură, o jale, ce să vă spun. Noi aveam pachetele noastre de pansamente, şi brancarzii ăia ne-au mai atins cu unu! Aşa că vedeţi, trei pansamente şi-a înfăşurat în jurul devlei.

— Ia, daţi-ne boarfele voastre şi hai să ne întoarcem!

Farfadet şi cu mine ne-am împărţit bagajul lui Volpatte. Fouillade, încruntat, chinuit de sete, mârâie şi se încăpăţânează să-şi ducă singur armele şi boccelele.

Şi o pornim încetişor. Totdeauna e plăcut să mergi neîncolonat; ni se întâmplă atât de rar, încât ne cuprinde mirarea şi bucuria. Curând de tot un suflu de libertate ne înveseleşte pe toţi patru. Parcă am merge pe câmpie, aşa, într-o doară, de plăcere.

— Am ieşit la plimbare, spune mândru Volpatte.

Când ajungem la cotitura din vârful dealului, începe să se lase în voia unor visări plăcute.

— Mă băieţi, mi se pare că am pus mâna pe rana binecuvântată, o să fiu evacuat, nici nu mai încape vorbă.

Ochii lui clipesc şi strălucesc în enormul cocoloş alb care i se clatină pe umeri – roşu în părţi, în dreptul urechilor.

Din fundul văii în care se află satul, se aude bătând ora zece.

— Pe mine nu mă mai priveşte cât e ceasul, zice Volpatte. Ce-mi mai pasă mie că trece timpul?

Devine volubil. Un pic de febră îi provoacă şi grăbeşte tiradele în ritmul pasului lent în care a şi început să se complacă.

— Ce mai, au să-mi agaţe o etichetă roşie la manta, şi mă trimit în spate. De data asta o să fiu condus de un tip politicos care-o să-mi spună: „Pe-aici, pe urmă ia-o p-acolo... aşa... dragă prietene.” Pe urmă ambulanţa, pe urmă trenul sanitar, şi cât o ţine drumul gâdilelile cucoanelor de la Crucea Roşie, cum i-au făcut şi lui Crapelet Jules, pe urmă la spitalul de zonă interioară. Paturi cu cearşafuri albe, o sobă care duduie în mijlocul camerei, oameni care n-au altceva de făcut decât să se ocupe de noi şi tu te uiţi la ei cum îşi bat capul, papuci reglementari, mă taică, şi o măsuţă de noapte: mobile, mă! şi în spitalele mari o duci bine cu mâncarea, nici o grijă! Am să mănânc zdravăn, o să mă-mbăiez; o să fac tot ce-o fi de făcut pe-acolo. Şi fel de fel de bunătăţi, fără să fie nevoie, pentru ca să guşti şi tu din ele, să te-nbrânceşti cu alţii, să te baţi până la sânge. O să-mi pun mâinile pe cearşaf, aşa, să stea degeaba, fără să facă nimic sireacele, ca nişte obiecte de lux – ca nişte jucării, ce mai încoa’ şi-ncolo! – şi picioarele o să mi le ţin sub plapomă, cu labele încălzite bine de sus şi până jos, cu deştele răşchirate ca nişte flori puse în vas...

— Ia uite, ai văzut-o?

E fotografia nevestei şi a celor doi băieţi ai lui, mi-a mai arătat-o de o sumedenie de ori. O privesc, dau din cap.

— O să mă duc în convalescenţă – continuă Volpatte – şi cât timp mi s-or lipi urechile la loc, muierea şi copiii o să se uite la mine, şi eu am să mă uit la ei. Şi până când or creşte ele la loc ca nişte verze, războiul, mă fraţilor, n-o să stea pe loc... Ruşii... Cine ştie ce se poate-ntâmpla!...

Legănat de iluzia acestor fericite prevestiri, gândeşte cu glas tare, despărţit de pe acum de noi, izolat într-o sărbătoare numai a lui.

— Banditule! îi strigă Fouillade. Ce baftă pe tine, zău aşa, ai prea multă baftă, mama ta de porc!

Cum să nu-l invidiezi? Avea să plece pentru una, două sau trei luni, şi în acest timp, în loc să fie amărât şi permanent în pericol, avea să se preschimbe în rentier.

— La început – spune Farfadet – mi se părea grozav de curios când îi auzeam pe oameni dorindu-şi o „rană binecuvântată”. Dar acum orice s-ar zice, înţeleg că e singurul lucru în care mai poate nădăjdui un amărât de soldat, dacă nu-i chiar nebun de legat!

*

Ne apropiam de sat. Ocoleam pe lângă pădurice.

Tocmai când dădeam colţul, o siluetă de femeie ţâşni deodată în penumbră. Jocul razelor o decupa în lumină. Stătea în picioare, dreaptă, la liziera păduricii care forma în spatele ei un fond de dungi violacee, zveltă, cu capul iluminat de un păr bălai; şi pe faţa palidă se vedeau petele de întuneric a doi ochi imenşi. Strălucitoarea creatură privea spre noi vibrând din tot trupul, apoi dintr-o dată dispăru sub arbori ca o torţă.

Această apariţie şi dispariţie îl impresionă pe Volpatte, care-şi pierdu firul vorbei.

— Mă, asta-i căprioară, nu femeie!

— Aş răspunse Fouillade care auzise prost. O cheamă Eudoxie. O cunosc, am mai văzut-o. E refugiată. Nu ştiu de unde-o veni, dar locuieşte la Gamblin, într-o familie.

— E subţire şi frumoasă, constată Volpatte. Zău că m-aş juca puţintel cu ea... Carne fragedă, ca un puişor... Şi ce ochi grozavi mai are!

— E ciudată, povesteşte Fouillade. Nu stă o clipă locului. Acu’ o vezi aici, cu părul ăla auriu în cap. Şi-o dată, şterge-o: nu mai e nimic, nimeni; şi să ştiţi că habar n-are ce-i aia pericol. Câteodată se bagă până-n linia-ntâia. Au văzut-o soldaţii chiar fâţâindu-se pe câmp în faţa tranşeelor. E tare ciudată.

— Poftim, uite-o iar, parcă-i o vedenie. Nu ne slăbeşte de loc din ochi. Te pomeneşti că l-o fi plăcând pe vreunul din noi...

Silueta, desenată în linii de lumină, înfrumuseţa în acel moment celălalt colţ al crângului.

— Puţin îmi pasă de femei, declară Volpatte, cuprins din nou cu totul de gândul evacuării.

— O fi, da' sunt alţii în grupă cărora le sfârâie ficaţii după ea. Poftim: vorbeşti de lup...

— Şi lupul la uşă...

— Nu chiar, dar cât p-aci... Uite!

Vedem adulmecând şi ieşind dintr-un tufiş de pe dreapta noastră, botul lui Lamuse ca un mistreţ roşcat...

Luase urma femeii. O zări, se opri o clipă, apoi vrăjit, se repezi spre ea. Dar alergând într-acolo dădu peste noi.

Recunoscând pe Volpatte şi pe Fouillade, burtosul Lamuse scoase nenumărate exclamaţii de bucurie. În acea clipă nu se mai gândi decât să se încarce cu raniţele, puştile, traistele.

— Daţi-mi-le mie pe toate! Eu m-am odihnit. Hai mă, nu le daţi?

Vru să le ducă pe toate. Farfadet şi cu mine ne uşurarăm foarte mulţumiţi de bagajul lui Volpatte, iar Fouillade, ajuns la capătul puterilor, consimţi şi el să-şi abandoneze traistele şi arma.

Lamuse deveni un morman ambulant. Dispăruse sub greutatea enormă şi înainta cu paşi mici, încovoiat până la pământ.

Dar se simţea că e stăpânit de o idee fixă şi arunca ochiade într-o parte şi alta. O căuta cu privirea pe femeia spre care alergase.

De câte ori se oprea ca să potrivească mai bine una din greutăţile pe care le purta, ca să mai răsufle şi să-şi şteargă grăsimea apoasă a transpiraţiei, examina pe furiş toate punctele orizontului şi scruta la iuţeală liziera pădurii. N-o mai văzu.

Dar eu am văzut-o iar. Şi într-adevăr, acum am avut impresia că avea ceva cu unul dintre noi.

Din când în când se arăta, pe jumătate, în stânga noastră, din umbra verde a pomilor. Ţinându-se cu mâna de o creangă, se pleca în direcţia noastră şi-şi arăta ochii negri ca noaptea şi figura palidă care, viu luminată pe o parte, părea încrustată într-un crai nou. Şi văzui că surâdea.

Urmând direcţia privirii ei care se dăruia astfel, observai, puţin în urma noastră, pe Farfadet, surâzând şi el.

Apoi femeia se ascunse în umbra tufişurilor, ducând cu sine acest dublu surâs...

Astfel am avut revelaţia înţelegerii dintre această vagabondă zveltă şi delicată, care nu semăna cu nici o alta, şi Farfadet, care se deosebea printre noi toţi, gingaş, mlădios şi sensibil ca o creangă de liliac. Era de aşteptat...

Lamuse n-a văzut nimic, orbit şi apăsat de greutatea de care ne uşurase, pe Farfadet şi pe mine, atent să-şi păstreze încărcătura în echilibru, şi să găsească locul cel mai bun pe care să-şi pună picioarele atât de îngreuiate.

Totuşi, pare destul de nenorocit. Geme; o îngrijorare grea şi tristă îl sufocă. În gâfâiala răguşită a pieptului, mi se pare că-i aud inima gemând şi vuind. Privind rând pe rând, când spre Volpatte înfăşurat în pansamente, când spre omul gras şi puternic, umflat de sânge, ducând în el eterna, şi adânca pornire a cărei arsură numai el o poate măsura, mă gândesc că cel mai rănit din doi nu e cel care s-ar crede.

În sfârşit, coborâm în sat.

— O să bem şi noi ceva, zice Fouillade.

— O să fiu evacuat, zice Volpatte.

Lamuse face:

— Îh... îh...

Camarazii strigă, aleargă, se adună în mica piaţă unde se înalţă biserica cu două turle, atât de bine desfigurată de un obuz că nici n-o mai poţi privi în faţă.

5 Porecla dată germanilor de către ostaşii francezi în timpul primului război mondial (n.r.).

V

AZILUL

Drumeagul gălbui care urcă în miezul codrului înnoptat este ticsit şi acoperit de umbre în chip ciudat. S-ar zice că prin puterea unui farmec, pădurea s-a revărsat în drum şi goneşte pe el, prin bezna deasă. E regimentul nostru care mărşăluieşte în căutarea unui nou adăpost.

Orbeşte, greoaiele şiruri de umbre, cu încărcături înalte şi late, se îmbrâncesc: fiecare val, împins de cel care-l urmează, se izbeşte în cel care-l precede. Pe margini, evoluează, de sine stătătoare, fantomele ceva mai zvelte ale gradaţilor. Un zgomot surd, făcut dintr-un amestec de exclamaţii, frânturi de conversaţii, ordine, accese de tuse şi cântece, se ridică din această îndesată mulţime îndiguită de taluzuri. Tumultul vocilor e întovărăşit de tropotul picioarelor, de ţăcănitul tecilor de baionete şi al bidoanelor şi gamelelor metalice, de uruitul şi ciocănitul celor şaizeci de căruţe ale trenului de luptă şi ale trenului regimentar care urmează cele două bata-lioane. Şi e atât de compactă masa care bătătoreşte şi se întinde pe urcuşul drumului, încât în ciuda bolţii infinite a nopţii, înotăm într-o duhoare grea de cuşcă de lei.

În coloană, nu vezi nimic: uneori, când la o înghesuială ai ridicat nasul în sus, distingi vrând-nevrând tinicheaua unei gamele, oţelul albăstrui al unei căşti, oţelul negru al unei puşti. Alteori, în jerba de scântei orbitoare care ţâşneşte dintr-o brichetă, sau la flăcăruia roşie desfăşurată pe băţul minuscul al unui chibrit, zăreşti, dincolo de reliefurile apropiate şi luminate ale mâinilor şi ale figurilor, fâşiile neregulate de umeri şi căşti care

ondulează ca nişte valuri pornite la asaltul întune-ricului masiv. Apoi totul se stinge şi în timp ce picioarele păşesc, ochiul fiecărui mărşăluitor fixează la nesfârşit locul presupus al spatelui care trăieşte înaintea lui.

După mai multe opriri, în timpul cărora ne lăsăm să cădem pe raniţe, lângă piramide – pe care le formăm la comanda ţignalelor, cu o grabă febrilă şi cu o încetineală exasperantă din cauza orbecăielii, în atmosfera de cerneală – zorile se desenează, se întind, cuprind spaţiul. Zidurile de umbră se prăbuşesc, pe nevăzute. Încă o dată asistăm la măreţul spectacol al zilei ce se deschide asupra hoardei veşnic rătăcitoare care suntem noi.

Ieşim în sfârşit din această noapte de marş, parcă prin cicluri concentrice de întuneric mai puţin dens, apoi de penumbră, apoi de lumină mohorâtă. Picioarele sunt înţepenite, ca de lemn; spinările amorţite, umerii prăpădiţi. Figurile rămân mai departe cenuşii şi negre; s-ar spune că ne smulgem cu greu din noapte: nu mai izbutim niciodată să ne desfacem cu totul de ea.

Marea turmă ordonată merge să-şi petreacă repausul, de data aceasta într-un cantonament nou. Cum va fi locul unde va trebui să trăim opt zile? Numele lui e, aşa se crede (dar nimeni nu e sigur de nimic) Gauchin-l’Abbé. Se spun minuni despre el;

— Cică e ceva pe cinste!

Din rândurile camarazilor, cărora încep să li se ghicească formele şi trăsăturile, să li se distingă nasurile înclinate şi gurile care cască, pe fondul acestui crepuscul al dimineţii, se înalţă voci care nu se mulţumesc cu atât:

— Niciodată n-am avut aşa cantonament. E şi brigada acolo. Şi consiliul de război. Găseşti pe la negustori tot ce-ţi pofteşte inima.

— Dacă e şi brigada, atunci e rost de ceva.

— Crezi că găsim o masă pe care să mâncăm, pentru grupa noastră?

— Găsim de toate, ascultă la mine!

Dar unul care vede totul în negru înalţă capul:

— Cum o mai fi şi cantonamentul ăsta în care n-am fost niciodată, nu ştiu, zice el. Da’ ce ştiu sigur e c-o să fie ca toate celelalte.

Dar nimeni nu-l crede şi la ieşirea din febra tumultuoasă a nopţii, tuturor li se pare că se apropie de un fel de pământ al făgăduinţii, pe măsură ce mărşăluiesc spre răsărit, în aerul îngheţat, spre noul sat pe care ni-l va aduce lumina.

*

În zori de zi, ajungem la poalele unei costişe, printre case care dorm încă învăluite într-un abur gros.

— Am ajuns!

Uf! În noaptea asta am făcut vreo douăzeci şi opt de kilometri...

Dar, ce mai e şi asta!... Nu ne oprim. Depăşim toate casele care se pierd treptat, într-o pâclă informă şi în linţoliul lor de mister.

— Trebuie să mai mergem încă mult, după cât pare. Acolo, tocmai până acolo!

Înaintăm mecanic, picioarele sunt invadate de un fel de toropeală grea, încheieturile ţipă şi ne fac să ţipăm.

Ziua vine târziu. O pânză de ceaţă acoperă pământul. E atât de frig, încât în timpul haltelor oamenii, sleiţi de oboseală, nu îndrăznesc totuşi să se aşeze pe jos, ci merg încoace şi încolo ca nişte stafii prin umezeala opacă. Un vânt aspru de iarnă biciuieşte pielea, mătură şi spulberă cuvintele, suspinele.

În sfârşit, soarele străpunge aburul care se întinde deasupra noastră şi a cărui atingere ne udă. Parcă s-ar deschide un luminiş feeric în mijlocul norilor tereştri.

Regimentul pare că se întinde, se trezeşte cu adevărat, şi ridică încetişor toate feţele sale în argintul auriu al primei raze.

Apoi, repede de tot, soarele devine arzător, şi atunci începe să fie prea cald.

Oamenii încolonaţi gâfâie, asudă şi înjură mai mult decât adineauri, când clănţăneau din dinţi şi când ceaţa ne trecea buretele ei ud pe faţă şi pe mâini.

Regiunea pe care o traversăm în dimineaţa toridă e ţara cretei.

— Ăştia îşi pavează drumurile cu var, lua-i-ar dracu!

Drumul a devenit orbitor şi un nesfârşit nor uscat de calcar şi de praf se întinde peste coloana noastră şi se freacă de noi.

Figurile se roşesc, se smălţuiesc şi lucesc; câteva feţe sangvine par unse cu vaselină; pe obraji şi pe frunţi se strânge un strat cenuşiu care se lipeşte şi se fărâmiţează. Picioarele îşi pierd vaga lor formă de picioare şi par să se fi bălăcit în nişte varniţe. Raniţa, puşca se acoperă cu o pudră albă, iar gloata noastră lungăreaţă trasează în dreapta şi în stânga o urmă lăptoasă, pe ierburile de pe margini.

Şi, culmea:

— Ţineţi dreapta! Un convoi!

Ne înghesuim toţi pe dreapta, în mare grabă, nu fără îmbrânceli.

Convoiul de camioane – un lung lanţ de enormi bolizi pătraţi, învăluiţi în huiet infernal – goneşte ne-buneşte. Nenorocire! Pe măsură ce trece, stârneşte grosul covor de pulbere albă care vătuieşte drumul şi ni-l azvârle din goană pe umeri.

Iată-ne acum înveşmântaţi într-un voal cenuşiu deschis, în timp ce pe figurile noastre s-au aşternut măşti livide, mai groase la sprâncene, pe mustăţi, în barbă şi în cutele obrajilor. Parcă am fi în acelaşi timp noi înşine şi nişte ciudaţi moşnegi.

— Când om fi hodorogi, aşa o să ne urâţim, spune Tirette.

— Scuipi alb, constată Biquet.

Când repausul ne imobilizează un moment, parcă am vedea lungi şiruri de statui de ipsos, prin care se întrezăresc resturi de umanitate.

O pornim iar la drum. Toată lumea tace. Ne chinuim. Fiecare pas devine greu de făcut. Figurile fac fel de fel de strâmbături care se întipăresc şi rămân fixate sub lepra palidă a prafului. Nesfârşitul efort ne închirceşte şi ne umple de oboseală posacă şi scârbă.

În sfârşit, zărim oaza pe care o urmărim de atâta timp: dincolo de deal, pe un alt deal, mai înalt, se ivesc acoperişuri roşii în frunzişuri de un verde proaspăt ca salata.

Acolo e satul: îl îmbrăţişăm cu privirea; dar n-am ajuns încă. Şi chiar de-acum încolo, pentru multă vreme, pare să se depărteze pe măsură ce

regimentul se târăşte spre el.

În sfârşit, tocmai pe la prânz ajungem şi la acest cantonament care începuse să ne pară de necrezut şi legendar.

Bătând pasul, cu arma la umăr, regimentul inundă cu totul uliţa principală din Gauchin-l'Abbé. Cele mai multe sate din Pas-de-Calais se compun dintr-o singură stradă. Dar ce stradă! Adeseori e lungă de câţiva kilometri. Aici, unica stradă principală se desface ca o furcă în faţa primăriei şi formează alte două străzi: localitatea e un enorm Y, cu un tiv neregulat de faţade joase.

Cicliştii, ofiţerii, ordonanţele se desprind din lungul bloc mişcător. Apoi, în fracţiuni, pe măsură ce înaintăm, oamenii se cufundă sub porţile grajdurilor, casele de locuit încă disponibile fiind rezervate ofiţerilor şi cancelariilor. Plutonul nostru este condus mai întâi în capul sa-tului, apoi – a fost o neînţelegere între furieri – din nou în capătul celălalt, cel prin care am intrat.

Acest du-te-vino răpeşte o groază de timp, şi în grupă, târâtă astfel de la nord la sud şi de la sud la nord, în afara oboselii enorme şi a enervării atâtor paşi inutili, începe să se manifeste o febrilă nerăbdare. Pentru noi e de cea mai mare importanţă să fim instalaţi şi lăsaţi liberi cât mai curând posibil, dacă vrem să mai realizăm proiectul acela la care am tot visat de atâta amar de vreme: să găsim de închiriat la vreun localnic o încăpere înzestrată cu o masă, în jurul căreia grupa să se poată aşeza la ora prânzurilor. S-a vorbit mult despre isprava asta şi despre dulcile ei binefaceri. Ne-am sfătuit, am cotizat şi am hotărât ca acum să ne lansăm în această cheltuială suplimentară.

Dar fi-va oare cu putinţă? Multe case au şi fost ocupate. Nu numai noi sosim aci cu acest vis de răsfăţ, şi va fi o adevărată vânătoare pentru găsirea unei mese... Trei companii vin după a noastră, dar patru au sosit înainte, şi pe deasupra mai sunt popotele infirmierilor, furierilor, conductorilor, ordonanţelor şi multor altora, popotele oficiale ale subofiţerilor, ale companiei, cine le mai ştie pe toate?... Toţi aceştia sunt mai puternici decât simplii soldaţi, au mai multe mijloace şi mai multă libertate de mişcare, şi

pot să-şi facă planurile de cu vreme. Şi în timp ce noi mărşăluim încă în rânduri de câte patru spre şura destinată grupei, avem ocazia de a vedea destui asemenea şmecheri care se arată pe praguri cucerite şi se dedau la diferite ocupaţiuni casnice.

Tirette imită sunetul mugitului şi al behăitului:

— Poftiţi în staul!

O şură destul de mare. Paiele fărâmiţate, din care când calci se ridică talazuri de praf, miros a closet. Dar, oricum, e închis aproape din toate părţile. Ne luăm locurile şi ne dezechipăm.

Cei care visaseră, iarăşi, un paradis nemaivăzut, sunt încă o dată dezamăgiţi.

— Uite, mă, că şi p-aici e nasulie.

— Ce zici, mă, mi se pare tot aşa de pocit ca şi prin alte părţi.

— Da, tot aia şi tot aia.

— Sigur, grijania mă-si.

— Păi, ce credeai...

Dar n-avem timp de pierdut cu vorba. Trebuie să facem pe dracu-n patru şi s-o luăm înaintea celorlalţi: sistemul D[6], la iuţeală şi cu toate forţele. Dăm buzna cu toţii. Uitând de şalele prăpădite şi de picioarele umflate, ne îndârjim în acest efort suprem de care va depinde bunăstarea unei săptămâni întregi.

Grupa se împarte în două patrule care pornesc în pas alergător, una spre dreapta, alta spre stânga, în uliţa plină de ostaşi zoriţi şi cercetători – şi toţi se observă, se supraveghează... Şi se grăbesc. În anumite puncte, ca urmare a întâlnirii mai multor cete concurente, se aud chiar înjurături, îmbrânceli.

— Hai s-o luăm pe-aici, şi mai repejor: altfel, ne-am şters pe bot!...

Am impresia unei lupte care se dă între toţi aceşti soldaţi pe străzile satului pe care abia l-am ocupat.

— Pentru noi – spune Marthereau – războiul înseamnă mereu luptă şi bătălie, mereu, mereu!

*

Batem din uşă în uşă, ne prezentăm timid, ne ofe-rim, ca o marfă nedorită. Una din vocile noastre grăieşte:

— Doamnă, n-aveţi cumva vreun colţişor pentru câţiva soldaţi? Plătim.

— Nu, pentru că am nişte ofiţeri – sau: nişte subofiţeri – sau: aici e popota muzicanţilor, a furierilor, a curierilor, a domnilor de la ambulanţe etc.

Eşecuri peste eşecuri. Rând pe rând, toate uşile pe care le-am întredeschis se închid, şi noi ne uităm unii la alţii cu provizia de speranţă din ochi mereu mai scăzută.

— Cristoşii mă-si! Să vezi că nu găsim nimic, mormăie Barque. Prea mulţi pezevenghi care au apucat să se înfigă înaintea noastră. Ce căcănari şi ăştia!

Mulţimea creşte din toate părţile. Cele trei străzi se înnegresc de oameni, după principiul vaselor comunicante. Întâlnim şi băştinaşi: bătrâni sau schilozi, cu paşi împiedicaţi sau cu figuri sfârşite, dar şi oameni tineri peste care planează misterul unor boli ascunse sau al relaţiilor politice. Îmbrăcate în fuste, femei vârstnice şi multe fete tinere, obeze, cu obrajii vătuiţi, leagănă în mers forme albe.

La un moment dat, între două case, într-o ulicioară strâmtă, am o vedenie fulgerătoare: o femeie a ţâşnit prin pata de umbră...

E Eudoxie! Eudoxie, femeia-căprioară, pe care Lamuse o urmărea atunci pe câmp, ca un faun, şi care în dimineaţa când l-am adus pe Volpatte rănit şi pe Fouillade, mi-a apărut, uşor înclinată în marginea pădurii şi legată de Farfadet printr-un surâs comun.

Da, ea e cea pe care am zărit-o, o clipă, ca o pată de soare, în ulicioara întunecată. Apoi a dispărut în spatele unui zid: ungherul a reintrat în umbră... Ea, aici, a şi sosit! Cum adică, ne-a urmat în lunga şi penibila noastră emigrare. O atrage ceva...

De altfel, se şi vede că o atrage ceva: oricât de repede a sclipit faţa ei cu luminosul decor al părului, am avut timp să-mi dau seama că era gravă, visătoare, preocupată.

Lamuse, care e în urma mea, n-a văzut-o. Nu-i spun nimic. Şi aşa, tot o să observe prea curând prezenţa acestei flăcări frumoase spre care el se avântă cu toată fiinţa lui şi care-l ocoleşte ca un spiriduş. De altfel, în momentul de faţă avem de lucru. Trebuie cu orice chip să ne cucerim colţişorul râvnit. Am reînceput vânătoarea cu energia desperării. Barque ne trage după el. S-a dăruit acţiunii acesteia cu trup şi suflet. Freamătă, şi smocul lui de păr, plin de praf, tremură. Ne călăuzeşte cu nasul în vânt. Şi ne propune să facem o încercare şi la poarta aceea galbenă care se vede la câţiva paşi. Înainte!

Lângă poarta galbenă dăm peste o formă înco-voiată: Blaire, cu piciorul pe un zăplaz, îşi curăţă cu briceagul glodul de pe bocanci, desprinzând adevărate hălci de ipsos... Parcă ar sculpta.

— În viaţa ta n-ai avut picioare aşa albe, îl ia în zeflemea Barque.

— Mai lasă-te de băşcălie – zice Blaire – şi spune-mi mai bine, nu ştii pe unde e căruţa aia?

Şi se explică:

— Trebuie să caut căruţa dentistului, ca să-mi agaţe dinţii ăştia noi în gură, şi să-mi scoată colţii care mi-au mai rămas. Unii mi-au spus că pe-aici ar fi căruţa aia cu măsele.

Închide briceagul, îl pune în buzunar, şi o porneşte de-a lungul zidului, absorbit de recondiţionarea fălcii lui.

Noi o luăm iarăşi de la început cu sporovăială noastră de cerşetori:

— Sărut mâinile, coniţă, n-aveţi cumva un colţişor în care să mâncăm şi noi? Cu plată, bineînţeles, cu plată...

— N-am...

În lumina de acvariu a ferestruicii joase, vedem ridicându-se un om cu o faţă ciudat turtită, brăzdată de zbârcituri paralele, asemeni unei vechi pagini de ceaslov.

— Da’ nu ai magazia?

— În magazie nu e loc, şi acolo spăl rufe...

Barque prinde ocazia din zbor...

— Poate că s-o potrivi. N-am putea să vedem?

— Acolo spăl rufele, mormăie femeia continuând să mătură.

— Ştiţi – zice Barque, surâzând cu aerul cel mai fermecător din lume – să nu credeţi că suntem oameni d-ăia care se-mbată şi fac scandal. N-am putea să vedem?

Femeia a pus mătura de o parte. E slabă, fără nici un relief. Camizolul îi atârnă pe umeri ca pe un umeraş de lemn. Are o figură inexpresivă, împietrită, ca de carton. Se uită la noi, mai şovăie o clipă, apoi ne conduce mai mult în silă, într-o cocioabă întunecoasă, cu pământ bătut pe jos, plină de rufărie murdară.

— E minunat, exclamă Lamuse, sincer.

— Ia uitaţi-vă ce drăguţă e mititica asta! spune Barque, mângâind obrajii rotunzi, de cauciuc vopsit, ai unei fetiţe care ne priveşte, ridicând din penumbră un năsuc murdar. A dumneavoastră-i, doamnă?

— Da’ ăsta? zice şi Marthereau, arătând un copilaş abia răsărit, cu pielea obrazului întinsă ca o băşică, pe care urme lucioase de dulceaţă adună praful din aer.

Şi Marthereau se face că mângâie această faţă mânjită şi lipicioasă.

Femeia nu catadicseşte să răspundă.

Şi noi stăm pe lângă ea, mutându-ne de pe un picior pe altul, rânjind ca nişte cerşetori care n-au fost încă miluiţi.

— Numai de s-ar învoi putoarea asta bătrână! îmi suflă Lamuse, ros de teamă şi de dorinţă. E grozav aici, şi în altă parte nu mai găsim nimic, ne-au suflat tot!

— Masă n-am, rosteşte în sfârşit femeia.

— N-aveţi nici o grijă! exclamă Barque. Uitaţi, văd o uşă veche pusă în colţul de colo. O să ne folosim de ea.

— Doar n-o să vă apucaţi să-mi mutaţi toate lucrurile şi să mi le puneţi cu dosu-n sus! răspunde femeia, bănuitoare, regretând în mod vizibil că nu ne-a luat la goană din primul moment.

— N-aveţi nici o grijă, ascultaţi ce vă spun! O să vedeţi numaidecât. Dragă Lamuse, ia dă-mi o mână de ajutor!

Aşezăm uşa hârbuită pe două butoiaşe, sub ochiul nemulţumit al zgripţoroaicei.

— Dacă o curăţăm puţin – intervin şi eu – o să meargă de minune.

— Sigur, mătuşică, o măturătură zdravănă o să ne ţină loc de faţă de masă.

Nu mai ştie bine ce să spună; se uită la noi plină de ură.

— N-am decât două scaune, şi voi câţi sunteţi?

— Cam vreo doisprezece.

— Doisprezece, Isuse Cristoase!

— Nu face nimic, o scoatem noi la capăt, uite că aveţi o scândură aici: tocmai bună pentru o bancă. Ce zici, Lamuse?

— Vezi bine! răspunde Lamuse.

— Da, da’ eu nu vreau să rămân fără ea, face femeia. Au mai încercat nişte soldaţi, care au fost înaintea voastră aici, să mi-o ia.

— Doar nu suntem hoţi, n-aveţi nici o grijă, insinuează Lamuse, cu moderaţiunea necesară pentru a nu indispune pe această făptură de care depinde buna noastră stare.

— Nu zic, da’ ştiţi cum sunt soldaţii, strică tot. Of! ce nenorocire şi cu războiul ăsta!

— Ei, acuma să ne spuneţi cât ne costă camera, chiria pentru masă, şi ca să mai punem şi noi câte ceva la încălzit pe cuptor.

— O să coste un franc pe zi, articulează gazda cu greu, ca şi când noi i-am extorca această sumă.

— E scump, zice Lamuse.

— Atât plăteau şi alţii care au stat aici, şi erau nişte domni foarte cumsecade, că mai profitam şi noi de raţiile lor. Ştiu eu că pentru soldaţi nu e greu. Dacă vi se pare prea scump, nu face nimic, pot să găsesc oricând alţi clienţi pentru cameră, masă şi cuptor, şi care n-au să fie doisprezece. Pică în fiecare moment muşterii, care ar plăti şi mai mult dacă le-aş cere. Doisprezece!...

— Am zis şi eu aşa „e scump”, ştiţi cum vine vorba, da’ o să ne-mpăcăm noi – se grăbi Lamuse să adauge – nu-i aşa, mă băieţi?

La această întrebare pur formală, noi toţi dădurăm din cap.

— Grozav aş bea un păhărel, exclamă Lamuse. N-aveţi ceva vin de vânzare?

— Nu, răspunse femeia.

Şi adaugă cu un tremur de mânie:

— Poate ştiţi că autorităţile militare obligă pe cei care au vin să-l vândă cu şaptezeci şi cinci de centime. Şaptezeci şi cinci de centime! Ce nenorocire şi războiul! La preţul ăsta pierdem bani, domnule, mai bine nu vând vinul! Am vin, dar numai pentru noi. Câteodată, nu zic nu, ca să fac un bine mai dau câte puţin la oameni cunoscuţi, oameni care înţeleg cum stau lucrurile, dar vă daţi seama şi dumneavoastră, domnilor, că nu pe şaptezeci şi cinci de centime.

Lamuse face parte din categoria oamenilor care înţeleg cum stau lucrurile. Apucă bidonul care-i atârnă totdeauna la cingătoare.

— Daţi-mi un litru. Cât face?

— Un franc şi zece, atât mă costă şi pe mine. Dar să ştiţi că vă dau numai ca să vă servesc, pentru că sunteţi soldaţi.

Barque, care şi-a pierdut de tot răbdarea, mormăie ceva, mai la o parte. Femeia îi aruncă cu coada ochiului o privire veninoasă şi face gestul de a-i înapoia lui Lamuse bidonul.

Dar Lamuse, îmboldit de speranţa de a bea în sfârşit vin, şi al cărui obraz se înroşeşte de parcă lichidul ar fi şi început încet-încet să-l înfierbânte, se grăbeşte să intervină:

— Nu-ţi fie teamă, mătuşă, rămâne-ntre noi, nimeni n-o să sufle o vorbuliţă.

Ea însă continuă să protesteze, neînduplecată şi acră, împotriva tarifării vinului. Iar Lamuse, chinuit de lăcomie, împinge umilinţa şi capitularea conştiinţei până la următoarea declaraţie:

— Ce vrei, coniţă, zi-i militărie şi pace! Nici nu trebuie să-ţi mai baţi capu ca să-nţelegi!

În sfârşit, ne conduce în pivniţă. Trei butii mari umplu spaţiul cu rotunjimile lor impunătoate.

— Asta-i mica dumneavoastră provizie personală?

— Ştie baborniţa cum să-şi facă trebuşoarele, bombăne Barque.

Scorpia se întoarce spre el agresivă:

— Da’ nu cumva ai pofti să ne ruinăm din cauza nenorocitului ăsta de război? Destule parale dăm în dreapta şi-n stânga.

— Pe ce? insistă Barque.

— Se vede cât de colo că voi nu vă riscaţi bănişorii!

— Nu, noi nu ne riscăm decât pielea.

Intervenim toţi, neliniştiţi de întorsătura atât de primejdioasă pentru interesele noastre imediate pe care o ia această discuţie. Între timp, cineva zguduie poarta pivniţei şi un glas de bărbat străbate prin ea:

— Hei, Palmyre!

Femeia pleacă târşâindu-şi picioarele, şi lăsând, prudentă, uşa deschisă.

— E-n regulă! Am dat lovitura! ni se adresează Lamuse.

— Ce potlogari şi oamenii ăştia! murmură Barque care nu se împăca de loc cu această primire.

— E o ruşine şi o neobrăzare, zice Marthereau.

— Ei, mă, şi tu! Parcă ţi s-ar întâmpla pentru prima oară!

— Şi tu, mă fleorţăitule – îl dojeneşte Barque – care te mai şi izmeneşti când te fură la vin: „zi-i militărie şi pace!” Zău, mă, parcă n-ai avea boaşe!

— Şi ce să facem, mă; ce să facem? Ce să-i mai spui? Atunci trebuia să ne strângem cureaua, să ne ştergem pă bot şi de masă şi de băuturică. Dacă i-ar veni chef să ne ceară doi franci pe litrul de vin, tot i-am da, nu-i aşa? Aşa că trebuie să ne socotim fericiţi. Eu, ce să vă spun, când mă gândeam că nu ne-nvoim, îmi venea rău, nu altceva.

—Ştiu că peste tot şi mereu e-aceeaşi poveste: totuşi...

— Locuitorii îşi văd de afacerile lor, ce crezi tu. Trebuie să fie şi unii care să se-mbogăţească. Nu toată lumea se poate duce să moară.

— Ah! oamenii ăştia cumsecade din est!

— D-apoi oamenii cumsecade din nord!

— ...Care ne primesc cu braţele întinse!...

— Zi mai bine cu mâna-ntinsă, aşa da...

— V-am spus eu – repetă Marthereau – că e o ruşine şi o neobrăzare.

— Mucles! Uite că se-ntoarce vaca aia.

Dădurăm o raită prin cantonament ca să-i anunţăm şi pe ceilalţi de reuşita operaţiunii; apoi plecarăm după cumpărături. Când ne înapoiarăm în noua noastră sufragerie, căzurăm în vânzoleala pregătirii prânzului. Barque se dusese la distribuţie şi, graţie relaţiilor lui personale cu bucătarul-şef, în principiu rebel faţă de această fracţionare a părţilor, reuşise să ia raţie cu raţie, cartofii şi carnea care constituiau porţia celor cincisprezece oameni din grupă.

Cumpărase untură – un cocoloş mic pe şaptezeci şi cinci de centime – ca să facem cartofi prăjiţi. Achiziţionase şi conserve de mazăre, patru cutii. Cutia cu viţel în aspic a lui Mesnil André ne va servi de aperitiv.

— Să ştiţi c-o să fie mişto! zice Lamuse încântat.

*

Făcurăm o inspecţie şi pe la bucătărie. Barque circula fericit în jurul maşinii de fontă care ocupa cu suprafaţa ei caldă şi gâfâitoare o întreagă latură a încăperii.

— Am mai strecurat pe nesimţite o oală pentru supă, îmi şopteşte el.

Apoi ridicând capacul:

— Focul ăsta nu mişcă de loc. E o juma’ de ceas de când am pus carnea şi apa e încă limpede.

O clipă mai târziu, îl auzirăm ciorovăindu-se cu gazda. Cauza era tocmai această oală suplimentară; dumneaei nu mai avea destul loc pe maşină; i se spusese că n-avem nevoie decât de o cratiţă şi ea crezuse; dacă ar fi ştiut că o să-i facem asemenea încurcături, n-ar mai fi închiriat camera în ruptul capului. Barque îi dădu explicaţii, glumi, şi cu duhul blândeţii, izbuti să potolească monstrul.

Sosiră şi ceilalţi, unul după altul. Făceau cu ochiul, îşi frecau mâinile, ca oamenii poftiţi la un chiolhan de nuntă.

Dar smulgându-se din lumina orbitoare de afară şi pătrunzând în acest cub de întuneric, parcă le crapă ochii, şi rămân câteva clipe nemişcaţi, pierduţi, ca nişte bufniţe.

— Nu prea e grozavă iluminaţia, constată Mesnil Joseph.

— Prea vrei multe, mă! Ce-oi mai fi vrând! Toţi ceilalţi exclamă în cor:

— E grozav de bine aici!

Şi toate capetele se clatină de sus în jos, în semn de da, în acest crepuscul de pivniţă.

Un incident: Farfadet s-a frecat din greşeală de zidul coşcovit şi murdar, şi tencuiala i s-a prins de umăr făcând o pată cât toate zilele, atât de neagră că se vede chiar şi aici. Farfadet, foarte grijuliu cu persoana lui, înjură, şi ferindu-se să nu se mai lovească o dată de perete, se loveşte de masă şi-şi trânteşte lingura pe jos. Se apleacă, şi orbecăie cu mâna pe pământul gloduros, pe care timp de ani de zile praful şi pânzele de păianjeni s-au depus în tăcere. Când îşi găseşte ustensilul, acesta e negru ca de cărbune, iar de el atârnă felurite şi nenumărate filamente. E clar, a lăsa să cadă ceva pe pământ e o catastrofă. Aici trebuie să trăim cu grijă.

Lamuse pune între două farfurii mâna lui grasă ca o bucată de parizer.

— Haideţi, la masă!

Mâncâm. Masa e îmbelşugată şi de bună calitate. Zgomotul conversaţiilor se amestecă cu cel al sticlelor care se golesc şi al gurilor care se umplu. Şi în timp ce fiecare gustă bucuria de a mânca în jurul unei adevărate mese, o lumină se strecoară prin ferestruică şi învăluie într-o aurora prăfoasă o fâşie din atmosferă şi o porţiune a mesii; fâcând să lucească o farfurie, o vizieră, o pupilă. Contemplu pe furiş această sărbătoare lugubră, în care veselia se revarsă în valuri.

Biquet povesteşte cât a trebuit să umble rugându-se în dreapta şi-n stânga ca să descopere o spălătorească dispusă să binevoiască a-i face serviciul de a spăla rufe; dar „era scumpă foc, sări-i-ar ochii!” Tulacque descrie coada care s-a format în faţa băcăniei: nimeni nu are dreptul să pătrundă înăuntru, lumea stă îngrămădită afară ca o turmă de oi.

— Şi cu toate că te afli în stradă, dacă nu eşti mulţumit şi mai faci o leacă de gălăgie, te dă afară şi de acolo.

Ce alte noutăţi? La raport, comandantul a hotărât sancţiuni severe împotriva celor care ar jefui pe locuitori, şi a stabilit chiar de pe acum o

listă întreagă de pedepse. Volpatte a fost evacuat. Oamenii din contingentul 95 trec în spatele frontului; printre ei e şi Pépère.

Barque, aducând cartofii prăjiţi, anunţă că gazda are la masă la ea nişte soldaţi: infirmierii de la compania de mitraliere.

— Cred ei că au dat lovitura, da’ se-nşală, noi am nimerit-o cel mai bine, spune Fouillade cu convingere, lăfăindu-se în întunecimea acestei încăperi strâmte şi infecte, în care suntem tot atât de înghesuiţi ca şi într-un adăpost (dar cui i-ar trece prin cap să facă o asemenea comparaţie?).

— Ei, da’, voi nu ştiţi – anunţă Pépin – ce lovitură au dat băieţii de la a noua, ăia zic şi eu! Îi ţine pe degeaba o babă, cică pentru bărbat-su care e mort de vreo cincizeci de ani, a fost fruntaş într-un regiment de vânători de pe vremuri. Am auzit chiar că le-ar fi dat pe veresie un iepure, pe care-l halesc acum făcut tocană.

— Oameni buni se găsesc oriunde. Da’ băieţii de la a noua au avut o baftă a dracului că din tot satu ăsta au nimerit tocmai în casa aceea.

Palmyre vine şi ne aduce cafeaua, pe care ne-am înţeles să ne-o furnizeze ea. A început să se mai îmblânzească, ne ascultă, şi chiar ne pune câte o întrebare pe un ton foarte semeţ:

— De ce îi spuneţi plutonierului Zemosul?

Iar Barque răspunde sentenţios:

— Totdeauna i s-a spus aşa.

După ce s-a făcut nevăzută, îi judecăm cafeaua:

— Ia uite mă ce apă chioară. Se vede drojdia cum se plimbă pe fundul paharului.

— Şi ne ia cincizeci de centi!

— Asta-i apă trecută prin zaţ.

Uşa se întredeschide şi face pe podea o pârtie albă: în ea se desenează mutra unui băieţaş de o şchioapă. Îl atragem la noi ca pe un pisoi, momindu-l cu o bucăţică de ciocolată.

M’ zice Charlot, susură atunci copilul. Noi stăm alături. Şi la noi avem soldaţi. Noi avem mereu soldaţi. Le vindem tot, tot ce vor, da’ câteodată sunt beţi, uite-aşa.

— Ascultă, mă, mititelule, ia vino puţin colea, spune Cocon, luând ţâncul pe genunchi. Ascultă ici la mine. Tăticu-tău nu-i aşa că spune: „Numai de-ar mai ţine războiul!”, nu?

— Sigur că da – spune copilul, înălţând capul – pentru că ne facem bogaţi. A zis că la sfârşitul lui mai o să aibă un câştig de cincizeci de mii de franci.

— Cincizeci de mii de franci! Nu te cred!

— Ba da, ba da! ţipă copilul dând din picioare. Aşa a spus când vorbea cu mămica. Tăticu ar vrea să fie mereu război. Mama, câteodată nu ştie ce să vrea, că fratele meu Adolphe e şi el pe front. Da’ zice că o să facă aşa ca să-l aducă undeva în spate, şi atunci războiul poate să ţină oricât.

Nişte ţipete ascuţite care vin din locuinţa gazdelor pun capăt acestor spovedanii. Ca o zvârlugă, Biquet dă fuga să vadă ce s-a întâmplat.

— Nu-i nimic, spune el întorcându-se. Găzdoiul o înjură pe nevastă-sa, ‘ce că nu ştie cum să se poarte, c-a pus muştarul într-un pahar cu picior, ş-aşa ceva nu se poate-n ruptul capului, ‘ce dumnealui.

Ne ridicăm. Părăsim mirosul greţos de pipă, de vin şi de cafea stătută din subterana noastră. De îndată ce am păşit pragul, o căldură grea ne suflă în faţă, încărcată de mirosul de prăjeală care dăinuie în bucătărie şi năvăleşte de acolo ori de câte ori se deschide uşa.

Păşim printre puzderii de muşte care, îngrămădite pe ziduri în straturi negre, se desfăşoară când trecem, în pânze bâzâitoare.

— Începe iar ca anu trecut!... Afară muştele, înăuntru păduchii.

— Şi microbii şi mai înăuntru.

Într-un colţ al cocioabei murdare, înţesată de vechituri, ticsită de rămăşiţe prăfuite din alţi ani, plină de cenuşa atâtor raze de soare stinse, se zăreşte printre mobile şi unelte ceva care mişcă: un moşneguţ cu un gât lung golaş, noduros şi trandafiriu, care te face să te gândeşti la gâtul unei păsări care a bolit şi şi-a pierdut penele. Şi profilul lui e ca de găină: nas lung şi bărbie de loc; o placă cenuşie de barbă îi umple obrazul scofâlcit, iar pleoapele roşii şi mototolite urcă şi coboară ca nişte capace peste sticlăria fără lustru a ochilor.

Barque l-a observat mai de mult:

— Ui’ la el: caută o comoară. Zice că e una pitită pe undeva prin hardughia asta. Dumnealui e socrul. Când te-aştepţi mai puţin, o dată-l vezi că se pune în patru labe şi începe să-şi vâre ciocul prin toate ungherele. Uită-te la el, poftim.

Moşneagul proceda, cu ajutorul băţului său, la un sondaj metodic. Ciocănea la baza pereţilor, şi pe cărămizile pardoselii. Era tot timpul înghiontit de intrările şi ieşirile locatarilor casei şi ale celor care soseau, precum şi de mătura Palmyrei, care-l lăsa să-şi facă damblaua fără să zică nimic, gândind desigur în sinea ei că mai mult decât orice aleatorie oală cu bani, adevărată comoară este exploatarea nenorocirii tuturor.

Două jupânese, în picioare, schimbau cuvinte tainice pe şoptite, într-un colţ, lângă o veche hartă a Rusiei, acoperită de muşte.

— Da – mormăia una – dar mai ales la rachiu trebuie să fii cu ochii-n patru. Dacă n-ai mână uşoară, n-ai să te alegi cu şaisprezece păhărele dintr-o sticlă şi atunci nu mai câştigi cât trebuie. Nu zic că începi să dai din buzunar, asta nu, dar nu câştigi cât trebuie. Ca să nu păţim aşa ceva, ar trebui să ne înţelegem toţi ăi care vindem, dar oamenii se înţeleg atât de greu, chiar când e vorba de interesul general!

Afară, lumină toridă, săgetată de muşte. Aceste mici lighioane nesuferite, rare încă acum câteva zile, înmulţeau acum pretutindeni murmurele minusculelor şi nenumăratelor lor motoare. Ies întovărăşit de Lamuse. Mergem să hoinărim puţin. Azi vom fi liniştiţi: e repaus complet, din cauza marşului de azi-noapte. Am putea dormi, dar e mult mai bine să profiţi de repaus pentru a te plimba după pofta inimii: mâine cădem din nou pradă exerciţiilor şi corvezilor...

Sunt şi unii mai puţin norocoşi decât noi, care chiar de astăzi sunt cuprinşi în angrenajul corvezilor...

Lui Lamuse, care îl pofteşte să vină cu noi în haimanalâc. Corvisart îi răspunde, căutându-şi cu degetele pe figura prelungă nasul mic şi rotund plantat aproape orizontal, ca un dop:

— Nu pot. Sunt cu găinaţu.

Ne arată lopata şi mătura cu ajutorul cărora de-a lungul zidurilor, înfundat într-o atmosferă pestilenţială îşi îndeplineşte sarcina de măturător şi de curăţitor de privăţi.

Mergem cu paşi leneşi. După-amiaza apasă satul aţipit, strivind stomacurile îndopate cu mâncăruri. Rar de tot, schimbăm câte o vorbă.

Ceva mai departe, se aud strigăte: Barque a căzut în ghearele unei menajerii de menajere... întreaga scenă e spionată de o fetiţă palidă, cu părul strâns la spate ca o pensulă gălbuie, cu gura brodată de bubuliţe, şi de câteva femei care, instalate în faţa porţilor, într-o pată de umbră, împung cu acul în vreo biată bucată de rufărie.

Trec şase oameni conduşi de un caporal furier. Cară teancuri de mantale noi şi mormane de bocanci.

Lamuse priveşte spre picioarele lui umflate, scâlciate:

— Ce să mai vorbim! Îmi trebuie nişte bărcuţe noi. Încă puţin şi îmi ies rasoalele prin ele... Doar n-o să calc cu gaidaracele direct pe pământ, nu?

Un avion bâzâie în văzduh. Îi urmărim evoluţiile, cu faţa în sus, cu gâtul sucit, şi ochii lăcrimând de strălucirea ascuţită a cerului. Când privirile noastre coboară din nou pe pământ, Lamuse îmi declară:

— Maşinăriile astea, n-o să iasă nimic de folos din ele, niciodată!

— Cum poţi să spui asta! Când s-au făcut atâtea progrese atât de repede...

— Da, da’ mai departe nu mai merge. Mai mult decât atât, nu mai iese din ele niciodată.

De data aceasta nu mă mai apuc să discut refuzul brutal şi mărginit pe care neştiinţa îl opune, ori de câte ori poate, promisiunilor progresului, şi îl las pe burduhănosul meu camarad să-şi închipuie cu toată încăpăţânarea de care e în stare că extraordinara caznă a ştiinţei şi a industriei s-a oprit dintr-o dată la el.

Începând astfel să-mi dezvăluie gândirea lui cea mai profundă, el continuă, şi apropiind şi plecând capul, îmi spune:

— Ştii că Eudoxie e aici!

— Ah! făcui eu.

— Da, mă. Tu niciodată nu observi nimic, am văzut eu – şi Lamuse îmi zâmbeşte plin de indulgenţă. Aşa că ce să mai vorbim de pomană: dacă a venit, e că are un interes la noi, nu? S-a ţinut după noi pentru careva dintre ai noştri, fără doar şi poate!

Apoi reia:

— Măi, frate-meu, vrei să-ţi spun una şi bună? Pentru mine a venit.

— Eşti sigur, dragul meu?

— Da, răspunde înfundat omul-bou. Mai întâi, nu mai pot după ea. Şi pe urmă, am găsit-o de două ori în drumul meu, de două ori, drept în drumul meu, ce – dracu! O să-mi spui că a fugit: da’ numai pentru că-i sfioasă, aşa e...

Se propti în mijlocul drumului şi mă privi în faţă. Figura lui rotofee, cu nasul şi obrajii umezi de grăsime, era gravă. Îşi duse pumnul vânos spre mustaţa de un galben întunecat, straşnic răsucită, şi o mângâie plin de duioşie. Apoi continuă să-şi deschidă sufletul în faţa mea:

— Îmi place, nu mai pot după ea, da’ să ştii că eu aş lua-o cu cununie. O cheamă Eudoxie Dumail. Înainte nu mă gândeam să o iau de nevastă. Dar de când îi ştiu şi numele de familie, parcă e altfel, nu ştiu cum vine, şi m-aş însura cu ea. Ah! mama mă-si, că frumoasă mai e! Da’ nu-i vorba atât că e frumosă... Ah!

Bietul băiat devenise teribil de sentimental şi era stăpânit de o emoţie pe care încerca să mi-o dovedească prin cuvinte:

— Ah, mă vere, mă! Câteodată îmi vine nu ştiu cum, că ar trebui să mă lege cineva cu o funie, scanda el cu un accent sumbru în timp ce sângele i se îngrămădea spre hălcile de carne din obraji şi de pe ceafă. E aşa de frumoasă, e aşa... Şi eu, sunt, eu... E altfel, mă, nu ca toate alelalte – sigur că ai observat şi tu, tu care observi toate alea. E doar o ţărancă, ce mai, da’ are ea ceva că e mai a dracului decât o pariziancă, chiar decât o pariziancă fâşneaţă şi gătită, n-am dreptate? Ea... eu, ştii...

Îşi încruntă sprâncenele roşcate. Ar fi vrut să-mi explice splendoarea gândurilor lui. Dar nu cunoştea arta de a se exprima şi tăcu; rămase singur

cu emoţia lui pe care n-o putea mărturisi; mereu singur, în ciuda tuturor sforţărilor lui.

Înaintam unul lângă altul de-a lungul şirului de case. Vedeam apărând în faţa porţilor roabe şi cărucioare încărcate cu butoiaşe. La ferestrele care dădeau în uliţă, vedeam înflorind masive multicolore de cutii de conserve, moviliţe de feştilă şi iască – tot ceea ce soldatul este obligat să cumpere. Aproape toţi ţăranii începeau să se ocupe cu negoţul de băcănie. Comerţul local se pornise cu greu; dar acum se urnise, o luase din loc; fiecare se arunca în afaceri, cuprins de febra cifrelor, ameţit de adunări şi înmulţiri.

Bătură clopotele. Apăru un cortegiu. Era o înmormântare militară. O căruţă, mânată de o deşcă de la trenul regimentar, ducea sicriul înfăşurat într-un steag. În urma ei, un pluton de soldaţi, un plutonier, un popă şi un civil.

— Ce mai înmormântare şi asta! zise Lamuse. Infirmeria e prin apropiere, murmură el apoi. Se goleşte, ce să-i faci! Ei, morţii sunt cu adevărat fericiţi! Da’ numai câteodată, nu totdeauna... Asta e!

Acum am trecut dincolo de ultimele case. În plin câmp, la capătul uliţei, s-au instalat trenul regimentar şi trenul de luptă. Bucătăriile de campanie şi căruţele zgomotoase care le urmează cu toată harababura lor de materiale, căruţele de cruce roşie, furgoanele, căruţele cu furaje şi brişca vagmistrului.

Corturile conducătorilor şi ale gărzilor stau roi în jurul căruţelor. În spaţiile libere, caii, cu copitele pe pământul bătătorit, privesc adâncul cerului, cu ochii lor minerali. Patru soldaţi bat în pământ picioarele unei mese. Fierăria fumegă în aer liber. Această cetate eteroclită şi colcăitoare, aşezată pe câmpul desfundat pe care urmele paralele şi împletite ale roţilor se pietrifică în căldură, şi-a şi făcut largi franjuri de gunoaie şi lături.

În marginea câmpului, o căruţă mare vopsită în alb se deosebeşte de celelalte prin curăţenie şi îngrijire. Parcă ar fi, în mijlocul unui bâlci, baraca de lux la care se plăteşte mai scump decât la celelalte.

E faimoasa căruţă stomatologică pe care o căuta Blaire.

Şi iată, Blaire e aici, stă în faţa ei şi o contemplă. E multă vreme desigur de când îi dă târcoale, fără să-şi ia ochii de la ea. Infirmierul Sambremeuse de la divizie tocmai se întoarce de la cumpărături şi urcă scăriţa mobilă de lemn vopsit care duce la intrarea căruţei. Are în braţe o cutie mare de biscuiţi, o franzelă lungă şi o sticlă de şampanie. Blaire îl interpelează:

— Ascultă, mă cur pictat, asta-i căruţa cu felcerii?

— Nu vezi că scrie pe ea, bă? răspunde Sambremeuse, un omuleţ grăsuliu, curat, bărbierit proaspăt, cu o bărbie albă şi băţoasă. Dacă nu vezi, degeaba-l mai cauţi pe felcer ca să-ţi repare măselele, mai bine l-ai căuta pe veterinar să-ţi mai cureţe felinarele.

Dându-se mai aproape Blaire examinează instalaţia.

— E destul de aiurea, spune el.

Se apropie şi mai mult, apoi se depărtează, şovăie, nu ştie dacă să se aventureze în această căruţă. În sfârşir, se hotărăşte, pune piciorul pe scară şi dispare înăuntru.

*

Noi ne continuăni plimbarea... O luăm pe un drumeag mărginit de tufişuri înalte pudrate de praf. Zgomotele se potolesc. Lumina năvăleşte peste tot, încălzeşte şi coace găoacea drumului, pune pe el ici şi colo pete albe orbitoare şi arzătoare, şi vibrează în cerul albastru.

La prima cotitură, abia apucăm să auzim un scârţâit uşor de paşi şi ne trezim faţă-n faţă cu Eudoxie!

Lamuse scoate o exclamaţie surdă. Desigur, îşi închipuie iarăşi că îl urmăreşte şi crede în vreun semn al destinului... Se duce spre ea, cu tot trupul lui enorm.

Ea îl priveşte, se opreşte încadrată de lăstărişul verde. Faţa ei ciudat de slabă şi de palidă e neliniştită, pleoapele se zbat peste ochii mari, minunaţi. E cu capul gol; rochia de pânză e larg deschisă pe gât. Femeia cu coroană de aur se află lângă noi şi e într-adevăr ispititoare în lumina soarelui. Albul palid al pielii cheamă privirea şi o uimeşte. Ochii îi strălucesc; şi dinţii îi strălucesc, în rana roşie a gurii întredeschise, roşie ca o inimă.

— Ascultă... Voiam să-ţi spun... gâfâie Lamuse. Îmi placi tare mult...

Întinde mâna spre nepreţuita, trecătoare nemişcată.

Ea are o tresărire ca de greaţă şi îi răspunde:

— Ia lasă-mă-n pace, mă scârbeşti!

Mâna bărbatului se aruncă asupra uneia din mânuţele ei. Ea încearcă să şi-o retragă şi o smuceşte ca s-o elibereze. Cosiţele de un blond intens se desfac şi se încolăcesc ca nişte flăcări. Omul o trage spre el. Întinde gâtul spre ea, iar buzele lui se întind mult înainte. Vrea s-o sărute. Vrea din toate puterile, cu toată viaţa lui. Ar fi gata să moară, numai s-o atingă o dată cu gura.

Dar ea se zbate, scoate un strigăt înăbuşit; i se vede gâtul palpitând şi frumoasa ei figură se urâţeşte, invadată de ură.

Mă apropii şi pun mâna pe umărul tovarăşului meu, dar intervenţia mea e inutilă; se dă înapoi şi geme, învins.

— Nu cumva eşti nebun! îi strigă Eudoxie.

— Nu... geme nenorocitul, zăpăcit, umilit, înnebunit.

— Să nu te mai prind, ai auzit? adăugă ea.

Şi pleacă, gâfâind, iar el nici măcar nu se uită după ea cum se depărtează; rămâne năuc, cu gura căscată în faţa locului pe care a stat ea, torturat în carnea şi sângele lui, dezmeticit şi nemaiştiind ce să spună.

Îl iau de acolo. Mă urmează mut, furtunos, suflând pe nas, gâfâind ca şi cum ar fi fugit mult, mult de tot.

Îşi aplecă în jos capul lui mare. În lumina nemiloasă a eternei primăveri, seamănă cu sărmanul ciclop care rătăcea pe ţărmurile antice ale Siciliei, umilit şi îmblânzit de vraja luminoasă a unei copile, ca o jucărie monstruoasă, la începutul vremurilor.

Negustorul ambulant de vin, împingându-şi roaba cocoşată de un butoiaş, a vândut câţiva litri oamenilor din corpul de gardă. Tocmai dispare la cotitura drumului, cu faţa lui galbenă şi plată ca de Camembert, cu şuviţe de păr rar răvăşit, destrămate ca nişte fire de praf, şi atât de slab în pantalonii lui fâlfâitori, încât picioarele par legate de piept cu nişte sfori.

Şi între soldaţii din corpul de gardă care n-au ce face la marginea câmpiei, sub aripa plăcii indicatoare clănţănitoare şi scârţâitoare, care serveşte de emblemă satului, se naşte o discuţie în legătură cu această paiaţă rătăcitoare.

— Are o mutră cam scârboasă, spune Bigornot. Şi p-ormă să-ţi spun ceva, n-ar trebui să se dea voie la atâţi civili să se plimbe pe front cu mâinile la spate, mai ales d-ăştia care nu se ştie de unde vin şi unde se duc.

— Baţi câmpii, mă păduche zburător!

— Ia nu te mai băga şi tu, mă cizmă – insistă Bigornot – aşa e, nu ne ferim destul. Eu când deschid gura ştiu ce spun.

— Mă, aţi auzit – intervine Canard – Pépère pleacă la partea sedentară.

— Femeile astea de pe-aici – murmură La Molette – e urâte foc, îţi şi piere cheful de dragoste.

Ceilalţi oameni din gardă, plimbându-şi privirile atente în spaţiu, contemplă două avioane inamice şi ghemul încurcat al liniilor pe care le fac. În jurul păsărilor mecanice şi rigide, care, după jocul razelor, se văd în înălţimi, când negre ca nişte corbi, când albe ca nişte pescăruşi – o mulţime de explozii de şrapnel desenează linii punctate pe azur şi par un lung şuvoi de fulgi de zăpadă în plină primăvară.

*

Ne înapoiem. Doi inşi care se plimbă vin spre noi. Sunt Carassus şi Cheyssier.

Ei ne anunţă că bucătarul Pépère o să plece la partea sedentară, datorită legii Dalbiez, expediat într-un regiment teritorial.

— Asta-i o ocazie pentru Blaire, spune Carassus, care are în mijlocul feţei un nas mare şi caraghios ce nu i se potriveşte de fel.

În sat, soldaţii trec în cete sau în perechi legate prin firele încrucişate ale dialogului. Îi vezi pe cei singuratici alăturându-se din nou, atraşi unul către altul ca de un magnet.

O înghesuială amarnică: în mijloc fâlfâie foi albe de hârtie. E vânzătorul de ziare care vinde pe zece centime ziarele de cinci centime.

Fouillade stă proptit în mijlocul drumului, slab ca o labă de iepure. La colţul unei case, Paradis prezintă soarelui faţa lui trandafirie ca o şuncă.

Biquet se apropie de noi, în mică ţinută: veston şi capelă. Se linge pe buze.

— Mă-ntâlnii cu nişte băieţi. Am tras câte-o duşcă... Ce să-i faci: mâine trebuie să ne punem iar pe treabă: mai intâi curăţarea zdrenţelor şi a puşcociului. Numai cu mantaua, şi ce-o să-mi iasă ochii, mamă, mamă, până să-i mai scot faţa! Asta nu mai e manta, e un fel de căptuşeală de cuirasă.

Montreuil, furier la cancelarie, se arată şi-l strigă pe Biquet:

— Hei, mă căcărează, mă! Ai o scrisoare. De-un ceas alerg după tine. Nu eşti niciodată aici, clocitu dracului!

— Nu pot să fiu şi aici şi acolo, mă fleandură. Ia dă-o-ncoa.

Examinează, cântăreşte şi anunţă rupând plicul:

— E de la bătrâna.

Încetinim pasul. El citeşte, urmărind rândurile cu degetul, înălţând capul cu un aer convins şi mişcând buzele ca o babă care se roagă.

Pe măsură ce ne apropiem de centrul satutui, afluenţa creşte. Îl salutăm pe maior şi pe duhovnicul negru care calcă alături de el ca o cucoană plimbăreaţă. Ne auzim strigaţi de Pigeon, Guenon, tânărul Escutenaire, vânătorul Clodore. Lamuse pare orb şi surd, parcă nu mai ştie decât să meargă.

Bizouarne, Chaurion, Roquette sosesc gălăgioşi, anunţând o mare noutate:

— Ştiţi mă, că Pépère se cară, pleacă la partea sedentară.

— Tiiii! cum se-nşală oamenii, să mori de râs, nu altceva! spune Biquet ridicându-şi nasul din scrisoare. Bătrâna moare de grija mea!

Îmi arată câteva rânduri din misiva maternă: „Când ai să primeşti scrisoarea mea, silabiseşte el, sigur că ai să fii în noroi şi în frig, fără nimic cald pe tine, ducând lipsă de toate, sărmanul meu Eugène...”

Râde.

— Scrisoarea asta mi-a scris-o acu’ zece zile. N-a nimerit-o de loc, săraca. Nu mi-e frig de loc – uite, de azi dimineaţă s-a făcut frumos. Nu sunt de loc în mizerie de vreme ce avem o cameră unde ne lăfăim la largul nostru. Am înghiţit noi destule mizerii, da’ acu’ e bine.

Ne întoarcem din nou în magazia ai cărei locatari am devenit, rumegând vorbele astea. Înduioşătoarea lor simplicitate mă emoţionează şi îmi dezvăluie un suflet, mulţimi întregi de suflete. Pentru că s-a arătat soarele, pentru că am simţit o fărâmă şi o părere de confort, întreg trecutul de suferinţe s-a şters, iar viitorul cumplit s-a şters şi el... „Acu’ e bine”. Gata, totul s-a sfârşit.

Biquet se instalează la masă, ca un domn, ca să răspundă la scrisoare. Aşază cu grijă şi verifică hârtia, cerneala, condeiul, apoi plimbă cu regularitate, surâzând, scrisul lui lătăreţ de-a lungul paginii micuţe.

— Ce-ai mai râde – îmi spune el – dac-ai şti ce-i scriu bătrânei.

Reciteşte scrisoarea, se alintă în rândurile ei, îşi surâde.

6 Sistemul descurcărelii (n.r.).

VI

DEPRINDERI

Tronăm în ogradă.

Găina cea mare, albă ca brânza cu smântână, cloceşte într-un coş, lângă coteţul al cărui locatar întemniţat scormoneşte încoace şi-ncolo. În schimb găina neagră circulă, îşi întinde şi îşi trage înapoi cu zvâcnituri scurte gâtul elastic, şi înaintează cu paşi mari, ceremonioşi; îi vedem profilul în care clipeşte o mărgea, iar graiul ei pare produsul unui resort metalic. Se plimbă, foindu-se în reflexele-i negre şi lustruite, ca o pieptănătură de gitană, şi în cale târâie din loc în loc o dâră uşoară de puişori.

Uşurelele sfere galbene, peste care instinctul suflă făcându-le să şovăie, se reped în picioarele ei cu ocoluri grăbite şi ciugulesc. La un moment dat trena rămâne agăţată: doi pui din grămadă s-au oprit nemişcaţi şi gânditori, surzi la ţăcănitul vocii materne.

— Semn rău, spune Paradis. Când un pui stă pe gânduri să ştii că e bolnav.

Şi Paradis îşi desface picioarele, apoi le încrucişează.

Alături de el, pe bancă, Blaire şi le întinde pe ale sale, dă drumul unui căscat imens pe care-l prelungeşte odihnitor, şi începe iar să privească; căci mai mult decât tuturor celorlalţi, lui îi place la nebunie să observe păsările în timpul scurtei lor vieţi în care se grăbesc atâta să mănânce. Toţi ne uităm la ele, ca şi la bătrânul cocoş căruia i-au căzut penele, golaş până la piele, şi a cărui pulpă ca de cauciuc, negricioasă ca un cotlet fript, se străvede prin rarişte a ultimilor fulgi. Se apropie de cloşca albă, care ba întoarce capul cu

un „nu” scurt, cârâind înfundat ca o morişcă, ba îl spionează cu micile cadrane albastre şi smălţuite ale ochilor.

— E bine aici, spune Barque.

— Ia uite la răţuştele astea, răspunde Blaire... Caraghioase mai sunt.

Prin faţa noastră trece un şir de boboci de raţă aproape ca nişte ouă cu labe – al căror cap mare trase înainte repede de tot, de sfoara gâtului, corpul costeliv şi legănat. Din colţul lui, un câine mare priveşte şi el, cu ochi limpezi, de un negru adânc, în care soarele, învăluindu-l ca un şal, pune o rotiţă roşiatică de toată frumuseţea.

Dincolo de curtea fermei, prin spărtura unui zid scund, se vede livada, a cărei îmbrăcăminte verde, umedă şi deasă, acoperă pământul moale, apoi o perdea de verdeaţă împodobită cu flori, unele albe ca nişte statuete, altele mătăsoase şi multicolore ca nişte noduri de cravată. Ceva mai departe se întinde păşunea pe care umbra plopilor aşterne dungi de un verde întunecat şi de un verde auriu. Mai departe încă, un ogor de hamei, ridicat parcă drept, în picioare, urmat de un ogor de verze aşezate jos, rânduri-rânduri. În soarele văzduhului şi în soarele pământului, se aud albinele care muncesc muzical, aşa cum scrie în poezii, şi greierul care n-a învăţat nimic din fabulă şi cântă fără nici o modestie, umplând singur tot spaţiul.

Undeva, o coţofană coboară învârtindu-se din creştetul unui plop, jumătate neagră, jumătate albă, ca o foaie arsă de ziar.

Soldaţii se lăfăiesc cu voluptate pe o bancă de piatră, cu ochii aproape închişi, şi se dăruiesc razelor care, în fundul acestei curţi vaste, încălzesc atmosfera ca pe o baie.

— Uite mă, că s-au făcut şaptesprezece zile de când suntem aici! şi noi care credeam că o să ne luăm tălpăşiţa de pe o zi pe alta!

— Nu se ştie niciodată! zice Paradis, dând din cap şi plescăind din limbă.

Prin poarta deschisă care dă în uliţă, se vede trecând agale o ceată de soldaţi, cu nasul în vânt, lacomi de soare, apoi, singur singurel, Tellurure; legănându-şi prin mijlocul drumului pântecul înfloritor al cărui proprietar

este şi hălăduind pe picioarele arcuite ca două toarte, scuipă de jur împrejur, din belşug, abundent.

— Unde mai pui că şi aici credeam că o să fie vai de capul nostru ca şi-n alelalte cantonamente. Da’ ăsta, zău că-i un adevărat repaus, şi după cât ţine, şi după cum o ducem.

— Nici tu prea multă instrucţie, nici tu prea multe corvezi.

— Rămâne timp să mai dai o raită şi pe-aici, să mai leneveşti niţel.

Bătrânul omuleţ înghesuit în capătul băncii – şi care nu era altul decât bunicul cu comoara, întrezărit în ziua sosirii noastre aici – se trage mai aproape şi ridică un deget.

— Când eram flăcău se dădeau în vânt muierile după mine, afirmă el scuturând din cap. Câte puicuţe am mai jumulit, he, he!

— Aşa! răspunserăm noi distraţi, cu atenţia atrasă, dincolo de această flecăreală senilă, de zgomotul fecund al carului care trecea, încărcat şi chinuit.

— Da’ acuma – reluă moşneagul – nu mă mai gândesc decât la gologani.

— Aha, la comoara aia pe care-o cauţi, tăicuţule.

— Păi, vezi bine, zice bătrânul ţăran.

Şi simţi numaidecât incredulitatea care-l înconjura.

Îşi ciocăni cutia craniană cu arătătorul, pe care-l întinse apoi spre casă.

— Uitaţi-vă o leacă la gâza asta, făcu el arătându-ne o gânganie negricioasă care alerga pe zid. Ce zice ea? Să vă spun eu. Zice: eu sunt păianjenul care torc fir pentru maica domnului.

Şi bătrânelul adaugă:

— Să nu judeci niciodată ce faci, fiindcă nu poţi să judeci ce se întâmplă.

— Asta aşa e, îi răspunse politicos Paradis.

— Caraghios mai e, mă! zise Mesnil André printre dinţi, căutându-şi oglinjioara în buzunar pentru a-şi contempla trăsăturile înfrumuseţate de splendoarea timpului.

— E zurliu rău, murmură transportat Barque.

— Vă las, spune bătrânul frământându-se, neputând să mai stea locului.

Şi se ridică spre a merge să-şi caute iarăşi comoara. Intrând în casă, de peretele căreia se rezemau spinările noastre, uită uşa deschisă, şi prin ea puturăm zări, lângă vatra gigantică, o fetiţă care se juca cu păpuşa, atât de absorbită încât Blaire reflectă adânc, apoi constată:

— Are dreptate.

Jocurile copiilor sunt ocupaţii foarte grave. Numai oamenii mari se joacă.

După ce ne-am uitat cum trec oamenii şi vitele, ne uităm cum trece timpul, ne uităm la toate şi la tot ce ne înconjoară.

Scrutăm viaţa lucrurilor, asistăm la spectacolul naturii, amestecată cu cerul, una cu clima, colorată de anotimpuri. Ne-am legat de acest colţ de ţară în care ha-zardul ne-a oprit, în mijlocul neîncetatelor noastre pribegiri, mai îndelung şi mai în pace decât aiurea, şi această apropiere ne face sensibili la toate nuanţele lui. Iată, luna septembrie – urmaşă a lui august şi ajun de octombrie, care este prin situaţia sa cea mai emoţionantă lună a anului – a şi început să presare printre zilele-i frumoase unele uşoare prevestiri. Şi noi am înţeles aceste frunze moarte care se fugăresc pe pietrele netede ca un stol de vrăbii.

...Da, da, ne-am obişnuit, noi şi locurile astea, să fim împreună. Noi, cei de atâtea ori vânturaţi, am început să prindem rădăcini aici, şi nici nu ne mai gândim serios la plecare, chiar când vorbim despre ea.

— Parcă divizia unşpea n-a stat în repaus o lună jumate! spune Blaire.

— Da’ ce să mai spunem atunci de 575; nouă săptămâni! reia Barque, cu un ton de supremă convingere.

— Părerea mea e că şi noi o să stăm cel puţin atât, cel puţin zic.

— Am sfârşit foarte bucuroşi războiul aici... Barque se înduioşează şi nu e departe de a crede:

— La urma urmei, o să se termine şi războiul ăsta o dată şi-o dată!

— La urma urmei!... reiau ceilalţi.

— Fireşte, nu se ştie niciodată, face Paradis.

Spune aceasta încet, fără mare convingere. Totuşi, e o vorbă la care nu se mai poate răspunde nimic. Şi o repetăm toţi, încetişor, lăsându-ne furaţi de ea ca de un cântec vechi.

*

Mai adineauri a sosit şi Farfadet. S-a oprit lângă noi; totuşi ceva mai deoparte, şi s-a aşezat cu bărbia-n pumni, pe un hârdău răsturnat.

Şi el e fericit, dar cu mai mult temei decât noi. Toată lumea ştie; şi el o ştie: ridicând puţin capul, s-a uitat cu aceeaşi privire absentă la spinarea bătrânului care pleca să-şi caute comoara şi la grupul nostru care visa să nu mai plece de-aici! Asupra gingaşului şi sentimentalului nostru tovarăş străluceşte un fel de aureolă egoistă care-l transformă într-o fiinţă aparte, îl poleieşte şi-l desparte de noi; împotriva voinţei lui, ca nişte galoane care i-ar fi picat din cer.

Idila lui cu Eudoxie a continuat şi aci. Am avut probe; şi chiar el, o dată, a pomenit ceva.

Ea nu e departe, şi amândoi sunt foarte aproape unul de altul... Oare n-am văzut-o eu însumi, acum câteva seri, strecurându-se de-a lungul zidului pe lângă casa popii, cu părul strâns numai în parte de o broboadă, mergând fără doar şi poate la o întâlnire, şi n-am văzut-o zorindu-se, concentrată şi începând dinainte să surâdă?... Deşi între ei poate că nu sunt încă decât promisiuni şi certitudini, e a lui, şi el e omul care o va strânge în braţe.

Şi mai e ceva, Farfadet pleacă, ne părăseşte; va fi chemat mai în spatele frontului, la statul major al brigăzii, unde e nevoie de un om ceva mai plăpând care să ştie să scrie la maşină. E oficial, negru pe alb. A scăpat: viitorul întunecos, pe care ceilalţi nu-l pot întrezări, în faţa lui e precis şi luminos.

Priveşte spre o fereastră deschisă, care dă în întunericul negru al unei camere oarecare, acolo; şi umbra acelei camere îl uluieşte: speră, vede dublu. E fericit; căci o fericire apropiată, care nu există încă, e singura fericire reală în lumea asta.

Astfel încât, o jalnică pornire de invidie se naşte în jurul lui.

— Nu se ştie niciodată! murmură Paradis din nou, dar fără mai multă convingere decât celelalte dăţi când a rostit, în decorul nostru strâmt de astăzi, aceste cuvinte cu atât de nemăsurată semnificaţie.

VII

ÎMBARCAREA

A doua zi, Barque luă cuvântul şi zise:

— Să vă spun eu cum stă chestia. Sunt unii care do...

O şuierătură pătrunzătoare îi reteză explicaţia scurt, pe această silabă.

Ne aflam într-o gară, pe un peron. În puterea nopţii, o alarmă ne smulsese din somn şi din sat, şi mărşălui -serăm până aici. Repausul se terminase: schimbam sectorul, eram expediaţi în altă parte. Dispăruserăm din Gauchin la adăpostul întunericului, fără să vedem nici lucruri, nici oameni, fără să le spunem adio măcar din ochi, fără să ducem cu noi o ultimă imagine.

...O locomotivă manevra lângă noi atât de aproape că mai-mai să ne atingă şi urla din fundul gâtlejului. Văzui gura lui Barque, astupată de vociferaţia acestei vecine uriaşe, rostind o înjurătură; şi zării strâmbându-se, prada neputinţei şi asurzirii, toate celelalte figuri, cu căşti şi sub-bărbii – căci eram santinele în această gară.

— După dumneavoastră! răcni Barque furios, adresându-se fluierăturii cu panaş de fum.

Dar groaznicul instrument continua şi mai cu foc, şi mai poruncitor, să înfunde cuvintele în gâtlejuri. Când tăcu, şi numai ecoul ne mai răsună un timp în urechi, şirul discursului era pentru totdeauna rupt, iar Barque se mulţumi să încheie rapid:

— Aşa.

Apoi privirăm în jurul nostru.

Eram pierduţi într-un fel de oraş.

Garnituri interminabile de vagoane, trenuri de patruzeci până la şaizeci de vagoane formau un soi de rânduri de case cu faţade întunecate, joase şi identice, despărţite prin ulicioare. În faţa noastră, traversând aglomeraţia căsuţelor cu roate, linia principală, drumul fără sfârşit, în care şinele albe se pierdeau la o extremitate şi la cealaltă, mistuite în depărtări. Frânturi de trenuri, trenuri întregi, în lungi coloane orizontale, se urneau din loc, se deplasau, se opreau în alt loc. Din toate părţile, se auzea ciocănitul regulat al convoaielor pe solul cuirasat, şuierături stridente, sunetul clopotului de alarmă, vuietul metalic şi înfundat al coloşilor cubici care-şi potriveau cioturile de oţel cu zguduituri de lanţuri şi cu ecouri în lungul schelet vertebrat al convoiului. La parterul clădirii care se înălţa în centrul gării, ca o primărie, clopoţelul zorit al telegrafului şi al telefonului se rostogolea punctat de izbucniri de glasuri. De jur împrejur, pe pământul negru de cărbune, depozitele de mărfuri, magaziile joase, al căror interior înţesat se întrezărea prin uşi, cabinele aca-rilor, ţepile macazurilor, turnurile de apă, stâlpii telegrafici ale căror fire desenau portative pe cer, din loc în loc, semafoarele şi, înălţându-se în noapte deasupra acestui oraş tenebros şi turtit, două macarale cu aburi, asemănătoare unor clopotniţe.

Mai departe, pe felurite spaţii libere şi pe maidane, în preajma labirintului de cheiuri şi clădiri, staţionau maşini militare şi camioane, iar cât vedeai cu ochii, şiruri de cai.

— Acu’ să te ţii zăpăceală. Ce-o să fie, mamă, mamă!

— Tot corpul de armată începe să se-mbarce astă-seară.

— Ia uite ce mai sosesc!

Un nor care învăluia o cutremurare zgomotoasă de roţi şi un ropot de copite se apropia crescând pe strada gării, pe care o îmbrăţişam cu privirea printre şirurile de clădiri.

— S-au şi îmbarcat o mulţime de tunuri.

Pe nişte vagoane-platformă, ceva mai departe, între două lungi grămezi piramidale de lăzi, se distingeau într-adevăr profiluri de roţi şi ciocuri

ascuţite de piese de artilerie. Chesoane, tunuri şi roţi erau bălţate, tărcate în galben, cărămiziu şi verde.

— Sunt camuflate. Mai încolo sunt şi nişte cai pe care i-au vopsit. Poftim, ia gineşte puţin la ăsta, colo mă, ăla cu picioarele groase de parcă are nădragi. Ei, să ştii că-nainte era alb, şi i-au tras o bidinea ca să-i schimbe culoarea.

Calul cu pricina stătea ceva mai departe de ceilalţi, care-l priveau bănuitori, şi avea o culoare cenuşie gălbejită, ce se vădea cât de colo mincinoasă.

— Vai de capul lui, spuse Tulacque.

— Iote mă – zise Paradis – până şi mârţoagele, nu numai că merg la moarte, dar le mai şi batjocoreşte.

— E spre binele lor mă, ce vrei?

— Păi cum nu, ca şi noi, tot spre binele nostru, nu?

Când se lăsă seara, începură să sosească soldaţii. Curgeau spre gară din toate direcţiile. Se vedeau gradaţi gălăgioşi alergând în lungul coloanelor. Revărsarea asta trebuia îndiguită, aşa încât oamenii erau înghesuiţi de-a lungul barierelor sau în locurile ţărcuite, pe unde se nimerea. Ostaşii făceau piramide, îşi scoteau raniţele şi le puneau pe jos, apoi, cum n-aveau voie să iasă de-acolo, aşteptau, îngropaţi unul lângă altul în penumbră.

Sosirile se succedau cu o amploare mereu crescândă, pe măsură ce amurgul se accentua. O dată cu trupele, soseau lanţ automobilele. În curând nu se mai auzi decât un duduit neîntrerupt: soseau limuzine, pierdute în giganticul flux de camioane mici, mijlocii şi mari. Toată această avalanşă se rânduia, se înghesuia, se contopea pe locuri dinainte desemnate. Un vast murmur de glasuri şi de zgomote felurite se înălţa din oceanul de fiinţe şi de maşini care bătea marginile gării, şi începea chiar, pe alocuri, să se infiltreze înăuntru.

— Asta încă nu-i nimic, spuse Cocon, omul-statistică. Numai la statul major al corpului de armată există treizeci de automobile ofiţereşti, şi aveţi voi habar cam de câte trenuri de cincizeci de vagoane e nevoie ca să îmbarce tot corpul – cu oameni şi cu boarfe – în afară bineînţeles de

camioane, care se duc în noul sector pe labe proprii. Nu te mai screme, scumpule, că tot n-ai să ghiceşti. Trebuie nouăzeci de trenuri.

— Aoleu, ce spui mă! şi când te gândeşti că sunt treizeci şi trei de corpuri!

— Ba sunt chiar treizeci şi nouă, mă păduchiosule!

Agitaţia creşte. Gara se populează şi se suprapo-pulează.

Până unde ochiul mai poate să distingă o formă sau măcar fantoma unei forme, e un haos şi o organizaţie tălăzuită ca o panică. Toată ierarhia gradaţilor se desfăşoară, face exces de zel, trece, se întoarce ca o ploaie de meteori, şi agitând braţele pe care lucesc galoane, îngrămădesc ordinele şi contraordinele, pe care le duc, strecurându-se, ptantoanele şi cicliştii: unii abia mişcându-se, alţii evoluând în linii repezi, ca peştii în apă.

Acum e seară de-a binelea. Petele alcătuite de uniformele soldaţilor adunaţi în jurul piramidelor se şterg încet şi se fac una cu pământul, apoi mulţimea lor nu mai e semnalată decât prin lumina pipelor şi a ţigărilor. În unele locuri, pe marginile acestor gloate, şirul neîntrerupt de mici puncte luminoase festonează obscuritatea ca o banderolă de lumini pe o stradă în sărbătoare.

Pe această întindere neprecisă şi vânzolită, glasurile amestecate fac un zgomot de valuri care se sparg de stânci; şi peste huietul fără margini, alte ordine, strigăte, urlete, o zarvă de despachetare şi de transbordare, vacarm de ciocane uriaşe îndoindu-şi surdul efort în umbră, şi muget de cazane.

În imensa întunecare, plină de oameni şi lucruri, încep să se aprindă, peste tot, lumini.

Sunt lămpile electrice ale ofiţerilor şi şefilor de detaşamente, şi lanternele cu acetilenă ale cicliştilor care plimbă în zigzag de ici-colo punctul lor de un alb intens şi o zonă de înviere palidă.

Un far cu acetilenă înfloreşte orbitor şi răspândeşte o boltă de lumină. Alte faruri străpung şi sfâşie negura lumii.

Gara capătă atunci un aspect fantastic. Forme necunoscute ţâşnesc şi pătează albastrul negru al nopţii. Mormane uriaşe se schiţează, vaste ca ruinele unui oraş. Se zăreşte începutul unor nemăsurate şiruri de obiecte

care se mistuie în noapte. Mase enorme abia se ghicesc după ţâşnirea reliefurilor celor mai apropiate, dintr-un abis de necunoscut.

Pe stânga noastră, detaşamente de cavalerişti şi infanterişti înaintează mereu, ca o inundaţie nestăvilită. Auzim cum se propagă ceaţa glasurilor. Vedem câteva rânduri profilându-se în fulgerarea unei lumini fosforescente, sau a unei sclipiri roşii, apoi prindem numai cu urechea un lung şir de zgomote.

În furgoane, cărora la lumina fumegândă şi încolăcită a torţelor le bănuim liniile cenuşii şi gurile negre căscate, soldaţii din corpul căilor ferate au început să îmbarce cai cu ajutorul unor platforme înclinate. Se aud strigăte, exclamaţii, tropot frenetic de luptă, şi furioasele izbituri de copită ale vreunui animal mai îndărătnic – înjurat amarnic de conducătorul lui – în scândurile vagonului în care a fost întemniţat.

Alături se încarcă maşini pe vagoane-platformă. Un furnicar de oameni înconjoară o colină de furaje. O mulţime împrăştiată se îndârjeşte asupra unor ditamai maldăre de pachete.

— Iaca trei ceasuri de când stăm pe loc, de-a-n picerelea, suspină Paradis.

— Da’ ăştia ce dracu mai sunt?

Într-o fâşie de lumină, vedem apărând şi dispărând un fel de spiriduşi, înconjuraţi de roiuri de licurici şi ducând cu ei instrumente ciudate.

— E secţia de proiectare, spune Cocon.

— Da’ ce-ai căzut aşa pe gânduri, măi camarade, la ce te gândeşti?

— În momentul ăsta sunt patru divizii în corpul de armată, răspunde Cocon. Nu-i totdeauna aşa: câteodată sunt trei, câteodată cinci. Acu’ sunt patru şi fiecare din divizii – continuă omul-cifră pe care grupa noastră are mândria de a-l poseda – cuprinde trei R.I. – regimente de infanterie; două B.V.P – batalioane de vânători pedeştri; un R.I.T – regiment de infanterie teritorială, fără să mai socotim regimentele speciale, artilerie, geniu, tren de luptă, etc., şi fără să mai socotim statul major al D.I.[7] şi serviciile neîmbrigadate, care ţin direct de D.I. Un regiment de infanterie cu trei batalioane ocupă patru trenuri: unul pentru S.M., compania de mitraliere şi

C.S.N. (compania supranumerară) şi unul de fiecare batalion. Nu se îmbarcă aici toate trupele; îmbarcările se eşalonează pe linie după poziţia cantonamentelor, şi după data prevăzută pentru schimburi.

— Grozav sunt de obosit, spune Tulacque. Nu mâncăm destule lucruri solide, hrănitoare, numai zeamă lungă. Ne ţinem pe picioare numai fiindcă aşa e moda, da’ nu mai avem nici o putere, nici o vlagă.

— M-am informat, reia Cocon. Trupele, trupele adevărate nu se îmbarcă decât de la miezul nopţii încolo. Sunt strânse pe ici, pe colo, prin sate, la zece kilometri de jur împrejur. Întâi pleacă toate serviciile corpului de armată şi E.N.D. – elemente neîndivizionate – explică serviabil Cocon, adică cele care ţin direct de C.A.[8] Printre E.N.D. n-o să vedeţi nici baloanele, nici escadrila: astea-s cogeamite prăvălii care se cărăbănesc prin propriile lor mijloace, cu personalul lor, cu birouri şi infirmieri. Regimentul de vânători este un alt asemenea E.N.D.

— Nu există regiment de vânători, îl ia gura pe dinainte pe Barque: sunt numai batalioane. N-ai auzit şi tu că se zice: cutare batalion de vânători.

În întuneric, îl zărim pe Cocon ridicând din umerii negri, în timp ce prin ochelarii lui scapără un fulger de dispreţ.

— Ce tot spui mă, cap de lemn? Ei bine, n-ai decât să afli, dacă eşti aşa deştept, că vânătorii pedeştri sunt una, iar vânătorii călare, altă mâncare de peşte.

— Da, mă, zice Barque, îi uitasem pe călăreţi.

— Aşa, vezi! face Cocon. Ca E.N.D. al corpului de armată, avem artileria corpului, adică artileria centrală, care e altceva decât artileria divizionară. Ea cuprinde A.G. – artilerie grea, A.T. – artilerie de tranşee, P.A. – parcuri de artilerie, auto-tunurile, bateriile antiaeriene şi dracu mai ştie ce. Pe urmă, vine geniul, poliţia, adică curcanii călări şi pedeştri, serviciul sanitar, serviciul veterinar, un escadron din trenul de echipaje, un regiment teritorial pentru gărzile şi corvezile C.G. – cartierul general, serviciul de intendenţă (cu convoiul administrativ, care se scrie C.V.A.D., ca să nu se scrie C. A., ca şi corpul de armată).

Mai e parcul de animale, depozitul de remontă, etc., serviciul de automobile, – ce mai ocazie de chiuluri acolo, aş putea să-ţi spun multe despre asta, dac-aş vrea – trezorierul general care conduce casieriile şi serviciile poştale, consiliul de război, telegrafiştii şi tot grupul electrogen. Toate astea au directori, comandanţi, sectoare şi sectoraşe şi colcăie de scribi, de plantoane şi de ordonanţe, o halima întreagă. Fă-ţi şi tu o idee acuma, de tămbălăul în care trebuie să se descurce un general comandant de corp!

În acest moment, suntem înconjuraţi de o ceată de soldaţi, încărcaţi, în afară de harnaşamentul lor, cu lăzi şi cu pachete înfăşurate în hârtie, pe care le duc târâş-grăpiş şi le trântesc pe pământ făcând: uf!

— Ăştia-s secretarii de stat major. Fac parte din C.G. – din cartierul general, adică cum ar veni, din suita generalului. Când se mută, îşi iau cu ei lăzile de arhive, mesele de scris, registrele şi toate porcăriile care le mai trebuie pentru scriptologia lor. Uite colo o maşină de scris pe care-o duc ăia doi, bătrânelul şi caltaboşul ăla tânăr; vezi, i-au petrecut mânerul pe o puşcă.

Ăştia sunt împărţiţi în trei birouri, şi afară de ei, mai e secţia curierului, adjutantura, S.T.C.A.-ul – secţiunea topografică a corpului de armată – care împarte hărţile pe la divizii şi face hărţi şi planuri, după informaţiile primite de la avioane, observatori şi prizonieri. Toţi ofiţerii din birourile astea, sub ordinele unui şef şi unui subşef – doi colonei – formează statul major al C.A. Dar C.G.-ul propriu-zis, care are şi el ordonanţele, bucătarii, magazionerii, lucrătorii, electricienii şi jandarmii lui, başca călăreţii din escortă, e comandat de un maior.

O dată cu aceste cuvinte, simţim o cumplită zguduitură colectivă.

— Hei, băgaţi de seamă! Daţi-vă la o parte! strigă în chip de scuză un om care, ajutat de mai mulţi alţii, împinge o maşină spre vagoane.

E o treabă grea. Solul e în pantă şi maşina alunecă înapoi de îndată ce oamenii încetează s-o mai împingă şi să se agaţe de roţi. Mânioşi, soldaţii se înfig în ea scrâş-nind şi înjurând, luptând parcă cu un monstru.

Frecându-şi şalele, Barque îl întrebă pe unul din echipierii turbaţi:

— Crezi c-o să izbutiţi, mă răţoi bătrân?

— Dumnezeii mă-si! – urlă acesta, absorbit numai de munca lui – băgaţi de seamă mă, la pietrele-alea! O să-mi prăpădiţi râşniţa.

Făcând o mişcare bruscă, îl înghionteşte din nou pe Barque şi acum se leagă de el:

— Ce cauţi aici mă, baliga dracului, de-ncurci lumea ca un prost?

— Ce mă, ţi s-a urcat bănturica la cap? ripostează Barque. Auzi, ce caut aici! Asta-i grozavă, nemaipomenită! Ascultă mă, păduche-mpuţit, să ştii c-o să te ţiu minte!

— La o parte! strigă un nou glas care mână alţi oameni încovoiaţi sub poveri diferite, dar la fel de strivitoare...

Nu mai putem sta nicăieri. Oriunde am fi, încurcăm lumea. Înaintăm, ne împrăştiem, dăm înapoi, în învălmăşeala generală.

— Mai departe, cum vă spun – continuă Cocon impasibil ca un savant – urmează diviziile, organizate fiecare aproape la fel ca un corp de armată.

— Da, da, se ştie, mai slăbeşte-ne!

— Phiiii, ce tărăboi mai face căluţu-ăsta, în grajdul lui cu roate, constată Paradis. Parc-ar fi o soacră.

— Mă prind pe ce vrei că ăsta trebuie să fie mânzul medicului, ăl de zicea veterinaru că e un viţel pe cale de a deveni vacă.

— Oricum, n-ai ce zice, e o organizaţie grozavă, toată ciorba asta! admiră Lamuse, îmbrâncit în aceeaşi clipă de un val de artilerişti care aduc lăzi.

— Drept e – recunoaşte şi Marthereau – şi ca să faci să meargă strună asemenea panoramă, n-ai ce face cu o bandă de prostălăi, şi nici cu o bandă de nătăfleţi... Arhanghelii şi Cristoşii mă-ti, nu poţi să caşti ochii mă, unde-ţi pui boccelele, tâmpitule, vită-ncălţată?

— Bă, ce mutare! Când m-am mutat eu cu familia la Marcoussis, n-a fost atâta tămbălău. Da’ drept e că nici eu nu sunt aşa năzuros.

Tăcere. Şi atunci îl auzim pe Cocon care zice:

— Ca să vezi trecând toată armata franceză pe front – şi nu vorbesc de ce e în spate, unde sunt de două ori mai mulţi oameni, şi servicii ca

ambulanţele de pildă, care au costat nouă milioane şi-ţi evacuează şapte mii de bolnavi pe zi – ca s-o vezi trecând în trenuri de câte şaizeci de vagoane care ar merge unul după altul la interval de un sfert de oră, află că ţi-ar trebui patruzeci de zile şi patruzeci de nopţi.

— Aha! zic ei.

Dar pentru imaginaţia lor e prea mult; orice curio-zitate dispare, iar imensitatea cifrelor începe să-i scârbească. Cască şi urmăresc cu ochii lăcrimoşi, în răvăşeala galopadelor, strigătelor, fumului, mugetelor, luminilor şi fulgerelor – departe, într-o iluminare a orizontului, silueta cumplită a trenului blindat care trece.

7 D. I. – divizia de infanterie (n.r.).
8 C. A. – corpul de armată (n.r.).

VIII

PERMISIA

Eudore se opri un moment lângă fântâna din marginea drumului, înainte de a lua, drept peste câmp, calea ce ducea la tranşee. Sprijinindu-şi un genunchi cu mâinile înrucişate, ridicându-şi mutrişoara palidă – pe care nu se zărea nici urmă de mustaţă sub nări, ci numai câte o pensuliţă subţire deasupra fiecărui colţ al gurii, – fluieră, apoi căscă până la lacrimi, în nasul dimineţii.

Un soldat de la trenuri, care cantona la liziera pădurii – acolo unde se vede un şir de căruţe şi de cai, ca o şatră de ţigani – atras de fântâna din drum, se apropia cu două găleţi de pânză, care la tot pasul se bălăngăneau, petrecute pe fiecare braţ, până la cot. Se opri în faţa acestui soldat fără arme, încărcat cu o traistă umflată şi cărua-i era atât de somn.

— Eşti permisionar?

— Da – zise Eudore – acuşi m-am întors.

— Hei, mă tăiculiţă – zise veteranul îndepărtându-se – bine de tine, ce să zic, dacă ai în burtă şase zile de permisie.

Dar iată că patru soldaţi coborau drumul, cu un pas greoi şi agale, iar bocancii lor, din pricina noroiului, erau enormi ca nişte caricaturi de bocanci.

Se opriră toţi patru ca unul singur, zărind profilul lui Eudore.

— Uite-l pe Eudore! Hei, Eudore! Hei mă, târâie-brâu, te-ai întors, strigară ei apoi, repezindu-se spre el şi întinzându-i nişte mâini mari de parcă ar fi purtat mănuşi de lână roşiatică.

— Bine v-am găsit, copilaşi, spuse Eudore.

— Ei, a fost pe cinste? Zi-i mă, flăcăule, cum a fost?

— Da, răspunse Eudore. Destul de bine.

— Noi am fost în corvoadă la vin : am umflat porţia. Ne întoarcem împreună, nu?

Coborâră unul după altul în şanţul şoselei şi o porniră ţinându-se la braţ peste câmpul uns cu o mâzgă cenuşie, în care paşii făceau un zgomot de cocă frământată în copaie.

— Ei, ai văzut-o pe nevastă-ta, pe Mariette, pe miti-tica ta, că nu mai trăiai decât pentru asta, şi nu deschideai o dată ciocul fără să aduci vorba şi să ne baţi capul cu ea.

Faţa trasă a lui Eudore se încreţi.

— Pe nevastă-mea am văzut-o, cred şi eu, da’ numai o dată. Aşa a fost cazul. Nu pot să zic c-am avut cine ştie ce baftă, da’ asta e, ce să-i fac.

— Cum aşa?

— Cum? Staţi să vedeţi. Ştiţi că noi locuim la Villers-l’Abbé, un cătunaş de patru case, nici mai mult nici mai puţin, călare pe o şosea. Una din casele-astea e tocmai prăvălioara noastră, pe care-o ţine ea, sau mai bine zis, pe care a deschis-o iar, de când nu mai pică bombe pe-acolo.

Ei, aşteptând permisia mea, ea ceruse o autorizaţie pentru Mont-Saint-Eloi, unde stau bătrânii mei, şi eu mă înscrisesem să plec tot la Mont-Saint-Eloi. Pricepi planul?

Cum e o femeiuşcă foarte mintoasă, să ştiţi, îşi ceruse autorizaţia mult mai înainte decât socotea că o să sosesc eu. Da’ vezi că tot plecarea mea a venit, să zic aşa, mai înainte ca ei să-i dea autorizaţia. Eu am plecat. Ştiţi doar că la companie nu e bine să laşi să-ţi treacă rândul. Aşa că am rămas cu bătrânii şi m-am pus să aştept. Îi iubesc, cum să nu, da’ oricum, tot nu eram prea vesel. Iar ei erau mulţumiţi că mă văd, şi amărâţi că mă văd amărât în tovărăşia lor. Da’ ce să fac? Tocmai când se termina ziua a şasea la sfârşitul permisiei, taman în ajunul plecării! – vine un băiat cu bicicleta – feciorul lui Florence – şi-mi aduce o scrisoare de la Mariette, că tot n-a primit autorizaţia...

— Of! ce porcărie! exclamară interlocutorii.

— ...da' – continuă Eudore – că nu era altceva de făcut decât să cer eu autorizaţie la primăria din Mont-Saint-Eloi, care s-o ceară la autoritatea militară, şi să mă duc la iuţeală la Villers s-o văd.

— Ar fi trebuit să faci asta în prima zi, nu tocma-n a şasea.

— Te cred, da' mi-era frică să nu mă-ncrucişez cu ea pe drum şi s-o scap, fiindcă de când sosisem o aşteptam să vină, şi mi se tot năzărea c-o văd intrând pe uşă. Atunci am făcut aşa cum zicea ea.

— Mă, ai văzut-o sau n-ai văzut-o?

— Numai o zi, sau mai bine zis, o noapte, răspunse Eudore.

— Ajunge şi-atât! strigă ştrengăreşte Lamuse.

— Ba bine că nu! întări Paradis. Într-o noapte, un flăcău vrednic ca tine poate să facă ispravă bună, ba chiar să pregătească ceva şi pentru mai târziu!

— Păi uite la el, nu-l vezi ce sleit e! şi-a scos pârleala haimanaua naibii! Mă, fir-ai să fii de pezevenghi!

Eudore îşi scutură capul palid şi serios sub grindina de măscări.

— Mă băieţi, nu puteţi să vă ţineţi gura măcar câteva minute?

— Ei hai, povesteşte.

— Nu-i o poveste, zise Eudore.

— Ce spuneai, că nu erai prea vesel acolo cu bătrânii tăi?

— Sigur! oricât încercau ei săracii să mi-o înlocuiască pe Mariette cu ditamai felioaie de slănină, cu ţuică de prune, cu rufe cârpite şi cu fel de fel de alintări... (Ba am băgat chiar de seamă că se ţineau cât puteau să nu se ciorovăiască, după obiceiul lor.) Da' nu era acelaşi lucru; şi eu tot la uşă mă uitam s-o văd dacă nu cumva mişcă şi nu se preschimbă deodată-n femeie. Aşa că m-am dus pe la primar, ş-am luat-o din loc, ieri pe la două după amiază – pe la ora paisprezece, aşa ar trebui să zic – că din ajun începusem al dracului să număr ceasurile! Nu-mi mai rămânea decât o noapte de permisie, atât, o noapte.

Când mă apropiam, pe înnoptat, mă uitam pe fe-reastra trenişorului care mai circulă pe-acolo pe-o bucăţică de şină, şi parcă recunoşteam

priveliştea, parcă n-o recunoşteam. Din când în când simţeam cum se încheagă din bucăţele şi se topeşte în mine, ca şi când ar fi început să-mi spună ceva. Pe urmă iar amuţea. În sfârşit, m-am dat jos din tren, şi, culmea, a trebuit s-o mai şi iau pe jos până la ultima staţie.

Mă, în viaţa mea, da ştiţi ce-i aia, în viaţa mea n-am pomenit aşa vreme: de şase zile ploua într-una; şase zile în şir, de când cerul spăla şi iar spăla pământul. Se-nmuia ţarina şi o lua din loc, nu alta, şi se scufunda în râpe şi mai făcea şi altele pe deasupra.

— Da’ aici parcă cum a fost? Abia azi dimineaţa a stat!

— Ca să vezi bafta mea. Aşa că unde te uitai, nu vedeai decât pârâuri îngroşate sau altele noi care ştergeau haturile pe câmp ca nişte linii pe o hârtie; dealuri care curgeau de sus până jos, pe de-a-ntregul. Şi când se mai umfla şi vântul, te trezeai deodată cu un nor de ploaie prin ploaia ailaltă, care se năpustea ca un bivol şi te plesnea peste labe, peste mutră, peste gât.

Mă rog, cum necum, când am ajuns pe picere la staţie, amarnic ar fi trebuit să se strâmbe careva la mine ca să mă facă s-o mai iau înapoi.

Da ce să vezi, când s-ajung în sat, ne făcusem mai mulţi: mai răsăriseră câţiva permisionari care nu mergeau de fapt la Villers, dar trebuiau să treacă p-acolo ca s-ajungă la ei acasă. Aşa că am intrat în sat cu cârdul... Eram cinci camarazi vechi, dar care nu ne cunoşteam. Nu mai recunoşteam nici măcar un colţişor. Pe-acolo a fost şi mai bombardat decât pe-aici, şi mai era şi ploaia, şi mai era şi seară.

V-am spus că nu sunt decât patru case în tot cătunul. Numai că-s departe tare una de alta. Ajungem noi la poalele dealului. Nu prea mă dumiream unde eram, şi nici camarazii ăia, care cunoşteau destul de bine locurile, că erau de prin împrejurimi – aşa turna ploaia, cu găleata nu altceva.

Să fi vrut, şi n-am fi putut să mergem încet. Începusem să fugim. Trecem pe lângă ferma Alleux – un fel de fantomă de piatră! – care e prima casă. Nu se zăreau decât vreo câteva bucăţi de zid care ieşeau din apă pe ici, pe colo, ca nişte coloane. Se înecase casa, ce să vă mai spun. Cealaltă fermă, ceva mai departe, la fel, înecată şi ea.

Casa noastră vine a treia. E pe marginea drumului, tocmai pe creasta dealului. Ne căţărăm, cu ploaia în piept, care ne plesnea şi ne orbea şi ea pe întuneric – simţeam apa rece cum ne lovea în ochi, fleoşc! – şi ne depărtăm unii de alţii, ca mitralierele.

Uite casa! Mă reped ca un zăpăcit, cum se reped arapii la asalt. Mariette! O văd în uşă, ridicând mâinile în sus, prin pânza aia de întuneric şi de ploaie – o ploaie aşa de năprasnică, încât o împingea înapoi şi o proptea în uşă ca pe-o statuie a maicii domnului într-o troiţă. Mă năpustesc în pas alergător, da’ n-am uitat să le fac semn camarazilor să vină după mine. Ne băgăm toţi în casă. Mariette ba râdea, ba lăcrima văzându-mă şi aştepta să rămânem numai noi singuri ca să râdă şi să plângă după pofta inimii. Îi îndemn pe băieţi să se odihnească şi să stea jos, care pe scaune, care pe masă.

„Dumnealor unde merg?” întreabă Mariette. – „La Vauvelles.” – „Cristoase – zice ea – nu mai ajungeţi niciodată. Cum să faceţi atâta cale, cu drumurile desfundate şi cu bălţoace peste tot. Nici să nu vă gândiţi măcar.” -”Păi, atunci ne-om duce mâine; numai să ne găsim un locşor unde să ne adăpostim peste noapte.” – „Vă duc eu – zic – până la ferma Spânzuratului. Acolo e loc berechet, după pofta inimii. Îi trageţi un somn şi mâine în zori o porniţi.” – „S-a făcut! Hai să dăm o fugă pân-acolo.”

Ferma asta, ultima casă din Villers, e pe clinul dealului. Aşa că poate avem noroc să nu fie înfundată şi ea în apă şi-n nămol.

Ieşim iar. Mamă, ce coborâş! Eram uzi până la oase, ne intra apa în ciorapi prin pingele şi prin stofa giubelii, udă şi găurită pe la genunchi. Când să ajungem la Spân-zuratu-ăla, ne iese înainte o umbră cu pelerină mare neagră şi cu un felinar. Ridică felinarul, şi unde vedem un galon de aur pe mânică şi o mutră fioroasă.

„Ce hram purtaţi voi pe-aici, bă?” zice umbra, proptindu-se în călcâie şi punându-şi un pumn în şold, în timp ce ploaia răpăia ca grindina pe glugă.

„Sunt nişte permisionari de la Vauvelles. Nu pot să mai plece astă-seară. Ar vrea să doarmă la ferma Spânzuratului.”

„Ce spui, mă? Să doarmă aici? Ce, sunteţi loviţi cu leuca? Aici e postul de poliţie. Eu sunt subofiţerul de gardă şi am prizonieri nemţi înăuntru. Căraţi-vă de-aci cât ai zice peşte, şi să nu trebuie să vă mai spun o dată! Salutare!’’

Facem stânga-mpre’ şi o luăm iar la vale, împiedicându-ne la fiecare pas, de parcă eram matoi, alunecând, gâfâind, bălăcindu-ne, împroşcându-ne cu noroi. Îl aud pe unul din băieţi, în ploaie şi în vânt, că strigă la mine: „Te ducem până acasă; tot avem timp, de vreme ce n-am găsit culcuş.”

„Da’ unde-o să vă culcaţi?” – ,,Găsim noi, nu-ţi bate capul, pentru câteva ceasuri cât mai avem de stat pe-aici.” – „Găsim noi, găsim noi, uşor de zis, zic eu... Până una alta, mai veniţi înăuntru un pic.” – „Un pic, nu zic nu.” şi Mariette se trezeşte iar cu noi, toţi cinci, unul după altul, uzi ciuciulete.

Şi iată-ne iar acasă, sucindu-ne şi învârtindu-ne în cămăruţa noastră, care-i singura din casă, că doar nu-i un palat.

„Ia spune, cumetrită – zice unul din oameni – casa asta n-are pivniţă?”

„A intrat apa-năuntru, îi răspunde Mariette: nici nu se mai vede ultima treaptă a scării, şi n-are decât două.”

„Ei, atunci e de rău – zice omul iar – pentru că văd că nici pod n-aveţi...”

După vreo câteva clipe, numai ce-l văd că se scoală:

„Noapte bună, mă frate-meu, îmi zice. Noi o luăm din loc.”

„Cum, vreţi să plecaţi pe vremea asta, mă băieţi?”

„Că doar n-o să stăm aici, să nu poţi şi tu să rămâi singur cu nevastă-ta!”

„Bine, mă frate, dar...”

„Nici un dar. E nouă seara şi tu trebuie să o tuleşti în zori. Asta e, noapte bună. Hai mă, voi mergeţi?”

„Ba bine că nu! zic băieţii. Domnilor şi doamnelor, noapte bună!”

Şi o pornesc toţi spre uşă, o deschid... Mariette şi cu mine ne-am uitat unul la altul. N-am făcut nici o mişcare. Pe urmă, iar ne-am uitat unul la

altul, şi-o dată, ne-am repezit amândoi după ei. Eu am apucat o pulpană de manta, ea o gaică, ude, să le storci, nu alta.

„Nu se poate. Nu vă lăsăm să plecaţi. În ruptul capului.”

Dar...”

„Nici un dar”, răspund eu, în timp ce Mariette închidea uşa la loc.

— Ei, şi pe urmă? întrebă Lamuse.

— Pe urmă, nimic, răspunse Eudore. Am stat aşa, cuminţi, toată noaptea. Unii pe scaune, alţii înghesuiţi prin colţuri, căscând de ne rupeam fălcile, parcă vegheam un mort. La început, am mai schimbat câte o vorbă. Din timp în timp, zicea careva : „Oare mai plouă?” se ducea să vadă, şi zicea : „Plouă”. Nici nu era nevoie, că se auzea. Unul, mare de tot, cu nişte cogeamite mustăţoaie de bulgar, se lupta cu somnul ca un sălbatic. Câteodată, vreo doi inşi din grămadă dormeau; dar tot timpul era câte unul care căsca şi mai deschidea un ochi, din politeţe, se întindea şi se ridica pe jumătate ca să se aşeze mai bine.

Mariette şi eu n-am dormit de loc. Ne-am tot uitat unul la altul, dar ne uitam şi la ceilalţi, care se uitau şi ei la noi, şi uite-aşa.

S-a făcut ziuă, a început să se mai cureţe fereastra. M-am sculat şi eu, şi m-am dus să văd ce e pe-afară. Ploaia nu se potolise câtuşi de puţin. În cameră vedeam nişte forme negre, care mişcau şi suflau tare. Mariette avea ochii roşii de mult ce se uitase la mine toată noaptea. Între ea şi mine, un ostaş zgribulit îşi umplea pipa.

Uite că ciocăne cineva în geam. Crap o leacă uşa. O umbră cu casca şiroind de ploaie, adusă parcă şi împinsă pân-aici de vântul grozav care urla şi pătrundea înăuntru, apare şi întreabă :

„Hei, negustorule, e rost de o cafea?”

„Numaidecât, domnule, numaidecât”, strigă Mariette.

Se ridică de pe scaun, puţin cam amorţită. Nu scoate o vorbuliţă, se priveşte o leacă într-un ciob de oglindă, îşi dă uşor cu mâna pe păr, apoi, zice aşa, deodată :

„Am să vă fac câte o cafea la toţi.”

După ce am băut-o, venise timpul să plecăm. De altfel, începuseră să curgă muşteriii, unul după altul.

„Hei, cumătră – strigau care mai de care, băgându-şi mutra pe fereastra-ntredeschisă – n-ai o picăturică de zeamă? Să zicem trei! Ba patru!” „Mai pune două” se auzea altul de colo.

Ne apropiem de Mariette să ne luăm rămas bun. Bieţii oameni ştiau ei bine că fuseseră de prisos, şi încă cum, în noaptea aia; dar simţeam că nu ştiau dacă e cuviincios să vorbească despre asta sau să tacă chitic.

În sfârşit, vlăjganul cu mustăţi de bulgar s-a hotărât :

„Rău v-am mai picat pe cap în noaptea asta, nu-i aşa, coniţă?”

Spunea asta, înţelegeţi voi, ca să arate că e bine crescut, săracu de el.

Mariette îi mulţumeşte şi-i întinde mâna:

„Nu face nimic, domnule. Vă urez permisie plăcută!”

Şi eu, ţi-o strâng o dată în braţe, şi o sărut cât pot mai lung, ca vro juma’ de minut... N-aveam de ce fi mulţumit – cred şi eu! – da’ tot eram mulţumit că Mariette n-a vrut să-i dea afară pe camarazi ca pe nişte câini. Şi simţeam că şi ea mă socotea băiat de treabă că nu făcusem aşa ceva.

„Staţi că mai e ceva, zice unul din permisionari, sumeţându-şi o pulpană a mantalei şi băgând mâna în buzunarul de la nădragi. Mai avem o socoteală: cât vă datorăm pentru cafele?”

„Nimic, de vreme ce aţi petrecut noaptea asta în casa mea: sunteţi oaspeţii mei.”

„Vai, doamnă, da’ nu se poate!...”

Şi unde nu-ncep să-şi facă fel de fel de politeţuri şi de plecăciuni! Mă fraţilor, ce să vă spun, suntem şi noi nişte oameni sărmani, da’ era ceva frumos, îţi creştea inima când vedeai toate politeţurile alea pe care le schimbau între ei.

„Ei, acuma hai s-o luăm la picior.”

Şi ies unul după altul. Eu am rămas la urmă.

Da’ tocmai atunci, alt muşteriu s-apucă să bată în geamuri; încă unul căruia i se uscase gâtul după ceva zeamă. Mariette se apleacă pe uşa deschisă şi-i strigă:

„Aşteaptă numai un moment!”

Pe urmă îmi pune în braţe un pacheţoi pe care-l avea pregătit pe undeva, într-un ungher.

„Uite, cumpărasem o şuncă. Mă gândeam s-o mâncăm la cină, noi doi, cu o sticlă de vin înfundat. Să-ţi spun drept, când am văzut că mai vii cu cinci după tine, nu m-a lăsat inima să împărţim cu atâţia, şi nici acum n-aş vrea. Uite şunca, pâinea, vinul. Astea-s pentru tine, băiatule! Lor le-am dat destul!” a mai zis ea:

Săraca Mariette, oftează Eudore. Erau vreo cincisprezece luni de când n-o mai văzusem. Şi cine ştie când o s-o mai văd! şi dacă o s-o mai văd!

Ce drăguţă a fost că s-a gândit la asta! Mi le-a îndesat pe toate în traistă...

Desface puţin traista de pânză pământie :

Uite-le aici: şunca şi pâinea, şi uite colo şi litruţa. Ei, pentru că tot le avem la îndemână, ştiţi ce mă gândesc eu să facem? Hai să le-mpărţim între noi, mă fraţilor, ce ziceţi?

IX

MAREA MÂNIE

Când s-a întors din concediul de convalescenţă, după o lipsă de două luni, toată lumea s-a adunat ciorchine în jurul lui. Dar el se arăta ursuz, taciturn, şi se ascundea mereu prin colţuri.

— Ce-i cu tine, mă Volpatte? Ce nu spui nimic? Ce taci ca un peşte?

— Povesteşte-ne şi nouă ce ai mai văzut cât ai stat pe la spital şi-n convalescenţă, şi pe unde-ai mai fost, de când ai plecat cu toate bandajele alea în cap, şi cu guriţa-n paranteze. Am auzit c-ai fost şi pe la birouri. Deschide o dată pliscul, ce mă-sa!

— N-am poftă să spun nimic de putoarea asta de viaţă; răspunde în sfârşit Volpatte.

— Ce zici, mă? Ce dracu zice?

— Sunt scârbit, asta e, dacă vreţi să ştiţi! Îmi vine să-mi borăsc maţele pe oameni şi iar să mi le borăsc, aşa să ştiţi.

— Ce ţi-au făcut, mă?

— Sunt nişte porci, zise Volpatte.

Stătea acolo, cu mutra lui de totdeauna, cu urechile lipite la loc, cu pometii de tătar, căpăţânos, în mijlocul cercului intrigat care-l asedia. Simţea că în străfundurile fiinţei lui e acrit şi frământat, sub presiune, cu gura ferecată de o tăcere rea.

Totuşi, câteva vorbe sfârşiră prin a se revărsa din el. Se întoarse spre spatele frontului, şi arătă cu pumnul înspre spaţiul nesfârşit.

— Sunt prea mulţi – scrâşni el printre dinţii cenuşii – prea mulţi!

Şi, în închipuire, parcă amenința, parcă respingea un flux mereu crescând de fantome.

Ceva mai târziu, l-am mai întrebat, l-am mai descusut. Ştiam noi bine că supărarea lui nu va rămâne mereu înăuntru, şi că la prima ocazie această tăcere îndârjită va exploda.

Ne găseam într-un şanţ adânc din linia a doua, unde, după o dimineaţă de lucru la terasamente, ne adunasem pentru masă. Cădea o ploaie torenţială: eram posaci, înecaţi şi zăpăciţi de inundaţie, şi mâncam în picioare, în rând, fără nici un fel de adăpost, sub cerul lichefiat. Trebuia să faci adevărate acrobaţii ca să-ţi fereşti puţin conserva de carne şi pâinea de şuvoaiele care curgeau de prin toate colţurile spaţiului, aşa că mâncam ascunzându-ne, pe cât ne era cu putinţă, mâinile şi feţele sub glugi. Apa răpăia, se spărgea în băşici şi se scurgea pe moile carapace de pânză sau de postav, izbutind, când brutală, când vicleană, să ne facă ciu-ciulete şi pe noi, şi mâncarea noastră. Picioarele se înfundau din ce în ce mai mult, prindeau rădăcini adânci în pârâul care curgea pe fundul şanţului mâlos.

Unele chipuri râdeau, cu mustaţa picurând, altele se strâmbau când înghiţeau o bucată de pâine spongioasă sau de carne spălată de ploaie, în timp ce stropii care le asaltau din toate părţile pielea prin cea mai mică crăpătură a groasei lor cuirase noroioase, le biciuiau obrajii.

Strângându-şi gamela la piept, Barque urlă spre Volpatte.

— Zi, ai văzut destui porci pe-acolo, ai?

— S-auzim, s-auzim! strigă Blaire în furia unei rafale ce zguduia cuvintele şi le împrăştia. Ce fel de porci ai văzut?

— Sunt... începu Volpatte, şi mai sunt... sunt prea mulţi, dumnezeii şi înălţarea mamei lor! Sunt...

Încerca să spună ce văzuse. Dar nu izbutea decât să repete: „Sunt prea mulţi”; părea împovărat, sufla greu şi înghiţi strâmb un dumicat de pâine, şi o dată cu el grămada dezordonată şi înăbuşitoare a amintirilor.

— Oi vrea să vorbeşti de învârtiţi?

— Mai întrebi?

Azvârlise peste taluz o bucată de ciolan, iar strigătul acesta, suspinul acesta, îi ţâşni cu violenţă din beregată, ca printr-o supapă.

— Nu-ţi mai face atâta sînge rău din cauza învârtiţilor, nătăfleaţă, îl sfătui Barque, în zeflemea, dar nu fără un dram de amărăciune. La ce bun!

Înghemuit şi pitit sub acoperământul fragil şi inconsistent al glugii ceruite, peste care apa se scurgea unduind lucitoare, şi întinzându-şi gamela goală sub ploaie ca s-o spele, Volpatte mormăi:

— Doar nu sunt ţicnit, ştiu şi cu că trebuie ceva berbeci şi la partea sedentară – dacă trebuie, trebuie. E nevoie şi de puturoşi d-ăştia, n-am nimic de zis... da sunt prea mulţi, prea de tot, şi mereu tot ăia şi tot ăia, şi nu ăi care ar trebui, aşa să ştiţi!

Uşurat prin această declaraţie ce arunca puţină lumină în întunecatul vălmăşag al mâniilor pe care le aducea printre noi, Volpatte începu să vorbească în frânturi, prin perdelele îndârjite ale ploii:

— De cum am pus piciorul în primul loc unde m-au expediat, încet-încet am văzut grămezi-grămezi şi-au şi început să mi se întoarcă maţele pe dos. Fel de fel de servicii, de subservicii, de direcţiuni, de centre, de birouri, de grupe. În primele zile când ai picat în ghiveciul ăsta, câţi golani întâlneşti, atâtea servicii deosebite şi care nu-şi seamănă de loc după nume.Te apucă ameţeala. Mă taică, ăla care le-a scornit nume la toate serviciile astea, să ştii că avea dovleac, nu glumă!

Da’ cum dracu să nu mi se-ntoarcă maţele pe dos? Nici nu mai văd altceva înaintea ochilor şi de atunci nu mai sunt în stare să fac nici o treabă ca lumea, că-mi zboară gândurile, fără voia mea, tot la chestia asta, şi numai la asta!

Ah, mă băieţi – medita camaradul nostru – toţi tipii ăia care se fâţiie şi mâzgălesc la hârtie, înzorzonaţi, cu capele şi cu mantale ofiţereşti, cu cizmuliţe – vai de capul lor de neisprăviţi! – şi mănâncă numai bunătăţi, dau pe gât un păhărel oricând le vine pe chelie, se spală pe picere, se duc la biserică, fumează toată ziua ca nişte şerpi, şi seara mi se vâră-n aşternut cu ziaru-n mână. Şi mai târziu, au să se bată cu pumnu-n piept: „Eu am fost la război”.

Dar pe Volpatte îl impresionase cu deosebire un anumit lucru, care ieşea puternic în relief din viziunea lui haotică şi pasionată:

— Să vedeţi, mă, soldaţii ăştia nu-şi iau raţia şi sfertul, să-nfulece undeva, pe apucate, ca noi. Aş, dumnealor sunt tabietlii. Se duc la câte o muiere de prin partea locului, se aşază la o masă rezervată numai pentru ei, ca să-i maimuţărească pe ştabi, şi gazda le păstrează la dulap vesela, cutiile de conserve şi toată crăpelniţa, mă rog, toate favorurile bogăţiei şi ale păcii le găseşti în împuţita asta de parte sedentară.

Vecinul lui Volpatte dădu din cap sub cataractele care cădeau din cer, şi spuse:

— Cu atât mai bine pentru ei!

— Doar nu-s ţicnit... reîncepea să spună Volpatte.

— N-oi fi, da’ umbli cu şoalda.

Volpatte se simţi insultat de acest termen; tresări, ridică furios capul, şi ploaia care îl pândea i se lipi şuvoi pe faţă.

— Ei nu, că asta-i bună! Cum adică umblu cu şoalda! I-auziţi, mă, la bălegoiul ăsta!

— Chiar aşa, cucoane, reluă vecinul. Stai aici, şi-njuri de curge ţărâna, da’ grozav ai mai vrea să fii în locul chiulangiilor ălora.

— Sigur că aş vrea, da’ ce dovedeşte asta, mă, cur pictat? Mai întâi, că noi am fost destul în foc, şi ar mai fi şi rândul nostru. Da’ ţi-ai găsit, mereu aceiaşi, tot aceiaşi, şi al doilea, pentru că sunt acolo oameni tineri, puternici ca nişte bivoli, şi vârtoşi ca nişte luptători de circ, şi p-ormă pentru că sunt prea mulţi. Auzi, mereu îţi cânt „prea mulţi”, fiindcă aşa e.

— Prea mulţi! Ce ştii tu, mă aiurilă? Toate serviciile alea, ştii tu ce-i cu ele?

— Nu ştiu ce-i cu ele, se repezi Volpatte, da’ zic...

— Crezi că e lesne să faci să meargă pe roate toate treburile armatei?

— Puţin îmi pasă, da’!...

— Da’ ai vrea să fii şi tu, zeflemisi vecinul invizibil, care, sub gluga pe care se revărsau rezervoarele infinitului, ascundea fie o mare indiferenţă, fie nemiloasa pornire de a-l întărâta pe Volpatte.

— Nu ştiu cum să fac, răspunse simplu acesta.

— Las’ că sunt alţii care ştiu şi pentru tine, interveni vocea ascuţită a lui Barque; cunosc pe unul...

— Şi eu, am văzut şi eu pe unul, urlă Volpatte desperat, în furtună. Să vedeţi, nu prea departe de front; nu ştiu unde dracu, p-acolo pe unde e spitalul de evacuare şi o subintendenţă, acolo l-am întâlnit pe pişicherul ăla.

Vântul, care trecea peste noi, întrebă cu hopuri:

— Cum aşa?

În clipa aceea, se produse o acalmie şi vijelia îi mai dădu puţin răgaz lui Volpatte, care istorisi:

— Asta m-a călăuzit prin toate colţişoarele depozi-tului, ca printr-un bâlci; că şi el era ceva, să caşti gura în faţa lui! Mă ducea pe coridoare, prin fel de fel de săli, în case sau în barăci suplimentare; deschidea puţin o uşă cu etichetă pe ea, sau numai mi-o arăta, şi-mi zicea: „Uită-te-aici, sau aici, uită-te”. Toate le-am vizitat cu el: da’ dumnealui nu s-a-ntors ca mine în tranşee: n-avea grijă. De altfel, nici nu călcase vreodată pe-acolo: n-avea grijă. Şmecherul ăsta, prima dată când l-am văzut, se plimba încetişor prin curte: „Asta-i serviciul ordinar” ‘mi zice el. Am mai vorbit amândoi câte ceva. A doua zi, se băgase ordonanţă, ca să scape de o plecare pe front, că mereu îi venea rândul să plece, de când începuse războiul.

Stătea în pragul uşii unde soilise toată noaptea, băgat în plapămă pân’ la urechi, şi lustruia ghetele maimuţoiului lui: ghete grozave, galbene. Le trăgea la vax, le freca de luceau ca soarele. M-am oprit să văd cum trebăluieşte. Mi-a spus băiatul toată povestea lui. Mă, nu-mi mai aduc aminte cu câte mi-a-mpuiat capul, cum nu-mi aduc aminte de istoria Franţei şi de toate datele alea pe care le turuiam din gură la şcoală. Da’ niciodată, au-ziţi mă, niciodată nu fusese trimis pe front, cu toate că era contingent 3 şi flăcău zdravăn. Pericolul, oboseala, mi-zeriile războiului nu erau pentru dumnealui, pentru alţii poate, da’ pentru el nici atâtica; şi ştia că numai o dată să fi pus laba în linia de foc, îl înhăţa cu totul, aşa că dădea din mâini şi din picere ca să rămâie pe loc. Ce nu-ncercaseră unii ca să pună mâna pe el, da’ nu era cu putinţă, nu-ţi venea să-ţi crezi ochilor. Scăpase din ghearele

tutu-ror căpitanilor, tuturor coloneilor, tuturor doftorilor, care erau totuşi foc şi pară împotriva lui. Mi-a povestit. Cum credeţi că făcea? Se lăsa moale şi lua o mutră bleagă, şi rămânea aşa, ca un cârnat. Parcă era o legătură de rufe murdare. Şi miorlăia: „Simt aşa, ca o oboseală în tot trupul”. Nu mai ştiau nici ei pe unde să-l apuce, şi până la urmă îl dădeau în mă-sa, îl borau toţi, unul după altul. Uite-aşa, după cum se schimbau lucrurile, îşi schimba şi el izmenelile, pricepeţi? Câteodată, nu mai putea de picioare, de care altfel se servea de-i sfârâiau călcâiele. Şi pe urmă, avea miros ascuţit, cunoştea toate combinaţiile, ginea toate ocaziile. Al dracului pişicher, nu scăpa niciodată trenul. Numai ce-l vedeai strecurându-se pe nesimţite în vreun serviciu al depozitului, unde simţea el că e rost de chiul, ş-acolo rămânea, liniştit, la căldurică, ba chiar se punea şi la caznă, pentru ca ăilalţi să aibă cât mai multă nevoie de el. Se scula cu noaptea în cap, de pe la trei, ca să pregătească zeama, se ducea s-aducă apă în timp ce alţii haleau; mă rog, ce mai încoa’ şi-ncolo, peste tot pe unde se vâra, ajungea să facă parte din fa-milie, găinaţul ăsta, vai de capul lui! Era gata la orice, numai să rămână pe loc. Câteodată, mi se părea că am în faţă un zurliu d-ăla care ar câştiga uşor o sută de franci în mod cinstit cu toată bătaia de cap şi cu toate încurcăturile în care se băga pentru a fabrica o hârtie falsă de cincizeci. Hei, da’ vezi dumneata, mai e şi altceva, ăsta o să scape cu pielea teafără. Pe front, l-ar lua vârtejul, da’ ce, e prost? Îşi râde de ăi care iau greul în piept, pe lumea asta, şi o să râdă şi mai cu poftă când o fi pe lumea ailaltă. Când oamenii s-or sătura să se mai bată, o să se-ntoarcă frumuşel acasă şi o să spună prietenilor şi cunoscuţilor: „Iată-mă-s, m-am întors întreg”, şi prietenii o să se veselească, pentru că e băiat cumsecade, cuviincios, nu supără pe nimeni, aşa scârnav cum e, şi – o fi o tâmpenie, nu zic – da’ când îl vezi, limbricul ăsta-ţi place.

Ei, muşterii de calibrul ăsta nu sunt puţini, nu e numai unul: sunt cu carul, prin toate depozitele, se agaţă şi se strecoară, nu ştiu cum, şi cad tot în picioare, la locul lor de plecare, şi zic: „Eu nu mă bag”, şi nu se bagă, şi nimeni nu izbuteşte vreodată să-i împingă pân’ la front.

— Parcă ne-ai spune ceva nou, zise Barque. Ştim şi noi, cine nu ştie!

— Mai sunt şi birourile, adaugă Votpatte, lansat în povestirile lui de călătorie. Case, străzi întregi, cartiere. Eu n-am văzut decât o bucăţică din partea sedentară, o bucăţică, şi e grozav! Nu zău, pe cinstea mea, n-aş fi crezut niciodată că în timp de război să fie atâţia oameni care stau pe scaun...

O mână iese în afară din rând şi pipăie aerul.

— Uite c-a stat şi ploaia...

— Atunci, sigur că o luăm din loc, să vezi...

Într-adevăr, se auzi un strigăt: „Înainte, marş”.

Potopul tăcuse. O pornirăm prin băltoaca lungă şi îngustă care dăinuia pe fundul tranşeei, şi-n care, cu o clipă înainte, ploaia se spărgea în băşici.

Murmurul lui Volpatte reîncepu în harababura marşului şi în plescăitul paşilor prin noroi.

Îl ascultam privind în acelaşi timp cum se leagănă în faţa mea umerii unei mantale prăpădite, udă până la os.

În clipa aceea, Volpatte avea ce avea cu jandarmii.

— Cu cât te depărtezi de front, cu atât vezi mai mulţi.

— N-au acelaşi câmp de luptă ca noi.

Tulacque le purta o pică veche.

— Să-i vezi cum se reped în cantonamente ca nişte caracatiţe, întâi şi întâi ca să găsească unde să doarmă şi să mănânce bine. Pe urmă, după ce şi-au pus la punct burdihanu, se ocupă de ăi care vând vin clandestin. Îi vezi trăgând cu coada ochiului la uşile caselor, să vadă dacă nu iese pe furiş vreun soldat care merge pe-o singură cărare ca pe două, chiorându-se în dreapta şi-n stânga şi lingându-se pe mustăţi.

Sunt şi oameni cumsecade printre ei: cunosc eu unul, la noi în Côte-d’Or, de pe unde sunt...

— Ia mai tacă-ţi gura, îl întrerupse peremptoriu Tulacque. Toţi sunt o ciorbă; vii şi tu cu unul singur să-i scoţi basma curată pe toţi ăilalţi...

— Da’ o duc bine, spune Volpatte... Da’ ce, crezi că sunt mulţumiţi? Nici gând... Toţi înjură.

Rectifică:

— Adică, am întâlnit pe unu care-njura. Era sătul până-n gât de teorie. „Ce să-ţi mai baţi capu să-nveţi teoria – zicea – că se schimbă într-una. Uite d-o pildă, serviciul de poliţie: ei bine, înveţi până te omori capitolul principal al chestiei, şi când ai terminat, tocmai bine nu mai e la fel, se modifică. Of, când o să se mai termine şi cu războiul ăsta?” zicea.

— Fac şi ei ce li se spune să facă, se bagă în vorbă şi Eudore.

— Binenţeles! La urma urmelor, nu e vina lor. Da’ cum o fi, cum n-o fi, ei care sunt soldaţi de meserie, cu pensie, cu decoraţii – nu ca noi care suntem nişte civili – se poate spune că au făcut războiul într-un fel foarte ciudat.

— Asta-mi aduce aminte de un pădurar cu care m-am întâlnit pe acolo – povesteşte Volpatte – ăla făcea o gălăgie de mama focului din cauza corvezilor: „E o porcărie – zicea dumnealui – ce se face cu noi. Suntem toţi foşti subofiţeri, militari cu câte cel puţin patru ani de serviciu. Ni se dă şi diurnă, adevărat; da’ cu asta ce-am făcut? Suntem funcţionari! şi trebuie să înghiţim numai umilinţe. Pe la C.G.-uri ne pune să măturăm, să strângem gunoaiele. Civilii văd cum suntem trataţi şi ne dispreţuiesc. Şi dacă vrei să deschizi gura să te plângi, imediat te ameninţă că te trimit în tranşee ca pe pifani! Ce se mai alege din prestigiul nostru? Când ne-om întoarce în comunele noastre, ca paznici silvici, după război – dacă te mai întorci vreodată din război -oamenii, în sate, în păduri, o să ne zică: „Aha, nu erai tu ăla care culegeai baligile de pe stradă la X...?” Ca să ne recâştigăm prestigiul compromis de nedreptatea şi nerecunoştinţa omenească, ştiu – zicea el – că o să trebuie să-i tragem la procese verbale peste procese verbale, cu caru, chiar la ăi bogaţi, chiar la ăi suspuşi!” aşa zicea.

— Eu – zice Lamuse – am văzut un jandarm care era om drept: „Cei mai mulţi jandarmi sunt oameni cumpătaţi, îmi zicea. Da’ pramatii se găsesc peste tot, nu? Oamenilor le e frică de jandarmi, nu mai încape vorbă, zicea; ci, sunt unii care trag foloase din asta, şi ăştia – care sunt drojdia jandarmeriei – îi pun pe cetăţeni să le dea fel de fel de plocoane. Dac-aş fi şef de post sau brigadier, i-aş arde pe d-alde ăştia, da’ ştii, i-aş arde zdravăn, ca să se-nveţe minte, pentru că opinia publică prinde râcă pe toţi jandarmii

din cauza măgăriilor cutărui sau cutărui agent care toarnă la procese verbale de dimineaţa până seara, fără nici un rost”.

— Să vă spun şi eu – se aude vocea lui Paradis – una din cele mai negre zile din viaţa mea a fost când am salutat un jandarm pe care l-am luat de sublocotenent, cu aţele alea albe. Noroc (şi nu zic asta ca să nu-mi fac inima rea, ci pentru că totuşi poate că aşa e), noroc că mi se pare că nu m-a văzut.

O tăcere.

— Ei sigur, aşa e, murmură oamenii. Da’ ce să-i faci? Ce să te mai amărăşti şi pentru asta!

*

Ceva mai târziu, pe când ne aflam aşezaţi de-a lungul unui zid, cu spatele pe piatră, cu picioarele înfundate şi parcă răsădiţi în pământ, Volpatte îşi depănă mai departe impresiile.

— Intru într-o sală unde era un birou al depozitului, al contabilităţii, mi se pare. Era ticsită de mese. Şi o gloată de oameni, ca la bâlci. Un nor de vorbărie. Pe fiecare parte de-a lungul zidurilor, şi chiar şi în mijloc, fel de fel de haidamaci în faţa tejghelelor, ca nişte negustori de vechituri. Cerusem şi eu să fiu vărsat în regimentul meu, şi unii mi-au spus: „Descurcă-te singur, dă din mâini!”

Pic peste un sergent, un fârţângău, scos ca din cutie, cu bicicletă de aur – ochelari cu galon. Tânăr, da’ era reangajat, aşa că avea dreptul să nu plece în linia de foc. Îi zic: „Dom’ sergent!” Dumnealui nici nu se uită la mine, că era ocupat să-i tragă o săpuneală unuia din scribălăii aia: „Ce dracu, mă băiete – zicea – ţi-am spus de douăzeci de ori că trebuia să trimiţi una pentru executare şefului de escadron, şefului poliţiei C.A.; şi una pentru luare de cunoştinţă, fără semnătură, dar cu menţiune de semnătură, comandantului Forţei Publice din Amiens şi din centrele regionale a căror listă o ai, bine-nţeles din ordinul generalului comandant al regiunii. Doar nu e cine ştie ce, e foarte simplu” zicea.

M-am dat cu vreo trei paşi mai departe ca să aştept până termină săpuneala. După cinci minute mă apropii din nou de sergent. Atunci mi-a

spus: „Drăguţă, n-am timp de pierdut cu tine, că am alte chestii pe cap”. Şi într-adevăr, era tulburat din pricina maşinii de scris, pârlitu dracului, pentru că uitase, zicea, să apese, pe clapa de litere mari, şi atunci, în loc să sublinieze titlul de pe pa-gină, îi trăsnise în plin pe deasupra un rând de 8-uri. Aşa că nu mai voia să ştie de nimic, şi-i înjura pe americani, că maşina aia a lui era de la ei.

Pe urmă, a început să zbiere la alt nătântol, pentru că pe borderoul de distribuire a hârtiilor nu fusese trecut serviciul de subsistenţe, parcul de animale şi convoiul administrativ al D. I. 328.

Alături, un nătărău se încăpăţâna să tragă la maşină mai multe circulare decât se putea, şi ieşea untul din el până să ajungă să scoată nişte spălăceli că abia se puteau citi. Alţii vorbeau: „Unde sunt agrafele pariziene?” întreba un fandosit. Şi pe urmă, să vedeţi altceva, ăia nu le zic de loc la lucruri pe numele lor: „Eşti aşa de bun să-mi spui care sunt elementele cantonate la X...” Auzi, elementele, ce fel de păsărească o mai fi şi asta? zise Volpatte.

În celălalt capăt al mesii unde stăteau toţi potlogarii ăştia de care vă spun, şi de care mă apropiasem şi eu, şi în fruntea căreia sergentul, cu ditamai teancu de hârţoage în faţă, se bătea de muscă şi dădea ordine (mai bine ar fi făcut ordine), era un tip care nu făcea nimic, bătea toba cu deştele-n sugativă: pasămite, frăţiorul ăsta era cu serviciul de permisii, şi cum începuse atacul ăl mare şi toate permisiile erau suspendate, nu mai avea nici o treabă: „Bravo! asta-mi place!” zicea dumnealui.

Şi ce vă spun eu acum era numai o masă într-o odaie, într-un singur serviciu, într-un singur depozit. Am mai văzut şi altele, şi pe urmă altele, din ce în ce mai multe. Nu le mai ştiu, de’ţi vine să-ţi iei câmpii, zău aşa!

— Erau plini de zorzoane?

— Acolo, nu cine ştie ce, dar în serviciile din linia doua toţi au, sunt plini: acolo să vezi, grămezi, menajerii întregi de înzorzonaţi.

— Cel mai grozav înzorzonat pe care l-am văzut eu – spune Tulacque – e un şofer, îmbrăcat cu o haină d-ai fi zis că e de mătase, cu eghileţii noi şi cu nişte curele de ofiţer englez, simplu recrut cum era. Îşi pusese un deget la falcă, şi se rezema cu cotul pe o bomboană de maşină plină de oglinzi, la

care se băgase servitor. Să mori de râs. Şi să fi văzut cum îndoia piciorul ca la reverenţă, cioflingaru dracului!

— Aşa arată soldatu pe care-l vezi desenat în revistele pentru femei, ştii, revistele-alea cu porcării pentru lumea bună.

Fiecare are amintirea lui, teoria lui asupra subiectului atât de dezbătut al „chiulangiilor”, şi toţi încep să se reverse şi să vorbească în acelaşi timp. O învălmăşeală de idei ne învăluie la picioarele zidului mohorât lângă care suntem înghesuiţi ca nişte saci, în decorul călcat în picioare, cenuşiu şi noroios, care zace în faţa noastră; sterilizat de atâta ploaie.

— ...Cu ţoalele comandate la croitor, nu luate de la magazie...

— ...Planton la serviciul drumurilor, p-ormă la manutanţă, p-ormă ciclist la aprovizionarea grupului XI.

— ...În fiecare dimineaţă trebuie să ducă un plic la serviciul de intendenţă, la poligonul de tragere, la echipa de poduri, şi seara la A. D.[9] şi la A. T.[10] Atâta tot.

„...Când m-am întors din permisie – spunea ordonanţa – femeile ne ieşeau înainte la toate barierele pe unde trecea trenul.”

„Credeau că sunteţi ostaşi”, îi zic eu...

„Cum – îi zic – dumneata eşti mobilizat?” -”Sigur că sunt, cum să nu fiu, că doar am ţinut o serie de conferinţe în America, trimis de ministru. Te pomeneşti că, după dumneata, asta n-o însemna să fii mobilizat? De altfel, dragă prietene, ce să mai vorbim, nici chiria n-o plătesc, deci sunt mobilizat”.

— Să vedeţi, eu...

— Să vă mai spun una – strigă Volpatte, care înăbuşi dintr-o dată toată vorbăria cu autoritatea lui de călător sosit de acolo – una şi bună, am văzut odată o turmă întreagă, la chiolhan. Vreo două zile am fost dat ca ajutor la bucătăria unui grup de C.O.A.[11], că doar nu se putea să mă lase să stau de pomană până să-mi vină răspunsul la cerere, care nu se grăbea de loc, pentru că se mai adăugase o supracerere, şi încă o ultracerere, şi până să se ducă şi să se întoarcă, avea prea multe popasuri de făcut în fiecare birou.

Mă rog, fusei şi bucătar la taraba aia. Odată am servit şi la masă, pentru că bucătarul şef tocmai se întorsese din permisie a patra oară, şi era tare obosit. Îi vedeam şi-i auzeam pe toţi, de câte ori intram în sala de mâncare, care era la prefectură, şi tot zgomotul ăla cald şi luminos mă plesnea peste bot.

Nu erau acolo decât auxiliari, dar erau şi destui activi: erau oameni mai în vârstă, da' vedeai în jurul mesei şi tineri, berechet.

M-a umflat râsul când l-am auzit pe unul din nepricopsiţii ăia, zicând: „Trebuie să tragem obloanele, e mai prudent." Mă, oameni buni, până la front era o bucăţică de vreo două sute de kilometri, da lepra aia voia să zică cum că ar fi ceva pericol de bombardament aerian...

— Aşa şi cu' văru-meu – zice Tirloir, scotocindu-se – care-mi scrie... Staţi, să auziţi ce-mi scrie: „Dragă Adolphe, am rămas definitiv la Paris, detaşat la spitalul 60. În timp ce tu eşti acolo, eu trebuie să stau în capitală, la bunul plac al unui *Taube*[12] sau al unui zepelin!''

— Ha, ha, hi, hi!

Această frază răspândeşte o dulce veselie pe care toţi o savurează ca pe o prăjitură.

— Da, cum vă spuneam – reia Volpatte – să mă prăpădesc, nu alta, la haleala chiulangiilor. Ca feluri de mâncare era pe cinste: morun, că era vineri; dar gătit a la mişto, fel de fel de farafastâcuri. Dar ce le ieşea din gură...

— E-adevărat că la baionetă îi zic Rosalie?

— Da, mă, ca să vezi ce tâmpiţi. Da-n timpul cinei, domnii vorbeau mai mult despre persoana dumnealor. Şi fiştecare, ca să explice adică din ce pricină e acolo şi nu în altă parte, spunea, deşi, dragă doamne, vorbea despre alte alea şi înfuleca ca un căpcăun: „Eu sunt bolnav, eu sunt suferind, sunt o ruină, nu vedeţi că abia-mi mai duc zilele, sunt cu un picior în groapă." Îşi scormoneau în măruntaie ca să-şi găsească fel de fel de boli să se-mpodobească cu ele: „Eu voiam să plec pe front, da' am o ernie, două ernii, trei ernii". Eh, o s-o ţiu minte masa aia: „Circularele care spun că toţi să fie trimişi pe front – explica unul mai şoltâc – sunt ca şi comediile de la

teatru, aşa explica: totdeauna vine actul al treilea care dezleagă tot mişmaşul dinainte. La circulare, actul al treilea e paragraful care zice: „...dacă nevoile serviciului nu se opun...”’ Era unu care povestea: „Aveam trei prieteni ofiţeri de la care mă aşteptam la o mână de ajutor. Voiam să mă rog de ei; când colo, înainte de-a apuca eu să le vorbesc, sunt ucişi toţi trei, unul după altul, pe front: ca să vedeţi, zicea, ce ghinion pe mine”. Altul explica altuia că grozav ar fi vrut să plece, dac-ar fi fost după el, da’ medicul şef l-a înhăţat în braţe, ca să-l ţină cu forţa la depozit, în serviciul auxiliar. „Ei, ce era să fac – zicea – m-am resemnat. În definitiv, am să aduc mai multe foloase punându-mi inteligenţa în serviciul patriei decât purtând o raniţă în spinare”. Şi vecinul lui făcea „da” din bilă, care era golaşe. Ăsta binevoise să se ducă până la Bordeaux în momentul când nemţii se apropiau de Paris şi când Bordeaux devenise oraşul la modă, dar pe urmă se întorsese hotărât la Paris, şi zicea ceva cam aşa: „Talentul meu e folositor Franţei şi trebuie neapărat să-l păstrez spre binele Franţei’”.

Mai vorbeau şi despre alţii care nu erau acolo: despre comandant care începuse să se arate ca o fire nesuferită şi care cu cât se ramolea mai mult, cu atât se făcea mai al dracului, despre un general care făcea inspecţii inopinate ca să-i prindă pe chiulangii, da’ care, de vreo opt zile zăcea la pat, bolnav rău: „Moare cu siguranţă; starea lui nu mai inspiră nici o îngrijorare”, aşa ziceau, trăgând cu sete din ţigările pe care nătărăii le trimit la depozite pentru soldaţii de pe front. „Ai auzit – ziceau alţii – de Frazy, care e atât de delicat, un îngeraş, că a găsit şi el în sfârşit o ocazie ca să rămână pe loc: se căutau parlagii pentru boi la abator, şi a pus o pilă ca să-l angajeze şi pe el, cu toate că e licenţiat în drept şi secretar de notar. Cât despre băiatul lui Flandrin, a scos-o la capăt şi a fost numit cantonier.” – „Cantonier, el? Crezi că are să-l lase multă vreme?” – „Cum să nu – răspunde unul din neghiobii ăia – dacă eşti numit cantonier, ai scăpat de-a binelea.”’

— Auzi ce tâmpiţi şi dobitoci, mârâie Marthereau.

— Da’ toţi crăpau de pică, habar n-am de ce, pe unul Pourim: Înainte ducea viaţa pariziană cea mai prima: prânzea şi cina în oraş. Făcea optşpe

vizite pe zi. Ţopăia prin saloane de la *five o'clock* [13] până la ziuă. Nu era niciodată obosit când venea vorba de condus cadriluri, de organizat serbări, de înghiţit piese de teatru, fără să mai socotim excursiile în automobil, şi toate astea bine stropite cu şampanie. Hop, că vine războiul. Acum, nu mai e în stare, mititelu de el, să stea de veghe ceva mai târziu la un crenel, sau să taie nişte sârmă ghimpată. Trebuie să stea liniştit, cocoloşit, la căldurică. Şi pe urmă, el, un parizian, să plece în provincie, să se îngroape în viaţa de tranşee? Niciodată, cu nici un preţ! „Înţeleg dac-ar fi în situaţia mea – răspundea altul – care am treizeci şi şapte de ani; şi am ajuns la o vârstă când trebuie să mă cruţ." şi când individul ăla spunea asta, eu mă gândeam la Dumont, paznicul, care avea patruzeci şi doi de ani, şi care a fost sfârtecat lângă mine la cota 132, atât de aproape de mine că după ce-i intrase puzderia de gloanţe în cap, eu tremuram încă din pricina zguduiturii corpului lui.

— Da' cu tine cum se purtau netrebnicii ăia?

— Eh, râdeau de mine, da' ştii, nu chiar pe faţă! doar din când în când, dacă nu mai puteau să se ţie. Se uitau la mine cu coada ochiului şi aveau mare grijă mai ales să nu cumva să se atingă de mine, fiindcă eram încă murdar din război.

Eram destul de scârbit că mă aflu în grămada asta de căcăcioşi, da-mi ziceam şi eu: „Răbdare, eşti pe plecare, mă Firmin... Numai o dată era cât p-aci să mă apuce toate nacafalele, când l-am auzit pe unul zicând: „Mai târziu, când ne-om întoarce, dacă ne mai întoarcem vreodată". Ei vezi, asta nu, pân-aici! N-avea dreptul să spună tocmai dumnealui aşa ceva. Ai tras chiulul, mă rog, n-am nimic de zis, da' nu mai face şi pe viteazu, pe ăia care-şi pune pielea la bătaie, când tu ai rupt-o la fugă chiar înainte de a pleca! şi pe toţi îi auzi povestind despre lupte, fiindcă ştiu mai bine ca noi toate bătăliile şi cum merge războiul, şi mai târziu, când te-oi întoarce acasă, dacă te-oi mai întoarce, tot tu ai s-o nimereşti anapoda şi o să te faci de râs pe lângă toţi panglicarii ăştia, cu fărâma ta de adevăr.

Ah, seara aia n-o să-mi mai iasă din cap cu una cu două, mutrele alea în fumăraia luminilor, ghiftuiala oamenilor care se bucurau de viaţă, care

profitau de pace! Era ca un balet de teatru, ca un decor, ştiţi? Erau mulţi, erau mulţi... Şi sunt cu sutele de mii... încheie, în sfârşit, Volpatte, copleşit.

Dar oamenii care plăteau cu puterea şi cu viaţa lor liniştea celorlalţi făceau haz de mânia care-l sufoca pe el, îl înghesuiau în câte un colţ, şi-l înecau sub nenumărate fantome de învârtiţi.

— Noroc că nu începe să pomenească de toţi ăia care au rămas frumuşel la ei acasă sub fel de fel de pretexte de apărare naţională scornite cât ai zice peşte! murmură Tirette. Că n-ar mai termina până la sfântu aşteaptă!

— Ce tot îi dai zor că sunt sute de mii, mă, bâzâilă, rânjeşte Barque. Ei bine, află că-n 1914, auzi? Millerand, ministrul de război, a declarat deputaţilor: „Nu există învârtiţi”.

— Millerand – mormăi Volpatte – nu ştiu cine-o mai fi şi ăsta, da’ să ştii, mă frate, că dac-a spus aşa ceva, atunci nu mai încape vorbă, e un porc.

*

— Mă băiete, ăilalţi n-au decât să facă ce vor la ei acasă, da’ şi aici la noi, şi chiar într-un regiment de linie ai să vezi chiuluri şi nedreptăţi.

— Fiecare – spune Bertrand – trage chiulul pe spinarea altuia.

— Asta aşa e: ori cine-oi fi, ai să găseşti mereu-mereu pe unul mai puţin păcătos şi pe altul mai păcătos decât tine.

— Toţi ăia de la noi care nu merg niciodată în tranşee, sau care nu vin nici măcar în linia-ntâia sau chiar ăi de vin numai din când în când, toţi ăştia, dacă vrei, sunt nişte învârtiţi, şi ai vedea lesne câţi sunt dacă nu s-ar da galoane pe mânecă decât la combatanţii adevăraţi.

— Sunt două sute cincizeci în fiecare regiment de două batalioane, declară Cocon.

— Mai întâi ordonanţele şi, mai de mult, chiar şi vista-voii plutonierilor.

— Bucătarii şi ajutorii de bucătari.

— Sergenţii majori şi de cele mai multe ori furierii.

— Căprarii de la aprovizionare şi corvezile de aprovizionare.

— Câţiva păduchi de birou şi garda drapelului.

— Vagmiştrii.

— Conductorii, lucrătorii şi toată secţia lor, cu toţi gradaţii, şi chiar cu săpătorii.

— Cicliştii.

— Nu chiar toţi.

— Aproape tot serviciul sanitar.

— Brancardierii nu, ei nu, mai întâi că fac o meserie tare afurisită, şi al doilea că stau la un loc cu compania, şi când e la atac, sar şi ei cu tărgile lor; da' infirmierii.

— Aproape toţi infirmierii sunt popi, mai ales în spatele frontului. Cât despre popi care să poarte raniţe, eu n-am prea văzut, poate voi...

— Nici eu. În ziare da, nu aici.

— Am auzit că au fost şi d-ăştia.

— Ei! ce vorbeşti!

— N-are a face. În războiul ăsta, infanteristul duce tot greul.

— Mai sunt şi alţii care înfruntă pericolul. Nu numai noi!

— Ba nu! spune îndârjit Tulacque, aproape numai noi!

*

Apoi adăugă:

— O să-mi spui – crezi că nu ştiu ce-o să-mi spui? – că ăia de la automobilele blindate şi artileriştii grei au pătimit şi ei la Verdun. Aşa e, da' pe lângă noi, tot stau bine. Noi suntem mereu la bătaie, aşa cum au fost ei o singură dată (ba avem pe deasupra gloanţele şi grenadele pe care ei nu le au). Artileriştii grei au crescut iepuri pe lângă adăposturi, şi timp de optşpe luni au mâncat la omlete. Pe când noi, noi suntem tot timpul în primejdie; cei care sunt mai puţin, sau numai o dată, nu se poate spune că sunt în primejdie. Dacă-o luăm aşa, atunci toată lumea e în primejdie: guvernantele de copii care se fâţâie pe străzi la Paris sunt şi ele în primejdie, pentru că mai există Taube sau zepeline, cum zicea zevzecu ăla de care vorbea mai adineauri camaradu.

— La prima expediţie de la Dardanele, un farmacist a fost rănit de o schijă. Zău, nu crezi? E aşa cum îţi spun, un ofiţer cu vipuşcă verde, rănit!

— Asta-i întâmplarea, cum îi scriam şi lui Mangouste, îngrijitorul unui cal ofiţeresc de la secţie, şi care a fost rănit, da’ el de un camion.

— Te cred că aşa e. La urma urmei, o bombă poate să cadă pe o stradă şi la Paris, sau la Bordeaux, sau la Salonic.

— Da, da. Aşa că e uşor să zici: toate primejdiile sunt la fel! Da’ stai o leacă, de când a început războiul, câţiva dintre ceilalţi au fost omorîţi prin câte-o întâmplare nenorocită; dintre noi, câţiva sunt încă în viaţă, printr-o întâmplare fericită. Nu-i de loc acelaşi lucru, de loc, fiindcă, vezi tu, când eşti mort, eşti mort pentru multă vreme.

— Chiar aşa – zise Tirette – da’ ştiţi că aţi cam început să ne plictisiţi cu poveştile astea cu învârtiţii. De vreme ce nu-i nimic de făcut, ar fi bine să-i lăsăm în plata domnului. Asta-mi aduce aminte de un fost gardian de la Cherey, ştiţi, unde am fost noi luna trecută, care stătea toată ziulica pe străzi zgâindu-se la trecători, doar-doar o descoperi un civil bun de trimis în armată, şi care îi mirosea pe chiulangii ca un copoi. Ce să vezi, într-o bună zi se propteşte în faţa unei gospodine zdravene, care avea şi ceva mustaţă, şi nemaivăzând altceva decât mustaţa asta, se apucă să urle la ea: „Da’ dumneata, adică, n-ai putea să pleci pe front?”

— Eu – zice Pépin – nu-mi mai bat capul cu chiulangiii sau cu ăi care chiulesc măcar pe jumătate, că-nseamnă să-mi pierd timpul de pomană, da’ unde nu pot să-i înghit, e când se mai şi umflă-n pene. Aici sunt de părerea lui Volpatte: să tragă chiulul, mă rog, e omeneşte, da’ pe urmă să nu-mi vie mie să zică: „M-am luptat”. Uite, de pildă voluntarii ăştia...

— Depinde ce fel de voluntari. Ăi care s-au angajat fără nici o condiţie, în infanterie, da – e curios, da’ n-ai ce zice; în schimb ăi de s-au angajat pe la birouri sau prin armele speciale, fie şi artileria grea, pe ăştia nu prea-i văd cu ochi buni. Îi cunoaştem noi! Parcă-i auzi, fandosindu-se acolo în lumea lor: „Eu m-am angajat voluntar în război”. – „Ah! ce vitejie, ce faptă frumoasă ai făcut; fără să te silească nimeni, numai din voinţa dumitale, ai înfruntat moartea.” – „Ei da, doamnă marchiză, aşa sunt eu”. Ho, ia mai las-o, mă caraghiosule!

— Cunosc eu pe un domn care s-a angajat la parcul de aviaţie. Avea o frumuseţe de uniformă: mai bine s-ar fi angajat la Opera Comică.

— Sigur, da’ vezi mata că atunci n-ar mai fi putut să se umfle în pene prin saloane: Staţi, uitaţi-vă la mine: admiraţi-mi mutra de voluntar!

— Ei, şi eu: „mai bine!” Mult mai bine ar fi fost, cu siguranţă. Cel puţin, aşa i-ar fi făcut pe alţii să râdă pe faţă, în loc să-i facă să rânjească.

— Dacă e război, trebuie să-ţi rişti pielea, nu-i aşa, dom’ căprar?

— Da, răspunse Bertrand. Războiul înseamnă pericol de moarte pentru toată lumea, pentru toată lumea: nimeni nu e sfinţit. Deci trebuie să mergi drept, să nu umbli cu şoalda, cu o uniformă aiuristică. Serviciile din spatele frontului, care sunt necesare, trebuie să fie asi-gurate în mod automat de oamenii cu adevărat slabi şi cu adevărat bătrâni.

— Vezi tu, mă, au fost prea mulţi oameni cu parale şi cu relaţii care au strigat cât îi ţinea gura: „Să salvăm Franţa! Dar să începem cu noi!” şi când s-a declarat războiul, cei mai mulţi s-au repezit să se pitească; asta a fost. Cei mai tari au izbutit. Dar am băgat de seamă şi eu, în colţişorul unde trăiam, că erau tocmai ăia care zbierau mai mult, înainte, despre patriotism... În orice caz – cum spuneau mai adineauri şi băieţii ăştia – dacă te doseşti prin vreun cotlon, ultima măgărie pe care poţi s-o mai urzeşti e să-i faci pe alţii să creadă că ai riscat. Pentru că pe cei care riscă într-adevăr, trebuie să-i iubeşti tot atât de mult ca şi pe cei care au murit.

— Ei, şi ce-i cu asta? Totdeauna-i aşa, mă taică. Nu poţi să schimbi oamenii.

— Nu-i nimic de făcut. Ce să mai ţipi, ce să te mai plângi? Aoleu, fiindcă veni vorba de plângeri, l-ai cunoscut pe Margoulin?

— Margoulin, băiatu ăla atât de bun, de la noi, pe care l-am lăsat să moară la Crassier pentru că l-am crezut mort?

— Ei da, el voia să se plângă. În fiecare zi spunea că face o reclamnţie despre toate şmecheriile astea căpitanului, maiorului, şi că cere să se hotărască că toţi trebuie să meargă în tranşee când le vine rândul. Numai ce-l auzeai zicând, după masă: „Zău că-i spun, poţi fi sigur, uite-aşa cum ăsta e un sfert de vin!” şi după un minut: „Dacă nu i-oi spune eu, atunci să ştii că

ăsta nu mai e un sfert de vin”. Şi dacă mai treceai o dată pe acolo, iar îl auzeai: „Uite mă, e ăsta un sfert de vin, sau nu e? Ei, ai să vezi dacă nu-i spun!” Rezultatul: n-a spus niciodată nimic. O să zici: A fost omorât. Aşa e, da’ nainte, ar fi avut timp s-o facă de vreo două mii de ori.

— Mie toată chestia asta îmi pute rău de tot, mârâi Blaire, sumbru, cu un fulger de mânie.

— Noi, ăştia, n-am văzut nimic – că nu se vede nimic. Dar dacă s-ar vedea!...

— Mă frate – strigă Volpatte – uite ce e cu depozitele, ascultă bine ce-ţi spun eu: ar trebui întoarse toate apele din drumul lor, toate, Sena, Garona, Rônul, Loara, şi vărsate în depozite, ca să le cureţe. Dar până una alta, acolo, dumnealor trăiesc bine şi sforăie liniştiţi, în fiecare noapte, noapte după noapte!

Soldatul tăcu. În depărtare, el vedea noaptea pe care o petreci, înghemuit, palpitând, cu atenţia încordată şi negru ca smoala, în fundul gropii de ascultare, a cărei falcă zdrenţuită se desenează de jur împrejur, ori de câte ori o salvă de tun îşi aruncă aurora în ceruri.

Cocon rosti cu amărăciune:

— Când vezi toate astea, numai de moarte nu-ţi mai arde.

— Ba da – răspunse placid cineva – cum de nu... N-o lua şi tu aşa, mă, tărtăcuţă ce eşti!

9 Artilerie divizionară (n.r.).
10 Artilerie de tranşee (n.r.).
11 Unităţi ale serviciului de aprovizionare (n. r).
12 Tip de avion folosit de germani în primul război mondial (n. r.).
13 Ora cinci (în lb. engleză) (n.r).

X

ARGOVAL

Amurgul sosea dinspre câmpie. O briză dulce, dulce ca o şoaptă, îl însoţea.

În casele aşezate de-a lungul acestei largi uliţe de sat – drum principal costumat, pe distanţă de câţiva paşi, în stradă principală – odăile, în care prin ferestrele întunecate nu mai răzbătea lumina de afară, se deşteptau luminate de lămpi şi lumânări. Astfel seara le părăsea pentru a ieşi afară, iar întunericul şi lumina îşi schimbau treptat locurile.

La marginea satului, spre ţarini, soldaţi dezechipaţi rătăceau, cu nasul în vânt. Sfârşeam ziua în deplină pace. Ne bucuram de acea moleşeală nelămurită, a cărei binefacere o simţi când eşti într-adevăr obosit. Vremea era frumoasă; ne aflam la începutul repausului şi visam. Seara dădea gravitate figurilor înainte de a le ascunde în întuneric, iar frunţile reflectau seninătatea lucrurilor.

Sergentul Suilhard veni spre mine şi mă luă de braţ. Apoi mă duse cu el.

— Vino-ncoa’ – îl auzii – am să-ţi arăt ceva.

Împrejurimile satului erau numai şiruri de arbori bătrâni, liniştiţi, pe sub care treceam, şi din când în când, vastele rămurişuri, sub acţiunea vântului, se hotărau să facă un gest domol şi maiestuos.

Suilhard mergea înaintea mea. Mă duse pe un drum scobit care rătăcea între două maluri. Pe fiecare margine creştea o reţea de copăcei, ale căror vârfuri se uneau strâns deasupra noastră. Câtva timp, păşirăm pe sub o boltă

de verdeaţă fragedă. O ultimă rază de lumină, care bătea drumul în curmeziş, risipea în frunziş o mulţime de puncte galbene şi luminoase, rotunde ca nişte bănuţi de aur.

— E frumos, zisei eu.

Dar el nu spunea nimic. Privea mereu într-o parte a drumului. După câtva timp, se opri.

— Cred că aici e.

Urcarăm pe o cărăruie scurtă într-un câmp înconjurat de un vast careu de arbori şi scăldat în aroma fânului cosit.

— Ia te uită – remarcai eu, privind pământul – ce călcată e iarba! Trebuie să fi fost vreo solemnitate pe aici.

— Vino-ncoa’, îmi zise iar Suilhard.

Şi mă duse în câmp, nu departe de una din margini.

Acolo se afla un grup de soldaţi care vorbeau cu glas scăzut. Tovarăşul meu întinse mâna:

— Aici e, rosti el.

Un stâlp scurt – să tot fi avut un metru – era înfipt la câţiva paşi de şirul de arbori, care în locul acela erau foarte tineri.

— Aici – spuse el – a fost împuşcat azi dimineaţă un soldat din 204.

Stâlpul a fost bătut azi-noapte. Pe el l-au adus în zori şi l-au împuşcat chiar oamenii din grapa lui. Vrusese să tragă chiulul de la tranşee; în timpul schimbului a rămas în urmă, pe urmă s-a întors pe nesimţite în cantonament. N-a făcut nimic altceva; desigur că au vrut să dea un exemplu.

Ne apropiarăm de grupul care stătea la sfat.

— Ce tot spui, nici gând de aşa ceva, zicea unul. Nu era de loc un nemernic, nici vreun colţos d-ăla de care te loveşti la tot pasul. La mobilizare am plecat împreună. Era un om ca noi toţi – ca toţi oamenii, ceva cam leneş, atâta tot. A stat în linia întâia de la-nceput, şi eu nu l-am văzut beat niciodată.

— Da’ ai uitat ceva: vezi, nenorocirea lui a fost că avea antecedente rele. Ştiţi că n-a fost singur, au fost doi care-au tras chiulul. Celălalt s-a ales

cu doi ani de puşcărie. Dar Cajard, din pricina unei condamnări pe care o avusese în civilie, nu s-a putut bucura de circumstanţe atenuante. Ca civil, făcuse odată nu ştiu ce boacănă, la beţie.

— Se vede o leacă de sânge pe pământ, dacă te uiţi bine, zise un om, aplecându-se.

— S-a făcut toată ceremonia – reluă un altul – de la A până la Z, cu colonelul călare, cu degradarea; pe urmă l-au legat de stâlpul ăsta atât de mic, stâlp de vite. O fi trebuit să stea în genunchi, sau să se aşeze pe jos, cu asemenea stâlp.

— Nici nu poţi să înţelegi – adăugă un altul după o tăcere – dacă n-ar fi chestia cu exemplul, de care vorbea dom' sergent.

Pe stâlp se vedeau, zgâriate de soldaţi, inscripţii şi proteste. O cruce de război grosolană, făcută cu bricea-gul,– era bătută cu un cui, şi purta scris: „Lui Cajard, mobilizat din august 1914, Franţa recunoscătoare".

Întorcându-mă în cantonament, îl văzui pe Volpatte, înconjurat de ostaşi, sporovăind. Desigur că povestea iarăşi vreo întâmplare din călătoria lui în ţara fericiţilor.

XI

CĂŢELUL

Era o vreme îngrozitoare. Apa şi vântul asaltau pe trecători, scormoneau, inundau şi desfundau drumurile. Mă întorceam, scăpat de corvoadă, în cantonamentul nostru, tocmai în capătul satului. Prin ploaia deasă, priveliştea acelei dimineţi era de un galben murdar, cu cerul negru, parcă acoperit cu ţiglă. Aversa biciuia cu vergi adăpătoarea. Pe lângă ziduri se strecurau, chircindu-se, arătări de oameni încovoiate, ruşinate, înotând în noroaie.

În ciuda ploii, a frigului şi a vântului tăios, o ceată de oameni se îngrămădea în faţa porţii fermei unde locuiam noi. Oamenii, înghesuiţi acolo spate în spate, păreau de departe un enorm burete colcăitor. Cei care priveau peste umerii şi printre capetele celorlalţi holbau ochii şi ziceau:

— Mă, da’ ştiu că are o cherestea flăcău ăsta!

— Ştiu că nu se sperie de nimic!

Pe urmă, curioşii se imprăştiară cu nasuri roşii şi cu feţe ude, în ploaia care şfichiuia şi vântul care ciupea, şi lăsând în jos mâinile pe care le ridicaseră spre cer în faţa unei asemenea minunăţii, le înfundau în buzunare.

În mijloc rămase, vărgat de ploaie, cel care stârnise senzaţia: Fouillade, gol până la brâu, spălându-se cu zgomot mare.

Slab ca o insectă, agitând frenetic şi tumultuos braţe lungi şi subţiri, îşi săpunea şi-şi stropea capul, gâtul şi pieptul până la grilajul proeminent al coastelor. Pe obrazul scobit ca o pâlnie, această energică operaţiune

întinsese o barbă de fulgi de zăpadă, iar pe creştetul capului sădise nişte miţe vâscoase în care ploaia sfredelea găuri minuscule.

Îndrăzneţul utiliza în chip de lighean trei gamele pline cu apă, găsită nu se ştie unde, în acest sat unde nu se afla o singură picătură, şi, cum nicăieri nu exista, în universala scurgere celestă şi terestră, un locşor curat pe care să aşezi ceva, îşi vâra după întrebuinţare prosopul în cureaua pantalonilor, băgând săpunul, ori de câte ori isprăvea cu el, în buzunar.

Cei care mai întârziau pe-acolo admirau această gesticulaţie epică în sânul elementelor dezlănţuite, şi repetau, clătinând din cap:

— P-ăsta l-a lovit boala curăţeniei.

— Ai auzit, cică o să se-nvârtească de-o citaţie, aşa zic unii, pentru isprava aia din groapa de obuz, cu Volpatte.

— Păi, neică dragă, nu poţi să zici că nu-i pe drept.

Şi toţi amestecau, fără să-şi dea bine seama, cele două isprăvi, cea din tranşee şi cea de acum, şi îl priveau ca pe un erou al zilei, în timp ce el sufla, strănuta, chiţăia, gâfâia, tuşea şi scuipa, şi încerca să se şteargă sub duşul aerian, repezind prosopul prin surprindere şi apoi, în sfârşit, se îmbrăca la loc.

*

Dar o dată spălat, îl ia cu frig.

Se învârteşte puţin în loc şi se postează în picioare la intrarea hambarului în care locuim. Vântoasa de gheaţă pătează şi învineţeşte pielea figurii lui prelungi, suptă şi ţigănoasă, îi smulge lacrimi din ochi şi i le împrăştie pe obrajii odinioară arşi de mistral; şi nasul lui de asemenea plânge şi picură.

Învins de şfichiul subtil al vântului care-l înşfacă de urechi, în pofida fularului înfăşurat în jurul capului, şi de pulpe, în pofida fâşiilor galbene care îi încing ca într-un înveliş solzos picioarele de cocoş, se întoarce în hambar, de unde iese din nou imediat, rotind nişte ochi fioroşi şi murmurând: „Biserica mă-si” şi „Puşlamale” cu accentul care înfloreşte în gâtlejuri la o mie de kilometri de aici, în acel colţ de ţară din care l-a surghiunit războiul.

Şi rămâne proptit în picioare, afară, mai înstrăinat ca niciodată în acest decor septentrional. Şi vântul bate, şi se strecoară în el, şi iarăşi bate, şi cu aripi brutale zgâlţâie şi buşeşte încolo şi-ncoace formele lui descărnate şi pirpirii de sperietoare.

Căci e aproape de nelocuit – bată-l dumnezeu să-l bată! – hambarul care ne-a fost sortit pe timpul actualei perioade de odihnă. E un adăpost afund, întunecos, umed şi strâmt ca un puţ. O jumătate e inundată – se văd şobolanii plutind pe apă – aşa că oamenii sunt îngrămădiţi în jumătatea cealaltă. Pereţii, făcuţi din şipci lipite cu chirpici, sunt crăpaţi, sparţi, ciuruiţi de jur împrejur, şi cu găuri mari mai ales în partea de sus. În noaptea în care am sosit, muncind până la ziuă, am mai astupat noi, cum am putut, crăpăturile mai apropiate cu crengi înfrunzite şi cu şomoioage de paie. Dar spărturile de sus şi din acoperiş sunt tot căscate. În timp ce lumina slabă şi neputincioasă rămâne agăţată undeva în văzduh, vântul, dimpotrivă, pătrunde până-n fund, năvăleşte din toate părţile, cu toată puterea, şi grupa suferă presiunea unui veşnic curent.

Când pătrunzi înăuntru, rămâi nemişcat în picioare în această penumbră răvăşită, orbecăind, tremurând şi scâncind.

Lui Fouillade, care a intrat încă o dată îmboldit de frig, începe să-i pară rău că s-a spălat. Îl dor şalele şi îl înţeapă un junghi undeva sub coastă. Ar vrea să facă ceva, dar ce?

Să şadă jos? Cu neputinţă. E prea murdar înăuntru: pământul şi duşumeaua sunt acoperite de noroi, şi paiele întinse pentru aşternut sunt umede din pricina apei care se infiltrează şi a bocancilor care se şterg fără în-cetare de ele. În plus, dacă stai jos, degeri, iar dacă te întinzi pe paie, eşti otrăvit de mirosul de bălegar şi de emanaţiile amoniacale... Fouillade se mulţumeşte să privească lung spre locul lui; căscând mai-mai să-şi dezghioace faţa lungă încă prelungită de un barbişon în care s-ar vedea şi fire albe, dacă lumina de aici ar fi lumină adevărată.

— Să nu credeţi că ăilalţi băieţi şi camarazi – zice Marthereau – au nimerit-o mai bine sau mai ca lumea decât noi. După ciorbă, m-am dus să-l văd pe unul de la a unşpea, în ferma aia de lângă infirmerie. Trebuie să sari

peste un zid, pe o scară scurtă a dracului – vă-nchipuiţi cât trebuie să deschizi compasul, remarcă Marthereau care are picioare scurte. Şi după ce-ai intrat în coteţul şi în poiata aia, nu poţi să faci un pas fără să te loveşti, să te-mpiedici ba de unul, ba de altul, şi îi încurci pe toţi. Nu mai ştii unde să te aşezi. Am şters-o de-acolo cât ai clipi.

— Eu, după ce-am terminat cu ciuguleala – spune Cocon – am vrut să intru o leacă pe la fierar, să beau ceva cald, cu gologani bineînţeles. Ieri vindea cafea; da' azi dimineaţă au trecut pe la el nişte curcani; tipu-a-nceput să dârdâie şi s-a-ncuiat în casă.

Fouillade i-a văzut întorcându-se pleoştiţi şi trântindu-se pe paturile lor de paie.

Lamuse a-ncercat să-şi cureţe puşca. Dar nu se poate curăţa o puşcă aici, chiar dacă te aşezi pe jos, lângă uşă, chiar dacă dai la o parte pânza de cort udă, ţeapănă şi îngheţată, care atârnă la intrare ca o stalactită: e prea întuneric.

— Şi pe urmă, dacă-ţi scapă vreun şurub din mână, ţinte pârleo, poţi să te dai şi peste cap ca să-l mai găseşti, mai ales că labele nu mai fac nici două parale când sunt îngheţate.

— Eu aş avea câte ceva de cusut, da-mi pun pofta-n cui.

Mai rămâne o soluţie: să te-ntinzi pe paie, înfăşurându-ţi capul într-o batistă sau într-un prosop, ca să nu te ajungă putoarea agresivă pe care o exală paiele putrede, şi să dormi. Fouillade, care astăzi nu e nici de corvoadă, nici de gardă, şi e stăpân pe timpul lui, se hotărăşte s-o adopte. Aprinde o lumânare ca să caute prin raniţă, desfăşoară maţul unui fular, şi atunci formele lui costelive, decupate în negru, încep să se vadă când încovoindu-se, când înălţându-se.

— Hei, mă puişorilor, ăştia d-aici, ia ieşiţi la cartofi! strigă la uşă, dintr-o glugă, o voce sonoră.

E sergentul Henriot. Un băiat bun şi şmecher care, tot glumind cu o grosolănie plăcută, supraveghează eva-cuarea cantonamentului, cu scopul de a nu lăsa pe nimeni să tragă la fit. Afară, în ploaia infinită, pe drumul curgător, se înşiră grupa a doua, culeasă şi ea şi împinsă la treabă de

plutonierul major. Cele două grupe se amestecă. O luăm în susul uliţei şi ne căţărăm pe movila de pământ galben, pe care fumegă bucătăria de campanie.

— Hai, hai, copilaşi, că doar nu-i mare lucru să cureţi câţiva cartofi acolo, dacă pune mâna toată lumea... Tu, ăla d-acolo, ce tot faci gură de pomană? Mai bine vezi-ţi de treabă, că tot nu scapi!

După douăzeci de minute, ne înapoiem în pas alergător. În şură, nu mai atingem, când orbecăim în întuneric, decât forme şi lucruri jilave, ude şi îngheţate, şi o acră duhoare de vite ude se adaugă acum miasmelor de balegă pe care le ascund culcuşurile noastre.

Ne adunăm, în picioare, în jurul stâlpilor care susţin şura şi în jurul şuvoaielor care cad vertical prin găurile acoperişului – coloane vagi, cu un vag piedestal de stropi.

— Uite-i, se aud câteva strigăte.

Două matahale, una după alta, astupă intrarea, înţesate de apă şi picurând. Lamuse şi Barque au fost în căutarea unui mijloc de încălzire. Se întorc din expediţie cu mâna goală, arţăgoşi şi încruntaţi:

— Nici urmă de vreo sobă. De altfel, nici pic de lemn, cărbune ca-n palmă, chiar dacă ai da marea cu sarea.

Imposibil să avem foc.

— Nu vă putem servi, şi acolo unde n-am izbutit eu, nu izbuteşte nici dracu, declară Barque cu un orgoliu pe care-l îndreptăţesc sute de isprăvi.

Rămânem nemişcaţi, apoi ne deplasăm încetişor în restrânsul spaţiu de care dispunem, copleşiţi de atâta mizerie.

— Al cui e ziarul ăsta?

— Al meu, zice Becuwe.

— Ce mai cântă? Aoleu, da’ cum să citeşti în bezna asta?

— Ăştia zic aşa, că acum s-a făcut pentru soldaţi tot ce trebuia, ca să li se dea căldură-n tranşee. Au tot ce le trebuie, şi flanele, şi cămăşi, şi sobe de campanie, şi cărbuni de nu-i poţi duce cu sacu! şi că aşa-i chiar şi în tranşeele din linia întâi.

— Ah, dumnezeii mă-si, mormăie câţiva din bieţii prizonieri ai şurii, arătând pumnul vidului de afară şi foii de ziar.

Dar Fouillade se dezinteresează cu totul de ceea ce se vorbeşte în jurul lui. Şi-a îndoit în umbră statura lui deşirată de Don Quichotte albăstriu, şi a întins gâtul uscar, împletit din corzi de vioară. Ceva care zace întins pe pământ îl atrage.

E Labri, câinele celeilalte grupe.

Labri, un fel de dulău ciobănesc, corcit, cu coada tăiată, e culcat covrig pe un culcuş mititel de pleavă.

Fouillade se uită la Labri, şi Labri se uită la Fouillade.

Becuwe se apropie, şi cu accentul lui cântător, din împrejurimile oraşului Lille:

— Nu mănâncă nimic. Nu-i prieşte, căţelul ăsta tânjeşte. Ce e mă Labri, ce ai? Uite pâine, uite carne, mănâncă, mă, că-i bun. E amarât. Îl roade ceva. Ca mâine-l găsim cu burta-n sus.

Labri e nefericit. Soldatul căruia îi e încredinţat îl bate şi-l chinuie, iar încolo nici nu se sinchiseşte de bietul animal. Labri stă legat toată ziua. Suferă de frig, e chinuit, părăsit în plata domnului. Nu trăieşte cum ar trebui să trăiască un câine. Din când în când, văzând oamenii mişcându-se în jurul lui, e cuprins de speranţa unei hoinăreli, se ridică intinzându-se, şi parcă ar vrea să dea niţel din coadă. Dar n-a fost decât o iluzie, şi el se culcă la loc, privind înadins alături de gamela lui aproape plină.

Se plictiseşte, viaţa începe să-l scârbească. Chiar dacă scapă de glonţul sau de schija care îl pândesc ca şi pe noi, tot aici o să moară.

Fouillade întinde mâna lui uscăţivă pe capul câinelui; acesta îl priveşte din nou. Privirile lor sunt la fel, cu diferenţa că una vine de sus şi cealaltă de jos.

Fouillade s-a aşezat totuşi – fie ce-o fi! – într-un colţ, cu mâinile apărate de cutele mantalei, cu picioarele lungi îndoite sub el ca un pat de campanie.

Visează, cu ochii închişi şi pleoapele vinete. Vede. E una din acele clipe când pământul de care eşti despărţit capătă, în depărtare, o dulceaţă de

făptură vie. Hérault-ul parfumat şi colorat, străduţele din Cette. Le vede atât de bine, atât de aproape, încât aude zgomotul şlepurilor pe Canalul Sudului şi al descărcărilor în docuri, iar aceste zgomote familiare îi trimit o chemare lămurită. Sus, în capul drumului care miroase a cimbru şi a siminoc atât de tare încât aroma pătrunde în gută şi devine aproape gust, în plin soare, într-o adiere parfumată şi călduţă, care nu e decât o fâlfâire de aripi a razelor, pe muntele Saint-Clair, înfloreşte şi înverzeşte căsuţa lor. De acolo, se văd în acelaşi timp, unindu-se, lacul Thau, care e verde închis, şi marea Mediterană, care e albastră ca cerul, şi câteodată se zăreşte, în fundul cerului violaceu, silueta fantomatică a Pirineilor.

Acolo s-a născut, a crescut, fericit, liber. Se juca pe pământul auriu şi roşiatic, şi se juca chiar de-a soldaţii. Pasiunea de a mânui o sabie de lemn însufleţea obrajii lui rotunzi care acuma sunt brăzdaţi şi parcă cicatrizaţi... Deschide ochii, priveşte în jurul lui, clatină din cap şi se lasă în voia părerilor de rău ale acelui timp în care avea un sentiment pur, exaltat, însorit, despre război şi despre glorie.

Omul îşi pune mâna peste ochi, ca să păstreze vedenia lăuntrică.

Acum, vede altceva.

Tot acolo sus, exact în acelaşi loc, a cunoscut-o mai târziu pe Clémence. Prima oară, ea trecea pe drum, împodobită cu soare. Ducea în braţe un snop de paie şi lui i s-a părut atât de blondă, încât alături de părul ei paiele păreau castanii. A doua oară, era însoţită de o prietenă. Se opriseră amândouă în loc, observându-l. Le-a auzit şoptind şi s-a întors spre ele. Văzându-se descoperite, cele două fete au fugit foşnind, cu un chiuit de potârnichi.

Şi tot acolo şi-au durat amândoi, ceva mai târziu, casa. În faţă, coboară via pe care el o îngrijeşte, cu o pălărie de paie pe cap, oricare ar fi anotimpul. La intrarea grădinii se înalţă trandafirul pe care-l cunoaşte atât de bine şi care nu-şi foloseşte spinii decât pentru a încerca să-l reţină niţeluş când trece.

Oare se va mai întoarce vreodată lângă toate aceste amintiri? Ah! a văzut prea departe în străfundurile trecutului pentru a nu vedea şi viitorul în

cumplita lui precizie. Se gândeşte la regimentul decimat la fiecare schimb; la groaznicele lovituri pe care le-a primit şi pe care le va mai primi, şi la boală, şi la uzură...

Se ridică, se scutură, pentru a se dezmetici de tot ceea ce a fost şi de tot ceea ce va fi. Şi cade din nou în umbra îngheţată şi măturată de vânt, în mijlocul oamenilor împrăştiaţi şi descumpăniţi, care, pe nevăzute, aşteaptă seara; cade din nou în prezent, şi continuă să dârdâie.

Din doi paşi, lungile lui picioare îl fac să se împiedice de un grup, în care, pentru a petrece şi a se consola, oamenii vorbesc, pe şoptite, de prânzuri grozave.

— La noi – spune unul – se fac nişte pâini enorme, pâini rotunde, mari cât roata carului, să ştiţi!

la el.

— La noi – intervine bietul meridional – praznicele ţin atât de mult, că pâinea care e proaspătă la început, la sfârşit e uscată.

— Da’ noi... avem un vinişor! Nu prea cine ştie ce, da’ dacă n-are cinşpe grade, să ştii că n-are nici unul!

Fouillade pomeneşte atunci de un vin roşu aproape violet, care merge aşa de bine cu sifon că parcă ar fi făcut anume în acest scop.

— Noi – spune un bearnez – avem juransonul: da’ juranson adevărat, nu ăla care ţi-l vinde prin prăvălii drept juranson, şi care vine de la Paris. Îl cunosc chiar pe unul din proprietari.

— Ehei, să vii o dată la mine – continuă Fouillade – am muscat de toate felurile, de toate culorile, ai zice că sunt probe de mătăsuri. O lună de zile să stai, să ştii că-n fiecare zi îţi dau să guşti altu, mă băieţaş.

— Aşa chef mai zic şi eu! exclamă soldatul, recunoscător.

Şi iată că pe Fouillade îl înduioşează aceste amintiri de vinuri, în care se scaldă şi care aduc după ele şi luminosul miros de usturoi al îndepărtatei lui cine. Emanaţiile negrului vârtos şi ale vinurilor dulci delicat nuanţate i se urcă la cap, în lenta şi trista vijelie care bântuie în grajd.

Şi dintr-o dată îşi aminteşte că în satul în care cantonăm ţine cârciumă un om de fel din Béziers. Magnac i-a spus: „Vino pe la mine, mă camarade,

cât de curând, şi o să bem o leacă de vin de pe la noi... mama mă-si! Am câteva sticluţe, ceva să-ţi uiţi părinţii!”

Această perspectivă îl uluieşte pe Fouillade într-o clipită. O tresărire de plăcere îl parcurge în toată lungimea lui, ca şi cum şi-ar fi găsit în sfârşit calea... Să bea vin din Sud, şi chiar de pe la el, să bea mult... Ce bine ar fi să mai vadă viaţa în roz, măcar o singură zi! Da, da, are nevoie de vin, şi visează să se îmbete.

Fără să mai stea o clipă pe gânduri, îi părăseşte pe povestitori pentru a pleca direct la Magnac.

Dar la ieşire – la intrare – se ciocneşte piept în piept cu caporalul Broyer, care aleargă în galop pe stradă ca un zăpăcit, strigând în fiecare deschizătură:

— La raport!

Compania se adună în careu, pe movila argiloasă de pe care bucătăria rulantă trimite funingine ploii.

„Am să mă duc să beau după raport”, îşi zice Fouillade.

Şi ascultă, distrat, absorbit de ideea lui, citirea raportului. Dar oricât de distrat ar asculta, îl aude pe furier când citeşte: „Este absolut interzisă ieşirea din cantonament înainte de ora şaptesprezece şi după ora douăzeci”; şi pe căpitan, care fără să ia în seamă murmurul circular al soldaţilor, comentează astfel ordinul superior:

— Aici se află cartierul general al diviziei. Atâta timp cât veţi sta aici, aveţi grijă să nu vă arătaţi. Ascundeţi-vă, intraţi în pământ! Dacă domnul general de divizie vă vede pe străzi, dă ordin imediat să vă pună la corvoadă. Nu vrea să vadă picior de soldat ne afară. Staţi toată ziua pitiţi în cantonamente. Faceţi ce vreţi, dar cu condiţia să nu vă vadă nimeni pe afară!

Şi ne întoarcem în grajd.

*

E ora două. Abia peste trei ceasuri, când va fi întuneric de tot, vom putea încerca să ieşim fără a fi pedepsiţi.

Ce să faci până atunci, să dormi? Lui Fouillade nu-i mai e somn; speranţa de a bea vin l-a zguduit. Şi apoi, dacă doarme în timpul zilei, nu va mai dormi la noapte. Orice, numai asta nu! Să stea cu ochii deschişi în noapte e mai rău decât un coşmar.

Timpul e din ce în ce mat groaznic. Ploaia şi vântul, mai îndârjite, afară ca şi înăuntru.

Atunci, ce-i de făcut? Dacă nu poţi nici sta nemişcat, nici să te aşezi jos, nici să te culci, nici să te plimbi, nici să lucrezi, ce să faci?

O jale din ce în ce mai mare se lasă asupra acestui grup de soldaţi obosiţi şi înfriguraţi, îndureraţi în fiecare oscior şi care nu ştiu ce să facă cu trupurile lor.

— Dumnezeii dumnezeilor mă-si, rău o mai ducem!

Nişte oameni părăsiţi care strigă aceste cuvinte ca o văicăreală, ca o chemare în ajutor.

Apoi, instinctiv, încep să facă singurul lucru care mai stă în puterea lor pe acest pământ: să bată în loc, să se mişte încoace şi încolo pentru a scăpa de înţepeneală şi de frig.

Şi iată-i că încep toţi să umble cât se poate de repede, în lung şi în lat, în această încăpere strâmtă pe care o parcurgi din trei-patru paşi, învârtindu-se în loc, încruci-şându-se, frecându-se unii de alţii, aplecaţi înainte, cu mâinile în buzunare, bătând talpa din ce în ce mai tare. Aceste fiinţe pe care vântul le biciuieşte până în aşternutul lor de paie par o adunătură de nenorociţi de la oraş care aşteaptă, sub un cer jos de iarnă, să se deschidă poarta unei instituţii de binefacere. Dar pentru ei poarta nu se va deschide, nu se va deschide decât peste patru zile, într-o seară, la sfârşitul repausului, pentru a porni din nou spre tranşee.

Cocon stă chircit, singur într-un colţ. Îl mănâncă groaznic păduchii, dar, slăbit de frig şi umezeală, nu are curajul să-ţi schimbe rufele, şi râmâne acolo, aşa, sumbru, nemişcat şi mâncat...

Pe măsură ce, totuşi, ora cinci seara se apropie, Fouillade începe iarăşi să se ameţească de vinul visului său; şi aşteaptă cu această lumină în suflet.

— Cât e ceasu?... Cinci fără un sfert... Cinci fără cinci... Haide!

Iată-l în noaptea neagră de afară. Făcând mari salturi plescăite, se îndreaptă spre prăvălia lui Magnac, ge-nerosul şi locvacele Magnac. Cu multă caznă găseşte în sfârşit uşa, în beznă şi în ploaia de cerneală. Ei drăcie, nu e luminată de loc! Paştele şi dumnezeii mă-si, e încuiată! Luminiţa unui chibrit, pe care o adăposteşte mâna lui mare şi uscată ca un abajur, îi arată fatidicul anunt: „Stabiliment interzis pentru militari”. Magnac, culpabil de cine ştie ce infracţiune, a fost surghiunit în umbră şi inactivitate.

Şi Fouillade întoarce spatele prăvălioarei, devenită temniţa crâşmarului solitar. Dar nu renunţă la visul lui. O să se ducă în altă parte, să bea vin obişnuit, şi va plăti, asta-i tot.

Duce mâna la buzunar pentru a-şi pipăi punga. E la locul ei.

Trebuie să aibă vreun franc şi optzeci şi cinci. Nu-i cine ştie ce bogăţie, dar...

Dar deodată tresare şi se opreşte brusc, plesnindu-se cu palma peste frunte. Interminabila lui figură, învăluită în umbră, se schimonoseşte cumplit.

Nu, nu mai are un franc şi optzeci şi cinci! Ei, că prostălău mai e! Uitase cutia de sardele pe care o cumpărase în ajun, atât îl scârbeau macaroanele pământii de la ordinar, şi păhărelele la care i-a poftit pe cizmarii care-i bătuseră câteva cuie la pingelele bocancilor.

Nenorocire! Trebuie să mai aibă vreo şaizeci şi cinci de centime!

Ca să ajungă să se ameţească în lege şi să se răzbune de viaţa actuală, i-ar trebui cel puţin un litru jumate, la dracu! Aici litrul de vin roşu costă un franc şi cinci. Mai va până să iasă la socoteală.

Priveşte în întuneric de jur împrejur, în toate părţile. Caută pe cineva. Poate că dă de vreun camarad care să-i împrumute câţiva gologani sau să plătească o sticluţă.

Dar cine, cine? Nu Becuwe, care n-are decât o „naşă” capabilă să-i trimită, la fiecare două săptămâni, hârtie de scrisori şi un pic de tutun. Nici Barque, care n-ar înghiţi pila; nici Blaire, care zgârcit cum e, n-ar înţelege. Nici Biquet, care parcă ar fi supărat şi el, nici Pépin, care cere şi el în

dreapta şi-n stânga şi nu plăteşte niciodată, chiar când invită. Ah! dacă Volpatte ar fi cu ei!... Mai e Mesnil André, dar tocmai îi datorează câteva rânduri. Caporalul Bertrand? S-a răstit la el în urma unei observaţii şi acum se privesc chiorâş. Farfadet? De obicei nici nu-i vorbeşte, îşi dă bine seama că nu poate să-i ceară lui Farfadet. Şi pe urmă, ei fir-ar să fie, la ce bun să caute fel de fel de mântuitori în închipuirea lui? Cine ştie unde or fi acum toţi oamenii ăştia?

Încet de tot, o porneşte înapoi, spre vizuină. Apoi, maşinal, se întoarce iarăşi şi îşi urmează drumul cu paşi şovăielnici. Totuşi, va încerca. Cine ştie, poate că undeva, camarazii care beau... Ajunge în partea centrală a sa-tului, când noaptea a terminat de înmormântat pământul.

Uşile şi ferestrele luminate ale cârciumilor se răsfrâng în băltoacele uliţei principale. Sunt multe, la fiecare douăzeci de paşi câte una. Se zăresc spectrele greoaie ale soldaţilor. Cei mai mulţi în cete care coboară strada. Când se aude vreun automobil, toţi se dau la o parte, şi-l lasă să treacă, orbiţi de faruri şi împroşcaţi de noroiul lichid pe care roţile îl proiectează pe toată lăţimea drumului.

Crâşmele sunt pline. Prin geamurile aburite se vede cât sunt de ticsite de cete compacte de oameni cu cască.

Fouillade intră într-una din ele, la întâmplare. Chiar din prag, răsuflarea caldă a dughenii, lumina, mirosul şi zarva îl înduioşează. Aceşti oameni aşezaţi în jurul meselor sunt totuşi o bucăţică din trecut, adusă în prezent.

Se uită la fiecare masă, înaintează lovindu-se de meseni pentru a vedea bine pe toţi cei care se află acolo. Vai! Nu cunoaşte pe nimeni.

În altă cârciumă, la fel. N-are noroc. Degeaba întinde gâtul căutând desperat o figură cunoscută printre aceste uniforme care, în grupuri sau perechi, beau şi stau de vorbă, sau, solitare, scriu. Parcă ar fi un cerşetor şi nimeni nu-i dă nici o atenţie.

Neaflând nici un suflet care să-i vină în ajutor, se hotărăşte să cheltuiască cel puţin ceea ce are în buzunar. Se strecoară până la tejghea...

— O jumătate de vin, d-ăl bun...

— Alb?

— Te cred.

— Eşti din Sud, mă băiete, spune patroana dându-i o sticluţă şi un pahar, şi încasându-i cele şaizeci de centime.

Se aşază în colţul unei mese unde stau înghemuiţi patru băutori pe care-i leagă între ei o partidă de cărţi: umple paharul până în buză şi îl dă pe gât, apoi îl umple din nou.

— Ei, hai noroc, vezi să nu spargi paharul! îi zbiară în nas un nou sosit îmbrăcat cu o bluză albastră negricioasă, posesor al unei bare groase de sprâncene în mijlocul figurii gălbejite, al unui cap conic şi al unei jumătăţi de kilogram de urechi. E Harlingue, armurierul.

Nu e prea plăcut să stai singur cu o sticluţă în faţa unui camarad care dă semne de sete, dar Fouillade se face că nu pricepe dezideratul insului care aşteaptă, mutându-se de pe un picior pe altul cu un zâmbet prietenesc, şi goleşte repede paharul. Celălalt îi întoarce spatele, nu fără să mormăie că „ăştia din Sud nu prea sunt darnici, şi-şi mănâncă de sub unghie”.

Fouillade şi-a sprijinit bărbia în pumni şi priveşte fără să vadă într-un colţ al cârciumii în care soldaţii se înghesuie, îşi dau coate, se împing şi se înghiontesc ca să treacă.

Era destul de bun vinişorul ăsta alb, nici vorbă, dar ce reprezintă câteva picăturele în deşertul lui Fouillade. Urâtul care îl chinuia abia s-a îndepărtat o leacă, şi acum iată-l, s-a întors înapoi.

Meridionalul se ridică, pleacă, cu două păhărele de vin în burtă şi cu cinci centime în pungă. Are încă destul curaj pentru a mai vizita o circiumă, pentru a o scormoni din ochi, şi a ieşi apoi mormăind ca să-i înşele pe ceilalţi: „Mă al dracului, niciodată nu vine la vreme, zăpăcitu ăsta!”

Apoi se întoarce în cantonament. Grajdul este tot atât de sonor de rafale şi de picături. Fouillade aprinde lumânarea, şi la lumina flăcării care se zbate deznădăjduită, parcă ar vrea să-şi ia zborul, se duce să-l vadă pe Labri.

Se lasă pe vine, cu mucul de lumânare în mână în faţa sărmanului câine care va muri, poate, înaintea lui. Labri doarme, dar uşor de tot, căci numaidecât deschide un ochi şi dă din coadă.

Soldatul din Cette îl mângâie şi îi spune încet:

— Nu-i nimic de făcut. Nimic...

Mai mult nu vrea să-i spună lui Labri, ca să nu-l întristeze, dar câinele aprobă din cap, înainte de a închide iarăşi ochii.

Fouillade se ridică destul de greu, din cauza articulaţiilor ruginite, şi se duce să se culce. Acum nu mai are decât o speranţă: să doarmă, ca să moară o dată această zi lugubră, această zi de neant, această zi cum vor mai fi încă atâtea de trecut, atâtea de străbătut eroic, înainte de a ajunge la cea din urmă, a războiului sau a vieţii.

XII

PORTICUL

— Uite ce ceaţă, nu vrei să ne repezim pân-acolo?

Întrebarea aceasta mi-o adresează Poterloo, întorcând spre mine figura lui bună şi bălană, pe care cei doi ochi atât de albaştri par să o facă străvezie.

Poterloo e de fel din Souchez şi, de când vânătorii au reluat în sfârşit Souchez, arde de dorinţă să revadă satul în care trăia fericit, odinioară, pe când era om.

Pelerinaj primejdios. Nu că am fi departe: Souchez e colea. De mai bine de şase luni, am trăit şi am manevrat, în tranşee şi şanţuri, la o aruncătură de piatră de sat. N-ai decât să te caţări de-a dreptul, chiar din locul pe care ne aflăm, pe şoseaua spre Béthune, în lungul căreia se târăşte tranşeea şi sub care sunt scobite alveolele adăposturilor noastre – şi apoi să urmezi vreo patru sau cinci sute de metri pe acest drum care duce drept la Souchez. Dar toate locurile astea sunt perfect reperate, pas cu pas. De când s-au retras, germanii trimit mereu obuze enorme care trăsnesc din când în când zgâlţâindu-ne în subsolul nostru, şi vedem ici-colo, întrecând taluzul, geizere negre, de pământ şi de sfărâmături şi mase verticale de fum, înalte cât nişte biserici. De ce mai bombardează Souchez? Nu se ştie, căci nu mai e nimic şi nimeni în satul de atâtea ori pierdut şi reluat, şi pe care ni l-am smuls cu atâta îndârjire unii altora.

Dar astăzi de dimineaţă, e adevărat, o ceaţă groasă ne învăluie şi la adăpostul acestui mare văl pe care cerul îl aruncă pe pământ, s-ar putea

încerca... Ai siguranţa, cel puţin, că nu poţi fi văzut. Ceaţa acoperă ermetic retina perfecţionată a ocheanului care trebuie să pândească pe undeva pe acolo înfăşurat în vată, şi pune imensul ei perete imponderabil şi opac între liniile noastre şi observatoarele de ta Lens şi de la Angres, de unde ne spionează inamicul.

— S-a făcut! îi răspund lui Poterloo.

Plutonierul Barthe, pus la curent, clatină capul de sus în jos şi coboară pleoapele pentru a ne arăta că el închide ochii.

Ieşim afară din tranşee, şi iată-ne pe amândoi în picioare pe drumul Béthunei.

E prima oară că merg pe aici la lumina zilei. Această şosea îngrozitoare, pe care am parcurs-o sau am traversat-o de atâtea ori, în salturi, încovoiaţi în întuneric şi sub ploaia de gloanţe, n-am văzut-o niciodată, decât de la mare depărtare.

— Hai, mă frate-meu, vii?

Abia a făcut câţiva paşi, şi Poterloo s-a oprit în mijlocul drumului unde bumbacul ceţei se destramă în lungime, şi stă locului holbându-şi ochii albaştri şi căscând gura roşie:

— Ah, ah, ah!... murmură el.

Când mă întorc spre el, îmi arată drumul şi îmi spune dând din cap:

— Ăsta e. Doamne sfinte, când te gândeşti că ăsta e!... Uite, bucăţica asta unde suntem acum o cunosc aşa de bine, ajunge să închid ochii şi o văd aidoma cum era, ba-ţi vine în minte şi singură, fără să te căzneşti. Mă omule, e îngrozitor s-o vezi în halul ăsta! Era o frumuseţe de şosea, mărginită cu pomi mari, cât vedeai cu ochii...

Şi-acu’, ce-a mai rămas din ea? Uită-te şi tu, ceva lung fără formă, crăpat, jalnic... Uite la şanţurile astea două răscolite de fiecare parte, piatra asta prin care parcă a trecut plugul, şi p-ormă a măcinat-o, pomii ăştia smulşi din pământ, retezaţi, pârliţi, azvârliţi cât colo, ciuruiţi de gloanţe – uite ici la ăsta, parc-ar fi o strecurătoare!... Ah, mă frate-meu, mă frate-meu, nici nu poţi să-ţi închipui cum arăta drumu ăsta!

Apoi o porneşte înainte, scrutând cu privirea la fiecare pas, trecând din uluială în uluială.

Fapt este că drumul, pe marginile căruia două armate s-au pitit şi s-au încleştat, şi pe care au căzut de-a valma loviturile lor timp de un an şi jumătate, e într-adevăr fantastic. E marea cale despletită, umblată numai de gloanţe, de şiruri şi pâlcuri de obuze care au scurmat-o, au sfârtecat-o, au acoperit-o cu pământul ţarinilor, au brăzdat-o şi au răscolit-o până în adâncuri. Pare o trecătoare blestemată, fără culoare, jupuită şi bătrână, sinistră şi măreaţă la vedere.

— Dacă-ai fi cunoscut-o! Era curată şi netedă ca-n palmă, zice Poterloo. Fiecare pom la locul lui, cu toate frunzele, cu toate culorile, ca nişte fluturi, şi întotdeauna întâlneai pe cineva care să-ţi strige bună ziua, sau cu care să mai schimbi o vorbă, două: o femeie legănându-se între două panere, sau câţiva oameni care vorbeau tare într-o căruţă, bătuţi de vânt, cu bluzele umflate ca nişte baloane. Ah! ce fericită era viaţa înainte!

Se duce spre malurile fluviului ceţos care curge în albia drumului, spre ţinutul parapetelor. Se apleacă şi se opreşte înaintea unor moviliţe nedesluşite pe care se precizează o linie de morminte înfipte din loc în loc în zidul de ceaţă, ca drumul calvarului în biserici.

Îi dau ghes. Dacă mergem tot aşa, în pas de înmormântare, nu mai ajungem niciodată. Haidem!

Ajungem – eu cu câţiva paşi înainte şi Poterloo târându-se după mine, zăpăcit şi cu capul îngreuiat de gânduri, încercând zadarnic să schimbe câte o privire cu lucrurile din jur – într-o vâlcea. Acolo, drumul este în povârniş, o cută a terenului îl ascunde dinspre miazănoapte. În acest punct adăpostit, a mai fost cu putinţă oarecare mişcare. Pe maidanul ăsta murdar şi bolnav, în care iarba uscată se îneacă în nămol, sunt înşirate câteva cadavre. Aici sunt depuşi morţii după ce au fost scoşi din tranşee sau de pe câmpul de luptă, în timpul nopţii. Şi aşteaptă – unii de foarte multă vreme – să fie duşi, pe întuneric, spre cimitirele din spate.

Ne apropiem încetişor de ei. Sunt strâns lipiţi unii de alţii: fiecare schiţează, cu mâinile sau cu picioarele, gestul împietrit al unei agonii

aparte. Unii îşi arată feţele pe jumătate mucegăite, pielea mâncată, galbenă cu puncte negre. Alţii au figura complet neagră, gudronată, cu buzele umflate şi enorme: capete de negri umflate ca nişte baloane. Dar nu sunt negri. Între două hoituri, ieşind nelămurit dintr-unul sau dintr-altul, o mână tăiată, care se termină cu un ghem de filamente.

Alţii nu mai sunt decât nişte larve informe, murdare, în care se mai disting vagi obiecte de echipament sau bucăţi de oase. Ceva mai departe, a fost adus un cadavru într-un asemenea hal, că, pentru a nu-l pierde pe drum, au trebuit să-l toarne într-un fel de plasă făcută din sârmă ghimpată pe care apoi au legat-o cu amândouă capetele de un ţăruş. Astfel a fost cărat, înghemuit în acest hamac metalic, şi depus aici. Nu se mai deosebeşte din acest corp nici partea de sus, nici partea de jos: în maldărul pe care îl formează nu se mai poate recunoaşte decât buzunarul căscat al pantalonului, din care iese, şi apoi intră la loc, şi iarăşi iese, fără încetare, o insectă.

În jurul morţilor roiesc scrisorile care, în timp ce erau depuşi pe pământ, au alunecat din buzunare sau din cartuşiere. Pe unul din aceste albe petice de hârtie care bat din aripă în vânt, dar pe care noroiul le ţine încleiate, citesc, aplecându-mă puţin, această frază: „Dragul meu Henri, ce vreme frumoasă e de ziua ta.” Omul e pe burtă: are şalele spintecate de la un şold la celălalt printr-o brazdă adâncă: capul e pe jumătate întors; se vede ochiul scobit, în timp ce pe tâmplă, pe obraz şi pe gât a crescut un fel de mucegai verde.

O duhoare nesuferită dă târcoale o dată cu vântul în jurul morţilor şi al mormanului de rămăşiţe care se ridică în vecinătatea lor: pânze de cort sau haine zdrenţuite cu postavul murdar, ţeapăn de sânge închegat, carbonizat de arsura obuzului, scorojit, pământiu şi putrezit, pe care mişună şi colcăie un strat viu. Ne vine greaţă. Ne privim clătinând din cap şi neîndrăznind să mărturisim făţiş că miroase urât. Totuşi ne îndepărtăm fără grabă.

Iată ivindu-se din ceaţă spinările încovoiate ale unor oameni care sunt legaţi prin ceva pe care îl cară. Sunt brancardierii teritoriali care aduc un nou cadavru. Înaintează, cu figurile lor bătrâne şi scofâlcite, icnind, asudând

şi strâmbându-se din cauza ploii. A duce un mort prin şanţuri, în doi, când e noroi, iată o sarcină aproape supraomenească.

Depun mortul care e îmbrăcat în haine noi.

— Mai adineauri era încă pe picioare, spune unul din hamali. Abia sunt două ceasuri de când l-a lovit un glonţ în cap, pentru că a vrut morţiş să caute o puşcă nemţească pe câmp; urma să plece miercuri în permisie şi voia s-o ducă acasă. E un sergent din 405, contingent 14. Şi ce frumuseţe de flăcău era.

Ni-l arată; ridică batista care-i acoperea faţa: e tânăr de tot, şi pare să doarmă; dar ochii sunt daţi peste cap, obrazul ca de ceară, şi o apă roşiatică îi scaldă nările, gura şi ochii.

Trupul lui care aduce o notă de curăţenie în acest abator, şi care, încă moale, pleacă uşor capul pe o parte când e clătinat, ca şi când ar căuta să se aşeze mai bine; dă iluzia puerilă de a fi mai puţin mort decât ceilalţi; Dar, deşi mai puţin desfigurat, este parcă mai patetic, mai apropiat, mai legat de cel care-l priveşte. Şi dacă ar fi să spunem ceva în faţa acestei grămezi de fiinţe spulberate, am spune desigur: „Bietul băiat!”

O pornim iar la drum: de aci începe coborâşul care duce de vale la Souchez. Sub paşii noştri, în albeaţa ceţurilor, acest drum se înfăţişează ca o înfiorătoare vale a prăpădului. Îngrămădirea de ruine, resturi şi murdării creşte pe spinarea sfărâmată a şoselei şi pe marginile ei mocirloase şi devine aproape de nestrăbătut. Arborii zac pe pământ sau au dispărut cu totul, smulşi, cu crengile sfâşiate. Taluzurile sunt surpate sau răscolite de obuze. Cât ţine drumul, într-o parte şi într-alta, pe unde nu mai sunt în picioare decât crucile de pe morminte, tranşee care au fost de douăzeci de ori astupate şi apoi săpate din nou, şanţuri peste gropi, împletituri de nuiele peste şanţuri.

Pe măsură ce înaintăm, totul apare răsturnat, înfricoşător, în plină descompunere, cu un iz de cataclism. Păşim pe o pardoseală de schije de obuz. La tot pasul, piciorul loveşte altele: ne prindem ca într-o cursă şi ne împiedicăm într-una în talmeş-balmeşul de arme sfărâmate, de cioturi de instrumente de bucătărie, bidoane, maşini de gătit, maşini de cusut, printre

pachete de fire electrice, echipamente germane şi franceze, sfâşiate în scoarţa lor de nămol uscat, mormane suspecte de haine încleiate într-o mâzgă neagră-roşiatică. Şi trebuie să fim cu ochii-n patru la obuzele neexplodate care, cât vezi cu ochii, îşi înalţă focosul sau îşi arată forma rotundă, vopsite în roşu, în albastru, sau în gălbui.

— Asta e fosta tranşee a nemţilor, pe care tot au trebuit s-o părăsească până la urmă...

În unele locuri e astupată, în altele ciuruită de gropile obuzelor grele. Sacii de nisip au fost spintecaţi, s-au spart, s-au scurs, goliţi, bătuţi de vânt, parii de susţinere au fost făcuţi ţăndări şi acum împung cu aşchii în toate direcţiile. Adăposturile sunt pline ochi cu pământ şi cu cine mai ştie ce. Strivită, lărgită şi chiftind de apă, tranşeea pare albia unui râu părăsit de apă şi de oameni. Într-alt loc e cu totul spulberată de bombardament; şanţul larg se întrerupe transformându-se într-un câmp de pământ proaspăt format din gropi aşezate simetric una lângă alta, în lungime şi în lăţime.

Îi arăt lui Poterloo acest ogor extraordinar peste care parcă ar fi trecut un plug gigantic.

Dar el e zdruncinat până în fundul rărunchilor de schimbarea la faţă a priveliştii.

*

Îmi arată cu degetul un punct pe câmpie, cu un aer năucit, ca şi când s-ar trezi dintr-un vis.

— Hanul Roşu.

Un câmp plat pardosit cu cărămizi sparte.

Dar asta ce e?

O bornă? Nu, nu e o bornă. E un cap, un cap negru, tăbăcit, lustruit. Gura e strâmbă, şi se vede încă puţină mustaţă care se zbârleşte de fiecare parte: un cap mare de motan carbonizat. Cadavrul – un neamţ – e dedesubt, îngropat în picioare.

— Dar asta?

Un tablou lugubru format dintr-un craniu alb de tot, apoi, la vreo doi metri de craniu, o pereche de cizme şi între amândouă o grămăjoară de piei

destrămate şi cârpe cimentate de un noroi negru.

— Hai, vino. Parcă nu mai e chiar atâta ceaţă. Să ne grăbim puţin.

La o sută de metri înaintea noastră, în undele ceva mai străvezii ale brumei care se deplasează o dată cu noi şi ne ascund din ce în ce mai puţin, un obuz şuieră şi explodează...

A căzut pe locul pe care vom trece noi.

Coborâm. Costişa devine mai dulce.

Mergem alături. Tovarăşul meu nu spune nimic, priveşte la dreapta, la stânga.

Apoi se opreşte iar, ca şi în vârful dealului. Îi aud glasul îngânând, aproape şoptit:

— Păi sigur! am ajuns... Fireşte că am ajuns...

Într-adevăr, n-am părăsit câmpia, vasta câmpie sterilizată, cauterizată – şi totuşi suntem în Souchez!

*

Satul a dispărut. În viaţa mea n-am văzut un sat ras astfel de pe faţa pământului. Ablain Saint-Nazaire şi Carency mai păstrează o formă de localitate, cu casele lor distruse şi dărâmate, şi curţile pline de moloz şi de olane. Aici, între arborii masacraţi – care în mijlocul negurii ne înconjoară ca un decor spectral – nimic nu mai are formă: nu mai există nici măcar o bucată de zid, de gard... de poartă, care să fi rămas în picioare, şi te cuprinde mirarea când constaţi că prin amestecul de bârne, de pietre şi de fierărie, sunt şi bucăţi de caldarâm: pe aici trecea o stradă!

Parcă ar fi un maidan jegos, la margine de oraş, pe care acesta şi-ar fi vărsat an după an, fără să mai lase un colţişor liber, vechiturile, gunoaiele, molozurile, lăturile: un strat uniform de resturi şi de sfărâmătuti în care ne scufundăm şi înaintăm cu mari eforturi, încet de tot. Bombardamentul a modificat într-atât faţa lucrurilor că a schimbat până şi cursul râuleţului de la moară, care curge acum pe unde se nimereşte şi face o baltă pe rămăşiţele fostei pieţe unde era crucea.

Câteva gropi de obuz în care putrezesc hoituri uriaşe de cai, umflaţi şi bătoşi şi altele în care sunt împrăştiate resturile, deformate de muşcătura

monstruoasă a proiectilului, a ceea ce au fost cândva fiinţe omeneşti.

Iată, de-a curmezişul drumului pe care-l urmăm, pe care ne căţărăm şi coborâm ca pe urmele unui cutremur, ale unei inundaţii de ruine, sub tristeţea densă a cerului, iată un om întins ca şi când ar dormi; numai că are acea crâncenă lipire de pământ care deosebeşte un cadavru de un om adormit. E un ostaş de corvoadă de la bucătării, cu şirurile lui de pâini strânse într-o chingă, cu ciorchinele de bidoane ale camarazilor petrecute pe umăr cu o mulţime de curele. O schijă de obuz i-a sfârtecat şi i-a găurit spatele, azi-noapte desigur. Noi suntem cei dintâi care-l descoperim pe acest soldat necunoscut, mort pe neştiute. Poate că înainte ca alţii să-l mai descopere, va fi praf şi pulbere. Îi căutăm placa de identitate, care e lipită pe sângele închegat în care zace mâna dreaptă. Îmi notez în carnet numele scris cu litere de sânge.

Poterloo m-a lăsat să fac totul singur. E ca un somnambul. Priveşte, priveşte cu desperare, în toate părţile, caută fără sfârşit printre aceste lucruri distruse, pierdute în acest gol, caută cu privirea jur împrejur, până la orizontul ceţos.

Apoi se aşează pe o bârnă rostogolită în drum, după ce a azvârlit de pe ea, departe, cu o lovitură de picior, o tingire turtită care odihnea acolo. Mă aşez lângă el. Burează uşurel. Umezeala ceţii se transformă în picături, poleind uşor lucrurile.

Îl aud îngăimând:

— Ah! fir-ar să fie!...

Se şterge pe frunte; înalţă spre mine nişte ochi rugători. Ar vrea să înţeleagă, să cuprindă prăpădul care s-a abătut pe un întreg colţ de lume, să se pătrundă de această îndoliere. Îngână vorbe fără şir, exclamaţii. Îşi scoate casca măreaţă, şi-i văd capul care fumegă. Apoi îmi zice, cu multă greutate:

— Mă vere, tu nici nu-ţi poţi închipui, nu poţi, nu poţi...

Şopteşte:

— Hanul Roşu, unde e căpăţâna aia de neamţ, şi în jur, mormanele de gunoaie... ca o hazna, înainte era... chiar pe marginea drumului, o casă de cărămidă, cu două hambare mai mici alături... de câte ori, mă, dac-ai şti tu

de câte ori, chiar acolo unde ne opririm noi, nu m-am oprit ca să-i spun la revedere crâşmăriţei care glumea în pragul uşii, mă ştergeam la gură şi priveam spre Souchez unde mă întorceam – şi după câţiva paşi mai întorceam o dată capul ca să-i mai strig vreo năzdrăvănie! Oh! nici nu poţi să-ţi închipui... Şi acum, să ajungi să vezi asta... aşa ceva!...

Face un gest circular arătându-mi cu mâna golul care-l înconjoară.

— Nu trebuie să întârziem prea mult pe aici, dragul meu. Uite că se ridică ceaţa.

Se scoală în picioare, cu o sforţare.

— Hai...

Dar ne aşteaptă partea cea mai grea. Casa lui...

şovăie, se orientează, bâjbâie încoace şi-acolo...

— Aici e... Nu, am trecut. Nu-i aici. Nu mai ştiu unde e, unde era. Ah, ce blestem, ce nenorocire!

Îşi frânge mâinile, cuprins de deznădejde, şi abia se mai ţine pe picioare în grămada de moloz şi de stâlpi. Caută tot ce era în casa lui: intimitatea odăilor, penumbra familiară. Totul s-a risipit în pulbere, a zburat în vânt. La un moment dat, pierdut în acest câmp încâlcit, fără reper, ajunge să caute cu ochii până şi în văzduh.

După mai multe ocoluri, se opreşte locului, se mai dă puţin înapoi.

— Aici era. Nu-ncape vorbă. Uite vezi: mi-am dat seama că-i aici, din cauza pietrei ăsteia. Aici era o răsuflătoare. Se vede urma unui drug de fier din grilajul pivniţei, care a zburat.

Oftează, cade pe gânduri, dând din cap încetinel şi fără să se mai poată opri.

— Abia când nu mai ai nimic, ajungi să înţelegi că erai fericit. Ah, eram fericiţi!

Se îndreaptă spre mine, râzând nervos.

— Ce zici, e ceva care nu se prea întâmplă în toate zilele, nu? Sunt sigur că n-ai mai pomenit niciodată aşa ceva: să nu fii în stare să-ţi găseşti casa în care ai trăit mereu, de când te ştii...

Se întoarce în loc, şi acum îmi dă el ghes.

— Ei, hai să-i dăm drumu, dacă nu mai e nimic. Cu ce-o să ne alegem dacă o să ne zgâim un ceas la urmele tuturor lucrurilor! S-o luăm din loc, frate-meu!

Plecăm. Doi oameni vii, făcând o pată în acest ţinut de iluzie şi neguri, în satul năruit la pământ, peste care calcă pasul nostru.

Începem urcuşul. Vremea se luminează. Ceaţa se risipeşte repede. Camaradul meu care face paşi mari, cu capul plecat, îmi arată un câmp.

— Cimitirul, zice el. Aici era, înainte de a se întinde peste tot ca acum, înainte de a înhăţa totul, la nesfârşit.

În pieptul dealului, înaintăm ceva mai încet. Poterloo se apropie de mine.

— Vezi tu, toate astea sunt prea mult pentru un singur om. Toată viaţa mea de până acum s-a dus. Ştearsă cu buretele.

— Ei, nu mai vorbi aşa, mai gândeşte-te şi la altele, nevastă-ta e sănătoasă, fetiţa la fel. Ştii doar.

Face o mutră ciudată:

— Nevastă-mea... Mă, să-ţi spun ceva: nevastă-mea...

— Ei?

— Ei, am văzut-o pe nevastă-mea.

— Cum, ai văzut-o? Parcă era în teritoriul ocupat.

— Da, e la Lens, la părinţii mei. Da’ am văzut-o... Ei, şi la urma urmei ce dracu!... Am să-ţi povestesc tot. Uite, acum trei săptămâni am fost la Lens. Pe ziua de 11. Acu’ douăzeci de zile.

Mă uit la el, aiurit... Dar se vede bine că spune adevărul. Bolboroseşte, mergând alături de mine în luminişul care se întinde:

— A venit un ordin, ce, nu-ţi aduci aminte... a, mi se pare că nu erai aici. A venit un ordin: trebuie să se întărească reţeaua de sârmă ghimpată în faţa paralelei Biliard. Ştii ce-nseamnă asta. Până atunci nu izbutisem niciodată: cum ieşi din tranşee, te vezi tocmai din capul văii, valea aia, cum îi zice, mă?

— Toboganul.

— Tocmai, noaptea sau pe ceaţă e tot atât de greu ca şi ziua-n amiaza mare, că au puşti mitraliere ţintite dinainte pe căpriori şi mitraliere pregătite de cu ziua. Când nu se mai vede, nemţii stropesc într-una.

I-au adus pe pionierii din compania supranumerară; da s-au găsit câţiva să tragă chiulul şi atunci i-au înlocuit cu ostaşi de prin companii. Am picat şi eu. Mă rog. Ieşim. Ce să vezi! Nici un foc de armă, da' ştii, nici unul. „Ce să fie asta, mă?" ziceam noi. Şi unde ne pomenim cu un nemţoi, p-ormă cu altul, p-ormă cu vreo zece că ies din pământ ca nişte diavoli, şi se apucă să ne facă semne strigând: ,,Kamarad! Suntem alsacieni" ziceau ei, şi ieşeau din şanţul internaţional de nu se mai isprăveau. „Nu tragem în voi, nu vă fie frică, mă băieţi. Numai să ne lăsaţi să ne-ngropăm morţii''. Şi nu zici că-ncepem să ne vedem toţi de treabă, ei de-a lor, noi de-a noastră, şi chiar mai schimbăm câte o vorbă, că erau alsacieni. De fapt, vorbeau şi ei de rău, înjurau a dracului războiul şi pe ofiţerii lor. Sergentul nostru ştia el că e interzis să vorbim cu inamicul, doar ni s-a citit o dată o pastramă că adică nu trebuie să vorbim cu ei decât cu focuri de armă. Da' sergentul zicea că nu mai pupăm noi aşa ocazie ca să-ntărim reţeaua, şi că dacă ei ne lăsau să lucrăm spre rău lor, trebuie să profităm, ce mai vorbă...

Ei, şi-o dată-l auzim pe unu din nemţoi că s-apucă să-ntrebe: „Nu cumva e printre voi vreunul din teritoriul ocupat, care ar vrea să aibă ceva veşti de la familie?"

Ce să-ţi spun, mă frate, n-am putut să mă stăpânesc. Nici nu m-am gândit dacă e bine sau rău, am făcut un pas spre el şi-am zis: „Păi, uite, sunt eu". Neamţu-ncepe să mă-ntrebe. Îi spun că nevastă-mea e la Lens la rubedenii, cu fetiţa. Mă-ntreabă unde stă. Îi explic şi el îmi răspunde că a înţeles. Şi-mi zice: „Ascultă-mă, îi duc o scrisoare şi să ştii că nu numai scrisoarea, da-ţi aduc şi răspuns". Pe urmă, îl văd că-şi dă una peste frunte, se dă mai aproape de mine, şi-mi şopteşte: „Ascultă, mă vere, să-ţi spun una şi bună, dacă vrei să faci cum îţi spun eu, poţi s-o şi vezi pe nevastă-ta, şi pe aia– mică şi tot ce vrei, cum te văd şi mă vezi". Şi mă lămureşte că pentru asta n-am decât să mă duc cu el, la cutare ceas, cu o manta nemţească şi cu o capelă de care-mi face el rost. Că mă bagă între ăi care fac corvoadă de

cărbuni la Lens, şi-o să trecem şi pe la noi pe-acasă. O să pot să văd, da’ cu condiţia sa tac chitic şi să nu mă arăt pentru că el e sigur de oamenii din corvoadă, da’ că-n casă mai sunt şi nişte subofiţeri nemţi de care nu răspunde... Ei, ce mai încoa’ şi-ncolo, am primit.

— Asta-i o treabă gravă.

— Păi da, gravă. M-am hotărât aşa, deodată, fără să mai cântăresc, să mă mai socotesc şi, la drept vorbind, nici nu voiam să cântăresc, că-mi lăsa gura apă când mă gândeam să-i văd pe ai mei, şi p-ormă putea să mă şi-mpuşte, eram chit. E oferta legii şi a cererii, cum spuneţi voi, nu?

Mă neică, a mers ca pe roate. Singura încurcătură a fost că au avut mult de furcă până să-mi găsească o ciupercă pe măsură, că ştii că am o căpăţână cam mare. Da’ şi cu asta au scos-o la capăt: tot au dibuit o cască destul de zdravănă ca să încapă în ea şi capul meu. Şi se nimerea că aveam cizme nemţeşti, ştii, pe ale lui Caron. Aşa că o luăm la drum prin tranşeele nemţeşti (sunt tot ca ale noastre, aceeaşi scofală) cu kamarazii ăia nemţoi la care le turuia gura pe franţuzeşte – tocmai ca şi nouă; şi-mi tot spuneau să nu mă pierd cu firea.

Nici o alarmă, nimic. Aşa a fost la dus. Drumul l-am făcut tacticos, liniştiţi, mai-mai să-ncep şi eu să cred că sunt neamţ, ştii un neamţ ceva mai prostălău. Am ajuns la Lens pe seară. Mi-aduc aminte că am trecut pe la Perche şi am luat-o pe strada 14 Iulie. Îi vedeam pe oameni umblând pe străzi ca la noi în cantonamente. Nu-i recunoşteam din cauza întunericului; nici ei pe mine, tot din cauza întunericului, da’ şi pentru că nici nu le-ar fi trăsnit prin minte aşa ceva... Când am ajuns în grădină la părinţii mei, era o beznă de-ţi dădeai cu deştu-n ochi.

Îmi bătea inima, să se rupă nu alta; şi tremuram tot, de parcă n-aş fi fost decât inimă, din cap până-n picioare. Şi de-abia mă ţineam să nu strig în gura mare, şi încă pe franţuzeşte, atât eram de fericit, de înduioşat. Kamaradul îmi zice: „Treci o dată încolo, pe urmă te întorci şi mai treci o dată, şi uită-te pe uşă şi pe fereastră. Da’ uită-te-aşa, ca să nu bată la ochi... Bagă de seamă...” Atunci, mă ţin tare, îmi înghit toată tulburarea, scurt. Ce

zici ce băiat bun, omu ăla, că-ţi închipui ce-ar fi păţit dacă mă dam de gol şi puneau laba pe mine!

Nu ştiu dac-ai auzit, că la noi, ca pretutindeni în Pas-de-Calais, uşile caselor sunt împărţite în două: partea de jos e ca un fel de barieră, care-ţi vine pân' la brâu, şi sus, e un fel de oblon, de fereastră. Aşa se poate închide dacă vrei numai jumătatea de jos a uşii, şi eşti aproape ca într-o odaie.

Oblonul era deschis, camera, care e şi sufragerie şi bucătărie bineînţeles, luminată bine, şi se auzeau glasuri.

Am trecut sucindu-mi gâtul într-acolo. Înăuntru am văzut câteva figuri de bărbaţi şi de femei luminate trandafiriu, în jurul mesei rotunde şi a lămpii. Mi-am aruncat ochii la ea, la Clotilde. Am văzut-o bine de tot. Era aşezată între doi tipi, subofiţeri cred, care-i spuneau ceva. Şi ea, ce crezi că făcea? Nu făcea nimic; zâmbea, plecându-şi cu gingăşie capul învăluit în păr blond, pe care lampa îl făcea şi mai auriu.

Zâmbea. Era mulţumită. Părea să se simtă foarte bine, lângă majurii ăia nemţi, lângă lampă şi lângă focul ce trimitea până la mine o căldură pe care o cunoşteam. Am trecut, pe urmă m-am întors în loc, şi iar am trecut. Am văzut-o iar, şi mereu zâmbea. Şi nu un zâmbet d-ăla silnic, nu un zâmbet înşelător, nu, un zâmbet adevărat, care venea din ea, dinăuntru, şi pe care-l dăruia. Şi în clipita aia, cât am trecut o dată în sus şi o dată în jos, am văzut-o şi pe fetiţă care-şi întindea mânuţele spre un gradat burtos şi încerca să i se caţăre pe genunchi, şi, alături, pe cine crezi că recunoscui? Pe Madeleine Vandaërt, nevasta lui Vandaërt, prietenul meu de la a nouăsprezecea, care a fost omorât pe Marna, la Montyon.

Muierea ştia că a fost omorât, că doar era în doliu. Şi dumneaei, dumneaei făcea haz, râdea cu poftă, îţi spun eu... Şi se uita ba la unu, ba la altu, parcă zicea: „Ce plăcut e aici!"

Ah, mă omule, am ieşit de acolo şi m-am poticnit de kamarazii care mă aşteptau ca să mă aducă înapoi. Cum am făcut drumul, nu ştiu, n-aş putea să-ţi spun. Eram prăpădit. Mergeam împleticindu-mă ca vai de capul meu! Zău că nu i-ar fi mers bine ăluia care mi-ar fi căutat pricină atunci! Îmi

venea să urlu, să fac scandal, să mă omoare, să se termine o dată cu porcăria asta de viaţă!

Înţelegi, mă? Zâmbea, femeia mea, Clotilde a mea, zâmbea într-o zi de război. Cum' adică? Ajunge să lipseşti câtva timp ca să nu mai exişti, să uite de tine? Laşi toate baltă acasă şi pleci la război, şi parcă totul s-a dat peste cap, aşa crezi tu – da-n timpul ăsta muierea se obişnuieşte cu lipsa ta, parcă nici n-ai fi fost vreodată, de vreme ce n-are nevoie de tine ca să fie fericită ca înainte, şi ca să zâmbească. Of! mama mă-si! Nu vorbesc de curviştina ailaltă care râdea cu gura până la urechi, ci de Clotilde, Clotilde a mea, a mea, căreia în clipa aia, când am văzut-o din întâmplare, în clipa aia, orice mi-ai spune, puţin îi păsa de mine!

Şi măcar să fi fost cu prieteni de-ai noştri, cu rude, da nu, tocmai cu majurii nemţi. Spune şi tu, nu merita să mă fi repezit în odaie şi să-i cârpesc o pereche de palme şi să-i fi sucit gâtul şi târfei ăleia în doliu!

Da, da, o clipă mi-a trecut prin cap să fac aşa. Ştiu c-ar fi fost rău... da' eram înfuriat, ce să-i faci?

Bagă de seamă, că nici nu mă gândesc să spun mai mult decât spun. Clotilde e fată bună. O cunosc şi am încredere în ea: aici nu încape vorbă, să ştii: dacă mi s-ar întâmpla să mierlesc, ar jeli şi ar plânge până i s-ar usca ochii-n cap. Acuma mă crede în viaţă, mă rog, nimic de zis, da' nu e vorba de asta. Vorba e că ea nu se poate împiedica să fie liniştită şi mulţumită, şi să zâmbească, de îndată ce are un foc bun, o lampă aprinsă şi lume în jurul ei, cu mine sau fără mine.

Începui să-l trag pe Poterloo înainte.

— Ei, dragul meu, faci din ţânţar armăsar. Îţi faci fel de fel de idei fără rost...

Merseserăm încet de tot. Eram încă la poalele dealului. Ceaţa devenea argintie înainte de a se topi cu totul, încă puţin şi avea să iasă soarele. A ieşit soarele.

*

Poterloo privi de jur împrejur şi zise:

— Hai să dăm un ocol pe drumul de la Carency şi să urcăm dealul prin spate.

O apucarăm pieziş peste câmp. După câteva clipe, se întoarse spre mine:

— Crezi că fac din ţânţar armăsar. Aşa zici tu?

Reflectă adânc:

— Ah!

Apoi adăugă cu acea clătinare a capului care nu-l părăsise aproape de loc de azi dimineaţă.

— Da’ oricum! Poţi să spui ce-oi vrea, fapt e că...

Urcarăm coasta. Frigul se schimbase în adiere căldicică. Ajunşi la un fel de platformă a terenului:

— Hai să ne mai odihnim o leacă înainte de a ne întoarce, propuse el.

Şi se aşeză jos, împovărat de o lume de gânduri care i se încrucişau în cap. Fruntea i se încreţea. Apoi se întoarse spre mine cu un aer încurcat, ca şi când ar fi vrut să-mi ceară un serviciu.

— Ascultă, măi, mă întreb dacă am dreptate.

Dar după ce se uită la mine, privi la lucrurile din jur ca şi când pe ele ar fi vrut să le întrebe, mai mult decât pe mine.

O transformare se petrecea în cer şi pe pământ. Din ceaţă mai rămăsese o urmă de vis. Depărtările se dezvăluiau. Câmpia nemărginită, mohorâtă, cenuşie creştea, izgonindu-şi umbrele şi colorându-se. Lumina o cuprindea încet-încet de la răsărit spre apus, ca două aripi.

Şi iată că acolo jos, la picioarele noastre, văzurăm, între arbori, satul Souchez. Cu ajutorul distanţei şi al luminii, mica aşezare se închega din nou pentru ochii noştri, înnoită de soare.

— Am oare dreptate? repetă Poterloo, mai şovăielnic, mai nesigur.

Înainte să fi apucat eu să-i răspund, îşi răspunse singur, la început aproape şoptind, în lumină:

— Ştii doar ce tânără e: abia douăzeci şi şase de ani. Nu poate să-şi stăpânească tinereţea; ţâşneşte din ea, din toată fiinţa ei, şi când se odihneşte, la lumină şi la căldură, trebuie să zâmbească; ei şi, chiar dacă ar

râde cu hohote, e numai tinereţea care îi năvăleşte în piept. La drept vorbind, nu din cauza altora, ci din cauza ei. Aşa e viaţa. Şi ea trăieşte. Ei da, trăieşte, asta-i tot. Nu e vina ei că trăieşte. Doar n-oi vrea să moară! Atunci, ce vrei să facă? Sa bocească, din pricina mea sau a nemţilor, cât e ziulica de lungă? Să blesteme, să ocărască? Nu se poate să plângi tot timpul, nici să blestemi optsprezece luni în şir. Nu se poate. A trecut prea multă vreme. Asta e, aici e totul.

Tace un moment, ca să privească în zare Notre-Dame-de-Lorette care se arată acum în întregime iluminată.

— E ca şi fetiţa aia de-o şchioapă, când se găseşte lângă un om care nu se răsteşte la ea şi n-o ia la goană. Vrea numaidecât să i se cocoaţe pe genunchi. Nu zic ca nu i-ar plăcea mai mult dacă ar fi unchi-său, sau un prieten de-al lui tat'su – se poate – da' ce să facă, încearcă şi ea cu ăl care e tot timpul acolo, chiar dacă e un porc borţos, cu ochelari.

Ah – strigă el ridicându-se, şi începând să gesti-culeze în faţa mea, mi s-ar putea răspunde una bună; dacă nu m-aş mai întoarce din război, atunci da, aş zice: „Mă frăţie, te-ai curăţat, şterge-te pe bot şi de Clotilde şi de dragoste, gata! Într-o bună zi, în inima ei ai să fii înlocuit. Nu te mai ascunde după deget: amintirea ta, icoana ta pe care o are în minte, o să se şteargă puţin câte puţin, şi un alt chip se va aşeza deasupra, iar ea o să înceapă o altă viaţă." Ah, dacă nu m-aş mai întoarce.

Râde cu poftă, din toată inima:

— Da, dar vezi că nici nu mă gândesc să nu mă mai întorc. Asta e, trebuie să fii prezent. Dacă nu!... Trebuie să fii prezent, vezi tu, reia el mai grav. Altfel, dacă nu eşti prezent ai de-a face numai cu sfinţi şi cu îngeri şi până la urmă tot te arzi. Aşa e viaţa. Dar eu sunt prezent.

Râde.

— Da, da, să ştii că sunt prezent!

Mă ridic şi eu, şi îl bat pe umăr.

— Ai dreptate, frate dragă, aşa e. Toate astea au să se sfârşească odată.

Îşi freacă mâinile. Vorbeşte, vorbeşte fără să se mai oprească.

— Sigur că da, te cred că are să se sfârşească. N-avea grijă. Oh, ştiu c-o s-avem de furcă până să se sfârşească şi pe urmă o s-avem şi mai mult. O să trebuiască să muncim, să dăm în brânci. Şi n-o să trebuiască să muncim numai cu mâinile.

Pe toate o să trebuiască să le facem din nou. Ei şi, o să le facem.

Casa? Praf. Grădina? Nicăieri. Ei bine, o să facem casa, o să facem grădina. Cu cât mai puţin om avea, cu atât mai mult o să facem. În definitiv, asta-i viaţa, te naşti ca să faci şi să refaci, nu-i aşa? O să refacem şi viaţa împreună, şi fericirea; o să refacem zilele, o să refacem nopţile.

Şi ceilalţi la fel. Toţi o să-şi refacă lumea lor. Şi vrei să-ţi spun ceva? Poate că asta o să dureze mai puţin decât ne aşteptăm...

D-o pildă, Madeleine Vandaërt poate foarte bine să se mărite cu alt om. E văduvă, adevărat; da' e văduvă de optsprezece luni, mă omule. Crezi că-i de colea, optsprezece luni? Mi se pare că nici doliul nu se mai poartă după atâta vreme! Nici nu ne dăm socoteala de toate astea, când spunem: „O curviştină!", ce dracu, parcă am vrea să-şi lege ştreangu de gât. Dar ce să faci, ce să faci, mă, dacă vine uitarea, dacă suntem forţaţi să uităm. Nu sunt alţii de vină, nici noi nu suntem: e uitarea, na. Eu am dat peste ea aşa, pe nepusă masă: când am văzut-o făcând haz, m-a scos din ţâţâni, ca şi când bărbat' su ar fi murit ieri – da' ia gândeşte-te! A curs multă apă pe gârlă de când a mierlit, bietu băiat. A trecut timp, nu glumă: a trecut prea mult timp. Nu mai suntem aceiaşi. Dar vezi, trebuie să ne întoarcem, trebuie să fim acolo! şi o să fim, şi o să ne dăm osteneala să ajungem iar ce-am fost odată!

Mergând, mă priveşte, îmi face cu ochiul, şi, bucuros de a fi găsit o idee pe care să-şi sprijine ideile:

— Parcă-i văd, după război, pe toţi ăi din Souchez cum se înhamă iar la treabă şi la viaţă... Ce vâjâială! Uite, moş Ponce, mare năzdrăvan! Era atât de meticulos că mătura iarba din grădină cu un pămătuf de fulgi, sau tundea brazda cu foarfeca, stând în genunchi pe alee. Ei, să ştii de la mine, că o să mai aibă de măturat şi de tuns. Sau nevasta lui Imaginaire, care stătea într-una din căsuţele de pe lângă castelul de la Carleur, o femeie mare, zdravănă, când mergea, aluneca, parcă ar fi avut ceva roate pe sub fustele alea rotunde

pe care le purta. Asta turna câte un copil în fiecare an. Nu exista: anu şi copilul, o adevărată mitralieră de prunci! Ei bine, şi ea o să se pună iarăşi pe treabă, şi mai dihai!

Se opreşte, cugetă, surâde uşor, aproape în el însuşi:

— Să-ţi mai spun ceva, am băgat de seamă... Da' să ştii că nu e cine ştie ce – insistă el, parcă stingherit deodată de meschinăria acestei paranteze – dar am băgat de seamă (ştii cum bagi de seamă un lucru când te uiţi la altul) că era mai curat la noi, ca pe vremea mea...

În drum observăm pe jos nişte şine subţiri care se târăsc acoperite de iarba uscată şi necosită.

— Asta-i trenul nostru. Vicinalu, cum se spune. Asta trebuie să însemne: ,,ăl care na se grăbeşte". Zău că nu mergea repede. Şi un melc ar fi putut să se ţină după el! O să-l refacem şi pe el. Dar cu siguranţă că n-o să meargă mai repede. N-are voie!

Când ajunserăm în vârful dealului, se întoarse şi aruncă o ultimă privire asupra locurilor masacrate pe care le vizitaserăm.

Mai mult decât adineauri, distanţa reconstituia satul printre resturile de pomi care, micşoraţi şi ciopârţiţi, păreau nişte puieţi abia sădiţi. Mai hotărât decât adinea-uri, vremea frumoasă întindea, peste acest amestec alb şi trandafiriu de materiale moarte, o aparenţă de viaţă îi parcă suflul unui spirit. Pietrele erau cuprinse în transfi-gurarea reînvierii. Frumuseţea razelor anunţa ceea ce va fi, şi arăta viitorul. Figura soldatului care contempla această privelişte se lumina şi ea de reflexul unei reînvieri. Primăvara şi speranţa se întâlneau în ochii lui contopindu-se într-un surâs, iar obrajii trandafirii, ochii albaştri, limpezi, şi sprâncenele galbene-aurii păreau proaspăt pictate.

*

Coborâm în tranşee. Soarele a pătruns şi aici. Şanţul e blond, uscat şi sonor. Admir frumoasa-i adâncime geometrică, pereţii netezi lustruiţi cu lopata, şi simt o bucurie auzind zgomotul limpede şi curat pe care-l fac tălpile bocancilor pe fundul de pământ tare sau pe punţile de lemn puse cap la cap, care formează aproape o duşumea.

Îmi scot ceasornicul din buzunar. Văd că e ora nouă: dar mai văd şi un cadran stropit uşor cu o culoare delicată în care se oglindeşte un cer albastru şi trandafi-riu, şi finul contur al pomişorilor care cresc pe aproape, dincolo de marginile tranşeei.

Poterloo şi cu mine ne privim în acelaşi fel, cu un soi de bucurie nelămurită! Suntem bucuroşi că ne vedem, de parcă abia acu' ne-am revedea!

Îmi vorbeşte, şi eu, care sunt totuşi atât de obişnuit cu accentul lui cântător din Nord, descopăr că vorba lui e cântătoare.

Am trăit zile grele, nopţi tragice, în frig, în apă, în noroi. Acum, cu toate că e încă iarnă, o primă dimineaţă însorită ne spune şi ne convinge că în curând va fi, încă o dată, primăvară. Marginea de sus a tranşeei s-a şi împodobit cu iarbă de un verde proaspăt, şi în fiorurile nou-născute ale acestei ierbi se presimt flori care se trezesc la viaţă. Se vor sfârşi de asemenea şi zilele scurte şi înguste. De sus, de jos, primăvara vine. Respirăm din fundul pieptului, ne simţim mai uşori.

Da, zilele rele vor lua sfârşit! şi războiul se va sfârşi, ce dracu! şi se va sfârşi fără îndoială în acest frumos anotimp care se apropie, a cărui lumină o şi vedem, şi care începe să ne mângâie cu adierea lui.

O fuierătură. Ia te uită, un glonţ rătăcit.

Un glonţ? Da' de unde! O mierlă!

Curios cum se aseamănă... Mierlele, păsările care ţipă încetişor, ogoarele, ceremonialul anotimpurilor, inti-mitatea camerelor îmbrăcate în lumină... Oh, se va sfârşi războiul, o să-i vedem pe ai noştri, pentru totdeauna: femeia, copiii, sau aceea care este în acelaşi timp femeie şi copil, şi de pe acum le surâdem în această strălucire tânără care parcă ne-a şi adunat laolaltă.

...La răscrucea a două şanţuri, în câmp, chiar pe margine, iată ceva care seamănă cu un portic. Sunt doi stâlpi sprijiniţi unul de altul, şi între ei un mănunchi de fire electrice care atârnă în jos ca nişte liane. Dă o impresie plăcută şi liniştitoare. Parcă sunt puşi cu dinadinsul, parcă-i un decor de

teatru. O gingaşă plantă agăţătoare a învăluit unul din stâlpi, şi dacă o urmăreşti bine cu ochii, vezi că a şi îndrăznit să treacă de la unul la altul.

Curând, urmând şanţul a cărui coastă ierboasă se înfioară ca pielea unui cal viu, ajungem în tranşeea noastră de pe drumul Béthunei.

Iată şi amplasamentul nostru. Toţi camarazii sunt aici, adunaţi la un loc. Mănâncă şi se bucură de tempe-ratura milostivă.

După ce s-a terminat masa, toţi curăţă gamelele sau farfuriile de aluminiu cu o bucăţică de pâine...

— Ia uite, s-a dus soarele!

Adevărat. Un nor care se întinde într-una l-a ascuns.

— Ba o să şi plouă, îngeraşilor, anunţă Lamuse.

— Asta-i bafta noastră! Tocmai de plecare.

— Afurisit ţinut, dracu să-l ia! spune Fouillade.

Adevărul e că acest climat de nord nu e prea plăcut. Când plouă, când e pâclă, când burniţează, când e promoroacă. Iar când e soare, soarele se stinge cât ai clipi, în fundul acestui imens cer jilav.

Cele patru zile de tranşee ale noastre s-au terminat. Schimbul se va face pe înnoptat. Ne pregătim agale de plecare. Umplem şi aşezăm lucrurile în raniţă şi în traistă. Curăţim puţin puşca şi o înfăşurăm.

S-a făcut patru. Noaptea cade repede. Devenim, unii pentru alţii, nedesluşiţi.

— Ptiu, fir-ar să fie, uite că plouă!

Câteva picături. Apoi, potop. Of, of, of! Ne înfăşurăm în glugi, în pânze de cort. Intrăm în adăpost bălăcind şi mânjindu-ne de noroi pe genunchi, pe mâini şi pe coate, căci fundul tranşeei începe să fie lipicios. În vizuină, abia apucăm să aprindem o lumânare lipită pe un colţ de piatră şi să tremurăm puţin în jurul ei.

Hai, la drum!

Ne căţărăm în întunericul ud şi vânos de afară. Ghicesc stătura puternică a lui Poterloo. Suntem totdeauna aproape unul de altul, în coloană. Când ne punem în mişcare, îi strig:

— Eşti aici, băiete?

— Da, da, în faţa ta, îmi strigă el întorcându-se. Făcând această mişcare se trezeşte cu o palmă de vânt şi de ploaie, dar râde. Are aceeaşi figură îmbunată şi fericită de azi dimineaţă. Nu e destul o ploaie ca să-i răpească mulţumirea pe care o duce în sufletul lui tare şi hotărât, nu e destul o seară mohorâtă pentru a stinge soarele pe care l-am văzut pătrunzând, acum câteva ore, în gândurile lui.

Mergem. Ne îmbrâncim. Uneori călcăm strâmb... Ploaia nu încetează, şi apa curge în fundul tranşeei. Scândurile întinse pe jos încep să se zgâlţâie pe pământul înmuiat; unele fiind aplecate în dreapta sau în stânga, alunecăm. De altfel, în întune-ric nici nu le vedem şi se întâmplă că pe la coturi punem piciorul alături, în băltoacă.

Nu pierd nici o clipă din vedere, în cenuşiul nopţii, lucirea de ţiglă a căştii lui Poterloo, şiruind ca un acoperiş sub ploaie, şi spatele lui larg, împodobit de un petic de pânză impermeabilă care sclipeşte. Calc pe urma lui, şi, din când în când, îi arunc câte o vorbă iar el îmi răspunde – mereu vesel, mereu liniştit şi puternic.

Când nu mai sunt scânduri de loc, pleoscăim în noroiul gros. Acum e beznă adâncă. Ne oprim brusc şi sunt împins din spate peste Poterloo. Se aude, din faţă, o invectivă aproape furioasă:

— Hai mă, ce faci, te mişti sau nu? O să ne pierdem de ăilalţi.

— Nu pot să-mi dezlipesc picioarele! răspunde o voce jalnică.

Înnămolitul izbuteşte în sfârşit să se elibereze, şi trebuie s-o luăm la fugă ca să ajungem restul companiei. Începem să gâfâim, şi să gemem, şi să-i înjurăm pe cei care sunt în fruntea coloanei. Punem picioarele la nimereală: alunecăm, ne sprijinim de pereţi şi avem în curând mâinile pline de nămol. Marşul se transformă într-o debandadă plină de zgomot de fierărie şi de înjurături.

Ploaia bate de două ori mai tare. Iarăşi oprire neaşteptată. Unul care a căzut! Harababură.

Se ridică. Pornim. Fac tot ce pot pentru a urma cât mai de aproape casca lui Poterloo care luceşte slab în noapte în faţa ochilor mei şi îi strig din când în când:

— Merge?

— Da, da, merge, îmi răspunde el, smiorcăind şi gâfâind, dar cu glas mereu puternic şi melodios.

Raniţa, săltată fără încetare în această fugă tălăzuită sub asaltul elementelor, apasă şi îndurerează umerii! Tranşeea e închisă de o surpătură proaspătă în care ne înfundăm. Trebuie să-ţi smulgi picioarele din pământul moale şi lipicios ridicându-le foarte sus la fiecare pas. Apoi, după ce am trecut cu mare caznă acest obstacol, o pornim iarăşi prin pârâiaşul alunecos. Bocancii au întipărit pe fund două făgaşuri strâmte în care piciorul se prinde ca într-o şină, sau dă peste băltoace în care pătrunde făcând pleosc! Într-un anumit loc, trebuie să ne aplecăm mult pentru a trece pe sub podeţul masiv şi vâscos care trece deasupra şanţului, şi nu e de loc o mişcare uşor de executat: Trebuie să ne lăsăm pe genunchi în noroi, să ne lipim de pământ, şi să ne târâm câţiva paşi în patru labe. Ceva mai departe trebuie să înaintăm agăţându-ne de un pat pe care înmuierea solului l-a făcut să se încline pieziş tocmai în drumul nostru.

Ajungem la o răspântie.

— Hai, hai, înainte! Daţi-i drumul mai iute, mă băieţi! spune plutonierul care s-a lipit într-o scobitură ca să ne lase să trecem şi ca să ne vorbească. E un loc tare păcătos.

— Nu mai putem, suntem frânţi, muşeşte un glas atât de răguşit şi atât de gâfâitor, că nu izbutesc să-i recunosc stăpânul.

— Uf! M-am săturat! Rămân aici, geme un altul, la capătul puterilor şi abia mai respirând.

— Ce vreţi să vă fac eu? – răspunde majorul – ei drăcie, doar nu-i vina mea. Hai, mişcă mai iute, vă spun că e un loc păcătos, la ultimul schimb au trântit aici o groază de purcele!

Înaintăm în plină vijelie de apă şi de vânt. Parcă am coborî, parcă am coborî mereu, într-o groapă fără fund. Alunecăm, cădem şi ne poticnim în peretele tranşeei, apoi sprijinindu-ne bine în cot, ne punem iar pe picioare. Marşul nostru e un fel de cădere îndelungată în care te ţii de ce poţi şi cum poţi. Totul e să te împiedici numai în faţă şi cât mai drept cu putinţă.

Unde suntem? În ciuda valurilor de ploaie, ridic capul afară din această prăpastie în care ne zbatem. Pe fundul abia întrezărit al cerului acoperit, desluşesc marginea tranşeei şi iată că deodată se arată ochilor mei, deasupra acestei margini, un fel de poartă lugubră făcută din doi stâlpi negri, înclinaţi unul peste altul, între care atârnă ceva ca nişte şuviţe de păr smulse. E porticul – pe care-l descoperisem azi după-amiază.

— Înainte! Înainte!

Las capul în jos şi nu mai văd nimic; dar aud din nou tălpile scufundându-se în noroi şi descleindu-se, ţăcănitul tecilor de baionetă, exclamaţiile surde şi gâfâitul precipitat al piepturilor.

Din nou, zguduitură violentă. Ne oprim brusc, şi ca şi mai înainte, mă trezesc zvârlit peste Poterloo şi mă sprijin de spinarea lui puternică, tare, ca un trunchi de copac, ca sănătatea şi speranţa. Iar el îmi strigă:

— Curaj, frăţâne, ajungem acuş.

Rămânem nemişcaţi. Trebuie să dăm înapoi... Dumnezeii şi paştele!... Nu, înaintăm din nou.

Deodată, o explozie formidabilă se prăvăleşte peste noi. Mă cutremur până în creier, o rezonanţă me-talică îmi umple ţeasta, o duhoare arzătoare de sulf îmi pătrunde pe nări şi mă sufocă. Pământul s-a căscat în faţa mea. Mă simt luat pe sus şi zvârlit într-o parte, frânt, înnăbuşit şi pe jumătate orbit de acest fulger şi trăsnet... Şi totuşi îmi aduc bine aminte: în acea clipită când, fără să-mi dau seama, îmi căutam, deznădăjduit, înnebunit, fratele de arme, am văzut trupul lui înălţându-se, drept, negru, cu amândouă braţele desfăcute larg în cruce şi în locul capului, o flacără!

XIII

ÎNJURĂTURILE

Barque mă vede scriind. Se apropie, târându-se în patru labe prin paie, şi ridică spre mine faţa lui vioaie, punctată de moţul roşiatic de michiduţă, cu ochii mici şi ageri deasupra cărora se încreţesc şi se descreţesc două accente circonflexe. Gura i se suceşte în toate părţile din cauza unei bucăţi de ciocolată pe care o suge şi o ronţăie în dinţi şi din care mai are între degete un ciot umed.

Bâlbâie aşa, cu gura plină, suflându-mi în nas o mireasmă de cofetărie:

— Ascultă, mă scriitorule, ai să scrii mai târziu şi despre soldaţi, ai să pomeneşti câte ceva şi despre noi?

— Sigur, fiule, am să vorbesc de tine, de toţi băieţii, de viaţa noastră de aici...

— Da, ia spune...

Îmi arată cu capul hârtiile pe care tocmai notam câte ceva. Cu creionul suspendat în aer, îl observ şi îl ascult. Ar vrea să-mi pună o întrebare.

— Ia spune, dacă nu te superi... Aş vrea să te-ntreb ceva. Uite despre ce-i vorba: dacă în cartea aia a ta îi pui şi pe răcani să spună fel de fel, o să-i pui să vorbească aşa cum vorbesc ei cu adevărat, sau o s-o aduci din condei, mai cu perdea? Mă gândesc că noi suntem grozav de trenţăroşi la gură. Aşa-i? Deşi suntem camarazi buni, n-ai să auzi o dată doi soldaţi deschizând gura măcar pentru o vorbuliţă, şi nu că se ceartă câtuşi de puţin, da-ţi toarnă o grămadă de înjurături şi de cuvinte pe care tipografii nu prea se dau în vânt să le tipărească. Atunci, ce te faci? Dacă n-ai să le pui pe hârtie, chipul

pe care li-l faci n-o să aducă cu ei: ca şi când te-ai apuca să-i pictezi, da’ n-ai pune culoarea care se vede ăl mai mult peste tot. Da’ ştiu şi eu că nu se face.

— Am să pun şi înjurăturile şi vorbele urâte la locul lor, mă taică, de vreme ce ăsta-i adevărul.

— Bun, da’ ia spune, dacă le pui, tipii ăia din lumea ta n-au să închidă ochii la adevăr şi n-au să spună că eşti un porc?

— Probabil că au să spună, dar eu tot am să scriu, fără să mă sinchisesc de tipii ăia.

— Vrei să-ţi spun părerea mea? Cu toate că nu mă pricep de loc la cărţi: e o faptă îndrăzneaţă, pentru că e un lucru care nu se face de obicei, şi ar fi grozav dacă tu ai avea curajul ăsta, da’ când o fi să fie, mi-e c-o să dai înapoi, c-o să-ţi fie frică, fiindcă eşti prea cuviincios! Chiar, pot să zic că ăsta e unul din cusururile pe care ţi le cunosc de când te ştiu. Ba nu, mai e şi obiceiul ăla tâmpit pe care-l ai când ni se distribuie rachiu, că adică, zici tu, rachiul face rău omului, şi atunci, în loc să dai raţia ta unui camarad ţi-o torni în cap ca să-ţi mai cureţi laţele.

XIV

BOCCEAUA

Hambarul se află tocmai în fundul curţii, la Ferma Muţilor, în clădirea scundă ca o hrubă. Numai de hrube avem parte, chiar în case! După ce ai traversat toată curtea, în care bălegarul se lasă sub picior cu un zgomot de burete, sau după ce ai ocolit-o ţinându-te cu mare cazmă în echilibru pe marginea îngustă de cărămizi şi ai ajuns în faţa porţii grajdului, nu vezi nimic, absolut nimic...

Apoi, dacă stărui, începi să distingi o fundătură ceţoasă în care câteva matahale neguroase stau chircite, tolănite, sau se mişcă de colo până colo. În fund, la dreapta şi la stânga, două palide lumini de lumânare, fiecare cu un halo rotund, ca o lună roşiatică şi tare îndepărtată, îţi îngăduie în sfârşit să desluşeşti forma omenească a acestor matahale a căror gură varsă fie aburi, fie fum.

Astă-seară, pâclosul nostru sălaş, în care mă afund cu grijă, se află în plină agitaţie. Mâine dimineaţă urmează să plecăm în tranşee, şi nebuloşii locuitori ai şurii încep să-şi facă bagajul.

Asaltat de întuneric, care, după seara străvezie de afară, îmi astupă ochii, sunt totuşi în stare să ocolesc capcana bidoanelor, gamelelor şi a echipamentelor care zac claie peste grămadă pe jos, poticnindu-mă în schimb de-a binelea în pâinile îngrămădite tocmai în mijloc, ca o movilă de pietroaie pe un şantier... Ajung în ungherul meu. O fiinţă, cu un enorm spate lânos şi sferic se află aci, pe vine, aplecată asupra unei amestecături de lucruşoare care lucesc pe pământ. Lovesc uşor cu palma umărul

încotoşmănat cu o blană de miel. Se întoarce, şi la lumina ştearsă a unei lumânări căreia îi serveşte de sfeşnic o baionetă înfiptă în pământ, văd o jumătate de figură, un ochi, un sfârc de mustaţă şi un colţ al gurii întredeschise. Mârâie amical şi trebăluicşte mai departe.

— Ce tot mitocoseşti acolo?

— Deretec. Îmi strâng boarfele.

Acest soi de bandit, care pare să-şi preţăluiască prada, e camaradul meu Volpatte. Acum îmi dau seama ce face: şi-a întins foaia de cort împăturită în patru pe pat – adică pe fâşia de paie care îi e rezervată – şi pe acest covoraş şi-a golit şi şi-a întins conţinutul buzunarelor.

Şi iată o întreagă prăvălie pe care o îmbrăţişează cu privirea, cu o solicitudine de gospodină, urmărind totodată, atent şi agresiv, ca nu cumva să calce careva peste ele... îmi plimb încet privirea peste îmbelşugata tarabă.

În jurul batistei, pipei, pungii de tutun – în care e şi carnetul – a cuţitului, portofelului şi scăpărătoarei (fond necesar şi indispensabil), iată două şirete de piele încolăcite ca nişte râme în jurul unui ceasornic închis într-o cutie de celuloid transparent care se decolorează rapid spre alburiu pe măsură ce se învecheşte. Apoi o oglinjoară rotundă şi una dreptunghiulară; cea din urmă e ciobită, dar de mai bună calitate, cu marginea tăiată pieziş. O sticluţă cu terebentină, o sticluţă cu benzină aproape goală, şi o a treia Sticluţă, goală de tot. O placă de centiron german purtând deviza: Gott mit uns, un ciucure de dragon de aceeaşi provenienţă; înfăşurată pe jumătate în hârtie, o săgeată de avion ca un creion de oţel şi ascuţită ca un ac, foarfecele de buzunar şi o lingură-furculiţă tot de buzunar; un vârf de creion şi un muc de lumânare; un tub de aspirine conţinând şi pastile de opium şi mai multe cutii de tinichea.

Văzând că inspectez în amănunt averea lui personală, Volpatte mă ajută să identific alte câteva articole.

— Asta-i o mânuşă ofiţerească veche, de piele. Îi tai din când în când câte un deget şi fac dop la puşcoci; ăsta-i fir de telefon, numai cu el poţi să-ţi coşi nasturii de la manta, dacă vrei să nu-i pierzi la fiecare pas. Da’aici, ştii ce am? Aţă albă, tare, nu d-aia cu care sunt cusute efectele noi de la

magazie, de parcă-i de mămăligă sau de macaroane, şi aici, o testea de ace pe o carte poştală. Acele de siguranţă sunt puse ici, deoparte... Şi-aici, hârţoagele. Ce zici de-aşa blotecă?

Într-adevăr, în maldărul de obiecte izvorât din buzunarele lui Volpatte, se află un nemaipomenit teanc de hârtii: o testea violetă cu hârtie de scrisori de pe al cărui plic de proastă calitate tipăritura s-a şters de mult; un livret militar a cărui scoarţă crăpată şi prăfuită, ca pielea unui vagabond bătrân, se fărâmiţează şi scade din toate părţile; un carnet de moleschin ros, ticsit de hârtii şi fotografii: în mijloc tronează chipul nevestei şi al copiilor.

Volpatte extrage fotografia din teancul de hârtii îngălbenite şi înnegrite, şi mi-o mai arată o dată. Reînnoiesc cunoştinţa cu doamna Volpatte, o femeie cu bustul îmbelşugat, cu trăsături blânde şi moi, înconjurată de doi băieţaşi cu guleraş alb, cel mai mare slăbuţ, iar mezinul rotund ca o minge.

— Eu – spune Biquet, care are douăzeci de ani – n-am decât fotografia bâtrânilor.

Şi ne arată, apropiind-o de lumânare, imaginea unui moşneag şi a unei băbuţe care ne privesc plini de cuminţenie, ca şi copiii lui Volpatte.

— Şi eu îi port pe ai mei cu mine. Niciodată nu mă despart de fotografia lor.

— Păi te cred, fiecare şi-a luat lumea lui cu el, adaugă un altul.

— E curios – constată Barque – da’ dacă te uiţi prea des la o fotografie, începe să se strice. Nu e bine s-o scoţi la vedere toată ziua bună ziua, să te zgâieşti la ea până-ţi ies ochii; nu ştiu cum se face, da’ o dată bagi de seamă că toată asemănarea s-a dus dracului.

— Bine zici, spuse Blaire. Şi mie mi se-ntâmplă la fel, exact la fel.

— Mai am printre hârtiile mele şi o hartă a regiunii, continuă Volpatte.

O întinde în faţa lumânării. Roasă şi străvezie pe la îndoituri, parcă ar fi o perdea făcută din pătrăţele cusute laolaltă.

— Am şi ziare (desface un articol de ziar despre soldaţi) şi o carte (un roman de douăzeci şi cinci de centime: De două ori fecioară...). Ia uite, alt petic de ziar: Albina din Etampes. Habar n-am de ce l-oi fi păstrat. Trebuie

să fi avut un motiv. O să văd eu când oi fi mai liniştit. Pe urmă, cărţile de joc, şi un joc de dame, din hârtie cu figurile de mucava.

Barque, care s-a apropiat, priveşte scena, şi zice:

— Eu am mult mai multe lucruri prin fundul buzunarelor.

Se adresează lui Volpatte:

— Ia să vedem, mă pârlitule, tu ai un soldbuch nemţesc, fiole de iod, un browning? Subsemnatul le am pe toate, şi două cuţite pe deasupra.

— Eu – spune Volpatte – n-am nici revolver, nici livret de neamţ, da'aş fi putut să am zece cuţite, nu două; da' n-am nevoie decât de unul.

— Depinde, spune Barque. Da'nasturi mecanici ai, mă izmană?

— Eu am câţiva prin buzunare, strigă Becuwe.

— Toţi soldaţii trebuie să aibă nasturi d-ăştia, asi-gură Lamuse. Altfel n-ai mai ajunge să-ţi ţii nădragii în bretele.

— Eu – spune Blaire – am totdeauna în buzunar, la îndemână, cutia mea cu inele.

O scoate la lumină, înfăşurată într-o învelitoare de mască, şi o scutură. Pilele zăngăne, şi se aude şi ţăcănitul inelelor de aluminiu brut.

— Eu am grijă să nu rămân niciodată fără sfoară. Nimic nu-i mai folositor! spune Biquet.

— Ba mult mai trebuincioase sunt cuiele, opinează Pépin, şi ne arată trei, în palma întinsă: unul mare, unul mic şi unul mijlociu.

Rând pe rând sosesc şi ceilalţi spre a lua parte la conversaţie, văzându-şi în acelaşi timp de treabă. Încet-încet, ne obişnuim cu semiîntunericul, dar caporalul Salavert, care se bucură pe drept cuvânt de faima de a fi foarte îndemânatic, prinde o lumânare în candelabrul pe care l-a fabricat dintr-o cutie de Camembert şi o bucată de sârmă. O aprindem, şi în jurul acestui lustru fiecare arată, cu părtinire şi dragoste de mamă, tot ce are prin buzunare.

— Mai întâi şi-ntâi, câte buzunare avem?

— Buzunare? Optsprezece, spune cineva, care e, fireşte, Cocon, omul-cifră.

— Optşpe buzunare! Fugi d-acolo, bă, şobolane, exclamă Lamuse.

— Ascultă ce-ţi spun: optsprezece, răspunde Cocon. Mai bine le-ai număra, decât să faci pe deşteptu!

Lamuse vrea să fie lămurit în privinţa aceasta, şi apropiindu-şi mâinile de lumânare pentru a fi mai sigur de numărătoare, începe să numere pe degetele groase, de cărămidă prăfuită: două buzunare la manta în spate, care atârnă, buzunarul pentru pachetul de pansament în care se ţine tutunul, două la manta înăuntru, în faţă cele două buzunare exterioare de o parte şi de alta, cu clapă. Trei la pantaloni, ba chiar trei şi jumătate, că mai e şi buzunarul mic din faţă.

— Eu îmi ţin în el busola, spune Farfadet.

— Eu un restuleţ de iască.

— Eu – spune Tirloir – un ţignal pe care mi l-a trimis nevasta, scriindu-mi:

„Dacă eşti rănit în vreo luptă, să fluieri ca să vină camarazii să-ţi scape viaţa”.

Toată lumea râde de această frază naivă.

Tulacque intervine, indulgent, şi-i spune lui Tirloir:

— De unde să ştie oamenii din spate ce-i aia război? Dacă te-ai apuca tu să vorbeşti despre ce e acolo, atunci ar fi rândul tău să spui fel de fel de dobitocii.

— Pe ăsta să nu-l punem la socoteală, e prea mic, spune Salavert. Până acum sunt zece.

— La veston, patru. Tot nu ies decât paişpe.

— Mai sunt cele două buzunare de cartuşe: ale două buzunare noi pe care le ţii cu chingi.

— Şaişpe, spune Salavert.

— Bă, nenorocitule, cizmă ce eşti, mai uită-te o dată la veston. Buzunarele astea două nu le-ai numărat! Ce-oi mai fi vrând! Că doar sunt buzunare în regulă, buzunare civile, în care vâri, în civilie, batista, ţigările, terfeloaga cu adrese.

— Optsprezece! numără Salavert, grav ca un funcţionar. Optsprezece sunt, nu mai încape vorbă, s-a isprăvit!

La acest punct al conversaţiei, se auzi cum cineva se împiedică de câteva ori cu zgomot de pietrele pragului – ca un cal care alunecă şi se poticneşte – şi s-apucă să înjure.

Apoi, după o clipă de tăcere, o voce sonoră răcni plină de autoritate:

— Hei, ăştia de-aici, v-aţi pus efectele la punct? Deseară totul trebuie să fie gata! şi să legaţi bine boccelele. Mergem chiar în linia întâia de data asta, şi poate c-o să fie lată.

— Da, da, dom’ plotoner, răspund câteva glasuri distrate.

— Cum se scrie Arnesse? întrebă Benech care, de-a buşilea, ară cu creionul un plic pus direct pe pământ.

În timp ce Cocon îi dictează „Ernest” literă cu literă, iar mai de departe se aude plutonierul care îşi repetă rolul la poarta vecină, Blaire ia cuvântul şi spune:

— Mă băieţi, ascultaţi ce vă spun eu, e bine să ţii tot timpul bidonul în buzunar. Eu am încercat să-l agăţ ba ici, ba colo, unde n-am încercat, da’ numai în buzunar merge, ascultaţi-mă pe mine. Zi că eşti în marş, echipat, sau că te fâţâi dezechipat prin tranşee, îl ai mereu la-ndemână dacă se iveşte vreo ocazie: un camarad care are ceva vinaţ de prisos şi care-ţi spune: „Ia dă bidonul”, sau vreun negustor care se nimereşte pe-acolo. Ascultaţi la vorba mea, mă fârtaţitor, că n-o să vă pară rău: ţineţi-vă bidoanele în buzunar.

— Vezi să nu – zice Lamuse – pe mine unu n-o să mă prinzi cu bidonu-n buzunar. Asta-i idee de zăpăcit, de prostălău, mie-mi convine mult mai bine să-l agăţ cu un cârlig de cureaua de la raniţă.

— Atârnat de un nasture de la manta, ca masca de gaze, e mai mişto. Păi, ia zi că ţi-ai scos echipamentul, şi e rost de ceva stropeală tocmai atunci, aşa-i c-ai rămas cu buza umflată?

— Eu am un bidon nemţesc, anunţă Barque. E turtit şi încape tocmai bine în buzunarul de la spate dacă vrei să-l bagi acolo, sau intră foarte bine în cartuşieră, dacă ai tras cartuşele sau le-ai băgat în traistă.

— Bidon nemţesc, nici o scofală de capu lui! spune Pépin. Nici nu stă-n picioare. Degeaba îl mai cari după tine.

— Ai o leacă de răbdare, mă papugiule, spune Tirette, care nu e lipsit de oarecare pătrundere psiholo-gică de data asta. Dacă s-o lăsa cu vreun atac, cum parcă voia Zemosu să ne sperie, poate-o să pui şi tu mâna pe un bidon nemţesc, şi atunci să vezi ce grozav o să ţi se pară.

— Zemosu a zis şi el aşa – observă Eudore – da' parcă el ştie.

— Bidonu nemţesc are mai mult de-o litră – remarcă Cocon – fiindcă litra e-nsemnată cu o dungă pe la trei sferturi. Aşa că e mai bine să ai un bidon mare, pentru că dacă ai unu taman de-o litră, ca să ai tocmai pe tocmai o litră de cafea, de vin, de aghiazmă sau de ce dracu-oi pofti, trebuie umplut până în buză şi asta nu se pomeneşte la distribuţii, şi chiar dacă se pomeneşte, îl verşi.

— Cred şi eu că nu se pomeneşte, spune Paradis, indignat de amintirea unor astfel de procedee. Căprarul de la aprovizionare vâră deştu-năuntru când toarnă, şi a dat la pumni în litra lui de distribuţie, de i-a burduşit curul de tot. Pă scurt, te-ai lins pe bot de o treime din raţie, şi nu-ţi mai rămâne decât să strângi trei găuri la curea, dintr-o dată.

— Aşa-i – spune Barque – bine zici. Da' nici să ai un bidon prea mare nu-i bine, fin'că atunci ăl care împarte intră la bănuială; îţi toarnă câţiva stropi acolo bâţâind din mână şi de teamă ca nu cumva să-ţi dea mai mult. Îţi dă mai puţin, şi rămâi mofluz cu castronu-n braţe.

În acest timp, Volpatte îşi vâră unul câte unul în buzunare toate obiectele pe care le întinsese la vedere. Ajuns la portofel, îl priveşte lung, plin de compătimire.

— Costeliv, mai e, vai de capul lui! şi numără:

— Trei franci! Mă băieţi, trebuie să mai fac rost de ceva gologani, altfel la întoarcere rămân lefter de tot.

— Crezi că numai tu ai rămas fără un sfanţ în pungă!

— Soldatul cheltuieşte mai mult decât câştigă, ce mai încoa şi-ncolo. Zău aşa, ce dracu s-ar alege de ăla care n-ar avea decât solda?

Paradis răspunde cu o simplicitate corneliană:

— Ar crăpa.

— Ei, da' ia uitaţi-vă ce am eu în buzunar, zi şi noapte.

Şi Pépin, cu ochii sclipind, ne arată un tacâm de argint.

— Era al muierii ăleia unde am stat la Grand-Rosoy.

— Te pomeneşti că şi acu’ tot al ei o fi!

Pépin făcu un gest în vag în care orgoliul era amestecat cu modestie, apoi prinse curaj, zâmbi şi zise:

— Las’ c-o cunosc eu pe hârca aia! Câte zile-o mai avea o să-şi caute tacâmul, sunt sigur.

— Eu – zice Volpatte – n-am izbutit niciodată să şterpelesc decât foarfecele astea! Sunt unii care au baftă. Eu, nici atâtica. D-aia le păstrez ca pe ochii din cap, deşi nu-mi sunt de cine ştie ce folos.

— Eu tot am mai pus laba pe câte-un fleac pe ici pe colo, da’ ce mare scofală. Săpătorii mi-au suflat mereu tot ce era mai bun de înhăţat, aşa că...

— Nu te mai amărî, mă fârtate, oricum ai suci-o, tot se găseşte unu care să te ardă!

— Mă, ăştia d-aici, vrea careva tinctură de iod? strigă infirmierul Sacron.

— Eu păstrez toate scrisorile nevesti-mi, spune Blaire.

— Eu i le trimit înapoi.

— Şi eu le păstrez. Uite-le.

Eudore scoate la iveală un pachet de hârtii uzate, lucind de jeg, cărora noaptea le acoperă, pudică, murdăria.

— Le păstrez. Câteodată, le citesc din nou. Când mi-e frig, când mi-e mai greu, mă apuc şi le citesc, le iau pe toate de la cap. Nu ţine de cald, da’ parcă-ncălzeşte.

Această frază ciudată trebuie să aibă un înţeles adânc, căci vreo câţiva oameni au înălţat capul şi spun: „Da, da, aşa e.”

Şi vorbăria urmează astfel, în frânturi, înăuntrul acestui hambar fantastic, străbătut de mari umbre lunecătoare, cu îngrămădiri de negură prin colţuri şi cu gămăliile suferinde ale câtorva feştile risipite ici şi colo.

Îi privesc forfotind peste tot, profilându-se ciudat, apoi micşorându-se, lipindu-se de pământ, pe aceşti drumeţi ocupaţi şi preocupaţi, care vorbesc,

strigă unul la altul, încurcându-şi mereu picioarele în lucrurile întinse pe jos. Îşi arată unul altuia bogăţiile:

— Ia uite ici!

— Măi, măi, e grozav! răspunde cineva cu invidie.

Fiecare ar dori să aibă tot ce n-are. Şi există în grupă câteva comori legendare, jinduite de toţi: de pildă, bidonul de doi litri al lui Barque, pe care un cartuş orb tras cu măiestrie l-a dilatat până la capacitatea de doi litri jumătate; faimosul cuţitoi cu prăsele de corn al lui Bertrand.

În vânzoleala de furnici, priviri furişe alunecă şi mângâie aceste obiecte de muzeu, apoi fiecare priveşte înainte, fiecare se ocupă numai de „marfa" lui, îndârjindu-se s-o pună în ordine.

Tristă marfă, nimic de zis. Tot ce se face, tot ce se fabrică pentru soldat e comun, urât şi de cea mai proastă calitate, de la bocancii parcă de carton, cusuţi cu fir păcătos, până la hainele prost croite, prost măsurate, prost cusute, prost vopsite, din stofă aspră şi străvezie – sugativă – pe care o zi de soare o spălăceşte, o ploaie de-o oră o pătrunde, până la curelele subţiate la maximum, fragile ca un talaş, pe care le sfâşie cuiele şi până la rufăria de flanelă mai subţire ca bumbacul, şi până la tutunul lor care e numai paie.

Marthereau e lângă mine. Mi-i arată pe camarazi:

— Uită-te la ei, săracii oameni, cum se uită la calabalâcul lor. Parcă ar fi un cârd de mame care-şi sorb din ochi puii. Ascultă-i cum îşi mai giugiulesc fleacurile astea. Auzi-l p-ăsta care zice: „Cuţitul meu!" Să juri că zice: „Léon, sau Charles, sau Dolphe". Şi când te gândeşti că niciodată nu izbutesc să-şi micşoreze povara. Zău aşa, să vezi şi să nu crezi! Nu că n-ar vrea – că doar nu ducem o viaţă care te-ntăreşte, nu-i aşa? – da' nu pot. Prea le sunt dragi.

Povara. E formidabilă, şi toţi ştiu – cum n-ar şti? – că fiecare obiect o face şi mai grea, că fiecare fleac însemnează o vânataie în plus.

Căci nu e vorba numai d-e lucrurile cu care-ţi umfli buzunarele şi traista. Mai e nevoie, pentru ca bocceaua să fie completă, şi de ceea ce cari în spinare.

Raniţa. Raniţa ţine loc de geamantan şi chiar de dulap. Şi soldaţii vechi cunosc arta de a o umfla într-un chip aproape miraculos prin orânduirea chibzuită a obiectelor şi a proviziilor. În afară de încărcătura reglementară şi obligatorie – două cutii de carne conservată, doisprezece pesmeţi, două tablete de cafea, două pachete de supă condensată, punga de zahăr, rufăria de schimb şi bocancii de rezervă – noi mai găsim mijlocul de a vârî înăuntru câteva cutii de conserve, tutun, ciocolată, lumânări şi papuci, şi pe deasupra săpun, o lampă de spirt, pastile de alcool solidificat şi flanele. Adăugând pătura, sacul, pânza de cort, uneltele portative, gamela şi beţele de cort, raniţa creşte, se umflă şi se lărgeşte, devine monumentală şi zdrobitoare. Vecinul meu spune adevărul: de fiecare dată, când ajunge la post, după mai mulţi kilometri de drum prin tranşee, soldatul jură că data viitoare o să arunce o mulţime de lucruri şi o să-şi mai uşureze umerii de jugul raniţei. Dar, de fiecare dată când se pregăteşte de plecare, ia aceeaşi încărcătură strivitoare şi aproape supraomenească, şi niciodată n-o lasă, şi totdeauna o înjură.

— Mai sunt unii băieţi şmecheri care prind ocazia – spune Lamuse – şi-şi mai aruncă câte ceva în căruţa cancelariei sau a infirmeriei. Ştiu pe unu care are două cămăşi noi şi nişte izmene în lada unui majur – da-nţelegi că în companie sunt două sute cincizeci de inşi, şi toţi cunosc şpilul, aşa că nu pot să profite mulţi: mai cu seamă din pricina gradaţilor: ăştia fin’că sunt subofiţeri îşi bagă boarfele peste tot. Unde mai pui că maiorul îşi vâră nasul prin căruţe pe nepusă masă, şi numai ce te trezeşti cu toate catrafusele-n drum dacă le găseşte într-o căruţă; poftim, atunci ce te faci, başca săpuneala şi zilele de închisoare.

— Pe la-nceput barem, era pe faţă. Erau unii, i-am văzut cu ochii mei, care-şi puneau traistele şi chiar dulapurile într-un cărucior de copii şi-l împingeau frumuşel pe drum.

— Ei, ce să mai vorbim! Alea au fost vremurile bune ale războiului. Dar acu’ toate s-au schimbat.

Surd la orice discursuri, Volpatte, înfăşurat în pătură ca într-o broboadă, ceea ce îi dă un aer de bătrână zgripţuroaică, se învârteşte într-una în jurul

unui obiect care zace singur pe pământ.

— Mă gândesc şi mă răzgândesc – spune el fără să se adreseze cuiva anume – dacă să iau sau nu cu mine drăcovenia asta de ploscă. Alta n-avem în grupă, şi totdeauna până acum am cărat-o după noi. Numai că e găurită rău, afurisita, curge ca un ciur...

Nu poate lua nici o hotărâre, şi asistăm la o veritabilă scenă de despărţire.

Barque îl urmăreşte cu coada ochiului şi-şi bate joc de el. Îl aud spunând printre dinţi: „Ramolit, damblagiu”. Dar chiar el pune repede capăt batjocurii.

— La urma urmei, dac-ar fi altul în locul lui, tot aşa nătăntol ar fi.

Volpatte îşi amână hotărârea pentru mai târziu:

— Ei, oi vedea mâine dimineaţă când oi închide raniţa.

După inspectarea şi bucşirea buzunarelor, vine rândul traistelor, apoi al cartuşierelor, şi atunci Barque dizertează asupra mijloacelor de a înghesui cele două sute de cartuşe reglementare în cele trei cartuşiere. Cu încărcătoare cu tot, e cu neputinţă. Trebuie să le desfaci şi să le aşezi unul lângă altul, în picioare, unul cu plumbui, altul cu focosul în sus. Aşa, izbuteşti în sfârşit să umpli fiecare cartuşieră de nu mai încape măcar un ac, şi te trezeşti cu un centiron care atârnă vreo şase kilograme.

Puşca a fost curăţată mai dinainte. Acum, fiecare verifică dacă culasa e bine învelită şi dacă dopul se află în ţeavă – precauţiuni indispensabile în războiul de tranşee.

Problema e cum să recunoşti mai uşor fiecare armă.

— Eu i-am făcut câteva crestături pe curea. Uite, vezi cum i-am ciupit marginea cu briceagul.

— Eu am legat pe curea un şiret de bocanc, aşa că n-am decât să pipăi, şi o recunosc cu mâna, parc-aş vedea-o.

— Eu i-am agăţat un nasture mecanic. Nu există să mă înşel. Îl simt imediat pe-ntuneric şi-mi ajunge: „Asta-i flinta mea”. Că mai e şi câte un d-ăla care nu-şi bate capul, stă cu burta la soare în timp ce alt camarad freacă la puşcă până-i ies ochii din cap, p-ormă când nici cu gândul nu gândeşti,

pune frumuşel laba tocmai pe puşcociul fleţului care a curăţat-o; şi te mai şi trezeşti cu dumnealui că nu-i e frică să zică: „Să trăiţi dom’ căpitan, puşca mea e lună”. D-astea nu înghit, ăsta-i sistemul D2, şi să vă spun drept, câteodată mi se face lehamite şi de sistemul D1.

Câd puştile, deşi sunt la fel, se deosebesc una de alta cum se deosebeşte scrisul unui om de al altuia.

*

— Curios şi ciudat – îmi spune Marthereau – mâine plecăm în tranşee, şi până acu nu se vede nici unu matol, nici unu beat turtă, şi nici măcar – ascultă şi tu – nu s-aude vreo gâlceavă. Nu ştiu ce să mai cred.

A, nu zic – concede el numaidecât – că ăştia doi nu sunt cam chercheliţi şi cam ameţiţi... Nu chiar lemn de beţi, da’ aşa, o leacă...

— Ăştia sunt Poitron şi Poilpot, din grupa Broyer.

Stau tolăniţi şi vorbesc încetişor. Se distinge nasul roşu al unuia, care sclipeşte ca şi gura, chiar alături de lumânare, şi mâna, cu un deget ridicat, făcând repezi gesturi explicative urmate fidel de umbra de pe zid.

— Ştiu s-aprind focu, da’ nu ştiu să-l aprind iar după ce s-a stins, declară Poitron.

— Mare nătărău mai eşti! spune Poilpot, dacă ştii să-l aprinzi, ştii şi să-l aprinzi iar, fin’că dacă-l aprinzi va’zică c-a fost stins, şi poţi să zici că-l aprinzi iar când îl aprinzi.

— Vorbeşti în dodii. Nu ştiu ce tot socoteşti tu acolo, şi mă doare-n coate de bălmăjeala ta. Îţi mai spun înc-o dată că pentru aprins focul, sunt gata, prezent, da’ pentru aprins iar când s-a stins, nimic de făcut. Mai mult nu pot să-ţi spun, ce să-ţi fac.

Nu aud insistenţele lui Poilpot.

— Nu-nţelegi, mă tâmpitule, mă vită-ncăpăţânată ce eşti – horcăie Poitron – când îţi spun de-o sută de ori că nu ştiu. Ei, să fie al dracului, n-am mai văzut aşa dobitoc în viaţa mea!

— Să mori de râs când îi auzi, mă încredinţează Marthereau.

De fapt, s-a cam pripit cu afirmaţiile lui de adinea-uri.

O anumită febrilitate, provocată de libaţiunile de adio, domneşte în hruba plină de noroi şi de paie, în care tribul – unii în picioare şi şovăielnici, alţii în genunchi, trebăluind ca nişte mineri – repară, adună şi îşi orânduieşte proviziile, trenţele şi uneltele. Vuiet de glasuri, harababură de gesturi. În luminile afumate, se disting reliefurile, nasurilor, şi mâinile negre bălăbănindu-se pe sus, în umbră, ca nişte păpuşi de lemn.

În plus, în şura lipită de a noastră, de care suntem separaţi doar printr-un zid de un stat de om, se aud zbierete răguşite îmbibate de vin. Acolo, doi oameni s-au luat la harţă cu o violenţă şi cu o turbare nemăsurate. Aerul vibrează de cele mai înfiorătoare înjurături care s-au auzit vreodată. Până când unul din cei doi, străin de grupă, este expulzat de locatari, iar şuvoiul de înjurături al celuilalt se domoleşte şi apoi se stinge.

— La noi nu se-ntâmplă d-astea! remarcă Marthereau cu o anumită mândrie.

Într-adevăr. Datorită lui Bertrand, obsedat de antialcoolism, această fatalitate otrăvitoare care se joacă cu mulţimile, grupa noastră este una dintre cele mai puţin roase de vin şi de rachiu.

...De jur împrejur, toţi strigă, cântă, vorbesc alandala. Şt râd, râd fără sfârşit; în organismul omenesc, râsul face un zgomot de scripete şi de obiecte date de-a dura. Ai vrea să pătrunzi unele din fizionomiile desenate cu linii care apar emoţionate în această menajerie de umbre, în această colivie de reflexe. Dar nu e cu putinţă. Le vezi, dar nu pătrunzi de loc în adâncul lor.

*

— Ei, s-a şi făcut zece, mă băieţi, spune Bertrand. O să terminăm mâine cu raniţele. Acum, ar fi timpul să ne băgăm în culcuş.

Atunci toţi se culcă, pe-ndelete. Dar flecăreala nu încetează. Ori de câte ori nu e absolut obligat să se grăbească, soldatul e tacticos şi tabietliu. Fiecare se duce, se-ntoarce, cu câte ceva în mână – şi văd alunecând pe perete umbra enormă a lui Eudore, cate trece în dreptul unei lumânări, bălăngănind în vârful degetelor două săculeţe cu camfor. Lamuse se

frământă în căutarea unei poziţii mai bune: oricât ar fi de încăpător, e vădit că astăzi a mâncat prea mult.

— Bă, poate că unii vor să doarmă! Mai tacă-vă o dată fleanca, lua-v-ar mama dracului! strigă Mesnil Joseph din aşternut.

Acest îndemn produce un moment de acalmie, dar nu opreşte zumzetul glasurilor, nici fâţâielile de colo până colo.

— Mâine plecăm în tranşee – spune Paradis – şi până seara o să fim în linia întâi. Dar nimeni nu se gândeşte la asta. Ştim, şi gata.

Încet-încet, fiecare se duce la locul lui. M-am întins şi eu pe paie, iar Marthereau se înfăşă alături de mine.

O matahală intră călcând cu grijă, spre a nu face zgomot. E sergentul infirmier, călugăr din ordinul Mariei, un om cât toate zilele, cu barbă şi ochelari, pe care îl simţi, după ce şi-a scos mantaua, şi a rămas în veston, că nu-i vine la îndemână să-şi arate picioarele. Urmărim cu privirea această siluetă de hipopotam bărbos, care se grăbeşte discret, suflă, oftează, şopoteşte.

Marthereau mi-l arată cu capul şi-mi spune încetişor:

— Uit’ te la el. Oamenii ăştia umblă mereu cu cioara vopsită. Dacă-l întrebi ce face în civilie, nu răspunde cinstit: „Sunt călugăr pe la şcoli”; aşa îţi spune, zgâindu-se pe sub ochelari cu o juma’ de ochi: „Sunt profesor”. Când se scoală cu noaptea-n cap ca să se ducă la liturghie şi vede că te-a trezit din somn, nu ţi-ar spune, să-l pici cu lumânarea: „Mă duc la liturghie”, nu, zice: „Mă doare burta. Trebuie să dau o raită pe la privată”.

Ceva mai departe, moş Ramure povesteşte despre viaţa de pe la ei:

— La noi e un sătuc mititei de tot. Pe taică-meu îl vezi toată ziua bună ziua pufăind din pipă; că lucrează, că se odihneşte, pufăie-ntr-una, la soare sau pe cuptor...

Ascult această evocare campestră, care capătă dintr-o dată un caracter specializat şi tehnic:

— Uite, iei un pai verde. Ştii ce e ăla pai verde. Iei tulpina de grâu crudă, şi scoţi învelişul. O despici în două, şi iar în două, aşa că acum ai

nişte paie de mărimi deosebite, cum ai avea nişte numere deosebite, pricepi? Pe urmă, cu un fir şi cu cele patru paie înveleşti ţeava pipei.

Această lecţie ia sfârşit, întrucât nu se arată nici un ascultător.

Nu mai ard decât două lumânări. O aripă mare de întuneric învăluie grămada de oameni care se odihnesc.

Câteva convorbiri separate mai pâlpâie încă în primitivul dormitor. Câte un crâmpei îmi ajunge din când în când la ureche.

Acum, moş Ramure tună şi fulgeră împotriva maiorului:

— Maiorul, mă neică, am băgat de seamă că nu ştie să fumeze, cu toate ale patru sforicele ale lui. Trage prea des din pipă, şi o arde. Asta nu-i gură de om, e bot de căpcăun. Crapă lemnul, se arde, şi în loc să mai fie lemn, ajunge scrum, cărbune. Pipele de pământ, alea ţin mai bine, da' şi p-alea tot le pârleşte. N-am mai văzut aşa gâtlej, de când mama m-a făcut. Da' ştii ce-o să i se-ntâmple? Ascultă ici la mine: ceva ce nu se-ntâmplă deseori, ba chiar niciodată: tot trăgând din pipă de o coace şi o prăjeşte, într-o bună zi o să-i plesnească pipa-n cioc, de faţă cu toată lumea, asta e! Să vezi dacă nu i s-o-ntâmpla aşa.

Încet-încet, calmul, tăcerea şi întunericul se înstăpânesc în şură, înmormântând grijile şi nădejdile locuitorilor ei. Aceste pachete identice de fiinţe umane aliniate şi înfăşurate una lângă alta în pături dau impresia unei orgi uriaşe din care se înalţă sforăituri variate.

Îmi trag pătura peste cap, dar îl aud încă pe Marthereau vorbindu-mi, despre el însuşi de data aceasta:

— Eu fac negoţ de vechituri, sunt peticar, cam s-ar zice, da' sunt angrosist; cumpăr de la strângătorii de vechituri de pe stradă, şi am şi-o prăvălie – într-un pod – care-mi serveşte de depozit. Cumpăr tot felul de vechituri, de la rufărie până la cutiile de conserve, da' mă ocup mai ales cu cozile de perii, cu papuci vechi şi cu saci rupţi; da' fireşte, sunt specialist şi-n piei de iepure.

Şi iar îl aud, ceva mai târziu, spunându-mi:

— Uite-aşa cum mă vezi de mic şi prizărit, îţi car un sac de o sută de chile în spinare până-n pod, pe scară, şi încălţat. Odată m-am luat la colţ cu

un individ suspect, se ocupa el cu „fetiţile”, făcea pe „nenea”, ei, ce să-ţi spun...

— Băga-o-aş în mă-sa de treabă! strigă deodată Fouillade; ce nu pot eu să-nghit îs toate exerciţiile şi marşurile astea cu care ne scot sufletul în repaus; mă dor şalele de-mi vine să urlu, nici nu pot să adorm de prăpădit ce sunt!

Zdrăngănit de tinichele dinspre partea unde doarme Volpatte. S-a hotărât să bage plosca în raniţă, dojenind-o amarnic pentru că are funestul defect de a fi găurită.

— Of, of, când s-o mai sfârşi o dată şi cu războiul ăsta, geme careva, pe jumătate adormit.

Un strigăt de revoltă încăpăţânat şi neînţelegător ţâşneşte:

— Nu se lasă până nu ne curăţă pe toţi!

Apoi se aude şi un: „Nu-ţi mai bate capul!” tot atât de anonim ca şi strigătul de revoltă.

...Mă trezesc din somn, mult mai târziu – se aude bătând ora două – şi zăresc într-o lumină spălăcită, desi-gur lumina lunii, umbra agitată a lui Pinégal. Undeva, în depărtare, a cântat un cocoş. Pinégal se ridică în capul oaselor, şi aud glasul lui ruginit:

— Ce dracu, e toiul nopţii şi cocoşul ăsta s-apucă să zbiere. Pesemne că-i beat cocoşul ăsta!

Şi râde, repetând: „Pesemne că-i beat cocoşul ăsta”, apoi se încolăceşte iar în pătură şi adoarme cu un gâlgâit în care râsul se amestecă cu sforăitul.

Cocon a fost trezit de Pinégal. Atunci, omul-cifră începe să gândească cu glas tare, şi grăieşte:

— Grupa avea şaptesprezece oameni când a plecat pe front. Acum are tot şaptesprezece, după înlocuirea oamenilor căzuţi. Fiecare soldat a rupt până-n prezent patru mantale, una albastră şi trei cenuşii, două perechi de pantaloni, şase perechi de bocanci. Trebuie să socotim cam două puşti de om: dar nu putem face socoteala bluzelor. Hrana de rezervă ni s-a schimbat până acum de douăzeci şi trei de ori. La şaptesprezece oameni, am avut până acum paisprezece citări, dintre care două pe brigadă, patru pe divizie

şi una pe armată. O dată am stat în tranşee şaisprezece zile fără întrerupere. Până azi am fost cantonaţi şi încartiruiţi în patruzeci şi şapte de sate diferite. De la începutul campaniei s-au perindat prin re-giment, care are două mii de oameni, douăsprezece mii de soldaţi.

O ciudată bâzâitură îl întrerupe. E Blaire, pe care dinţii cei noi îl împiedică să vorbească, după cum îl împiedică să mănânce. Dar şi-i pune în fiecare seară, şi-i ţine toată noaptea cu un curaj măreţ, deoarece i s-a spus că încet-încet se va obişnui de minune cu acest obiect care i-a fost implântat în gură.

Mă ridic puţin în sus, ca pe un câmp de bătălie. Şi contemplu încă o dată aceste făpturi care s-au rostogolit de-a valma până aci, prin atâtea ţinuturi şi întâmplări. Mă uit la ei, la toţi, pierduţi în abisul inerţiei şi-al uitării, de marginea căruia câţiva mai încearcă parcă să se agaţe, cu grijile lor jalnice, cu instinctele copilăreşti, şi cu ignoranţa lor de sclavi.

Beţia somnului mă cuprinde. Dar îmi mai amintesc tot ce au făcut şi tot ce vor mai face. Şi faţă de această adâncă viziune de biată noapte umană care învăluie ca-verna în linţoliul ei de bezne, eu visez la nu ştiu ce mare lumină.

XV

OUL

Nu mai ştiam ce să ne facem. Ne era foame, ne era sete, şi în acest nenorocit cantonament, nimic!

Aprovizionarea, de obicei punctuală, ne lăsase baltă, aşa că lipsurile ajunseseră într-o stare acută.

Un grup jigărit scrâşnea din dinţi, iar piaţa costelivă făcea cerc în jurul lui, cu porţi scheletice, cu oseminte de case şi cu stâlpi telegrafici pleşuvi. Grupul constata absenţa tuturor lucrurilor:

— Aprovizionarea s-a-mbătat, aia e; nici pic de carne, n-avem decât să ne lingem pe bot şi de vin.

— Nici pic de brânză, tufă, sau o leacă de marmeladă, măcar.

— Nu există nimic, n-avem nimic, şi poţi să urli cât oi pofti, că tot degeaba.

— Mă, da’ şi prăpăditu ăsta de cantonament: trei bodegi în care nu se găseşte decât curent şi apă de ploaie!

— Lovelele nu fac nici două parale, poţi să ai şi teancuri, dacă nu-i picior de negustor, e ca şi când n-ai avea nimic în muşama.

— Rotschild să fii sau croitor militar, tot acolo ajungi, cu toată averea ta.

— Ieri am văzut un cotoi care torcea pe colo, pe lângă a şaptea. Sunt sigur că l-au ronţăit.

— Ştiu, vai de capul lui, i se vedeau coastele de la o poştă.

— Poţi să te dai şi peste cap.

— Unii – spune Blaire – au dat fuga la sosire şi au mai apucat câteva bidoane de vin la crâşmaru ăla din colţ.

— Mă ai dracului! Ce baftă pe ei că pot să mai dea câte ceva pe gâtlej!

— Da’ să ştii că era o pişoarcă – ce să-ţi spun: vin d-ăla de se-ngroaşă bidonu ca pipa.

— Cică sunt unii care au îmbucat o găină.

— Cristoşii mamei lor! ce spui, mă, se miră Fouillade.

— Eu nici măcar nu mi-am bătut capul: mai aveam o sardea, nişte ceai pe fundul pungii, şi l-am mestecat aşa, cu zahăr.

— Ei, nu-i cine ştie ce chiolhan.

— Nu-ţi ajunge nici p-o măsea, chiar dacă nu eşti mâncăcios şi ţi s-a turtit maţu.

— De două zile-ncoa’, numai o supă, atât: un fel de clei de muşte, galbenă, sclipea ca aurul. Ce ciorbă, ulei ars! A rămas toată.

— Cred că or fi turnat-o în candele.

— Da’ ce e mai rău e să nu poţi măcar aprinde o lulea.

— Adevărat, asta-i cea mai mare porcărie. Nici feştilă nu mai am. Mai aveam vreo câteva bucăţele, da’ ia-le de unde nu-s. Îmi tot scotocesc buzunarele sacului ăstuia de pureci; nimic, tufă. Şi cum să cumperi, că vorba ta, târgul e-nchis.

— Eu mai am un căpeţel, da-l păstrez.

E greu şi într-adevăr jalnic să-i vezi pe soldaţi că nu pot nici măcar să aprindă o pipă sau o ţigară şi că le bagă la loc în buzunar resemnaţi, şi înghit în sec. Din fericire, Tirloir are o brichetă în care mai sunt vreo câteva picături de benzină. Cei care ştiu acest lucru se adună roată-n jurul lui, întinzând pipele pline şi reci. Dar nu există măcar un petic de hârtie pe care s-o aprindă de la brichetă: trebuie să se folosească chiar de flacără şi să consume astfel ultimii stropi de lichid care se mai găsesc în corpul ei slab de insectă.

...Dar eu am avut noroc... îl văd pe Paradis care rătăceşte cu nasul în vânt, bombănind şi mestecând un capăt de nuieluşă.

— Uite – îi zic – ia cutia asta.

— O cutie de chibrituri! exclamă el minunat, privind obiectul ca pe o bijuterie. Ei nu, că asta e straşnic din partea ta. Chibrituri!

După o clipă, îl văd aprinzându-şi pipa, cu figura lui rumenă, splendid împurpurată de reflexul flăcării, şi toată lumea strigă şi anunţă:

— Paradis are chibrituri!

Spre seară, îl întâlnesc din nou pe Paradis lângă resturile triunghiulare ale unei faţade, la colţul unei uliţe a acestui sat ponosit cum nu e altul.

— Psst!...

Are un aer ciudat, puţin stingherit.

— Ascultă – îmi spune el cu o voce înduioşată, privindu-şi picioarele – mai adineauri m-ai atins cu o cutie de aprinzătoare. Ei, să ştii că vreau să te răsplătesc. Ţine-aici!

Şi-mi pune ceva în mână.

— Bagă de seamă! îmi şopteşte. Să nu se spargă! Uluit de splendoarea şi de albul imaculat al darului său, aproape neîndrăznind să-mi cred ochilor, recunosc... un ou.

XVI

IDILĂ

— Pă cinstea mea – îmi spune Paradis, care era vecinul meu – de marş – sunt sleit, prăpădit, crede-mă... Niciodată n-am fost aşa de sătul de un marş, ca de ăsta.

Îşi târa cu greu picioarele şi îşi pleca înainte, în noapte, bustul pătrat încărcat cu o raniţă al cărei profil umflat şi complicat şi a cărei înălţime păreau fantastice. De vreo două ori se poticni şi se clătină.

Paradis e un om vânjos. Dar toată noaptea alergase prin tranşee în calitate de agent de legătură, în timp ce toţi ceilalţi dormeau, şi avea motive să fie la capătul puterilor.

Aşa că mormăia.

— Ce dracu? Kilometrii ăştia sunt de gumilastic, altfel nu se poate.

Şi la fiecare trei paşi îşi sălta brusc raniţa cu o opintire din şale, şi raniţa aluneca iar, şi el gâfâia, şi întreg ansamblul pe care îl forma cu toate boccelele lui se clătina şi gemea ca o birjă hodorogită prea încărcată.

— Ajungem, anunţă un gradat.

Gradaţii spun mereu acest lucru, hodoronc-tronc, cu rost şi fără rost. Or – în ciuda acestei afirmaţii de gradat – ajungeam într-adevăr în satul cuprins de înserare, în care casele păreau desenate cu creta şi cu linii groase de cerneală pe hârtia albăstruie a cerului, iar silueta neagră a bisericii – cu o clopotniţă ascuţită flancată de două turle mici, mai subţiri şi mai ascuţite – părea a unui mare chiparos.

Dar, făcându-şi intrarea în satul în care trebuie să cantoneze, pifanul n-a ajuns încă la capătul suferinţelor. Prea rar se întâmplă ca grupa sau plutonul să poposească în localul care i-a fost desemnat dintru început: neînţelegeri şi concurenţe care se încurcă şi se descurcă la faţa locului, şi trebuie să treacă încă multe sferturi de ceas de tribula-ţiuni până când fiecare e mânat la definitivul său adăpost provizoriu.

În sfârşit, după rătăcirile obişnuite, ni se îngăduie să pătrundem în cantonamentul nostru de o noapte: un hangar proptit pe patru stâlpi şi având ca ziduri cele patru puncte cardinale. Dar hangarul avea un acoperiş: avantaj apreciabil. Era ocupat în acel moment de o căruţă şi de un plug pe lângă care ne cuibărirăm şi noi. Paradis, care nu încetase nici o clipă să bombăne şi să geamă timp de un ceas cât durase hăituiala de colo până colo şi bătutul în loc, îşi zvârli raniţa, apoi se zvârli el însuşi pe pământ şi rămase acolo câtva timp, topit, plângându-se că membrele lui şi-au pierdut cunoştinţa şi că-l dor tălpile picioarelor; ca şi toate încheieturile, de altminteri.

Dar iată că, deodată, căsuţa de care ţinea hambarul nostru şi care se ridica drept sub ochii noştri se lumină. Nimic nu atrage mai mult pe soldat, în cenuşiul monoton al serii, decât o fereastră în spatele căreia mijeşte steaua unei lămpi.

— Dac-am da o raită pe-acolo, propuse Volpatte.

— Hai s-o facem şi p-asta, răspunse Paradis.

Se ridică, se scoală în picioare. Şchiopătând de oboseală se îndreaptă spre fereastra aurită care a răsărit în umbră; apoi spre uşă.

Volpatte îl urmează, iar eu vin la urmă.

Intrăm şi îl întrebăm pe moşneagul care ne-a deschis, clipind mereu, cu o figură uzată ca o pălărie veche, dacă n-are puţin vin de vânzare.

— Nu, răspunde bătrânul, scuturându-şi craniul pe care din loc în loc creşte niţică vată albă.

— O picătură de bere, ceva cafea? Sau poate altceva...

— Nu, dragii mei, nimic, n-avem nimic. Nu suntem de p-aici: suntem refugiaţi, aşa că...

— Atunci, dacă nu se găseşte nimic, hai s-o luăm din loc.

Plecăm. Cel puţin, timp de câteva secunde, ne-am bucurat de căldura care domneşte în cameră şi de priveliştea lămpii... Volpatte a şi trecut pragul şi spatele lui dispare' n întuneric.

Între timp, eu zăresc o bătrânică, ghemuită pe un scaun în celălalt colţ al bucătăriei, care pare foarte ocupată cu o treabă oarecare.

Îl trag de mânecă pe Paradis.

— Uite domnişoara casei. Du-te şi fă-i o ţârâ de curte.

Paradis face un gest de indiferenţă superbă. Nu-i mai pasă de loc de femei, de un an şi jumătate de când toate femeile pe care le vede nu sunt pentru el. De altfel, chiar de-ar fi pentru el, şi tot nu i-ar păsa.

— Tinerică sau babă, tot aia! zice el începând un căscat.

Totuşi, din lipsă de altceva mai bun, din lenea de a pleca, se îndreaptă spre bătrână.

— Bună seara, mătuşică, mormăie el terminând de căscat.

— Bună seara, băieţi, răspunde băbuţa cu o voce tremurătoare.

De aproape, o vedem foarte amănunţit. E zbârcită, adusă de spate şi chircită în toate oasele ei bătrâne, cu o figură albă, albă ca un cadran de orologiu.

Şi ce face? Înţepenită bine între scaun şi margi-nea mesei, se căzneşte amarnic să cureţe o pereche de ghete. E o muncă peste puterile mâinilor ei de copil: gesturile îi sunt nesigure şi din când în când dă cu peria pe alături, în gol; şi în plus, ghetele sunt grozav de murdare.

Văzând că o privim, ne şopteşte că trebuie să cureţe , chiar astă-seară botinele nepoatei sale, care e modistă la oraş şi pleacă dimineaţa, cu noaptea-n cap.

Paradis s-a aplecat spre a vedea mai bine ghetele, şi deodată întinde mâna spre ele.

— Dă-le-ncoa', mamă-mare, că-ţi lustruiesc eu ghetuţele fetiţei în doi timpi şi trei mişcări.

Bătrânica face semn că nu, scuturând din cap şi din umeri.

Dar Paradis al meu apucă cu un gest plin de autoritate ghetele, în timp ce bunica îngaimă ceva, paralizată de slăbiciune, şi exprimă o protestare fantomatică.

El a luat câte o gheată în fiecare mână, le ţine de-licat şi le priveşte lung un moment, şi chiar ai zice că le strânge puţin.

— Ce mici sunt! exclamă el cu un glas care nu e glasul obişnuit pe care-l are când vorbeşte cu noi.

A înhăţat şi periile şi se apucă să frece cu zel şi cu grijă, şi bag de seamă că surâde, cu ochii aţintiţi la lucru.

Apoi, după ce a luat tot nămolul de pe ghete, ia cremă pe vârful periei care e ascuţită la amândouă capetele şi le mângâie cu ea, foarte atent.

Ghetele sunt fine. Cu adevărat ghete de domnişoară cochetă: un şir de năsturaşi sclipeşte pe fiecare.

— Nu lipseşte un nasture, îmi şopteşte el, şi în accentul lui e mândrie.

Nu-i mai e somn, nu mai cască. Dimpotrivă, buzele lui tremură uşor; o rază tânără şi primăvăratică îi luminează faţa, şi el, care mai adineauri era gata să adoarmă, parcă acum s-a trezit din somn.

Îşi plimbă degetele, pe care crema a lăsat un frumos lustru negru, pe tulpina carâmbului care, deschizându-se larg în sus, destăinuie vag de tot forma piciorului deasupra gleznei. Degetele lui, atât de îndemânatice la văcsuit, au totuşi ceva stângaci în timp ce el suceşte şi învârteşte ghetuţele, şi le surâde, şi se gândeşte – la ceva, departe – şi în timp ce bătrânica ridică braţele în aer şi mă ia martor.

— Uite ce militar săritor şi cumsecade!

Gata. Ghetele sunt unse cu cremă, lustruite. Sunt oglindă. Nu mai e nimic de făcut...

Le depune pe marginea mesei, încetişor, grijuliu, ca pe nişte moaşte; apoi, în sfârşit, îşi ia mâinile de pe ele.

Dar din ochi nu le părăseşte numaidecât, le priveşte mereu, apoi lăsând nasul în jos, îşi priveşte bocancii lui. Îmi aduc aminte că făcând această apropiere, flăcăul cu destin de erou, de vagabond şi de călugăr, surâse încă o dată din toată inima.

Bătrâna se zbătea grozav pe scaun. O frământa o idee.

— Am să-i spun şi ei să-ţi mulţumească personal, domnule. Hei! Joséphine! strigă ea întorcându-se spre o uşă.

Dar Paradis o opri cu un gest larg, pe care l-am găsit măreţ.

— Nu. Nu e nevoie, coană mare, las-o în pace. Noi ne ducem. Nu e nevoie!

Gândea cu atâta tărie ceea ce spunea, încât glasul îi era plin de autoritate, şi bătrâna, ascultătoare, rămase nemişcată şt tăcu.

Ne-am dus să ne culcăm în hangar, în braţele căruţei care ne aştepta.

Şi atunci, Paradis începu din nou să caşte, dar, la lumina lumânării, în staul, pe faţa lui dăinuia încă mult timp după aceea urma unui surâs fericit.

XVII

SĂPĂTURA

În tevatura unei împărţiri de scrisori de la care oamenii revin, unul cu bucuria unei scrisori, altul cu jumătatea de bucurie a unei cărţi poştale sau cu o nouă povară, repede închegată de aşteptare şi speranţă, un camarad, fâlfâind o hârtie, ne anunţă o întâmplare extraordinară:

— Mă, vă aduceţi aminte de moş Scotocilă, ăla de la Gauchin?

— Hodorogul ăla ţicnit care umbla după o comoară?

— Ei, da, a găsit-o.

— Ei, asta-i! Baţi câmpii...

— Ascultă ce-ţi spun eu, mă secătură. Ce să-ţi spun altceva? Liturghia? N-o ştiu... Au căzut nişte purcele în curtea cocioabei lui, şi lângă zid a ieşit din pământ o ladă plină de galbeni: i-a picat murâ-n gură. Ba chiar a venit şi popa care voia să ia minunea pe socoteala lor.

Toţi rămân cu gura căscată.

— O comoară!... Ce spui, frate!... Mă, al dracului târâie-brâu!

Această revelaţie neaşteptată ne scufundă într-un abis de gânduri.

— Vezi, să nu spui vorbă mare, că nu se ştie niciodată!

— Cât ne-am mai râs noi de pârţâitul ăla, când ne tot bătea capul cu comoara, ne trăgea de mânecă şi ne scotea din sărite cu aiurelile lui.

— Eu v-am spus că nu se ştie niciodată, ţi-aduci aminte, şi acolo v-am spus. Nici nu ne-ar fi trăsnit prin cap câtă dreptate aveam. Ţi-aduci aminte?

— Oricum, sunt şi lucruri care se ştiu, de care poţi fi sigur, intervine Farfadet, care, de când venise vorba despre Gauchin, devenise visător,

transportat, ca şi când o figură adorabilă îi surâdea.

— Dar asta – adăugă el – n-aş fi crezut-o nici eu!... Ce-o să se mai umfle-n pene moşul, când m-oi întoarce acolo, după război!

*

— Se cere un voluntar ca să dea o mână de ajutor geniştilor, la o săpătură, spune plutonierul cel înalt.

— Mai vezi de alţii! mâirâie oamenii fără să se clintească.

— E nevoie ca să dezgropăm nişte camarazi pe care s-a surpat un mal, reia plutonierul.

Atunci nimeni nu mai mârâie, câteva capete se înalţă.

— Prezent! zice Lamuse.

— Ia-ţi echipamentul, grăsane, şi hai cu mine. Lamuse îşi închide raniţa, îşi face pătura sul, îşi potriveşte traistele.

A devenit, de când criza lui de dragoste nefericită s-a potolit, mai sumbru decât altădată, şi, cu toate că se îngraşă mereu printr-un fel de fatalitate, e mohorât, se izolează şi nu mai vorbeşte aproape de loc.

Seara, zărim ceva apropiindu-se de noi, prin tranşee, urcând şi coborând după movilele şi gropile de pe fund: o formă care parcă înoată în umbră şi întinde din când în când mâinile, ca şi când ar chema în ajutor.

E Lamuse. Ajunge lângă noi. Plin de noroi şi de bălării, tremură, leoarcă de sudoare, parcă s-ar teme de ceva. Bubele i se mişcă şi mormăie: ,,îh... îh...” mai înainte de a putea spune o vorbă cu înţeles.

— Ei, ce-i cu tine, mă, ce te-a apucat? îl întreabă toţi Zadarnic.

Se prăbuşeşte într-un colţ, printre noi, şi rămâne întins.

Unii îi oferă vin. Refuză printr-un semn. Apoi se întoarce spre mine, mă cheamă cu un gest din cap. Când ajung lângă el, îmi şopteşte, încet de tot, ca într-o bise-rică:

— Am văzut-o pe Eudoxie.

Îşi caută respiraţia: pieptul îi şuieră, şi reia, cu ochi fixaţi pe un coşmar:

— Mâncată de viermi.

— Ne-am dus în locul ăla pe care-l pierduserăm – urmează Lamuse – şi pe care l-au luat colonialii iar acu’ zece zile, la baionetă.

Am săpat mai întâi groapa pentru a porni şanţul. Cum săpam mai zdravăn decât ăilalţi, am ajuns singur înainte. Ei lărgeau şi consolidau în urmă. Când colo, dau de un talmeş-balmeş de bârne: nimerisem într-o tranşee veche astupată, desigur, se putea altfel! Da' nu era astupată chiar de tot: mai erau ceva locuri goale, prin care să te strecori. Între lemnele alea căzute claie peste grămadă pe care trebuia să le ridic unul câte unul, din faţa mea se vedea un fel de sac mare şi înalt, care stătea drept, cu ceva care atârna pe deasupra.

Tot scormonind eu pe acolo, cade unul din stâlpi şi mă trezesc cu drăcovenia de sac că se prăbuşeşte peste mine. Eram prins acolo, nu puteam să mă feresc şi mă trăsneşte o putoare de hoit, mă taică, de mă-neacă... Sus pe balotul ăla era un cap, părul i-l văzusem atârnând aşa.

Îţi închipui că nu era cine ştie ce lumină acolo, nu se vedea mai nimic. Da' părul l-am recunoscut numai-decât, parul ăla cum nu se mai află altul pe pământ, pe urmă şi figura, crăpată şi mucegăită, gâtul parcă era o cocă; trebuie să fi fost moartă de vreo lună, poate. Eudoxie era, ascultă ce-ţi spun.

Da, da, ea era, femeia de care nu m-am putut apropia niciodată – ţi-aduci aminte – o vedeam de departe, dar n-aş fi putut s-o ating nici c-un deşt, parcă-ar fi fost un diamant. Ştii că alerga de colo până colo, pe unde voia. Se băga prin tranşee, se fâţâia în linia-ntâi. Într-o zi, trebuie s-o fi trăsnit un glonţ, şi a rămas acolo moartă, pierdută, până s-a-ntâmplat să săpăm noi tocmai în locu ăla.

Cunoşti poziţia, ştii cum era tranşeea. Cu o mână trebuia s-o proptesc pe ea cum puteam, şi cu ailaltă să lucrez. Dădea mereu să cadă peste mine cu toată greutatea. Voia să mă ia-n braţe, mă frate, mă, da' acu' nu mai voiam eu, era cumplit. Parc-o auzeam cum îmi spune: „Voiai să mă săruţi, ei, poftim, sărută-mă, hai o dată!" Avea la... avea aici, legat, o zdreanţă de buchet de flori, ei, şi ăla putrezise, şi se bălăngănea la nasu meu, parcă era şi el hoitul unui animal mai mititel.

N-am avut încotro, a trebuit s-o iau în braţe şi să ne răsucim amândoi, binişor, ca s-o las să cadă în partea ailaltă. Locu era atât de strâmt, că

întorcându-mă, la un moment dat, am strâns-o la piept fără să vreau, am strâns-o tare, mă frăţie, aşa cum aş fi strâns-o altădată, dac-ar fi vrut ea.

O jumate de oră mi-a trebuit ca să mă curăţ, să mă spăl, să mă scap de atingerea ei şi de putoarea aia pe care mi-o vâra-n nas fără voia mea, şi fără voia ei. Ah! noroc că sunt obosit ca o vită care a tras toată ziua la jug!

Se întoarce pe burtă, strânge pumnii şi adoarme, cu faţa lipită de pământ, scufundat adânc în visul lui de dragoste şi de putreziciune.

XVIII

CHIBRITURILE

E ora cinci seara. Îi văd pe toţi trei mişcându-se pe fundul tranşeei întunecate.

Sunt îngrozitori, negri şi siniştri, în fundătura de pământ, în jurul focului mort. Ploaia şi neglijenţa au făcut ca focul să se stingă, şi cei patru bucătari se uită la cadavrele tăciunilor îngropaţi în cenuşă şi la resturile rugului din care flacăra a fugit, a zburat, şi care acum se răcesc sub ochii lor.

Volpatte se apropie de grup împleticindu-se şi aruncă un bloc negru, pe care-l purta pe umăr.

— L-am rupt de la un adăpost, pe nesimţite!

— Avem lemne – spune Blaire – da’ cată să-l aprindem. Altfel cum dracu să fierbem talpa asta?

— şi ce bucată frumoasă, geme un om negru. Piept. După mine, asta-i cea mai bună bucată de la vacă, pieptul.

— Foc! reclamă Volpatte. Nu mai sunt nici chibrite, nici amnar, nimic!

— Trebui’ foc! mârâie Poupardin, a cărui nesiguranţă face să i se legene şi să i se rostogolească statura de urs în fundul acestui soi de cuşcă întunecoasă.

— Ce mai calea-valea, trebuie, subliniază Pépin care iese din adăpost ca un coşar dintr-un horn.

Iese, se arată, matahală întunecată, ca o pată de noapte în seară.

— N-aveţi grijă, găsesc eu foc, declară Blaire cu un accent în care se concentrează furia şi hotărârea.

N-a trecut multă vreme de când e bucătar, şi vrea să se dovedească, în exerciţiul funcţiunii sale, la înălţimea celor mai dificile împrejurări.

A vorbit cum vorbea Martin César pe când vieţuia. Trăieşte încercând să imite această mare figură legendară a bucătarului care găsea foc oricând, aşa cum alţii, printre gradaţi, încearcă să-l imite pe Napoleon.

— Dacă e nevoie, mă duc şi cojesc până la os lemnul de la postul de comandă. Mă duc şi-i rechiziţionez chibriturile colonelului. Mă duc...

— Hai să căutăm foc.

Poupardin merge în frunte. Figura lui e tenebroasă, ca un fund de cratiţă pe care focul a lăsat umbre murdare. Cum e un frig cumplit, s-a înfofolit din cap până-n picioare. Poartă un fel de sarică confecţionată din piele de capră şi din piele de oaie: jumătate albă, jumătate neagră, şi această dublă învelitoare în culori tăiate geometric îl face să semene cu un ciudat animal cabalistic.

Pépin are o tichie de bumbac atât de înnegrită şi lucitoare de murdărie, încât poţi să juri că e chiar faimoasa tichie de mătase neagră. Volpatte, îngropat în bonete, flanele şi cojoace, pare un trunchi de pom ambulant: o tăietură pătrată îi arată faţa galbenă, deasupra groasei şi masivei scoarţe a trunchiului care se ramifică pe cele două picioare.

— Hai să mergem pe la a zecea. Ăia au totdeauna ce le trebuie. E pe drumul de la Pylones, ceva mai departe de şanţul Nou.

Cele patru groaznice pocitanii se pun în mişcare, ca un nor, prin tranşeea care se desfăşoară întortocheată înaintea lor, ca o uliţă suspectă, nesigură, întunecoasă şi fără caldarâm. De altfel, zona aceasta e nelocuită, servind numai de trecere între linia întâia şi a doua.

Bucătarii plecaţi în căutarea focului întâlnesc în pâcla crepusculară doi marocani. Unul are o culoare de cizmă neagră, celălalt o culoare de pantof galben. O scânteie de speranţă mijeşte în fundul sufletului bucăta-rilor.

— Ceva chibrituri pe la voi, mă băieţi?

— Ioc! răspunde negrul, şi râsul îi arată dinţii lungi de faianţă în marochinăria cafenie a gurii.

Cel galben se apropie şi întreabă la rândul lui:

— Tutun? O leacă tutun?

Şi întinde mâneca verde şi laba ca de stejar frecat cu coajă de nuci, a cărei culoare întunecată s-a depus în creţurile palmei – şi terminată cu unghii violacee.

Pépin mormăie, se scotoceşte, şi scoate dintr-un buzunar o pişcătură de tutun plin de praf pe care-o dă tiraliorului.

Ceva mai departe dau peste o santinelă pe jumătate adormită în plin amurg, printre bulgări de pământ. Acest soldat pe jumătate treaz spune:

— Luaţi-o la dreapta, p-ormă iar la dreapta, şi p-ormă drept înainte. Căscaţi ochii, să nu vă rătăciţi!

Merg. Merg vreme îndelungată.

— Trebuie să fim departe-al naibii, spune Volpatte după vreo jumătate de oră de paşi inutili şi de singurătate închisă între maluri.

— Ia ascultaţi, mă, nu vi se pare că drumul ăsta coboară prea mult? întreabă Blaire.

— N-ai grijă, mă rablagitule, îl batjocoreşte Pépin. Da’ dacă te-a apucat frica, n-ai decât s-o ştergi înapoi.

Merg, merg într-una în noaptea care se lasă... Tranşeea mereu pustie – un pustiu cumplit, în lungime – a căpătat o înfăţişare dărăpănată şi ciudată. Parapetele sunt ruinate: fel de fel de prăvălişuri fac să onduleze pământul ca un tobogan.

O teamă nelămurită pune stăpânire pe cei patru uriaşi vânători de foc, pe măsură ce se înfundă o dată cu noaptea în acest drum monstruos.

Pépin, care se află acum în frunte, se opreşte şi întinde mâna ca să se oprească şi ceilalţi.

— Se aud paşi... spun ei cu glas înnăbuşit, în întuneric.

Atunci, în adâncul lor, îi cuprinde frica. Nu trebuiau să-şi părăsească toţi adăpostul, de atâta vreme. Rău au făcut. Şi nu se ştie niciodată ce se poate întâmpla.

— Să intrăm aici, spune Pépin, repede!

Le arată o despicutură dreptunghiulară la nivelul solului.

Pipăită cu mâna, această umbră dreptunghiulară se dovedeşte a fi intrarea unui adăpost. Se vâră la iuţeală unul după altul: ultimul, nerăbdător, îi împinge pe ceilalţi, şi se pitesc toţi, chirciţi, în umbra masivă a gropii.

Un zgomot de paşi şi de voci se precizează şi se apropie.

Din blocul celor patru oameni, care astupă ca o zidărie vizuina, se desprind şi se aventurează mâini care pipăie. Deodată Pépin murmură cu o voce înnăbuşită:

— Ce să fie asta?

— Ce e? întreabă ceilalţi strânşi şi lipiţi de el.

— Încărcătoare! şopteşte Pépin abia auzit... încărcătoare nemţeşti în fierestruică! Am nimerit în tranşeea germană.

— S-o tulim!

Într-un singur elan, cei trei oameni dau să iasă.

— Ce-aţi înnebunit, mă? Staţi pe loc! Nu mişcaţi... N-auziţi paşii?...

Se aude zgomot de paşi. Pasul destul de grăbit al unui om singur.

Rămân împietriţi, ţinându-şi răsuflarea. Ochii lor, privind aţintiţi chiar la nivelul pământului, văd întunericul fâlfâind în dreapta, apoi o umbră cu picioare se iveşte, se apropie, trece... Umbra se încheagă. Poartă o cască cu înveliş de pânză, sub care se ghiceşte ţăpuşa. Nici un alt zgomot decât cel al călcăturii apăsate a acestui trecător.

Abia a apucat să treacă neamţul, şi cei patru bucătari, cu o singură mişcare, fără să se fi sfătuit, sar, se îmbrâncesc, aleargă ca nebunii şi se aruncă asupra lui.

— Kamerad, domnilor! zice el. Dar în aceeaşi clipă se vede sclipind şi stingându-se lama unui cuţit. Omul se înmoaie ca şi cum l-ar suge pământul. În timp ce cade, Pépin îi smulge casca din cap şi o ţine strâns în mână.

— S-o ştergem, strigă glasul lui Poupardin.

— Stai puţin, să-l scotocim, ce dracu!

Ridică, întorc şi sucesc acest corp moale, umed şi călduţ. Deodată, neamţul tuşeşte.

— Iete că n-a murit.

— Ba a murit. Da’ iese aerul din bojoci.

Îi scutură buzunarele. Nu se aude decât răsuflarea precipitată a celor patru oameni negri, încovoiaţi la treabă.

— Casca-i a mea, declară Pépin. Eu l-am înjunghiat. Vreau casca...

Smulg cadavrului portofelul cu hârtii calde încă, binoclul, punga de bani şi jambierele.

— Chibrituri! strigă Blaire, zdrăngănind cutia. Are!

— Ah, javra dracului! strigă Volpatte încet.

— Acu’ hai să spălăm putina la iuţeală!

Înghemuie cadavrul într-un colţ şi o rup la fugă-n galop, cuprinşi de un fel de panică, fără să ia seama câtuşi de puţin la hărmălaia pe care o stârneşte goana lor năucă.

— Pe-aici!... Pe-aici!... Hai, mă băieţi, daţi bice!

Se reped fără o vorbă prin hăţişul şanţului extraordinar de pustiu, şi care nu mai are sfârşit.

— Nu mai pot – spune Blaire – crăp...

Mai face câţiva paşi poticniţi şi se opreşte.

— Hai mă, gloaba dracului, încă un pic, scrâşneşte Pépin cu un glas răguşit şi gâfâitor.

Îl apucă de mâneca mantalei şi îl trage după el mai departe ca pe un cal îndărătnic.

— Am ajuns! spune deodată Poupardin.

— Da, da, mi-amintesc de pomu ăsta.

— Uite drumul Pylones.

— Of! geme Blaire, pe care respiraţia îl zguduie ca un motor. Mai face un salt, într-un ultim avânt, apoi se întinde cât e de lung pe pământ.

— Stai! strigă o santinelă.

— Ce-i cu voi, mă! bolboroseşte apoi acest om văzând pe cei patru soldaţi. De unde aţi răsărit, nenişorule, tocmai din partea asta?

Ei râd, ţopăie ca nişte maimuţoi, şiroind de sudoare şi mânjiţi de sânge, ceea ce în beznă îi face să pară şi mai negri; casca ofiţerului german sclipeşte în mâinile lui Pépin.

— Ei, lua-v-ar dracu! mormăie santinela nedume-rită. Ce v-a apucat, mă?

O izbucnire de exuberanţă îi frământă şi îi înne-buneşte.

Toţi vorbesc deodată. Şi foarte amestecat, pe grabă, reconstituie drama din care ies, fără să ştie bine încă ce s-a petrecut cu ei. După ce au lăsat în urmă pe ostaşul care făcea de santinelă pe jumătate adormit, desigur că s-au înşelat, au greşit drumul, şi au luat-o pe şanţul Internaţional, din care o parte este a noastră şi o parte a germanilor. Între porţiunea franceză şi porţiunea germană, nici un fel de barieră, nici un fel de oprelişte. Există numai un fel de zonă neutră, la ale cărei extre-mităţi veghează în permanenţă santinele. Fără îndoială că santinela germană nu era la postul său, sau s-a ascuns văzând patru umbre, sau s-a retras şi n-a mai avut timp să se întoarcă cu întăriri. Sau, poate că şi ofiţerul german s-a înşelat, şi a înaintat prea departe în zona neutră... Mă rog, într-un cuvânt, cam bănuiesc ce s-a întâmplat, fără să înţeleagă prea bine.

— Ce-i mai hazliu – spune Pépin – e că doar ştiam toate astea, da’ nici nu ne-a trăsnit prin cap să fim mai cu băgare de seamă când am plecat.

— Căutam foc! spune Volpatte.

— Şşi am găsit! strigă Pépin. Mă mârţoagă, n-oi fi pierdut aprinzătoarele?

— Pârţ! răspunde Blaire. Chibriturile nemţoaice sunt mai bune decât ale noastre. Şi altceva de aprins, tuia! Cum să le pierd, mă! Ar trebui să vină cineva să-mi taie mâna!

— Am cam intârziat. Apa de ciorbă trebuie să fi îngheţat. Hai să mai dăm o fugă până acolo. Pe urmă, ne ducem în canal, la băieţi, să le spunem ce păcăleală i-am tras nemţoteiului.

XIX

BOMBARDAMENT

La câmp deschis, în nesfârşitul pâclei.

Totul e albastru adânc. O ninsoare uşoară cade în acest sfârşit de noapte; ne pudrează umerii şi cutele mânecilor. Mergem încolonaţi câte patru, cu glugile trase. Parcă am fi, în penumbra opacă, nişte necunoscute se-minţii decimate care emigrează dintr-un ţinut de nord spre un alt ţinut de nord.

Am păstrat drumul, am trecut prin Ablain-Saint-Nazaire în ruine. Am întrezărit ca prin ceaţă casele ca nişte moviliţe alburii, acoperişurile atârnând ca nişte întunecate pânze de păianjen. Satul e atât de lung, că pătrunzând în el, în plină noapte, am putut vedea ultimele cocioabe pălind în gerul revărsatului de zori. Dincolo de ultimul val al acestui ocean pietrificat, într-un cavou, prin-tre zăbrele, am zărit focul întreţinut de paznicii oraşului mort. Ne-am bălăcit în ogoare mlăştinoase; ne-am pierdut în zone de tăcere, pe unde nămolul ne înhăţa de picioare; apoi ne-am regăsit oarecum echilibrul pe o altă şosea care duce de la Carency la Souchez. Plopii înalţi de pe margine sunt sfârtecaţi, cu trunchiurile spintecate; într-un loc, o întreagă colonadă de arbori ciuntiţi. Mai departe zărim întovărăşindu-ne prin întuneric, pe fiecare parte a drumului, fantome pocite de pomi, crestaţi ca palmierii, sau destrămaţi şi sfâşiaţi în zdrenţe de lemn, în aţe, înghemuiţi în ei înşişi, parcă îngenuncheaţi. Din loc în loc, gropi uriaşe răvăşesc coloana şi îi dau un fel de sughiţ. Drumul se transformă în baltă, pe care o străbatem pe călcâie, făcând cu picioarele un zgomot de vâsle. În

băltoacă, ici şi colo, au fost întinşi stâlpi. Când sunt de-a curmezişul drumului, înnămoliţi, alunecăm peste ei. Pe alocuri, apa e destul de adâncă pentru ca lemnele să plutească; atunci, sub greutatea omului fac: plici! şi se scufundă, iar omul se poticneşte sau cade înjurând frenetic.

Trebuie să fie cinci dimineaţa. Ninsoarea a încetat, decorul despuiat şi îngrozit începe să se desluşească în faţa ochilor, dar suntem încă înconjuraţi de un larg cerc fantastic de ceaţă şi de întuneric.

Mergem, mergem într-una. Ajungem undeva, unde se distinge o movilă neguroasă la picioarele căreia par să mişune oameni agitaţi.

— Înaintaţi prin flanc câte doi, ordonă comandantul detaşamentului. Fiecare echipă de doi să ia alternativ un stâlp şi o împletitură de nuiele.

Urmează încărcarea. Unul din oameni ia, alături de a sa, arma coechipierului. Acesta din urmă zgâlţâie şi trage din grămadă, nu fără icneli, un stâlp lung înnoroiat şi alunecos care cântăreşte la sigur vreo patruzeci de kilograme, sau o leasă de crengi pline de frunze, mare cât o uşă, pe care abia o poate propti pe spinare, cu braţele ridicate, încleştate de margini, şi încovoindu-se.

Ne punem iar în marş, împrăştiaţi pe drumul devenit cenuşiu, încet, greoi, cu gemete şi blesteme surde pe care efortul le îneacă în gâtlejuri. După vreo sută de metri, cei doi oameni din fiecare echipă îşi schimbă poverile, astfel că după două sute de metri în ciuda vânticelului înţepător şi alburiu al răsăritului, toată lumea, în afară de gradaţi, e leoarcă de sudoare.

Deodată, o stea intens strălucitoare se arată acolo, pe locurile nelămurite spre care mergem noi: o rachetă luminează o porţiune întreagă a firmamentului cu nimbul său lăptos, ştergând constelaţiile, apoi coboară plină de graţii ca o zână.

O lumină rapidă în faţă: un fulger, un tunet.

Un obuz.

În sclipirea orizontală pe care explozia a răspândi-t-o dintr-o dată pe partea de jos a cerului, se vede clar că înaintea noastră, poate la vreun kilometru, se profilează, de la est la vest, o creastă.

Această creastă este a noastră în toată partea vizibilă de aici, până în vârf, pe care îl ocupă trupele noastre. Pe celălalt versant, la o sută de metri de prima noastră linie se află prima linie germană.

Obuzul a căzut sus, pe vârf, în liniile noastre. Deci, ei sunt cei care trag.

Un alt obuz. Un altul, un altul plantează spre vârful dealului arbori de lumină violacee şi fiecare din ei iluminează surd întreg orizontul.

Curând, totul e o scânteiere de stele orbitoare şi o pădure subită de pene fosforescente pe colină; un feeric miraj de alb şi albastru se leagănă uşor sub ochii noştri în prăpastia deplină a nopţii.

Acei dintre noi care îşi consacră toate forţele opintindu-se cu picioarele şi cu mâinile pentru a împiedica noroioasele lor poveri prea grele să alunece, şi pentru a se păzi pe ei înşişi să alunece şi să cadă, nu văd nimic şi nu zic nimic. Ceilalţi, tremurând, dârdâind, smiorcăind, ştergându-şi nasul cu batiste ude şi îngreuiate, blestemând obstacolele drumului sfârtecat, privesc şi comentează.

— Parcă am fi la un foc de artificii, spun ei. Completând iluzia de măreţ decor de operă, feerică şi sinistră, în faţa căruia se târăşte, viermuieşte şi plescăie trupa noastră ponosită, neagră, iată o stea roşie, una verde; un mănunchi roşu, mult mai domol.

Cei din coloană nu se pot împiedica să murmure cu un nelămurit accent de admiraţie populară, în timp ce jumătatea disponibilă de perechi de ochi se holbează:

— Uite, una roşie!... Una verde!...

Sunt nemţii care fac semnale, precum şi ai noştri care cer artilerie.

Drumul coteşte şi urcă. Ziua s-a hotărât în sfârşit să se arate. Toate lucrurile se înfăţişează murdare. În jurul drumului acoperit cu un strat de vopsea de un cenuşiu deschis, cu gogoloaşe albe, lumea reală îşi face o tristă apariţie. Lăsăm în urma noastră Souchez-ul distrus, ale cărui case nu mai sunt decât nişte platforme ticsite de materiale, iar arborii un fel de buruieni zdrenţuite care fac gheburi pe pământ. Ne înfundăm, pe partea stângă, într-o gaură care se deschide acolo. E intrarea în tranşee.

Trântim la pământ materialul într-un ocol făcut special în acest scop, apoi, infierbântaţi şi îngheţaţi în acelaşi timp, cu mâinile ude, înţepeniţi de crampe şi zgâriaţi, ne instalăm în tranşee, aşteptăm.

Vârâţi în găurile noastre până-n gât, cu pieptul rezemat de pământ, a cărui masă enormă ne apără, pri-vim cum se desfăşoară drama profundă şi ameţitoare. Bombardamentul e din ce în ce mai intens. Pe creastă, arborii luminoşi au devenit în palorile aurorei un fel de paraşute vaporoase, meduze palide cu un punct de foc; apoi, desenaţi cu atât mai precis cu cât lumina creşte, snopi de pene de fum: pene de struţ albe şi cenuşii care se nasc dintr-o dată pe pământul răvăşit şi lugubru al cotei 119, la cinci-şase sute de metri în faţa noastră, apoi, încet, se risipesc. Vedem aievea coloana de foc şi coloana de nori care se învârtejesc împreună şi detună în acelaşi timp. În acest moment se zăresc, pe clinul dealului, grupuri de oameni care aleargă spre ascunzişuri. Unul câte unui dispar, înghiţiţi de găurile de furnici împrăştiate acolo.

Acum deosebim mai bine forma „musafirilor”: la fiecare lovitură se formează în aer un fulg alb sulfuros, cu un tiv negru, la vreo şaizeci de metri înălţime, se împarte în două, face băşici şi, când se sparge, urechea prinde şuieratul schijelor pe care fulgul gălbui le aruncă furios pe pământ.

Le auzim cum explodează în rafale de câte şase, la rând: bum, bum, bum, bum, bum, bum. Proiectile de 77.

Noi dispreţuim şrapnelele de 77 – ceea ce nu l-a împiedicam pe Blesbois să fie ucis, acum trei zile, tocmai de una din ele. Aproape totdeauna se sparg prea sus.

Barque ne explică faptul, deşi îl cunoaştem toţi:

— ţucalul îţi apără îndeajuns devla de schije. Obuzul ăsta te zgâlţâie şi te azvârle cu nasul în pământ, dar nu te curăţă. Oricum, tot trebuie să bagi puţin de seamă. Să nu-ţi dea prin gând să ridici trompa din ţărână sau să-ntinzi mâna ca să vezi dacă plouă, cât timp ţine explozia. Da’ altceva e tunul nostru de 75!...

— Nu bat numai cu ghiulele de 77, îl întrerupse Mesnil André. Sunt de toate soiurile. Poftim, gineşte-l p-ăsta...

Şuierături ascuţite, tremurătoare sau scrâşnitoare, vâjâituri. Şi pe văile a căror imensitate se străvede acolo, şi pe care ai noştri se află în fundul adăposturilor, se îngrămădesc nori de toate formele. Ciucuri enormi de aburi se amestecă în colosalele pene arzătoare şi fumegânde, cu egrete din care atârnă filamente drepte şi cu pământufuri de fum ce se lărgesc în cădere – totul alb sau verde cenuşiu, negricios sau roşiatic, cu reflexe aurite sau pătate parcă de cerneală.

Ultimele două obuze au explodat foarte aproape: formează deasupra terenului bătătorit enorme băşici de praf negru şi roşcat, care, când se destramă şi se îndepărtează alene, în voia vântului, după ce şi-au făcut datoria, au siluete de balauri fabuloşi.

Şirul feţelor noastre întins chiar pe linia solului se întoarce într-acolo şi le urmăreşte cu ochii, din fundul tranşeei, în mijlocul acestui ţinut populat de arătări luminoase şi feroce, al acestor câmpuri pe care cerul le masacrează...

— Astea sunt fuzante de 150.

— Ba sunt chiar de 210, mă nătăfleaţă.

— Sunt şi percutante. Lua-i-ar dracu să-i ia! Ia ui’ la asta!

Am văzut obuzul explodând pe pământ şi ridicând, într-un evantai de nor negricios, pământ şi molozuri. Parcă ar fi scuipatul cumplit al unui vulcan care s-a strâns în măruntaiele pământului, şi acum ţâşneşte prin ţarina crăpată.

Un zgomot de iad ne înconjoară. Avem impresia nemaicunoscută a unei creşteri nestăvilite, a unei înmulţiri neîncetate a turbării universale. O furtună de bubuituri răguşite şi surde, de urlete furibunde, de ţipete tăioase de fiare se îndârjeşte asupra pământului acoperit cu zdrenţe de fum, în care ne aflăm îngropaţi până la gât, şi pe care suflul obuzelor pare să-l împingă şi să-l tălăzuiască.

— Mă – răcneşte Barque – parcă auzisem că nu mai au muniţii.

— Ehei, cunoaştem cântecul! şi ăsta, şi toate gogoşile pe care ni le toarnă pe gât ziarele.

Un tic-tac sec se desprinde din mijlocul cumplitei amestecături de zgomote. Acest sunet de morişcă leneşă este, dintre toate zgomotele războiului, cel care te pişcă cel mai ascuţit la inimă.

— Râşniţa!

Unul dintre noi ascultă atent ca să-şi dea seama: loviturile sunt regulate, în timp ce ale nemţilor nu au acelaşi interval între focuri; ele fac: tac... tac-tac-tac; tac-tac... tac...

— N-ai nimerit-o, mă găoază! Nu-i maşina de cusut! E o motocicletă care vine pe drumul de la adăpostul 31, tocmai acolo.

— Ba eu cred mai degrabă că e vreun muşteriu pe sus, care a venit călare pe mătură să admire priveliştea, rânjeste Pépin, ridicând nasul în sus şi inspectând văzduhul în căutarea unui avion.

Se naşte o discuţie. Da’ nu se poate şti. Aşa e totdeauna. În toiul acestor diferite vacarmuri, oricât ai fi de obişnuit, te pierzi. Acum câteva zile, în pădure, un pluton întreg s-a înşelat, şi timp de câteva clipe a luat drept vuiet de obuz răguşit ce se apropia, primele accente ale glasului unui catâr care nu departe de acolo începuse să scoată un zbieret-nechezat de-al lui.

— Ia uite, sunt ceva cârnaţi pe sus, astăzi, remarcă Lamuse.

Cu ochii pe sus, ne apucăm să-i numărăm.

— Opt cârnaţi la noi şi opt la boşi, spune Cocon, care-i numărase dinainte.

Într-adevăr, deasupra orizontului, la intervale regulate, în faţa grupului de baloane captive inamice care sunt mai mici din cauza distanţei, planează cei opt ochi uşori şi sensibili ai armatei, legaţi de centrele de comandament prin filamente vii.

— Ne văd şi ei cum îl vedem şi noi. Nici gând să mai scapi, ăştia-s ca bunu dumnezeu!

— Uite! Răspund şi ai noştri!

Într-adevăr, deodată, în spatele nostru, izbucneşte tunetul scurt, strident, asurzitor al tunului de 75. Trăsneşte fără încetare.

Vuietul acesta ne electrizează, ne îmbată. Ţipăm o dată cu tunurile şi ne privim fără să ne auzim – afară de vocea nemaipomenit de ascuţită a

„clănţăului” de Barque – în mijlocul acestui fantastic uruit de tobe în care fiecare lovitură e o lovitură de tun.

Apoi, ne îndreptăm iarăşi privirile înainte, întinzând gâtul, şi vedem, sus pe deal, silueta superioară a unui şir negru de arbori infernali ale căror rădăcini nemiloase se înfig în valea în care stă pitulat duşmanul.

— Da’ asta ce-o mai fi?

În timp ce bateria de 75 care este la o sută de metri în spatele nostru îşi continuă lătrăturile – lovituri scurte de ciocan gigantic pe o nicovală, urmate de un strigăt vertiginos de forţă şi de furie – un gâlgâit prodigios domină concertul. Şi tot de la noi vine.

— Aha, ăsta-i dolofan de tot!

Obuzul spintecă aerul la o mie de metri poate deasupra capetelor noastre. Zgomotul lui acoperă totul ca o boltă sonoră. Zborul lui e lent; se simte un proiectil mai greoi; mult mai mare decât toate celelalte. Îl auzim trecând, începând să coboare cu o vibraţie apăsată şi mereu crescută de tren care pătrunde în gară; apoi şuieratul lui gros se depărtează. Ne aţintim ochii, în faţă, pe colină. După câteva secunde, tot dealul e acoperit de un nor stacojiu pe care vântul îl întinde pe o întreagă jumătate de orizont.

— Ăsta-i un 220 de la bateria din punctul gama.

— Obuzele astea – afirmă Volpatte – le vezi chiar când ies din gura tunului. Şi dacă te nemereşti chiar pe linia tirului, poţi să-l urmăreşti cu ochii hăt departe.

Urmează un altul.

— Acolo! Uite! Uite! P-ăsta l-ai văzut? Nu te-ai uitat destul de iute, ai pierdut momentul. Întoarce gâtul, mai iute, ce naiba! Uite, altu! L-ai văzut?

— Nu l-am văzut.

— Tiii, mare prostălău! Ce mă, ai albeaţă? Te pomeneşti că tac’tu o fi fost pictor! Uite, uită-te mai iute la ăsta! Îl vezi, mă, netotule?

— L-am văzut. Flecuşteţul ăsta?

Câţiva oameni au zărit un mic corp negru, subţire şi ascuţit ca o mierlă cu aripile strânse, care, de la zenit, ţâşneşte înainte descriind o curbă.

— Flecuşteţul ăsta trage o sută optşpe chile, mă păduche hodorogit, spune cu mândrie Volpatte, şi când cade pe un adăpost îţi omoară toată lumea dinăuntru. Ăi care scapă nebeliţi de schije sunt pocniţi de suflu, sau mierlesc asfixiaţi de n-au timp nici să zică uf.

— Şi obuzul de 270 se vede foarte bine – e şi asta o bucăţică de fier! – când îi dă drumul mortierul: hai, şterge-o!

— Şi ăl de 155 Rimailho, da' p-ăsta îl pierzi iute din vedere pentru că fuge drept înainte şi prea departe: cu cât te zgâieşti mai mult după el, cu atât mai abitir nu-l mai gineşti!

În mirosul de sulf, de praf negru, de stofe arse, de pământ pârjolit, care pluteşte în valuri pe câmp, întreaga menajerie se zbate în plin, dezlănţuită. Mugete, răgete, urlete fioroase şi ciudate, miorlăituri de pisici care-ţi străpung brutal urechile şi-ţi scormonesc măruntaiele, sau şuierat lung, pătrunzător, pe care-l varsă sirena unui vapor aflat în primejdie pe mare. Câteodată, în aer, se încrucişează chiar un fel de exclamaţii, cărora bizare schimbări de ton le împrumută parcă un accent omenesc. Din loc în loc, ţarina se ridică şi cade, înfăţişând ochilor noştri, de la un capăt la altul al orizontului, o nemaipomenită furtună a materiei.

Iar tunurile cele mai grele trimit de departe un trăsnet şters şi înnăbuşit, dar a cărui forţă o simţim după deplasarea aerului pe care ni-l împinge în timpane.

...Iată ivindu-se şi legănându-se deasupra zonei bombardate o fâşie grea de vată verzuie care se întinde în toate direcţiile. Apariţia acestei culori cu totul deosebite de restul tabloului atrage atenţia, şi toate figurile noastre de prizonieri în cuşcă se întorc spre hidoasa explozie.

— Trebuie să fie gaze asfixiante, ia să ne pregătim botniţele.

— Mama lor de porci!

— Astea sunt într-adevăr mijloace necinstite, spune Farfadet.

— Ce sunt, mă? întreabă Barque, batjocoritor.

— Păi ce să fie, mijloace necinstite, gazele astea...

— Ei nu, că mă faci să râd – ripostează Barque – cu mijloacele tale cinstite şi necinstite... Când ai văzut oameni sfărâmaţi, retezaţi în două sau

spintecaţi de sus până jos, rupţi în ţăndări de obuze obişnuite, maţe stropşite de zici că sunt împrăştiate cu furca, scăfârlii înfundate până în plămâni parcă bătute cu maiul, sau în locul capului un rest de gât din care se scurge pe piept, pe spinare, de jur împrejur, un fel de terci de creier. Când ai văzut lucruri d-astea, mai pofteşte de spune: „Astea-s mijloace cinstite!”

— Orice-ai zice, obuzul e permis, toată lumea l-a acceptat...

— Tiii!... mă, nu ştiu ce să fac când te-aud, să plâng, să râd?...

Şi-i întoarce spatele.

— Hei, mă băieţi, păzea!

Ciulim urechea: câţiva s-au aruncat pe burtă; ceilalţi privesc instinctiv, tresărind, spre adăpostul la care nu mai au timp să ajungă; timp de două secunde, toţi vâră capul între umeri. Se aude un scrâşnet de foarfece gigantice, care se apropie de noi şi care, în sfârşit, se încheie cu un vacarm tunător de metale răsturnate.

— N-ar mai lipsi decât să-ţi pice una d-asta în faţadă, chiar de la atâta depărtare, zice Paradis, smulgând din peretele de pământ al tranşeei o schijă care s-a înfipt acolo şi care pare o bucăţică de cocs, plin de ţepi tăioase şi ascuţite, şi săltându-l în palmă ca să nu se frigă.

Deodată lasă capul în jos; noi la fel.

Bzzz, bzzz...

— Focosul!... A trecut.

Focosul şrapnelului urcă, apoi cade vertical; al percutantului, după explozie, se desface de restul dislocat şi, de obicei, rămâne îngropat la punctul de cădere, dar, uneori, o porneşte razna, ca o piatră incandescentă. Trebuie să fii cu mare băgare de seamă. Poţi să te trezeşti cu ea în cap mult timp după explozie, şi încă după ce a parcurs drumuri de necrezut, trecând peste taluzuri sau alunecând prin gropi.

— Focosul e cea mai mare porcărie. Mie mi s-a-ntâmplat odată...

— Ba sunt altele şi mai păcătoase, întrerupe Bags, de la a unsprezecea; obuzele austriace: ale de 130 şi de 74. De astea, chiar că mi-e frică. Unii zic că n-ar prea exploda, habar n-am, da’ ce ştiu – că am avut de furcă cu ele –

e că vin aşa de repede, că nici n-apuci să faci ceva ca să te fereşti; abia d-ai auzit sforăind şi ţi-a şi căzut în cap.

— Şi cu alea de 105 nemţeşti e la fel, şi n-ai timp neam să te arunci pe burtă, să te piteşti cât de cât. Aşa mi-au explicat odat' nişte artifleţi.

— Să-ţi spun eu: obuzele tunurilor de marină nu apuci măcar să le auzi, trebuie să le-nghiţi dinainte.

— Mai e şi scârnăvia aia de obuz nou care pârţâie după ce-a ricoşat de vreo două ori pe pământ... Când ştiu că am d-astea în faţă, zău că-mi vine să mă scap în pantaloni... îmi aduc aminte că odată...

— Astea sunt fleacuri, nenişorilor, spune un sergent nou venit care tocmai trece, pe lângă noi, şi se opreşte. Să fi văzut voi cu ce ne-au atins la Verdun, de unde picai eu acum. Numai cogeamite purcele: de 380, de 420, de dublu 44. Numai după ce-ai trecut p-acolo, numai după ce-ai înghiţit bombardamentele de-acolo, poţi să zici: „ştiu ce-i aia bombardament!" Păduri întregi secerate ca grâul, toate adăposturile reperate şi plesnite în plin, chiar dacă aveau trei învelişuri de metal, toate răscrucile împroşcate, drumurile spulberate şi transformate într-un fel de cocoaşe lungi, de convoaie făcute piftie, de tunuri dezghiocarte, şi cadavre încolăcite unul peste altul, să juri că-s adunate cu lopata. Pe la răspântii, câte treizeci de inşi borşiţi dintr-o lovitură; vedeai oameni zburând, învârtindu-se pe la cinşpe metri sus în aer, şi petice de pantaloni agăţate în vârtul pomilor care mai rămăseseră în picioare. Vedeai câte un obuz de 380 intrând într-o cazemată: străpungea acoperişul, găurea două sau trei etaje, exploda tocmai jos şi azvârlea toată şandramaua în aer; şi pe câmp, batalioane întregi care se împrăştiau şi se piteau la câte un foc de baraj, ca iepurii, mă tată. Pe pământ dădeai la tot pasul de schije groase ca mâna şi cam atât de lungi, că trebuiau patru oameni ca să-ţi urnească una de jos. Ţarinile parcă erau câmpuri de stânci!... Şi aşa a ţinut-o luni şi luni. Grozav! grozav! repetă sergentul depărtându-se, desigur pentru a lua de la capăt, în altă parte, acest rezumat al amintirilor lui.

— Hei, ia uite, dom' căprar, la oamenii ăia de-acolo, ce-o fi cu ei, le lipseşte vreo doagă?

Pe poziţia bombardată, se distingeau nişte mogâldeţe umane fugind în grabă de colo până colo, şi repezindu-se spre explozii.

— Sunt artilerişti – răspunse Bertrand – ăştia de-ndată ce a explodat o purcea, se reped să caute focosul în pământ, pentru că poziţia focosului, ştii, cum e el îngropat în pământ, îi arată bateriei direcţia, înţelegi; iar distanţa, e foarte uşor, o citeşti: e însemnată pe şănţuleţele săpate în jurul focosului în clipa când porneşte obuzul.

— O fi, da oricum, mare curaj să ieşi din şanţ pe ploaia asta de obuze.

— Artileriştii, mă neică – se opreşte să ne spună un băiat din altă companie, care se plimba prin tranşee – sau sunt oameni de ispravă sau oameni de nimic, una din două: viteji, sau javre. Uite, mie mi s-a întâmplat odată...

— Ce spui tu e-adevărat despre toţi ostaşii.

— Se poate. Da’ eu nu-ţi vorbesc de toţi ostaşii, eu îţi vorbesc de artilerişti, şi-ţi spun că...

— Mă oameni buni, da’ noi nu căutăm o vizuină, ceva, să ne adăpostim? Că doar n-om aştepta să ne tre-zim cu o schijă peste bot.

Plimbăreţul străin pleacă cu povestea lui, iar Cocon, care are spirit de contradicţie, declară:

— Şi ce dracu să facem într-o găoace d-aia, când nici afară nu e cine ştie ce distracţie.

— Uitaţi-vă, acolo au început să arunce torpile! anunţă Paradis, indicându-ne poziţiile mai înalte, de pe dreapta.

Torpilele zboară drept în sus, sau aproape drept, ca nişte ciocârlii, tremurând şi fâşâind, apoi se opresc, şovăie, şi cad tot atât de drept în jos, anunţându-şi în ultima clipă prăbuşirea printr-un „ţipăt de copil” pe care toată lumea îl cunoaşte. De aci, oamenii de pe creastă par nişte jucători invizibili, aşezaţi la rând, care se joacă cu mingea.

— Mi-a scris frate-meu – spune Lamuse – că în Argonne îi bombardează cu turturele, aşa le zic ei. Nişte dihănii mari şi grele, aruncate de aproape. Te trezeşti cu ele gungurind, da’ ştii, chiar ca un porumbel, zice el, şi când plesnesc fac o hărmălaie de pomină.

— Ăl mai scârbos e broscoiul, care parcă fuge după tine să-ţi sară drept în cârcă, şi explodează chiar în buza tranşeei.

— Ia, ai auzit?

O şuierătură alunecă spre noi, apoi, deodată, s-a stins. N-a explodat.

— Ăsta-i un obuz care zice rahat, constată Paradis.

Şi ciulim urechea, pentru a avea satisfacţia de a auzi – sau de a nu auzi – şi altele. Lamuse spune:

— Pe aici toate ogoarele, drumurile, satele sunt pline de obuze neexplodate, de toate calibrele: sunt şi d-ale noastre, ca să vorbim drept. Şi câte or mai fi îngropate în pământ, care nu se văd. Nu ştiu zău ce-o să facem mai târziu, când o veni şi clipa să zicem: „Mă rog, toate bune, da mai trebuie să şi arăm”.

Şi rafala de foc şi fier continuă, mereu, în monotonia ei turbată: şrapnelele cu detunătură şuierătoare, pline de un suflet metalic şi furios, şi grelele percutante, cu tunet de locomotivă în plină viteză care se zdrobeşte brusc de un zid, şi de grămezi de şine sau schele de oţel rostogolindu-se pe o pantă. Cu vremea văzduhul devine opac şi îmbâcsit, străbătut de gâfâituri apăsate; şi de jur împrejur, masacrarea pământului continuă, din ce în ce mai adânc, din ce în ce mai deplin.

Ba şi alte tunuri intră în joc. Tunuri de-ale noastre. Au o detunătură asemănătoare celei de 75, dar mai pu-ternică şi cu un ecou prelungit şi răsunător ca al trăsnetului în văile munţilor.

— Astea-s tunurile lungi de 120. Sunt colo, la marginea pădurii, la vreun kilometru de-aici. Şucare tunuri, fraţilor, parc-ar fi nişte iepuri cenuşii. Subţiri, cu guri gingaşe. Îţi vine să le zici „domnişoară”. Nu ca alea de 220, care n-au decât botul şi o căldare de cărbuni, şi scuipă obuzul de jos în sus. Fac treabă bună şi astea, nu zic nu, da’ când le vezi în convoaiele de artilerie, parcă sunt nişte ologi duşi în cărucioare.

Conversaţia lâncezeşte. Pe ici, pe colo, unii cască.

E atât de mare şi de adâncă această dezlănţuire de artilerie, încât oboseşte minţile. În mijlocul ei, glasurile se zbat, înecate.

— N-am mai pomenit bombardament ca ăsta, strigă Barque.

— Aşa ţi se pare totdeauna, remarcă Paradis.

— Ascultaţi ce vă spun eu, răcneşte Volpatte. S-a tot vorbit de atac zilele astea. Eu vă spun că bombardamentul ăsta nu-i a bună.

— Eh! fac ceilalţi nepăsători.

Volpatte manifestă intenţia de a „ciupi un somnişor”, şi se lungeşte pe pământ, sprijinit de perete, cu tălpile proptite în peretele din faţă.

Vorbim ba de una, ba de alta. Biquet ne povesteşte despre un şobolan pe care l-a văzut...

— Era-ndrăzneţ al naibii, şi gras ca un porc... Îmi scosesem bocancii, şi nu zici că guzganu ăsta voia să-mi facă horbotă carâmbii; drept e că-i unsesem cu grăsime.

Volpatte, care zăcea imobil, mişcă şi spune:

— Nu mă lăsaţi să dorm cu sporovăielile voastre.

— Doar n-o să-mi spui că poţi să dormi şi să soileşti cu zgomotul şi zavera asta care e în jurul nostru, zice Marthereau.

— Horrr! răspunde Volpatte, care sforăia.

*

— Adunarea. Marş!

Schimbăm locul. Încotro ne-or duce? Habar n-avem. Tot ce ştim e că ne aflăm în rezervă şi că suntem mânaţi într-una pe drumuri ca să întărim rând pe rând diferite puncte sau ca să îngrijim tranşeele, în care reglementarea trecerii trupelor e tot atât de complicată, dacă vrei să eviţi încurcăturile şi staţionările, ca şi organizarea circulaţiei trenurilor în gările cele mai forfotite. E imposibil să-ţi dai seama de rostul imensei manevre în care regimentul nostru se învârteşte ca o rotiţă neînsemnată, nici de ceea ce se pregăteşte în enormul ansamblu al sectorului. Dar, pierduţi în împletitura şanţurilor în care ne învârtim la nesfârşit, frânţi, sleiţi şi dezarticulaţi prin staţionări prelungite, abrutizaţi de aşteptare şi vacarm, otrăviţi de fum – înţelegem totuşi că artileria noastră se angajează din ce în ce mai adânc, şi că ofensiva pare să-şi fi schimbat direcţia.

*

— Stai!

Foc de armă intens, furios, nemaipomenit bătea parapetele tranşeei în care ni se ordonă să ne oprim în acel moment.

— Şi-au dat drumul friţii. Le e frică de atac; i-a apucat bâţâiala. Mamă, ce mai trag!

O grindină deasă curgea peste noi, zdrenţuia groaznic văzduhul, scormonea şi râcâia toată câmpia.

Mă câţărai şi-mi aruncai privirile printr-un crenel. Şi avui o rapidă şi ciudată vedenie.

În faţa noastră, la vreo zece metri, zăceau mai multe forme lungite, ţepene, una lângă alta – un şir întreg des soldaţi seceraţi – şi, năpustindu-se din toate părţile, în stoluri, proiectilele ciuruiau această linie de morţi!

Plumbii care zgâriau pământul în dungi, ridicând mici nori liniari, găureau, spârcuiau corpurile rigide lipite de pământ, rupeau mădularele încremenite, se înfundau în figuri livide şi supte, crăpau, cu ţâşnituri, ochi lichefiaţi, şi se vedea cum sub violenţa focului de vijelie linia morţilor mişcă şi se încovoaie pe alocuri.

Se auzea zgomotul sec produs de vertiginoasele ascuţişuri de plumb trecând prin stofe şi prin cărnuri: zgomotul unei turbate lovituri de cuţit, sau al unei lovituri stridente de ciomag aplicată pe haine. Deasupra noastră vâjâia o jerbă de şuierături ascuţite şi tonul descrescând, din ce în ce mai grav, al ricoşeurilor. Sub acest cumplit iureş de strigăte şi glasuri, noi plecam capul.

— Goliţi tranşeea! Dă-i drumul!

*

Părăsim această părticică infimă a câmpului de luptă în care vijelia de foc sfâşie, răneşte şi omoară încă o dată cadavrele. O pornim spre dreapta şi mai îndărăt. Şanţul de legătură urcă. În vârful râpei, trecem prin faţa unui post telefonic şi a unui grup de ofiţeri şi soldaţi de artilerie.

Aci, nouă oprire. Batem în loc şi ascultăm cum observatorul de artilerie strigă ordine pe care le primeşte şi le repetă telefonistul îngropat alături:

— Tunul unu, aceeaşi înălţime. Două zecimi la stânga. Trei proiectile pe minut!

Câţiva dintre noi au îndrăznit să scoată capul peste marginea şanţului şi au izbutit să îmbrăţişeze cu privirea, în străfulgerarea unei clipe, întreg câmpul de luptă în jurul căruia compania noastră se învârteşte, fără să pricepem de ce, de azi dimineaţă.

Am zărit şi eu o câmpie cenuşie, nesfârşită, pe care vântul pare să împingă, în toată lărgimea ei, nelămurite şi uşoare valuri de praf punctate pe alocuri de snopi ascuţiţi de fum.

Acest spaţiu imens pe care soarele şi norii târăsc pete albe şi negre, scânteiază înnăbuşit din loc în loc – sunt bateriile noastre care trag – şi la un moment dat l-am văzu: în întregime acoperit de gămăliile scurtelor explozii. Mai târziu, o parte a şesului s-a mistuit sub o năframă vaporoasă şi alburie: un fel de furtună de zăpadă.

Departe, pe sinistrele, nesfârşitele timpuri pe jumătate dispărute şi care par nişte zdrenţe colorate, scobite ca nişte necropole, se distinge, asemeni unei fâşii de hârtie ruptă, scheletul subţire al unei biserici, iar de la o margine la alta a tabloului, confuze şiruri de dâre verticale apropiate şi îngroşate, ca nişte beţe pe o pagină de caligrafie: drumurile cu arborii lor. Sinuozităţile subţiri taie câmpia în lung şi în lat, împărţind-o în pătrăţele, şi sunt punctate de oameni.

Se zăresc unele fragmente din liniile formate de aceste puncte omeneşti, care, ieşind afară din dungile scobite, se mişcă pe câmp în faţa cumplitului cer dezlănţuit.

Nu-ţi vine să crezi că fiecare din acele pete minuscule este o fiinţă de carne înfiorată şi plăpândă, înspăimântător de dezarmată în spaţiul infinit, plină de o gândire adâncă, de amintiri îndepărtate şi de nenumărate imagini: rămâi uluit de această pulbere de oameni tot atât de mici ca şi stelele cerului.

Bieţi semeni, bieţi necunoscuţi, e rândul vostru! Altă dată va fi rândul nostru. Da, poate chiar mâine ne va veni şi nouă rândul să simţim cerul spărgându-se în ţăndări deasupra capului şi pământul deschizându-ni-se sub

picioare; să fim asaltaţi de armata prodigioasă a proiectilelor şi măturaţi de răsuflarea unui uragan de o mie de ori mai năprasnic decât uraganul.

Deocamdată suntem mânaţi spre adăposturile din spate. Câmpul de moarte se şterge din ochii noştri. În urechile noastre, tunetul răsună din ce în ce mai înnăbuşit pe nicovala formidabilă a norilor. Vuietul de universală distrugere tace. Grupa reintră cu egoism în zgomotele familiare ale vieţii, se înfundă în scorbura ocrotitoare a adăposturilor.

XX

FOCUL

Trezit brusc din somn, deschid ochii în beznă.

— Ce-i? Ce s-a întâmplat?

— Ţi-a venit rândul să intri în post. E ora două, îmi spune caporalul Bertrand pe care-l aud, fără a-l vedea, la gura vizuinei în fundul căreia sunt culcat.

Mormăi că viu numaidecât, mă scutur, casc, în strâmtul adăpost sepulcral; întind braţele şi ating cu mâinile lutul moale şi rece. Apoi mă târăsc prin bezna neagră care îneacă adăpostul, spintecând duhoarea grea, printre trupurile toropite ale celor ce dorm. După câteva poticneli şi împleticiri în echipamentele, boccelele şi mădularele împrăştiate în toate părţile, pun mâna pe puşcă şi iată-mă în picioare, afară, la aer liber, încă nedezmeticit şi şovăielnic, atacat de briza ascuţită şi neagră.

Pornesc, dârdâind, după caporal, care se pierde între maluri sumbre şi înalte al căror fund se strâmtează ciudat sub paşii noştri. Se opreşte. Am ajuns. Disting o matahală groasă care se dezlipeşte cam de la jumătatea înălţimii acestui perete fantomatic, şi coboară. Matahala nechează un căscat. Mă caţăr în firida pe care o ocupa.

Luna e acoperită de pâclă, dar domneşte totuşi, risipită pretutindeni, o foarte nelămurită lumină cu care ochiul se obişnuieşte pe bâjbâite. Dar această lumină se stinge şi ea din cauza unei largi fâşii de tenebre care pluteşte şi alunecă pe sus. Dibui cu mare greutate, după ce am pipăit în faţă

marginile şi spărtura crenelului, iar mâna, de mult obişnuită, întâlneşte într-o scobitură alăturată o grămăjoară de grenade.

— Bagă bine de seamă şi deschide ochii cât poţi, mă frate, îmi spune Bertrand pe şoptite. Nu uita că mai în faţă, pe stânga, e postul nostru de ascultare. Aşa. Te las.

Pasul lui se pierde, urmat de pasul somnoros al soldatului pe care l-am înlocuit.

Focurile de armă răpăie din toate părţile. Deodată, un glonţ plesneşte scurt în pământul parapetului de care mă reazem. Privesc prin crenel. Linia noastră şerpuieşte pe marginea râpei: terenul se întinde în faţa mea povârnit, şi nimic nu se zăreşte în abisul de neguri în care coboară! Totuşi, privirea izbuteşte cu timpul să deosebească şirul regulat al stâlpilor reţelei noastre de sârmă ghimpată înfipţi pe pragul valurilor de beznă şi, din loc în loc, rănile circulare ale pâlniilor de obuze, mici, mai mari sau enorme: unele, foarte aproape, ticsite de îngrămădiri misterioase. Briza îmi suflă în faţă. Nimic nu clinteşte, decât vântul care trece şi imensa umezeală care picură. E atât de frig, că ai tremura până la sfârşitul vieţii. Ridic ochii: mă uit de jur împrejur. Un doliu înspăimântător copleşeşte totul. Am impresia că sunt singur, singur de tot, naufragiat în mijlocul unei lumi răscolite de un cataclism.

Fulgerătoare iluminare a văzduhului: o rachetă. Decorul în care sunt pierdut se schiţează şi mijeşte în jurul meu. Se vede profilându-se muchia sfârtecată, ciopârţită, a tranşeei noastre, şi zăresc lipite de peretele din faţă, din cinci în cinci paşi, ca nişte larve verticale, umbrele santinelelor. Puşca se bănuie la îndemână, prin câţiva stropi de lumină. Tranşeea e sprijinită cu saci de pământ; dar e răzbuzată pretutindeni, şi, în unele locuri, teşită de surpături. Sacii de pământ, turtiţi unii peste alţii şi desfăcuţi, par, la lumina astrală a rachetei, mari lespezi scrijilate din antice monumente în ruină. Privesc iarăşi prin crenel. În vaporoasa atmosferă palidă pe care a răspândit-o meteorul; zăresc şirurile de stâlpi, şi chiar firele subţiri de sârmă ghimpată care se duc cruciş de la unul la altul. În ochii mei ele apar ca nişte trăsături de condei care liniază şi mâzgălesc câmpul livid şi ciuruit. Mai jos, în oceanul de noapte care umple râpa, se unesc îngrămădite tăcerea şi

nemişcarea. Cobor de la locul de veghe, şi mă îndrept orbecăind spre vecinul meu de pândă. Întind mâna, îl ating.

— Tu eşti? îl întreb încet, fără să-l recunosc.

— Eu, răspunde, fără să ştie nici el cine sunt, orb ca şi mine.

— La ora asta e linişte, adaugă el. Mai adineauri crezui c-au să atace, şi poate chiar c-au şi încercat, mai încolo, pe dreapta, unde au slobozit o ploaie de grenade. Da' le-au trăsnit un baraj de 75, vrrr... vrrr... Stăteam şi mă gândeam: „Mă nene, tunurile astea de 75 sunt nemaipomenite, parc-ar încasa ceva gologani de trag aşa. Ce-or mai fi păţit nemţoii, dacă au ieşit!" Ia, ascultă colo, cum buşesc bombele! Auzi?

Tace, îşi destupă bidonul, bea o înghiţitură, şi ultima frază, tot şoptită, miroase a vin:

— Of, of, of! Ce porcărie şi războiul ăsta! Crezi că nu ne-ar sta mai bine acuma să fim la noi acasă? Ei, drăcie, ce mai e şi cu prostălăul ăsta?

Un foc de armă a răsunat de la noi, trasând o scurtă şi bruscă dâră fosforescentă. Alte împuşcături izbucnesc, ici şi colo, din tranşeea noastră: noaptea, focurile de armă sunt molipsitoare.

O pornim să întrebăm pe unul din cei ce au tras, bâjbâind în bezna groasă care s-a aşternut din nou peste noi ca o învelitoare. Poticnindu-ne şi ciocnindu-ne uneori unul de altul, ajungem la el, îl atingem.

— Ei, ce e?

I s-a părut că vede ceva mişcând, apoi n-a mai fost nimic. Ne întoarcem, vecinul meu necunoscut şi eu, în negura deasă şi pe strâmtul drumeag de noroi gros, nesiguri pe picioare, icnind, încovoiaţi, ca şi când am duce fiecare o povară strivitoare.

Într-un punct al orizontului, apoi în altul, de jur împrejurul nostru, bat tunuri, şi bubuitul lor greoi se amestecă cu rafalele focurilor de armă, care ba se înverşunează, ba amuţesc, şi cu ciorchinii exploziilor de grenade, mai sonore decât pocnetul de Lebel şi Mauser, şi având aproape sunetul vechilor focuri de armă clasice. Vântul s-a înteţit, e atât de violent încât trebuie să te aperi în întuneric împotriva lui: convoaie de nori uriaşi trec prin faţa lunii.

Ne aflăm aci, amândoi, omul acesta şi cu mine, apropiaţi, lipiţi, fără să ne cunoaştem, întrezărindu-ne, apoi bănuindu-ne numai unul pe altul, când şi când, la sclipirea tunurilor; stăm aici, ghemuiţi în întuneric, în centrul unui imens cerc de incendii care se aprind şi se sting în priveliştea apocaliptică.

— Suntem bătuţi de dumnezeu, spune omul.

Ne despărţim şi ne ducem fiecare la crenelul nostru, să ne obosim ochii pe nemişcarea lucrurilor.

Oare ce înspăimântătoare şi lugubră furtună va izbucni?

Furtuna n-a izbucnit în noaptea aceea. La capătul îndelungatei mele aşteptări, pe la primele semne ale aurorei, a fost chiar o acalmie.

În timp ce zorile se revărsau peste noi ca o seară de furtună, văzui încă o dată mijind şi închegându-se sub năframa de funingine a norilor coborâţi jos de tot malurile abrupte, triste şi murdare, nespus de murdare, umflate de resturi – şi de gunoaiele infame ale tranşeei prăpădite în care ne aflăm.

Lividitatea ceţii dă un reflex alb-plumburiu sacilor de pământ care au rotunjimi uşor lucitoare şi umflate, ca un lung maldăr de maţe şi măruntaie gigantice împrăştiate pe faţa lumii.

În perete, în spatele meu, se cască un fel de scorbură, şi în ea un morman de lucruri orizontale se înalţă ca un rug.

Trunchiuri de copaci? Nu: cadavre.

*

Pe măsură ce ţipetele păsărilor se înalţă din brazde şi câmpiile nedesluşite se ivesc, iar lumina izbucneşte şi înfloreşte în fiecare fir de iarbă, privesc râpa. Dincolo de câmpul frământat cu marile lui valuri de pământ şi cu pâlniile pârjolite, dincolo de puzderia de ţăpuşe ale parilor, dăinuie încă un lac de negură nemişcată, şi în faţă, pe versantul opus, se ridică un perete de noapte.

Apoi, mă întorc şi contemplu aceşti morţi care încet-încet ies din mormântul lor de bezne, arătându-şi formele ţepene şi murdare. Patru la număr. Sunt camarazii noştri Lamuse, Barque, Biquet şi Eudore cel mititel.

Putrezesc aici, chiar lângă noi, astupând jumătate din largul şanţ întortocheat şi nămolos pe care cei vii se încăpăţânează încă să-l apere.

I-am aşezat acolo cum am putut; se înghesuie şi se strivesc. Unul peste altul. Cel de deasupra e acoperit cu o pânză de cort. Pe chipurile celorlalţi am întins batiste, dar tot lovindu-i – noaptea fără să vezi, şi ziua fără să bagi de seamă – batistele au căzut, şi acum trăim faţă în faţă cu aceşti morţi îngrămădiţi aici, ca un rug viu.

Au trecut patru nopţi de când au fost ucişi, toţi o dată. Îmi amintesc foarte nelămurit de acea noapte, ca de un vis. Eram în patrulă, ei, eu, Mesnil André şi caporalul Bertrand. Aveam ca misiune să recunoaştem un nou post german de ascultare, semnalat de observatorii artileriei. Spre miezul nopţii, am ieşit din tranşee şi ne-am târât de-vale, pe un singur rând, la trei-patru paşi unul de altul, coborând astfel jos de tot în râpă, până ce am văzut zăcând sub ochii noştri, ca scheletul unei fiare înjunghiate, taluzul zonei inamice a şanţului Internaţional. După ce am constatat că nu există nici un post pe această porţiune a terenului, am început să urcăm înapoi, cu precauţiuni infinite; abia zăream pe vecinii mei din dreapta şi din stânga, ca nişte saci negri, târându-se, alunecând pe nesimţite, încolăcindu-se, tăvălindu-se în noroi, pe fundul nopţii, şi împingând înainte puşca, a cărei ţeavă sclipea ca un ac. Deasupra noastră şuierau gloanţele, dar nu ne cunoşteau, nu ne căutau pe noi. Când am ajuns în apropierea cocoaşei liniei noastre, ne-am oprit un moment să răsuflăm: unul a oftat, altul a spus ceva. Un altul s-a întors dintr-o dată, şi teaca baionetei lui s-a ciocnit de o piatră. Cât ai clipi, o rachetă a ţâşnit cu muget din şanţul Internaţional. Ne-am lipit de pământ, cu furie, cu desperare, şi am încremenit aşa, cu această stea cumplită care se legăna deasupra noastră şi ne scălda într-o lumină de zi, la vreo douăzeci şi cinci sau treizeci de metri de tranşeea noastră. Atunci, de pe celălalt mal al râpei, o mitralieră a împroşcat în zona în care ne aflam. Caporalul Bertrand şi eu am avut norocul să găsim, chiar în faţa noastră, în momentul în care racheta se înălţa, încă roşie, înainte de a exploda în lumină, o groapă de obuz în care o capră de lemn zăcea în noroi; ne-am turtit amândoi pe clinul gropii, ne-am înfundat în mocirlă cât am putut, şi

prăpăditul schelet de lemn putred ne-a ascuns. Scuipatul mitralierei a trecut de mai multe ori peste noi. Se auzea un şuierat ascuţit în miezul fiecărei detunături; lovitura înfundată şi violentă a gloanţelor în pământ, şi de asemenea lovituri surde şi pleoscăite, urmate de gemete, de un strigăt slab, şi deodată, de un puternic sforăit de om adormit, care s-a înălţat mult, apoi a scăzut, încetul cu încetul. Bertrand şi eu, hârşâiţi de grindina orizontală a gloanţelor care, la câţiva centimetri deasupra noastră, ţeseau o plasă de moarte şi ne zgâriau uneori hainele, am aşteptat, turtindu-ne din ce în ce mai mult, neîndrăznind să riscăm nici cel mai mic gest care ar fi înălţat câtuşi de puţin o părticică din trupul nostru. În sfârşit, mitraliera a amuţit, într-o tăcere de necuprins. După vreun sfert de oră ne-am strecurat amândoi afară din groapă, târându-ne pe coate, şi ne-am prăvălit ca nişte pietre, în postul nostru de ascultare. Era şi timpul, căci chiar în clipa aceea a răsărit luna. A trebuit să stăm înfundaţi în tranşee până-n zori, apoi până-n seară. Mitralierele băteau muchia şanţului fără o clipă de odihnă. Trupurile întinse acolo nu se vedeau prin crenelurile postului de ascultare, din cauza înclinării terenului; cel mult, chiar pe pârtia câmpului vizual, o umflătură nedesluşită care părea să fie spatele unuia din ei. Seara am săpat un şanţ ca să ajungem la locul unde căzuseră. Dar munca aceasta n-a putut fi terminată într-o singură noapte; au reluat-o în noaptea următoare pionierii, aci noi, zdrobiţi de oboseală, adormeam de-a-npicioarelea.

Trezindu-mă ceva mai târziu dintr-un somn de plumb, am văzut cele patru cadavre la care săpătorii îşi croiseră drum pe dedesubt, în câmp, şi pe care le legaseră cu frânghii trăgându-le apoi în şanţ. Fiecare avea o mulţime de răni, găurile gloanţelor sângerau una lângă alta: mitraliera trăsese strâns, în snop. Corpul lui Mesnil André nu fusese găsit. Fratele lui, Joseph, făcuse acte de nebunie ca să-l caute; ieşise singur pe câmpul fără încetare măturat de tirul încrucişat al mitralierelor, în lung, în lat, şi în curmeziş. De dimineaţă, târându-se ca un melc, s-a arătat pe muchia taluzului cu un chip negru de pământ, brăzdat, prăpădit.

Oamenii l-au tras înăuntru, cu obrajii zgâriaţi de sârma ghimpată, cu mâinile însângerate, având teancuri de noroi în fiecare cută a hainelor şi

duhnind a stârv. Repeta într-una ca un maniac: „Nu e nicăieri”. S-a vârât într-un colţ şi a început să-şi cureţe puşca, fără să audă ce i se spunea, şi repetând: „Nu e nicăieri”.

Patru nopţi au trecut de la noaptea aceea, şi acum văd trupurile desenându-se, arătându-se, în aurora care încă o dată vine să limpezească infernul pământului.

Barque, înţepenit, pare nemăsurat. Braţele îi sunt lipite de-a lungul trupului, pieptul îi e desfundat, pântecul scobit ca o albie. Cu capul puţin ridicat pe un ghemotoc de nămol, priveşte pe deasupra tălpilor ridicate în sus pe cei ce sosesc din stânga, cu o faţă întunecată, pătată de smocul vâscos al părului căzut în jos, şi pe care sunt sculptate groase cruste de sânge negru, cu ochii opăriţi, însângeraţi şi parcă fierţi. Eudore, dimpotrivă, pare mic de tot, iar faţa lui cât un pumn e absolut albă, atât de albă că pare a unei paiaţe spoite cu făină, şi ţi se sfâşie inima când o vezi pătând, ca un rotogol de hârtie albă, maldărul cenuşiu şi albăstrui al cadavrelor. Bretonul Biquet, scund, pătrat ca o lespede, e încordat într-un efort deznădăjduit: parcă ar încerca să ridice ceaţa; această sforţare din adâncuri se revarsă într-o strâmbătură pe figura umflată la pomeţi şi la frunte, o împietreşte în chip hidos, pare să-i zbârlească pe alocuri părul pământiu şi uscat, îi desface falca pentru o fantomă de strigăt, îi cască pleoapele de pe ochii mohorâţi şi tulburi, ochi de silex; iar mâinile lui sunt contractate de mult ce au zgâriat vidul.

Barque şi Biquet sunt străpunşi în pântec, Eudore în gât. Târându-i şi transportându-i, oamenii i-au vătămat şi mai rău. Grasul Lamuse, golit de sânge, avea o figură tumefiată şi încreţită, ochii i se înfundau din ce în ce mai mult în orbite, unul ceva mai adânc decât celălalt. Oamenii l-au înfăşurat într-o pânză de cort pe care s-a întins o pată negricioasă şi umedă în dreptul gâtului. Umărul drept i-a fost sfârtecat de mai multe gloanţe şi braţul nu se mai ţine de cât prin fâşii din stofa mânecii şi prin cele câteva sfori cu care a fost legat. În prima noapte când l-am depus aici, acest braţ atârna afară din maldărul de morţi şi mâna lui galbenă, încleştată pe un

pumn de ţarină, atingea feţele celor ce treceau. Atunci, braţul a fost prins cu ace de manta.

Un nor de pestilenţă începe să plutească peste rămăşiţele acestor făpturi cu care am trăit atât de aproape, cu care am suferit alături atât amar de vreme.

Când îi vedem spunem: „Au murit toţi patru”. Dar sunt prea schimonosiţi ca să gândim cu adevărat: „Sunt ei”. Şi trebuie să ne întoarcem faţa de la aceşti monştri imobili pentru a simţi golul pe care-l lasă între noi şi atâtea lucruri comune care s-au spulberat.

Oamenii din celelalte companii sau regimente, străinii, care trec pe aici ziua – noaptea te sprijini fără să-ţi dai seama de tot ce-ţi iese în cale, mort sau viu – tresar ca muşcaţi de şarpe în faţa acestor cadavre lipite unul peste altul în plină tranşee. Uneori se înfurie:

— Ce v-a apucat mă, de lăsaţi hoiturile astea aici?

— Mai mare ruşinea! Apoi adăugă:

— Adevărat că nici nu se pot scoate!

Deocamdată, sunt înmormântaţi numai în noapte.

Sa făcut ziuă. Vedem în faţă cealaltă coastă a râpei: cota 119, o colină secerată, pleşuvă, spârcuită, cu vinişoare de şanţuri tremurătoare şi brăzdată de tranşee paralele care scot la suprarnţă argila şi pământul cretos. Nici o mişcare pe ea, şi obuzele noastre care se năpustesc ici şi colo cu largi ţâşnituri de spumă ca nişte valuri imense, par să-şi îngroape loviturile într-un mare dig părăsit şi ruinat.

Rândul meu de veghe s-a terminat, şi ceilalţi tovarăşi de pândă, înfăşuraţi în pânze de cort umede şi picurânde, cu pete şi dungi de noroi, şi cu chipuri livide, se desprind din pământul în care sunt încrustaţi, se mişcă şi coboară. Plutonul doi vine să ne ia locul pe treapta de tragere şi la creneluri. Pentru noi, repaus până-n seară.

Căscăm, umblăm de colo până colo. Vedem trecând un camarad, apoi altul. Ofiţerii circulă înarmaţi cu lunete şi periscopuri. Ne întâlnim unii cu alţii; începem iar să trăim. Obişnuitele vorbe se încrucişează şi se ciocnesc. Şi dacă n-ar fi priveliştea dărăpănată, marginile surpate ale şanţului care ne

îngroapă în povârnişul râpei, şi, de asemeni, surdina impusă glasurilor, mai că ne-am crede în liniile din spate. Dar oboseala apasă asupra tuturor, figurile sunt galbene, pleoapele roşii; după atâta veghere, am ajuns să arătăm ca oamenii care au plâns. De câteva zile toţi ne încovoiem, şi am îmbătrânit.

Unul după altul, oamenii din grupă s-au strâns la un cot al tranşeei. Se înghesuie toţi pe o palmă de loc, unde solul e numai cretă şi unde, sub coaja de pământ ţepoasă, cu rădăcini tăiate, terasamentul a scos la iveală straturi de pietre albe care zăceau întinse în tenebre, de mai bine de o sută de mii de ani.

Aci, unde trecerea e mai largă, poposeşte grupa lui Bertrand. E mult mai puţin numeroasă, deoarece, fără a socoti morţii din noaptea aceea, nu mai avem pe Poterloo, ucis într-un schimb, nici pe Cadilhac, rănit la picior de o schijă în aceeaşi seară ca şi Poterloo (ce mult îmi pare că a trecut de la aceste întâmplări!) nici pe Tirloir, nici pe Tulacque, care au fost evacuaţi, unul pentru dezinterie, iar celălalt pentru o pneumonie destul de tenace – dună câte scrie el în cărţile poştale pe care ni le trimite, ca să-şi mai treacă de urât, din spitalul de zonă interioară în care vegetează.

Văd iarăşi apropiindu-se şi grupându-se, terfeliţi de contactul cu pământul, mânjiţi de ceaţa cenuşie a văzduhului, fizionomiile şi înfăţişările familiare ale celor care nu s-au despărţit niciodată dintru început – frăţeşte înlănţuiţi şi ţintuiţi unul de altul. Totuşi, în îmbrăcămintea oamenilor cavernelor nu mai e atâta diversitate...

Moş Blaire arată în gura lui îmbătrânită un şir de dinţi noi, strălucitori – încât din toată sărmana lui figură nu se mai vede decât acest maxilar gătit de sărbătoare. Evenimentul acestor dinţi străini, pe care încet-încet îi îmblânzeşte, şi de care acum se serveşte uneori chiar pentru a mânca, i-a modificat profund caracterul şi moravurile: nu mai e aproape niciodată mânjit de negreaţă, abia dacă mai e, foarte puţin, îngălat. Devenind frumos, îl încearcă nevoia de a fi cochet. În clipa de faţă e cam ursuz, probabil – o minune! – din cauză că nu se poate spăla. Înghemuit într-un colţ, întredeschide un ochi spălăcit, îşi mestecă şi îşi rumegă mustaţa de veteran,

odinioară singura podoabă a chipului său, şi din când în când scuipă câte un păr.

Fouillade tremură, guturăit, sau cască, deprimat, năpârlit. Marthereau nu s-a schimbat de loc: mereu bărbos, cu ochi albaştri şi rotunzi, cu picioarele atât de scurte încât pantalonul pare să-i scape într-una din cingătoare, căzându-i în vine. Cocon e mereu Cocon, prin chipul lui uscăţiv şi brăzdat, înlăuntrul căruia se învălmăşesc cifre; dar de vreo opt zile, o recrudescenţă de păduchi, ale căror ravagii se văd întinzându-i-se pe gât şi pe încheieturile mâinilor, îl însingurează în bătălii îndelungate, din care se întoarce printre noi încruntat nevoie mare. Paradis păstrează neatinsă aceeaşi doză de culori plăcute şi de bună dispoziţie; e invariabil, inuzabil. Încă de departe, de îndată ce se arată apărând pe fondul sacilor de pământ ca un afiş nou, toată lumea zâmbeşte. Nici Pépin nu s-a schimbat de loc, şi-l vezi mereu rătăcind, din spate cu pancarta de muşama cu careuri roşii şi albe, din faţă cu figura ca o lamă de cuţit, şi privirea rece, cenuşie, ca un reflex de bisturiu; nici Volpatte, cu jambierele lui, cu pătura pe umeri şi cu mutra de anamit tatuat de murdărie, nici Tirette, care e totuşi chinuit, de câtva timp – nu se ştie din ce cauze misterioase – de o erupţie de vinişoare sanghinolente în ochi. Farfadet se ţine mai deoparte, dus pe gânduri, aşteptând ceva. Se trezeşte din visare numai pentru a se duce la împărţirea scrisorilor, apoi reintră în el însuşi. Mâinile lui de birocrat scriu, foarte îngrijit, nenumărate cărţi poştale. Nu bănuieşte nimic despre sfârşitul Eudoxiei. Lamuse n-a mai pomenit nimănui de suprema şi cumplita îmbrăţişare în care a cuprins trupul ei. Lui Lamuse -mi-am dat seama mai târziu – i-a părut rău că într-o seară mi-a şoptit la ureche acea spovedanie, şi până la moarte a ţinut ascunsă în el groaznica taină virginală, cu o pudoare îndârjită. Iată de ce îl mai vedem încă pe Farfadet ducându-şi viaţa plin de via icoană cu păr blond, de care nu se desparte decât pentru a lua contact cu noi prin rare monosilabe. Mereu în preajma noastră, caporalul Bertrand are aceeaşi atitudine serioasă, gata oricând să ne zâmbească liniştit, să dea explicaţii limpezi când i se cer, să ajute fiecăruia să-şi facă datoria.

Vorbim între noi, ca şi altădată, ca totdeauna. Dar obligaţiunea de a vorbi încet rarefiază discuţiile şi aşterne peste ele o linişte cernită.

*

Se întâmplă un fapt anormal: de trei luni încoace, fiecare unitate rămâne în tranşeele din linia întâia patru zile. Ori, iată cinci zile de când ne aflăm aici, şi nici nu se pomeneşte de schimb. Circulă unele zvonuri despre un atac care va avea loc în curând, colportate de către agenţii de legătură şi de către oamenii de corvoadă, care, o noapte da şi una nu – fără nici o regularitate şi nici o garanţie – fac aprovizionarea. La aceste zvonuri de ofensivă se mai adaugă şi alte semne: suspendarea permisiilor, scrisorile care nu mai sosesc; ofiţerii care, vădit, şi-au schimbat atitudinea: serioşi şi mai apropiaţi. Dar discuţiile asupra acestui subiect se termină întotdeauna prin ridicări din umeri: niciodată soldatului nu i se spune dinainte ce se va întâmpla cu el; i se pune la ochi o legătură care nu e ridicată decât în ultimul moment. Încât:

— Eh, om vedea!

— Să mai aşteptăm!

Ne ţinem departe de tragicul eveniment presimţit. Să fie oare imposibilitate de a-l înţelege deplin, descurajare de a mai căuta să descifrăm hotărâri care pentru noi rămân veşnic neînţelese, nepăsare resemnată, credinţă aprigă că şi de data aceasta fiecare va scăpa din ghearele morţii. Fapt e că în pofida semnelor prevestitoare şi a glasului unor profeţii care par să se înfăptuiască, noi ne mişcăm maşinal, şi ne mărginim numai la preocupările imediate: foamea, setea, păduchii, a căror strivire însângerează toate unghiile, şi nemărginita oboseală care ne minează pe toţi.

— L-ai văzut pe Joseph, az’ dimineaţă? întreabă Volpatte. Greu pentru el, bietu băiat!

— O să facă vreo nebunie, mai mult ca sigur. Flăcăul ăsta e condamnat, să ştii, s-a zis cu el. La prima ocazie se repede într-un glonţ, cum te văd şi mă vezi.

— Da’ are şi de ce să rămână zurliu tot restul zilelor lui! Erau şase fraţi, ştiai asta? Până acu’ au mierlit patru: doi în Alsacia, unul în Champagne,

unul în Argonne. Dacă a murit şi André înseamnă că-i al cincilea.

— Dac-ar fi murit, i-am fi găsit trupul, sau l-am fi văzut din observator. Ce mai calea-valea. Eu cred că în noaptea aia în care au fost de patrulă, s-a rătăcit la întoarcere. S-o fi târât d-a curmezişul, săracu de el, şi a nimerit drept în liniile nemţeşti.

— Da' dacă s-a agăţat în sârma ghimpată şi l-au borşit acolo?

— Ţi-am mai spus că dac-ar fi mierlit, l-am fi găsit noi, că doar n-oi fi crezând că l-au luat nemţii de acolo. Am căutat peste tot, ce dracu. De vreme ce nu l-am găsit, rănit sau nerănit, sigur că au pus laba pe el.

Această ipoteză, care e atât de logică, e admisă şi acum, când se ştie că André Mesnil e prizonier, nimeni nu se mai interesează de el. Dar fratele său continuă să inspire milă:

— Bietu de el, e atât de tânăr.

Şi oamenii din grupă îl privesc pe furiş.

— Mă taie la ramazan! spune deodată Cocon.

Întrucât ora mesei a trecut, toată lumea o cere. De altfel, hrana se află aici, deoarece e restul celei care a fost adusă în ajun.

— La ce naiba se mai gândeşte şi căpraru, că ne lasă să ne ghiorăie maţele? Uite-l. Las' că-i zic eu una. Hei! dom' căprar, ce-ai de gând de nu ne dai să halim?

— Da, da, haleala! repeta ceata veşnicilor înfometaţi.

— Viu acu'! spune zorit Bertrand, care, zi şi noapte, n-are o clipă de odihnă.

— Mă rog – declară Pépin, mereu cârcotaş – da' să ştii că n-am poftă de loc să ciugulesc, m-am săturat până-n gât; am să deschid o cutie de carne cât ai zice peşte.

Comedia zilnică a mesei reîncepe, la suprafaţa acestei drame.

Să nu vă atingeţi de hrana de rezervă, spune Bertrand. Dau o fugă până la dom' căpitan, şi p-ormă viu să vă dau masa.

După ce s-a întors, aduce, împarte, şi mâncăm salata, de cartofi cu ceapă, şi pe măsură ce mestecăm, chipurile se destind, ochii se liniştesc.

Paradis a arborat la masă o bonetă de cazarmă. Nu se potriveşte nici cu locul nici cu momentul, dar boneta e nouă şi croitorul, care i-a promis-o de vreo trei luni, i-a dat-o tocmai în ziua când am plecat în tranşee. Pălăriuţa moale, cu două colţuri, făcută dintr-un postav albastru viu, aşezată pe simpaticul lui cap înfloritor, îi dă înfăţişarea unui jandarm de carton cu obrajii roşii. Tot îmbucând, Paradis mă priveşte fix. Mă apropii de el.

— Îţi stă foarte bine.

— Lasă chestia asta, răspunde el. Aş vrea să-ţi spun ceva. Ia vino-ncoace o leacă.

Întinde mâna spre bidonul pe jumătate plin, aşezat alături de strachina şi de lucruşoarele lui, şovăie un moment, în sfârşit se hotărăşte să le pună în siguranţă, vinul în gâtlej iar bidonul în buzunar. Apoi se depărtează.

Îl urmez. Din mers îşi ia casca care zace cu gura larg deschisă pe firida de pământ. După vreo zece paşi se apropie de mine şi-mi spune încet, şoptit, cu un aer ciudat, şi fără să mă privească, aşa cum face totdeauna când e emoţionat:

— Eu ştiu unde e Mesnil André. Vrei să-l vezi? Hai încoa'!

Rostind aceste cuvinte, îşi scoate bicornul, îl împătureşte şi-l bagă în buzunar, îşi pune casca. Porneşte din nou. Îl urmez fără o vorbă.

Mă duc la vreo cincizeci de metri mai departe, spre locul unde se află vizuina noastră comună şi paserela de saci pe sub care te strecori de fiecare dată cu impresia că această boltă de nămol o să ţi se prăbuşească pe şale. Dincolo de paserelă, dăm peste o scobitură în coasta tranşeei, cu o treaptă făcută dintr-o împletitură de nuiele pline de argilă. Paradis se caţără acolo, apoi îmi face semn să-l urmez pe această strâmtă platformă alunecoasă. Mai de mult, a fost aci un crenel de pază care apoi a fost distrus. S-a făcut un alt crenel ceva mai jos, cu două apărătoare de gloanţe. Aşa că e nevoie să te apleci pentru ca să nu treci cu capul dincolo de acest dispozitiv.

Paradis îmi spune, vorbind mereu foarte încet:

— Eu am pus pavezele astea două, ca să văd – fiindcă aveam eu ceva în cap şi am vrut să mă lămuresc. Pune-ţi ochiul la asta, şi uită-te prin gaură.

— Nu văd nimic. E ceva care astupă vederea. Ce-i mormanul ăla de cârpe?

— El e, răspunde Paradis.

Ah! un cadavru era aşadar, un cadavru, şezând într-o groapă, îngrozitor de aproape...

Turtindu-mi faţa de placa de oţel şi lipindu-mi pleoapele pe una din găurile apărătoarei de gloanţe, îl văzui întreg. Era chircit, cu capul spânzurând înainte între picioare, cele două braţe sprijinite pe genunchi, cu degetele pe jumătate strânse, ca nişte gheare – aproape, atât de aproape – şi uşor de recunoscut, în ciuda ochilor teşiţi din orbite şi opaci care priveau cruciş, a pămătufului de barbă înnoroiată şi a gurii schimonosite din care se vedeau dinţii. Părea că surâde şi că se strâmbă în acelaşi timp, privind spre puşca înnămolită în picioare, în faţa lui. Mâinile întinse înainte erau albastre deasupra şi roşii pe dedesubt, împurpurate de un umed reflex de iad.

Da, el era, spălăcit de ploi, împietrit de nămol şi într-un soi de spumă, murdar şi înspăimântător de palid, mort de patru zile, lipit de taluzul nostru, din care groapa de obuz unde zăcea muşcase o bună bucată. Nu-l găsise nimeni pentru că era prea aproape!

Între acest mort năpăstuit în singurătatea lui supraomenească şi oamenii care locuiesc în adăpost nu e decât un perete subţire de pământ. Şi îmi dau repede seama că locul unde îmi pun capul când dorm co-respunde locului în care zace înfundat acest corp cumplit. Îmi iau faţa de la crenel.

Paradis şi cu mine schimbăm o privire.

— Nu trebuie să-i spunem încă, şopteşte camaradul meu.

— Nu, fireşte, nu imediat...

— Am vorbit şi cu căpitanul ca să-i scoatem lucrurile de prin buzunare, şi el a zis la fel: „Să nu-i spuneţi chiar acum lu frate-său”.

O uşoară adiere de vânt a trecut.

— Se simte duhoarea!

— Ba bine că nu!

O mirosim, ne pătrunde în gânduri, ne clatină sufletul.

— Aşa că vezi, Joseph rămâne singurul din şase fraţi. Şi-o să-ţi spun ceva: cred că n-o să mai rămâie nici el multă vreme. Băiatul ăsta nu se mai cruţă, o s-o păţească, o să se cureţe. Ar trebui să-i pice din cer o rană binecuvântată, altfel, s-a zis cu el. Şase fraţi, zău că-i prea de tot. Nu ţi se pare şi ţie că e prea de tot?

Adăugă:

— Să nu-ţi vie să crezi ce aproape era de noi.

— Mâna lui e lipită chiar de locul unde-mi pun capul.

— Da – spune Paradis – mâna dreaptă, pe care are ceasomicu.

Ceasornicu... Mă opresc... E numai o idee, sau poate un vis?... Mi se pare, da, în clipa asta mi se pare că acum trei zile, în noaptea aceea când eram atât de istoviţi, -înainte de a adormi, am auzit un tic-tac de ceasornic şi chiar m-am întrebat de unde-o veni.

— Poate că chiar ceasul ăsta-l auzeai, trecând prin pământ, îmi spune Paradis, căruia i-am împărtăşit reflecţiile mele. Ce crezi, el se-nvârte şi socoate mai departe, chiar când omu a crăpat. Păi ce, parcă maşinăria te cunoaşte: ea-şi vede de viaţa ei, în rotogol, câtă vreme trăieşte.

Îl întreb:

— Are mâinile pline de sânge; unde-o fi fost rănit?

— Nu ştiu. Da’ cred că-n burtă, mi se pare că avea ceva negru în fundul pantalonilor. Sau poate că în mutră! N-ai băgat de seamă că avea o pată pe obraz?

Îmi rememorez figura verzuie şi hirsută a mortului.

— Da, adevărat, are ceva pe obraz. Da, poate că glonţul a intrat pe-aici...

— Atenţie! îmi spune deodată Paradis, uite-l că vine! N-ar ti trebuit să stăm aici.

Şi totuşi stăm mereu, nehotărâţi, încurcaţi, în timp ce Joseph Mesnil înaintează drept spre noi. Niciodată nu ni s-a părut atât de firav. De departe se vede cât e de palid; faţa trasă, încleştată, umerii încovoiaţi, şi păşeşte încetişor, copleşit de oboseala nemăsurată şi de ideea lui fixă.

— Ce-ai la obraz? mă întreabă el.

M-a văzut când îi arătam lui Paradis locul de intrare al glonţului.

Mă fac că nu înţeleg, apoi îi dau un răspuns oarecare cât mai nelămurit.

— Aha! răspunde el distrat.

Dar în clipa aceea, mă năpădeşte teama: mirosul. Se simte, şi nimeni nu se poate înşela: trădează un cadavru. Te pomeneşti că-i vine şi lui ideea...

Şşi mi se pare că deodată a înţeles semnul, jalnicul şi lamentabilul apel al mortului.

Dar el nu spune nimic, trece mai departe, îşi continuă drumul solitar şi dispare după cotitură.

— Ieri îmi spune Paradis – să vezi, a venit chiar aici cu gamela plină de orez pe care nu mai voia să-l mănânce. Parcă ar fi făcut dinadins, al dracului brânzoi, s-a oprit taman aici şi fâşt!... nu zici că face o mişcare şi gata-gata să-şi arunce resturile de haleală tocmai în locul unde se afla ăl'lalt. Mă tată, asta n-am putut să stau şi s-o văd cu ochii mei, m-am repezit şi i-am apucat mâna tocma' când dădea cu orezul de-a azvârlita, şi tot orezul s-a vărsat aici, în tranşee. Numa' ce-l văd că se-ntoarce spre mine, furios, roşu ca un rac: „Ce te-a apucat mă, ce, eşti candriu?" zice el. Eu, ce să zic, stăteam ca un tont, şi am îndrugat şi eu ceva, că adică n-am făcut-o dinadins. A dat din umeri şi s-a uitat la mine zbârlit ca un cocoş. P-ormă a plecat bombănind: „Nu zău, îl văzuşi p-ăsta – îi spune lui Montreuil care era şi el p-acolo – ce zici ce tâmpit!" Îl ştii că-i sare ţâfna din orice, aşa că oricât îi spuneam eu: „Ei, lasă, lasă, că nu-i nimic"; înjura mereu; şi eu eram supărat că în toată afacerea asta, deşi n-aveam dreptate, tot aveam dreptate.

Ne întorceam amândoi, tăcuţi.

Intrăm în adăpost, unde se află adunaţi şi ceilalţi. E un fost post de comandă, aşa că e destul de încăpător.

Când să punem piciorul înăuntru, Paradis trage cu urechea:

— Ce zici, nu ţi se pare că de vreun ceas bateriile noastre trag grozav, nu?

Înţeleg la ce se gândeşte, răspund cu un gest vag:

— Om vedea, mă băiete, om vedea!

În vizuină, înconjurat de trei auditori, Tirette povesteşte întâmplări de cazarmă. Într-un colţ, Marthereau sforăie: e tolănit chiar lângă intrare, şi ca să coborâm, trebuie să păşim peste picioarele lui scurte, care par intrate în trunchi. Un grup de jucători, îngenunchiaţi în jurul unei pături îndoite, joacă cărţi.

— Eu împart.

— 40, 42-48! 49! Straşnic!

— Ce baftă pe netrebnicu ăsta! Mă, să ştii de la mine, te-nşală nevastă-ta de trei ori pe zi, altfel nu se poate! Nici nu mai joc cu tine. Azi iar mă cureţi, mai alaltăieri m-ai lăsat lefter, lua-te-ar dracu de scofâlcit!

— De ce-ai ţinut cartea-n mână, mă Tândală?

— N-aveam decât popa, ce dracu-era să fac...

— Avea asul de pică?

— Nu cred că-l avea, mă găoază.

— Mă, fir-ar să fie, murmură într-un colţ o fiinţă care mestecă... Camembertul ăsta costă un franc douăzeci, şi uite ce porcărie: pe deasupra o coajă de gumilastic care pute, şi-năuntru zob.

Între timp, Tirette povesteşte persecuţiile pe care le-a avut de suferit în timpul unei concentrări din partea unui maior:

— Un porc, mă fraţilor, ceva mai scârbos n-am pomenit pe faţa pământului. Toată ziua se zgâia pe geam, din cancelaria majurului, tolănit pe scaun, cu o burtă de nu se vedea scaunul de sub el, şi cu cogeamite chipiu cât un butoi; numai galoane de sus până jos. Greu o mai duceau soldaţii cu câinele ăsta. Loeb îl chema – un nemţoi, vezi bine.

— L-am cunoscut şi eu! strigă Paradis. Când a-nceput războiul, a fost declarat inapt pentru serviciul activ – se putea altfel – de pe vremea când mi-am făcut eu concentrarea era meşter să se dosească, da' atunci se dosea pe după vreun colţ de stradă ca să-nhaţe pe soldaţi: te-atingea cu o zi de-nchisoare pentru un nasture descheiat, şi să te ferească sfântul să fi avut ceva la îmbrăcăminte care nu era aidoma cu litera regulamentului, că-ţi trăgea o gură în faţa lumii întregi – şi toată lumea făcea haz: el credea că de

tine, dar tu ştiai bine că de el; da’ la ce-ţi folosea că ştii, că tot la pârnaie ajungeai.

— Avea o nevastă, reia Tirette. Băbătia aia...

— Şi de ea mi-aduc aminte – exclamă Paradis – mamă, ce ciumă!

— Ce să vă spun, aţi văzut d-ăia care umblă toată ziua cu o javră, aşa o târa ăsta după el pe otrava aia, peste tot, şi era galbenă ca şofranul, cu nişte şolduri ca doi saci, şi rea, o viespe. Ea-l întărâta pe prostălău ăla bătrân; fără ea, era mai mult prost decât rău, da’ cum se afla şi ea pe lângă el, cât ai clipi se făcea mai mult rău decât prost. Aşa că vă-nchipuiţi ce vâjâială...

În clipa aceea, Marthereau, care dormea lângă intrare, se trezeşte cu un geamăt nedesluşit. Se ridică în capul oaselor, stând pe paie ca un puşcăriaş, şi zărim silueta bărboasă desenându-se pe perete, şi ochiul lui rotund învârtindu-se, holbându-se în penumbră. Îşi priveşte visul.

Apoi îşi trece mâna peste ochi, şi ca şi cum aceasta ar fi avut vreo legătură cu visul, evocă în faţa noastră viziunea nopţii în care am plecat spre tranşee.

— În noaptea aia – spune el cu un glas îngreuiat de vis şi de somn – mulţi şi-au făcut curaj cu pileală! Ah ! Ce noapte! Toate trupele, companii, regimente care zbierau şi cântau şi se înşirau cât era drumul de lung! Vedeai prin întuneric furnicarul de soldaţi – să juri că erau valurile mării – care mergeau, mergeau şi se bălăbăneau prin toate convoaiele alea de artilerie şi de ambulanţe cu care ne-am încrucişat atunci. Niciodată n-am mai văzut atâtea convoaie într-o singură noapte, niciodată!

Îşi dă un pumn în piept, se aşază mai bine, mormăie ceva, apoi rămâne mut.

Vocea lui Blaire se înalţă dând glas temerii care pândeşte în fundul tuturor sufletelor:

— S-a făcut ceasu patru. Acu’ e prea târziu ca să se mai pornească ceva din partea noastră.

Unul dintre jucători, în celălalt colţ, îl îndeamnă pe altul, ţipând la el:

— Hai, mă, limbricu dracului, ce faci? Joci sau nu joci?

Tirette continuă povestea cu maiorul lui:

— Ce să vezi, într-o zi ne dă la cazan o ciorbă cu seu. Lături, ce mai calea-valea. Atunci, un om iese la raportul căpitanului, şi nici una nici două îi bagă gamela sub nas.

— Bă, cizmă, bă! exclamă cineva în celălalt colţ, plin de mânie, de ce n-ai jucat atu?

— „Ptiu! zice căpitanul. Luaţi porcăria asta d-aici. Pute de trăsneşte.”

— Era rândul meu, bâiguie o voce nemulţumită, dar nu prea sigură.

— Şi se pune căpitanul de-i trăsneşte un raport comandantului. Şi unde ne trezim, mă tată, cu maiorul furios, că dă fuga ca un turbat, fluturând raportul în labă: „Ce face? – începe să ragă – unde-i ciorba aia care-a făcut atâta răzmeriţă, s-o miros şi eu!” Îi aduce de la bucătărie nişte ciorbă, într-o gamelă curată. Îşi vârâ nasul şi miroase. „Păi ce-are, mă – zbiară iar ca un apucat – că miroase foarte frumos! Ciorbă grasă, o să vă dau la ciorbă d-asta până v-o ieşi pă nas!...”

— Ba nu era rândul tău! Nu era el protos? Mă găgăuţă, fraiere! Dacă nici atâta lucru nu ştii...

— Pe la cinci, când să plecăm din cazarmă, hop că sosesc cele două arătări, maioru cu parşiva aia după el se proţăpesc în poartă şi se zgâiesc cum ies pifanii, doar-doar o prinde pe vreunul cu mâţa-n sac, şi dumnealui se răţoia:

„Hei, care va să zică aşa, vreţi să mă feşteliţi pe mine cu miorlăieli despre o ciorbă bună să-ţi lingi deştele, că am mâncat şi eu din ea şi mi-a plăcut, şi a mâncat şi coana maioreasă, şi i-a plăcut şi dumneaei – ei las’ că v-arăt eu vouă... Mă, tu ăla de colo, leatul ăla cu laţele lungi, ia poftim încoa’, mă artistule!” Uite-aşa îi tot trăgea prostănacu, şi pârţotina, dreaptă, ţeapănă ca o prăjină, făcea din cap: Da, da.

— De, nu ştiu ce să zic, vezi că el n-avea as, e un caz aparte.

— Da’ când colo, numai ce-o vedem o dată că se face albă la faţă ca o izmană, îşi duce mâna la lingurea, începe să se bâţâie şi să se scuture, şi p-ormă, chiar acolo, mă, în mijlocul răcanilor care umpluseră toată piaţa, iete-o că scapă umbrela din mână, şi unde mi-ţi începe să borască, să-şi verse maţele, mă tată, nu altceva!

— Ia, ia ascultaţi mă! strigă deodată Paradis. Parcă strigă cineva prin tranşee. Ce, n-auziţi? Strigă „Alarma”, n-auziţi, mă?

— Ce alarmă, mă? Ai căpiat?

Abia a apucat cineva să rostească aceste cuvinte, şi iată că o umbră se arată în intrarea joasă a vizuinei noastre şi strigă:

— Hei, a douăzeci şi doua, alarma! La arme!

Un moment de tăcere. Apoi câteva exclamaţii.

— Ştiam eu ce spun, murmură Paradis printre dinţi, începând să se târască pe genunchi spre orificiul vizuinii în care zăcem.

Apoi, nu se mai aude nici o vorbă. Toţi au amuţit. În mare grabă, ne ridicăm, ne zorim cât putem; ne încingem centiroanele; umbrele braţelor ţâşnesc în toate părţile; fiecare vâră câte ceva prin buzunare. Şi ieşim învălmăşindu-ne, trăgând după noi de curele raniţele, păturile, traistele.

Afară, suntem asurziţi. Zgomotul împuşcăturilor e de o sută de ori mai puternic şi ne învăluie din stânga, din dreapta, din faţă. Bateriile noastre trag nebuneşte.

— Crezi că atacă ei? încearcă unul să întrebe.

— De un’ să ştiu eu, mă? răspunde scurt un glas, răstit.

Fălcile sunt încleştate. Toţi îşi înghit gândurile. Ne grăbim, ne înghioldim, ne îmbrâncim, mormăind fără cuvinte.

Un ordin trece din gură în gură:

— Raniţa în spate!

— Contraordin... strigă un ofiţer care străbate tranşeea cu paşi mari şi grăbiţi, făcându-şi loc cu coatele.

Restul frazei se pierde o dată cu el.

Contraordin! Un fior vizibil a trecut prin rânduri, o zvâcnitură în inimă a repezit toate capetele în sus, i-a înlemnit pe toţi într-o aşteptare extraordinară.

Dar nu: e contraordin numai pentru raniţe. Fără raniţă: pătura în bandulieră, lopata la centiron.

Scoatem păturile, le smulgem, le încolăcim. Mereu nici o vorbă, toţi au privirea fixă, gura înverşunat închisă.

Caporalii şi sergenţii, cam înfriguraţi, aleargă de colo până colo, zorind graba mută care-i încovoaie pe oameni:

— Hai, hai, mişcă mai iute! Daţi-i drumul, grăbeşte, daţi-i drumul! Mă, nu puteţi să vă mişcaţi mai repede.

Un detaşament de soldaţi care poartă ca insignă pe mânecă două topoare încrucişate îşi fac drum şi scobesc la iuţeală găuri în peretele tranşeei. Îi privim pieziş terminând cu echiparea.

— Ăştia ce fac, mă?

— Scări, ca să ne urcăm.

Suntem gata. Oamenii se aşază în rând, tăcând mereu, cu pătura în bandulieră, cureaua căştii sub bărbie, sprijinindu-se în puşti. Privesc figurile lor împietrite, palide, adânci.

Nu sunt soldaţi: sunt oameni. Nu sunt aventurieri, războinici născuţi pentru măcelăria umană – măcelari sau turmă. Sub uniformele lor e lesne să descoperi plugari şi muncitori. Sunt nişte civili dezrădăcinaţi. Sunt gata. Aşteaptă semnalul morţii şi al uciderii – dar scrutând, printre razele verticale ale baionetelor, chipurile lor, ce lesne e de văzut că sunt doar oameni.

Fiecare ştie că-şi va duce capul, pieptul, pântecul, trupul tot, gol, spre puştile dinainte aţintite, spre obuze şi grenade gata îngrămădite, şi mai ales spre metodica şi aproape infailibila mitralieră – spre tot ce aşteaptă şi tace atât de cumplit, acolo – înainte de a-i găsi pe ceilalţi soldaţi pe care va trebui să-i ucidă. Nu sunt nepăsători faţă de viaţa lor, ca nişte tâlhari, orbiţi de mânie ca nişte sălbatici, în ciuda propagandei cu care sunt otrăviţi, nu sunt înrăiţi. Sunt deasupra oricăror porniri instinctive. Nu sunt beţi, nici materialmente, nici moralmente. Cu conştiinţa pe deplin trează, plini de putere şi de sănătate, ei se adună aci, pentru a juca încă o dată acest rol de nebuni impus tuturor oamenilor de nebunia neamului omenesc. Se vede limpede cât vis şi câtă frică, şi cât rămas bun e în tăcerea, în încremenirea lor, sub masca de linişte supraumană care li s-a aşternut pe obraz. Nu sunt eroi de soiul pe care-l bănuiesc ceilalţi, dar sacrificiul lor are mult mai mare preţ decât vor putea înţelege vreodată cei ce nu i-au văzut.

Aşteptăm. Aşteptarea se prelungeşte, se eternizează. Din timp în timp, un om sau altul din rând tresare uşor când un glonţ tras din faţă atinge în zbor parapetul care ne apără şi se înfundă în carnea flască a taluzului din spate.

Amurgul zilei răspândeşte o sumbră şi măreaţă lumină asupra acestei mase puternice şi neatinse de oameni vii, din care numai o parte va mai trăi la căderea nopţii. Plouă, mereu aceeaşi ploaie pe care sunt lipite în amintirile mele toate tragediile marelui război. Seara se pregăteşte, ca o necunoscută ameninţare de gheaţă: se apropie să întindă şi ea în drumul oamenilor capcana ei mare cât lumea întreagă.

*

Se transmit noi ordine, din om în om. Se împart soldaţilor grenade prinse în cercuri de sârmă. „Fiecare om să ia două grenade!”

Trece maiorul. E în mică ţinută, încins, simplificat, cu gesturi reţinute. Îl auzim spunând:

— Semne bune, copii. Nemţii spală putina. O să le-arătaţi voi, nu-i aşa?

Ştirile străbat printre noi ca un vânt:

— Avem în faţă pe marocani şi Compania a două-zeci şi una. Atacul a şi început pe dreapta noastră.

Caporalii sunt chemaţi la căpitan. Se întorc cu maldăre de fierărie în braţe. Bertrand mă pipăie. Îmi prinde ceva de un nasture al mantalei. E un cuţit de bucătărie.

— Uite, îţi agăţ asta la manta, îmi spune el.

Mă priveşte, apoi se depărtează căutând din ochi alţi oameni.

— Dă şi mie! zice Peplu.

— Nu se poate, răspunde Bertrand. Pentru treaba asta n-avem voie să luăm voluntari.

— Du-te-n mă-ta! mârâie Pépin.

Aşteptăm, în văzduhul ploios, răsunând de împuşcături şi fără alte margini decât îndepărtata şi imensa canonadă; Bertrand a terminat cu împărţeala, şi acum se-ntoarce printre noi. Câţiva soldaţi s-au aşezat jos; şi sunt unii care cască.

Ciclistul Billette se furişează prin faţa noastră, purtând pe braţ impermeabilul unui ofiţer, şi întorcând cât mai mult capul.

— Păi ce, mă, tu nu mergi? îi strigă Cocon.

— Nu, nu merg, răspunde el. Eu sunt în a şaptesprezecea. Batalionul 5 nu atacă.

— Aha! Totdeauna se-nvârteşte bine Batalionul 5! Niciodată nu dă la greu ca noi!

Billette a ajuns departe şi toate figurile se încruntă puţin privindu-l cum dispare.

Soseşte un om în goană şi-i spune ceva lui Bertrand. Atunci Bertrand se-ntoarce spre noi:

— Haideţi, e rândul nostru.

Toţi se urnesc dintr-o dată. Punem piciorul pe treptele pregătite de săpători, ieşim afară din adăpostul tranşeei, şi cot la cot ne căţărăm pe parapet.

*

Bertrand e în picioare pe povârniş. Dintr-o aruncătură de ochi ne cuprinde pe toţi. Când toată lumea a ajuns sus, spune:

— Înainte!

Vocile au un răsunet ciudat. Plecarea s-a petrecut prea repede, pe neaşteptate s-ar putea spune, ca într-un vis. Nici o şuierătură în aer. Prin enormul vuiet al tunului, se simte foarte bine această extraordinară tăcere a gloanţelor în jurul nostru...

Ne lăsăm la vale pe terenul alunecos şi neregulat, cu mişcări automate, proptindu-ne uneori în puşca lungită cu baioneta. Ochiul se agaţă maşinal de câte un amănunt al povârnişului, de măruntaiele pământului care zac zvârlite la suprafaţă, de rarii stâlpi jupuiţi care se mai ridică ici şi colo, de epavele prăvălite prin gropi. E de necrezut să te vezi în picioare, la lumina zilei, în această vale pe care câţiva supravieţuitori îşi amintesc că s-au târât în noapte, cu atâtea precauţiuni, pe care ceilalţi n-au îndrăznit să arunce decât priviri furişe prin creneluri. Nu... nu se trage de loc împotriva noastră. Ditamai ieşirea din pământ a unui batalion întreg pare să treacă

neobservată! Acest răgaz e plin de o ameninţare care creşte, creşte. Lumina pală ne ia ochii.

Din toate părţile, taluzul s-a acoperit de oameni care încep să se rostogolească la vale o dată cu noi. În dreapta, se văd rândurile unei companii care pătrunde în râpă prin şanţul 97, o veche tranşee germană căzută în ruine.

Traversăm reţeaua noastră de sârmă ghimpată prin trecerile anume lăsate libere. Nu se trage încă în noi. Câţiva, mai stângaci, se împiedică, apoi se ridică. De cealaltă parte a reţelei ne strângem din nou în formaţie, şi începem să coborâm panta ceva mai repede: o accele-rare instinctivă s-a produs în mişcarea noastră. Câteva gloanţe încep să sosească atunci, trecând printre noi. Bertrand ne strigă să economisim grenadele, să aşteptăm până în ultimul moment.

Dar sunetul glasului lui e înăbuşit. Deodată, în faţa noastră, pe toată lărgimea văii, izbucnesc flăcări sumbre plesnind văzduhul cu detunături înfricoşătoare. În şir, de la dreapta, spre stânga, fuzantele ţâşnesc din cer, explozibilele ţâşnesc din pământ. E o perdea înspăimântătoare care ne desparte de lume, ne desparte de trecut şi de viitor. Ne oprim, înfipţi în pământ, uluiţi de norul neaşteptat care tună din toate părţile, apoi, un efort simultan clinteşte toată masa noastră şi o împinge înainte, foarte repede. Ne poticnim, ne sprijinim unii de alţii, învăluiţi în mari valuri de fum. În străfundul spre care ne rostogolim de-a valma, vedem căscându-se, în vuiete stridente şi în uragane de pământ pulverizat, nenumărate cratere, la fiecare pas, unele lângă altele, unele în altele. Apoi, nici nu mai ştim unde cad loviturile. Se dezlănţuiesc rafale atât de monstruos detunătoare, că singur zgomotul acestor potopuri de tunete, al acestor mari stele de ţăndări care se formează în aer, e de ajuns pentru a ne simţi anihilaţi. Vedem, auzim schijele trecându-ne pe lângă cap, cu ţipătul lor de fier roşu înmuiat în apă. Deodată scap puşca, atât de tare mi-a fript mâinile suflul unei explozii. O ridic împleticindu-mă, şi, plecând capul, mă reped mai departe în furtuna cu sclipiri roşcate, în ploaia de lavă strivitoare, împroşcat de şuvoaiele de zgură şi funingine. Stridenţa schijelor care zboară îţi sparge urechile, te

pocneşte în ceafă, îţi străpunge tâmplele şi nu se poate să nu ţipi când le simţi apropiindu-se. Mirosul de sulf îţi face greaţă, îţi stoarce măruntaiele. Răsuflarea morţii ne împinge, ne smuceşte, ne clatină. Dăm buzna, dar nu ştim unde mergem. Ochii clipesc, orbesc şi plâng. În faţa noastră, vederea e astupată de o avalanşă de fulgere care mătură tot terenul.

Barajul. Trebuie să trecem prin acest vârtej de flăcări şi printre aceste cumplite ceţuri verticale. Trecem. Am trecut, la noroc; am văzut, ici şi colo, umbre care se răsuceau, săreau şi se prăbuşeau, luminate de un brusc reflex din altă lume. Am zărit chipuri ciudate, scoţând un fel de strigăte, pe care le vedeam dar nu le auzeam în prăpădul vacarmului. O vâlvătaie cu imense şi furioase pale roşii şi negre curgea în jurul meu, scurmând pământul, smulgându-mi-l de sub picioare, şi aruncându-mă într-o parte şi-ntr-alta ca pe o minge. Îmi amintesc că am sărit peste un cadavru în flăcări, negru de tot, pe care sfârâia un strat de sânge roşu, şi-mi mai amintesc că poalele mantalei, care zvâcneau pe lângă mine, luaseră foc şi lăsau în urmă o dâră de fum. Spre dreapta, şi de-a lungul şanţului 97, privirea era atrasă şi uluită de un şir de lumini cumplite, înghesuite unele în altele ca nişte oameni.

— Înainte!

Acum, aproape fugim. Vedem oameni care se prăbuşesc deodată, ca nişte trunchiuri, în faţă, alţii care se înmoaie umili, ca şi când s-ar aşeza jos. Facem salturi neaşteptate pentru a ne feri de morţii lungiţi, cuminţi şi ţepeni, sau dimpotrivă, răzvrătiţi, şi, mai ales, de răniţi – capcane mult mai primejdioase – care se zbat şi se agaţă.

Şanţul Internaţional!

Am ajuns. Firele de sârmă ghimpată au fost dezgropate de bătaia tunurilor, cu lungile lor rădăcini învârtejite, zvârlite aiurea şi încolăcite, măturate, grămădite în vaste mormane. Între aceste mari mărăcinişuri de fier, umede de ploaie, trecerea este liberă, deschisă.

şanţul nu e apărat. Fie că germanii l-au părăsit, fie că un alt val a trecut pe-aici, înaintea noastră. Interiorul este ţepos de puşti aşezate de-a lungul taluzului. Pe fund, cadavre împrăştiate. Din harababura acestui lung şanţ, se ivesc mâini ieşite din mâneci cenuşii cu vipuşti roşii, şi picioare cu cizme.

În unele locuri taluzul este dărâmat, lemnăria sfărâmată; şi toată marginea tranşeei ciopârţită, înecată într-o amestecătură indescriptibilă. În alte locuri se cască puţuri rotunde. Mi-a rămas întipărită în minte, din acel moment, mai ales imaginea unei tranşee în zdrenţe ciudate, acoperită cu petice multicolore: pentru a-şi confecţiona sacii de pământ, nemţii se folosiseră de cearşafuri, de bumbăcării, de ţesături cu desene bălţate, prădate în vreun magazin cu stofe de mobilă. Tot acest talmeş-balmeş de trenţe colorate, sfâşiate, destrămate atârnă, flutură, se leagănă şi dansează în faţa ochilor.

Ne-am risipit prin şanţ. Locotenentul, care a sărit de partea cealaltă, se apleacă şi ne cheamă, strigând şi făcând semne mari cu braţele:

— Nu staţi aici. Înainte! Tot înainte!

Escaladăm parapetul şanţului folosindu-ne de saci, de arme, de spinările trupurilor care sunt îngrămădite în el. În fundul râpei, solul este răscolit de explozii, plin ochi de epave, colcăitor de corpuri doborâte. Unele au fixitatea lucrurilor; altele sunt agitate de mişcări domoale sau convulsive. Tirul de baraj continuă să-şi repeadă infernalele descărcături în urma noastră, pe locul pe unde am străbătut noi. Dar aci unde ne găsim, la poalele colinei, e un punct mort pentru artilerie.

Uşoară şi scurtă acalmie. Surzenia ne părăseşte puţin. Ne uităm unii la alţii. În ochi e fierbinţeală. În pomeţi: sânge. Respiraţiile uruie, iar inimile duduie în piepturi.

Ne recunoaştem, nedesluşit, pe grabă, ca şi când ne-am regăsi într-o zi faţă-n faţă, pe cele mai afunde tărâmuri ale morţii. În acest luminiş al iadului, schimbăm câteva cuvinte grăbite:

— Tu eşti?

— Oho! Da’ ştiu că-nghiţim ceva!

— Unde e Cocon?

— Habar n-am.

— L-ai văzut pe căpitan?

— Nu...

— Ei, merge?

— Merge...

Am traversat fundul râpei. Celălalt versant se înalţă în faţa noastră. Îl escaladăm înşiruiţi unul după altul, pe nişte trepte abia scobite în pământ.

— Atenţie!

Un soldat care ajunsese pe la jumătatea scării a primit în şale o schijă de obuz, şi cade plutind, ca un înotător, cu capul gol, cu braţele întinse. Se vede silueta informă a acestui trup care se prăbuşeşte în prăpastie; din fugă apuc să mai observ un amănunt: părul răsfirat peste profilul negru al feţei.

Ajungem pe creastă.

În faţa noastră se întinde un mare gol incolor. În primul moment nu vedem nimic altceva decât o stepă cretoasă şi pietroasă, galbenă şi cenuşie, cât vezi cu ochii. Nici un val uman nu precede pe al nostru; în faţa ochilor nici o făptură vie, dar solul e populat de morţi; cadavre proaspete care imită încă suferinţa sau somnul, oseminte vechi, decolorate şi risipite în vânt, aproape mistuite de ţărână.

De îndată ce rândurile noastre, în goană zguduită, se arată pe podiş, simt că lângă mine au fost loviţi doi oameni, două umbre care sunt zvârlite la pământ şi se rostogolesc sub picioarele noastre, una cu un ţipăt ascuţit, cealaltă tăcută ca o vită. Un altul dispare făcând un salt nebun, ca şi când şi-ar fi luat zborul. Ne strângem instinctiv unii lângă alţii, înboldindu-ne înainte, mereu înainte; rănile care se deschid în ceata noastră se închid singure. Plutonierul se opreşte, ridică sabia, o scapă din mână, îngenunchează; corpul frânt se apleacă pe spate zvâcnind, casca îi cade pe călcâie, şi rămâne acolo, cu capul gol, cu faţa spre cer. Din goană, şuvoiul s-a despicat cât ai clipi, pentru a respecta această încremenire.

Dar acum nu-l mai vedem nici pe locotenent. Nu mai avem comandanţi... O şovăială pare să întârzie valul uman care bate începuturile podişului. Prin tropotul fugii se aude suflarea aspră a plămânilor.

— Înainte! strigă un soldat oarecare.

Şi toţi ne urmăm înainte, cu iuţeală crescândă, fuga spre abis.

*

— Unde e Bertrand? geme greoi una din vocile care aleargă înainte.

— Aici! Aici...

Din fugă, se aplecase asupra unui rănit, dar numaidecât îl părăseşte pe acest om, care întinde braţele spre el şi pare să plângă în hohote.

În momentul în care ne-a ajuns din urmă, auzim în faţa noastră ieşind dintr-un fel de cocoaşă a pământului tic-tacul mitralierei. E un moment înspăimântător, mai greu decât acela când am trecut prin cutremurul de pământ şi foc al barajului. Acest glas bine cunoscut ne vorbeşte limpede şi cumplit în spaţiu. Dar nu ne mai oprim.

— Înainte! Hai înainte!

Oboseala se arată în gemete răguşite, dar noi continuăm să năvălim spre orizont.

— Nemţii! Îi văd! spune deodată un om.

— Da... Uite-le capetele acolo, deasupra tranşeei... Acolo e tranşeea, linia aia. E aproape. Ah, mama lor!

Se zăresc într-adevăr nişte calote mici, cenuşii, care se înalţă, apoi se confundă cu suprafaţa solului, la vreo cincizeci de metri depărtare, dincolo de o fâşie de pământ negru, brăzdat şi plin de hârtoape.

O tresărire năprasnică îi scutură pe cei ce formează acum grupul în care mă aflu şi eu. Cum adică, am ajuns atât de aproape, am scăpat teferi până acum, şi n-o să mai ajungem până acolo? Ba da, o să ajungem. Facem salturi enorme. Nu mai auzim nimic. Fiecare se avântă drept în faţa lui, atras de înfiorătorul şanţ, încleştat înainte, aproape incapabil de a mai întoarce capul la dreapta sau la stânga.

Totuşi simţim că mulţi rămân în drum şi se prăbuşesc la pământ. La un moment dat trebuie să fac o mare săritură în lături ca să mă feresc de baioneta pe neaşteptate îndreptată spre mine, a unei puşti care cade. La vreo câţiva paşi, Farfadet, cu figura însângerată, se repede, mă îmbrânceşte groaznic, se aruncă asupra lui Volpatte care e chiar lângă mine şi se agaţă de el; Volpatte icneşte, se încovoaie, şi în plin elan îl târăşte câţiva paşi cu el, apoi se scutură şi îl zvârle deoparte, fără să-l privească, fără să ştie cine e, spunându-i cu o voce întretăiată, aproape asfixiată de efort:

— Dă-mi drumul, dă-mi drumul mă, cădelniţa mă-ti!... O să te ridice imediat. N-avea grijă.

Celălalt se prăbuşeşte, şi chipul lui acoperit de o mască roşie, care l-a despuiat de orice expresie, se cla-tină într-o parte şi-ntr-alta – în timp ce Volpatte, ajuns departe, repetă maşinal printre dinţi: „N-avea grijă”, cu privirea fixată înainte, asupra tranşeei.

Un roi de gloanţe şuieră în jurul meu, multiplicând opririle subite, căderile încetinite, revoltate, scălămbăiate, prăbuşirile de piatră cu toată povara trupului dintr-o dată, strigătele, exclamaţiile surde, turbate, disperate, sau „hâc”-urile groaznice şi din străfunduri, prin care toată viaţa se revarsă într-o clipită. Iar noi, cei care nu suntem încă loviţi, privim numai în faţă, şi înaintăm, gonim, prin jocul morţii care loveşte la întâmplare în carnea noastră.

Sârmă ghimpată. O parte e intactă. O ocolim. Ceva mai încolo e spintecată de o pârtie largă şi adâncă: o colosală pâlnie formată din pâlnii suprapuse, o fantastică gură de vulcan, scobită de tunuri.

Înfăţişarea acestei răscoliri e uluitoare. Pare să fi izbucnit într-adevăr dinnăuntrul, din centrul pământului. Vederea unei atari scormoniri a straturilor celor mai ascunse îmboldeşte avântul nostru de atacatori, şi câţiva nu se pot stăpâni să nu strige, cu o încruntată clătinare din cap, în clipa aceasta în care orice cuvânt se smulge atât de silnic din gâtlej:

— Ah, mamă! Ce le-a mai turnat aici!

Parcă duşi de vânt, urcăm şi coborâm, după gropile şi movilele pământului, în această spărtură nemăsurată a solului care a fost scotocit, înnegrit, cauterizat de flăcări îndârjite. Brazda se lipeşte de picioare. Ni le smulgem furioşi. Echipamentele, stofele, risipite pe pământul moale, rufele care s-au împrăştiat zburând din traistele sparte ne-ajută să nu ne înnămolim, şi toţi avem grijă, când sărim în gropi sau când escaladăm movilitele, să zvârlim piciorul pe aceste rămăşiţe.

Din spate, glasuri ne îndeamnă:

— Înainte, băieţi, înainte! Hai, dumnezeii mamii lor!

— Tot regimentul e după noi! strigă altele.

Nimeni nu se-ntoarce să vadă. Dar această asigurare electrizează năvala noastră.

În spatele taluzului tranşeei de care ne apropiem nu se mai vede nici o cască. Cadavrele de germani se înşiră în faţă – încovrigate ca nişte puncte sau lungite ca nişte linii. Ajungem. Parapetul se precizează cu formele lui viclene, cu amănunte: crenelurile... Suntem prodigios, necrezut de aproape...

Ceva cade în faţa noastră. E o grenadă. Cu o lovitură de picior, caporalul Bertrand o zvârle atât de bine înapoi, că explodează chiar în tranşee.

Sub impulsul acestei lovituri fericite, grupa ajunge la şanţ.

Pépin s-a azvârlit pe burtă. Se strecoară ondulând pe lângă un cadavru. Atinge marginea tranşeei, se înfundă înăuntru. E cel dintâi care a intrat. Fouillade, care face gesturi mari şi urlă, sare în groapă, aproape în aceeaşi clipă în care Pépin intră târâş... Zăresc, într-o străfulgerare, un şir întreg de diavoli negri, plecându-se şi ciucindu-se ca să coboare, pe creasta şanţului, chiar în buza negrei capcane.

O salvă îngrozitoare ne trăsneşte în faţă, de la câţiva paşi, aprinzând înaintea noastră o subită rampă de flăcări în lungul întregii muchii de pământ. După o clipă de năuceală, ne scuturăm şi râdem cu hohote, diabolic; descărcătura a trecut prea sus. Şi numaidecât, cu exclamaţii şi mugete de uşurare, alunecăm, ne rostogolim, cădem – în pântecul tranşeei – vii.

*

O fumăraie neînţeleasă ne îneacă. În prăpastia gâtuită nu disting în primul moment decât uniforme albastre. Mergem în sus şi în jos, împingându-ne unii pe alţii, scrâşnind, căutând. Apoi ne întoarcem, şi, cu mâinile încărcate de cuţit, grenade şi puşcă, nu mai ştim ce să facem.

— Sunt în adăposturi, porcii! aud zbierete din toate părţile.

Detunături surde zgâlţâie solul; totul se petrece sub pământ, în adăposturi. Deodată, suntem despărţiţi unii de alţii de pale monumentale de fum, atât de gros, că parcă ne aplică o mască pe faţă, şi nu mai vedem nimic. Ne zbatem ca nişte înecaţi, prin această atmosferă tenebroasă şi acră, într-o fărâmă de noapte. Ne poticnim de stânci de fiinţe înghemuite,

zgârcite, care sângerează şi ţipă pe fundul tranşeei. Abia mai zărim pereţii care sunt foarte drepţi şi făcuţi din saci de pământ de pânză albă, rupţi fâşii-fâşii, ca o hârtie. Uneori, aburul greoi şi tenace unduieşte şi se destramă, şi atunci vedem iarăşi viermuind gloata atacatorilor... Desprinsă din acest tablou prăfos, o siluetă de corp la corp se desenează pe taluz, într-un fel de ceaţă, apoi scade, se pierde. Aud câteva strigăte slabe: „Kamerad!” ieşind dintr-o ceată de oameni cu figuri jigărite şi cu vestoane cenuşii, înghesuiţi într-un colţ pe care o spărtură îl face imens. Sub norul de cerneală, vijelia de oameni se umflă, urcă în aceeaşi direcţie, spre dreapta, cu poticneli şi vârtejuri, de-a lungul pârtiei întunecate şi scormonite.

*

Şi deodată simţim că s-a sfârşit. Vedem, auzim, înţelegem că valul nostru care s-a rostogolit până aci prin atâtea oprelişti n-a întâlnit un val aidoma lui, şi că la sosirea noastră, ei s-au retras. Bătălia de la om la om s-a topit din faţa noastră. Perdeaua subţire de apărători s-a fărâmiţat prin găuri, unde aceştia sunt prinşi ca şoarecii, sau sunt ucişi. Nu mai e nici o împotrivire: un gol, un mare gol. Înaintăm înghesuiţi, ca un şir de groaznici spectatori.

Aici, tranşeea e prăpădită de tot. Cu pereţii ei albi, prăbuşiţi, pare, prin locurile acestea, albia noroioasă, moale, a unui fluviu dispărut în malurile pietroase, care dezveleşte din loc în loc groapa netedă şi rotundă a unui eleşteu, secat şi el; iar pe margine, pe taluz şi pe fund, zace o lungă avalanşă de cadavre – şi totul se umflă şi se umple de noi valuri ale trupelor noastre care năvălesc mereu. Prin fumul care se varsă din adăposturi, şi prin aerul zgâlţâit de explozii subterane, ajung la o masă compactă de oameni agăţaţi unul de altul care se învârtesc într-un loc ceva mai larg. Când sosim noi, întreaga învălmăşeală se sparge, şi acest rest de luptă agonizează; îl văd pe Blaire desprinzându-se din încăierare, cu casca atârnând pe gât prinsă de curea, cu figura zgâriată şi-l aud scoţând un urlet sălbatic. Mă lovesc de un om care stă sprijinit la intrarea unui adăpost. Dându-se la o parte din faţa intrării negre, căscată şi înşelătoare, se ţine cu mâna stângă de margine. Cu dreapta, leagănă timp de câteva secunde o grenadă. O să explodeze...

Dispare în gaură. Maşinăria a explodat cum a ajuns, şi un oribil ecou uman i-a răspuns în măruntaiele pământului. Omul apucă încă o grenadă.

Altul, cu un târnăcop găsit chiar acolo, loveşte şi fărâmă lemnăria intrării unui adăpost alăturat. O surpare de pământ se produce şi intrarea e astupată. Se văd mai multe umbre care calcă şi dau din mâini pe acest mormânt.

Unul, altul... În gloata vie care a ajuns sfârtecată până aici, până la această tranşee atât de hăituită, după ce a dat piept cu obuzele şi gloanţele invincibile repezite în întâmpinarea ei, recunosc cu greu pe cei pe care-i cunosc, ca şi când tot restul vieţii lor s-ar fi pierdut dintr-o dată, la mari depărtări. Ceva îi frământă şi îi schimbă. O frenezie îi agită pe toţi şi-i face să-şi piardă firea.

— De ce ne-am oprit aici? spune unul, scrâşnind din dinţi.

— De ce dracu nu mergem până la ailaltă? mă întreabă al doilea plin de o furie turbată. Acum că tot am venit, în câteva salturi am fi acolo.

— Şi eu aş vrea să mai înaintăm.

— Şi eu. Ah! mama lor de porci!...

Freamătă toţi, ca nişte drapele, purtându-şi ca pe o glorie norocul de a fi supravieţuit, implacabili, îndârjiţi, beţi de ei înşişi.

Stăm, tropăim în loc, în tranşeea cucerită – această ciudată cale în ruină, care şerpuieşte în câmpie şi duce din necunoscut în necunoscut.

— Înaintaţi la dreapta!

Şi continuăm să ne scurgem într-un singur sens. Fără îndoială că e o mişcare combinată acolo, sus, de către şefi. Călcăm în picioare trupuri moi dintre care unele mişcă şi-şi schimbă încetişor locul, şi din care ţâşnesc grăbite pârâiaşe şi ţipete. Cadavre sunt îngrămădite în lung, în curmeziş, ca nişte bârne şi dărâmături peste răniţi, îi apasă, îi înăbuşe, îi gâtuie şi le iau viaţa. Ca să trec, trebuie să împing la o parte un trunchi înjunghiat care geme şi al cărui gât e un izvor de sânge.

Nu mai întâlnim – în cataclismul pământurilor scufundate sau înălţate şi al ruinelor masive, peste colcăiala răniţilor şi morţilor care se frământă

împreună, prin pădurea mişcătoare de fum sădită în tranşee şi în toată zona înconjurătoare – decât figuri înflăcărate, sângerând de sudoare, cu ochi strălucitori. Unele grupuri parcă dansează ameninţând cu cuţitele. Sunt bucuroşi, nemaipomenit de siguri de ei, feroci.

Acţiunea se stinge pe nesimţite. Un soldat întreabă:

— Ei, şi-acuma, ce mai facem?

Dar deodată se aprinde din nou într-un punct: la vreo douăzeci de metri în câmpie, spre un cot pe care îl face taluzul cenuşiu, un snop de focuri de puşcă pârâie şi-şi împroaşcă arsurile punctate în jurul unei mitraliere care, îngropată undeva în pământ, scuipă întrerupt, şi pare că se zbate.

Sub aripa ca de cărbune a unui fel de nimb albăstrui şi galben, se văd oameni care împresoară fulgerătoarea maşinărie şi strâng cercul în jurul ei. Zăresc lângă mine silueta lui Mesnil Joseph care, drept în picioare, fără să caute câtuşi de puţin să se ascundă, se duce drept spre locul unde latră serii sacadate de explozii.

O detunătură izbucneşte dintr-un colţ al tranşeei, între noi doi. Joseph se opreşte, se clatină, se apleacă şi cade pe un genunchi. Alerg spre el, şi el mă vede venind.

— Nu-i nimic: piciorul... Pot să mă târâi şi singur.

Pare să fi devenit dintr-o dată cuminte, copil, ascultător. Şchioapătă încetişor spre şanţ.

Mi-a rămas întipărit în minte foarte precis locul de unde a pornit focul de armă care l-a lovit. Mă strecor într-acolo, pe stânga, făcând un mic ocol.

Nimeni. Nu întâlnesc decât un soldat de ai noştri, care caută ca şi mine. E Paradis.

— Tu?

Îl privesc.

Îmi răspunde cu o privire.

Suntem înghiontiţi de nişte oameni care cară pe umeri sau în braţe piese de fier de toate formele. Năvălesc în tranşee şi ne despart.

— A şaptea a luat mitraliera! strigă mai mulţi. Acu’, s-a isprăvit, n-are să se mai răţoiască! Era turbată: scârba dracului! scârba dracului!

— Ce mai e de făcut acum?

— Nimic.

Rămânem pe loc, claie peste grămadă. Ne aşezăm. Cei vii au încetat să mai gâfâie, muribunzii să mai horcăie, învăluiţi de fum şi de lumini şi de bubuitul tunurilor, care se rostogoleşte pe deasupra lumii întregi. Nici nu ştim măcar unde suntem. Nu mai e cer, nu mai e pământ, nu mai e decât un fel de nor, mereu. O primă pauză se produce în drama haotică. Intervine o încetinire universală a mişcărilor şi a zgomotelor. Până şi canonada scade, şi acum zgâlţâie cerul, ca o tuse, mult mai departe. Exaltarea se potoleşte, nu mai dăinuie decât nesfârşita osteneală care revine la suprafaţă şi ne îneacă, şi aşteptarea nesfârşită care reîncepe.

*

Unde e duşmanul? A lăsat pretutindeni puzderie de trupuri şi am văzut coloane de prizonieri: chiar acum se profilează una, ceva mai încolo, monotonă, nedesluşită ca într-un fum, sub cerul murdar. Dat grosul pare să se fi topit undeva, în depărtări. Sosesc câteva obuze ici şi colo, la nimereală; nici nu ne sinchisim, ne fac să râdem. Suntem liniştiţi, suntem singuri, în acest soi de pustiu în care imensităţi de cadavre duc la un şir de oameni vii.

S-a lăsat noaptea. Prăfăria s-a împrăştiat, dar a făcut loc penumbrei şi umbrei care se revarsă peste forfota gloatei întinse în lungul pământului. Oamenii se apropie unii de alţii, se aşază, se ridică, rătăcesc, sprijiniţi sau agăţaţi unii de alţii. Ne strângem în grupuri şi ne ghemuim printre adăposturile blocate de mormane de morţi. Câţiva şi-au lăsat puştile pe pământ, şi hoinăresc pe lângă tranşee, bălăngănindu-şi mâinile; de aproape, observi că sunt negri, arşi, au ochii roşii şi nenumărate cicatrice de noroi. Nu vorbim mai de loc, dar începem să căutăm.

Zărim brancardieri ale căror umbre profilate caută, fac plecăciuni, înaintează, agăţaţi doi câte doi de lungile lor poveri. Mai departe, pe dreapta, se aud lovituri de târnăcop şi de lopată.

Rătăcesc agale în mijlocul acestei harababuri.

Într-un loc unde parapetul tranşeei, turtit de bombardamente, face un clin dulce, e aşezat cineva. O lumină palidă domneşte încă. Atitudinea

calmă a acestui om care priveşte drept înainte, cufundat în gânduri, pare sculpturală şi mă surprinde. Plecându-mă puţin, îl recunosc. E caporalul Bertrand.

Întoarce faţa spre mine, şi simt că-mi zâmbeşte prin întuneric cu zâmbetul lui liniştit.

— Tocmai voiam să te caut, îmi spune el. Trebuie să organizăm garda tranşeei până om avea ceva ştiri despre ce-au făcut ceilalţi şi despre ceea ce se petrece în faţă. Am să te pun într-un post dublu, cu Paradis, într-o groapă de ascultare pe care au săpat-o pionierii.

Privim umbrele trecătoare sau nemişcate care se profilează ca nişte pete de cerneală, aplecate, îndoite în diferite atitudini, pe cenuşiul cerului, de-a lungul parapetului ruinat. Se mişcă nedesluşit, micşorate ca nişte insecte şi ca nişte viermi, pierdute pe aceste câmpuri învăluite în umbră, pacificate în moarte, pe care, de mai bine de doi ani, bătăliile fac să pribegească şi să încremenească oraşe întregi de soldaţi peste necropole vaste şi adânci.

Doi oameni nevăzuţi trec în întuneric, la câţiva paşi de noi; vorbesc încetişor între ei.

— Că doar nu era să stau să-l ascult, mă vere, i-am repezit o dată baioneta în burtă că nu mai puteam s-o trag înapoi.

— Da’ eu mă, să vezi, erau patru în fundu-gropii. Am strigat la ei să iasă afară: cum ieşea unu, îl borşeam. Îmi ajunsese sângele pân’ la coate. Mânecile îmi sunt lipite şi acuma.

— Ah! reluă primul, când om povesti mai târziu ălora de pe acasă – dacă ne-om mai întoarce vreodată – toate astea, stând liniştiţi la căldurică şi la lumină, cine dracu o să te creadă? Să nu crapi de necaz?

— Eh, pagubă-n ciuperci, puţin îmi pasă, numai să ne întoarcem, făcu celălalt. Să se termine mai repede, şi nu mai vreau nimic.

Bertrand vorbea puţin de obicei, şi nu vorbea niciodată despre el. Totuşi zise:

— M-am trezit cu trei deodată peste mine. Am dat ca un nebun. Ah, când am ajuns aici, eram toţi ca nişte fiare!

Glasul lui se înălţă cu un tremur stâpânit.

— Dar trebuia, spuse el. Trebuia! Pentru viitor.

Îşi încrucişă braţele, clătină din cap.

— Viitorul! strigă el deodată ca un profet. Oamenii care vor trăi după noi, şi cărora progresul – care vine ca o fatalitate – le va fi limpezit în sfârşit conştiinţele, cu ce ochi vor privi ei oare aceste măceluri şi aceste sprăvi despre care nici nu ştim măcar, noi care le făptuim, dacă trebuie să le comparăm cu actele măreţe ale eroilor lui Plutarc şi ai lui Corneille, sau cu nişte simple lovituri de apaşi!

Şi totuşi – continuă Bertrand – uite, vezi şi tu! Există o figură care s-a ridicat mult deasupra războiului, şi care va străluci prin frumuseţea şi însemnătatea îndrăznelii sale...

Ascult rezemat într-un băţ, aplecat spre el, sorbind acest glas care izvora, în negură, dintr-o gură mereu tăcută. Strigă cu o voce limpede:

— Liebknecht![14] Se ridică, cu braţele încrucişate. Chipul lui frumos, profund şi grav ca al unei statui, căzu din nou pe piept. Dar mai ieşi o dată din mutismul lui marmorean, repetând:

— Viitorul! Viitorul! Misiunea viitorului va fi de a şterge acest prezent, de a-l şterge cu desăvârşire, mai mult decât ne-am putea închipui, ca pe ceva mârşav şi ruşinos. Şi totuşi, era nevoie de prezentul ăsta, era nevoie! Ruşine gloriei militare, ruşine armatelor, ruşine meseriei de soldat, care transformă pe oameni, rând pe rând, în victime tâmpite şi în călăi ticăloşi! Da, ruşine: e adevărat, dar e, cum să-ţi spun, prea adevărat, adevărat pentru perspectiva veşniciei, dar nu încă pentru noi. Să luăm bine aminte la ceea ce gândim azi! Ceea ce am spus va fi adevărat, dar numai când va exista o biblie adevărată pe de-a-ntregul. Va fi adevărat când şi acest adevăr va fi săpat alături de alte adevăruri pe care primenirea spiritului va îngădui oamenilor să le înţeleagă pe toate deodată. Dar noi sunten încă pierduţi, surghiuniţi departe de aceste timpuri. În zilele noastre, în clipele pe care le trăim noi, acest adevăr e aproape o eroare, cuvântul ăsta sfânt nu e decât o blasfemie!

Râse deodată, un râs plin de rezonanţă şi de vis.

— Ştii că într-o zi, ca să le mai dau curaj băieţilor, le-am spus că eu cred în profeţii.

Mă aşezai jos, lângă Bertrand. Soldatul acesta care-şi făcuse totdeauna mai mult decât datoria, şi care totuşi mai era în viaţă, reprezenta în clipa aceea în ochii mei atitudinea oamenilor care încarnează o înaltă idee morală, având puterea să se înalţe din viermuiala contingenţelor, şi care sunt sortiţi, dacă au norocul să treacă prin raza de lumină a unui mare eveniment, să-şi domine epoca!

— Şi eu am crezut întotdeauna la fel, murmurai.

— Aşa! făcu Bertrand.

Ne privirăm lung, fără o vorbă, cu o uşoară mirare, cu gravitate. După această mare tăcere, el rosti:

- Acum, hai să ne începem serviciul. Ia-ţi puşca şi vino!

...Din groapa de ascultare, vedem întinzându-se spre răsărit o lumină de incendiu, mai albastră, mai tristă decât orice incendiu. Brăzdează cerul pe sub un nor lung negru, care se îngroaşă, neclintit în aer, ca fumul unui enorm foc înăbuşit, ca o pată imensă asupra lumii. Sunt zorile care se apropie.

E atât de frig, că nu poţi sta nemişcat, oricât ai fi de ferecat de oboseală. Tremurăm, dârdâim, clănţănim din dinţi, lăcrimăm. Încet-încet, cu o şovăială exasperantă, ziua iese din cer, prin schelăria subţire a norilor negri. Totul e îngheţat, incolor, gol; o tăcere de moarte stăpâneşte pretutindeni. Promoroacă, zăpadă, sub o apăsare de ceaţă. Totul e alb. Paradis se mişcă – greoaie fantomă lividă. Şi noi suntem albi, din cap până în picioare. Îmi pusesem traista pe panta parapetului de ascultare, şi acum parcă ar fi înfăşurată în hârtie. În fundul gropii mai pluteşte o leacă de zăpadă, fărâmiţată, cenuşie, pe această baie neagră de picioare. Afară din groapă, pe movile, prin scobituri, peste puzderia morţilor, s-a depus un borangic de zăpadă. Două matahale înco-voiate se zăresc, umflate, prin ceaţă: se fac din ce în ce mai negre, şi vin spre noi, ne strigă. Sunt oamenii care vin să ne schimbe. Faţa lor e negricioasă-roşiatică şi umedă de frig,

pomeţii ca nişte olane smălţuite, dar mantalele lor nu sunt pudrate: au dormit sub pământ.

Paradis se caţără afară. O pornesc prin câmpie după spinarea lui de Moş Crăciun, şi după pasul de raţă al bocancilor săi, care culeg straturi albe de pingele vătuite. Ne ducem încovoiaţi spre tranşee: paşii celor care ne-au schimbat sunt însemnaţi în negru pe albul subţire care acoperă pământul.

În tranşee, peste care în unele locuri sunt întinse pe ţăruşi, ca nişte vaste corturi neregulate, pânze albe de catifea sau mătăsoase de promoroacă, se înalţă, ici şi colo, câte un ostaş care veghează. Printre ei, forme chircite care gem încercând să lupte cu frigul, să-şi apere biata vatră a pieptului, sau altele care sunt gata îngheţate. Un mort e înţepenit vertical, abia înclinat puţin, cu picioarele în tranşee, cu pieptul şi braţele lungite pe parapet. Scormonea pământul când şi-a dat duhul. Faţa lui, îndreptată spre cer, e acoperită de o lepră de chiciură, pleoapa albicioasă ca şi ochiul, mustaţa încleiată de bale tari. Ne-nvecinăm cu duhoarea.

Alte trupuri dorm, mai puţin albe decât celelalte: stratul de zăpadă e neatins numai pe lucruri: obiecte şi morţi.

— Trebuie să dormim şi noi.

Caut împreună cu Paradis un adăpost, o vizuină în care să ne putem tupila şi închide ochii.

— Chiar dacă sunt ceva cadavre prin adăposturi, ce să-i faci, mormăie Paradis. Pe frigul ăsta or fi mai iertători, n-or trăsni chiar aşa, să nu poţi să rezişti.

Mergem mai departe, atât de sleiţi că până şi privi-rile ni se târăsc pe jos.

Sunt singur. Unde-o fi Paradis? Trebuie să se fi întins pe undeva, prin vreun ungher. Poate că m-a chemat fără să-l aud.

Mă întâlnesc cu Marthereau.

— Caut şi eu un locşor să dorm, am fost de gardă, îmi spune el.

— şi eu. Hai să căutăm.

— Ce mai e cu zgomotul şi gălăgia asta? întreabă Marthereau.

Un zvon de tropăială şi de glasuri, amestecate, se revarsă dintr-un şanţ care dă în tranşee.

— Ia uite, şanţurile gem de oameni şi de băieţi... Cine sunteţi voi, mă?

Unul din cei cu care ne găsim deodată amestecaţi răspunde:

— Cin’ să fim? Batalionul 5.

Noii veniţi iau un repaus. Poartă tot echipamentul. Cel care a vorbit se aşază să mai răsufle pe rotunjimile unui sac de pământ ieşit în afară, şi îşi pune grenadele la picioare, îşi şterge nasul cu dosul mânecii.

— Ce naiba mai căutaţi şi voi p-aici? Vi s-a spus?

— Ba bine că nu: mergem la atac. Ne ducem tocmai colo, la capăt.

Cu capul ne arată nordul.

Curiozitatea care îi înconjoară se agaţă de un amănunt:

— Şi ce v-aţi luat tot calabalâcul cu voi?

— Da, am zis că e mai bine să-l avem cu noi, vrei ceva? ce-ţi pasă ţie?

— Înainte! se aude o comandă.

Se ridică şi purced înainte, somnoroşi, cu ochii umflaţi, cu zbârciturile accentuate. Sunt printre ei tineri cu gâtul subţire şi cu ochii goi, şi bătrâni, iar pe la mijloc soldaţi obişnuiţi. Merg într-un pas domol şi paşnic. Ceea ce vor face aceşti oameni, ni se pare nouă, care am făcut acelaşi lucru în ajun, peste puterile omului. Şi totuşi, ei merg spre nord.

— Trezirea osândiţilor, spune Marthereau.

Ne dăm la o parte din faţa lor cu un fel de admiraţie amestecată cu spaimă.

După ce au trecut, Marthereau dă din cap şi murmură:

— Dincolo, de partea cealaltă, sigur că sunt alţii care se pregătesc, d-ăia cu uniforme cenuşii. Crezi că lor le arde să atace? Nu crezi, că doar n-oi fi nebun. Da’ atunci de ce-au venit? ştiu că n-au venit de voia lor, ştiu, da’ oricum, niţeluş or fi vrut şi ei, de vreme ce sunt aici... Ştiu, ştiu, da’ ciudate mai sunt toate astea.

Apariţia unui trecător îi schimbă cursul ideilor:

— Aha, uite-l pe cutare, ăla-naltu, nu-l ştii? Lung mai e mă şi omu-ăsta, şi ascuţit! N-oi fi nici eu cât trebuie de răsărit, da’ şi el, prea e lung,

zău aşa. Prăjina asta le ştie pe toate! Nimeni nu-l bate, afli de la el tot ce vrei, tot ce-ţi trăsneşte prin cap. Să-l întrebăm pe el de vreo ascunzătoare.

— Ce vreţi, adăposturi? Răspunde trecătorul nesfârşit, plecându-se spre Marthereau ca un plop.

— Cum de nu, mă uriaşule, câte pofteşti.

— Uite, ici – şi întinzând cotul face o mişcare indicatoare de telegraf cu semnale – Vila von Hindenburg[15], şi colea: Vila *Glück auf*![16]. Dacă nu v-oţi linge pe bot, înseamnă că sunteţi cam mofturoşi. Or fi poate ceva locuitori prin colţuri, da' d-ăia care nu fac nici o mişcare, şi poţi să spui ce vrei în faţa lor!

— Ah! vorbitoarea mamii lui!... strigă Marthereau un sfert de oră după ce ne instalaserăm într-o groapă pătrată, mai sunt şi alţi locuitori de care nu ne-a pomenit nimic lunganu-ăla de paratrăsnet, nesfârşitu-ăla!

Pleoapele i se închideau, dar se deschideau din nou numaidccât, şi începea să se scarpine pe braţe şi pe coaste.

— Şi mi-e un somn! Da' de soilit, nici gând! Nu mai pot răbda!

Începurăm să căscăm, să oftăm, şi până la urmă aprinserăm un muc de lumânare care sfârâia, fiind umedă, cu toate că o adăposteam în podul palmei. Şi ne uitarăm unul la altul cum căscăm.

Adăpostul german cuprindea mai multe încăperi. Stăm, tolăniţi lângă un perete de scânduri prost încheiate, şi dincolo, în cazemata nr. 2, vegheau alţi oameni; se vedea lumină filtrând prin crăpăturile scândurilor şi se auzea murmur de glasuri.

— Aştia-s din celălalt pluton, zise Marthereau.

Apoi, fără să ne dăm seama, ascultarăm!

— Când am fost în permisie acasă – bâziia un povestitor nevăzut – la început eram amărâţi, că ne tot gândeam al săracu frate-meu, care a dispărut în martie, sigur c-a murit, şi la Julien al meu, care era abia contingent 15, şi a fost omorât când cu atacurile din octombrie. Da' mai târziu, încetu-ncetu, şi ea şi eu, am început iar să fim fericiţi, că doar eram împreună, ce să-i faci? Ne-a mai înveselit şi ţâncul ăl mic, care are cinci ani, ultimul. Voia fă se joace cu mine de-a soldaţii. I-am făcut o puşcă micuţă. I-am explicat

cum vine cu tranşeele, şi el gângurea de bucurie ca o pasăre, şi trăgea-n mine, pocnind din gură. Ah, al naibii puşti, ce mai trăgea! O să iasă un soldat din el, mai mare dragu. Mă vere, parcă l-a făcut mă-sa soldat!

Tăcere. Apoi nedesluşită zarvă de vorbărie, din haosul căreia se aude cuvântul: „Napoleon”, şi o altă voce – sau aceeaşi – care declară:

— Wilhelm ăsta e o fiară împuţită că a făcut războiul. Da’ cu Napoleon e altceva, ăla era un om mare.

Marthereau e în genunchi în faţa mea, în plăpânda şi mărunta rază a lumânării noastre, în fundul acestei gropi întunecate şi prost închise prin care trec din când în când pale de frig, unde colcăie păduchii şi în care îngrămădeala bieţilor oameni vii întreţine un nelămurit iz de sarcofag... Marthereau se uită la mine: ca şi mine, îl aude încă pe anonimul soldat care a spus: „Wilhelm e o fiară împuţită, dar Napoleon e un om mare”, şi care pomenea de pornirile războinice ale ultimului copil pe care-l mai avea.

Îşi lasă mâinile în jos, clatină capul istovit – şi luminiţa slabă aruncă pe perete umbra acestui dublu gest, schimbând-o brusc într-o caricatură.

— Ah! – oftă umilul meu tovarăş – uite la noi, nu suntem oameni răi, ia, acolo, nişte oameni amărâţi şi prăpădiţi. Da’ prea suntem proşti, prea suntem proşti!

Îşi întoarce iarăşi privirea spre mine. Pe figura lui plină de păr, ca a unui animal flocos, se văd sclipind doi ochi frumoşi de câine care se miră, care cugetă, foarte nelămurit încă, la atâtea lucruri, şi care, în puritatea neştiinţei lui, începe să înţeleagă.

Ieşim afară din adăpostul de nelocuit. Timpul s-a mai încălzit puţin: zăpada s-a topit şi totul e iarăşi murdar.

— Ia uite, vântul a lins zahărul, spune Marthereau.

*

Primesc misiunea de a-l însoţi pe Joseph Mesnil la Postul de Ajutor de la Pylones. Sergentul Henriot îmi dă în primire rănitul, şi îmi înmânează biletul de evacuare.

— Dacă vă întâlniţi cumva pe drum cu Bertrand, nu uitaţi să-i spuneţi să mişte mai iute din picioare, auziţi? A plecat azi noapte să facă legătura şi trebuia să fi venit de mai bine de un ceas – şi căpitanul şi-a cam pierdut răbdarea şi a început să facă gât.

O pornesc la drum cu Joseph, care, ceva mai palid ca de obicei, şi mereu tăcut, păşeşte încetişor. Din când în când îl văd oprindu-se, cu figura crispată. Străbatem şanţurile.

Deodată ne iese în faţă un om. E Volpatte care ne anunţă:

— Merg cu voi până-n vale.

Nu are nimic de făcut, poartă cu el un splendid baston răsucit şi zdrăngăne mereu în mână, ca pe nişte castaniete, nelipsitele lui foarfece.

Ieşim toţi trei din şanţ, atunci când înclinarea terenului ne îngăduie s-o facem fără pericol de gloanţe – căci tunurile nu bat. Cum am ieşit afară, dăm peste o ceată de oameni. Plouă. Printre picioarele groase, înfipte ca nişte arbori trişti în ceaţă, pe câmpia leşioasă, zărim întins un mort.

Volpatte se strecoară spre forma orizontală în jurul căreia aşteaptă acele forme verticale. Când ajunge acolo, se întoarce furtunos şi ne strigă:

— E Pépin!

— Ah! spune Joseph care se simte slăbind.

Se sprijină de mine. Ne apropiem. Pépin, lungit pe jos, are picioarele şi mâinile întinse, încleştate, şi faţa lui pe care curge ploaia este tumefiată, strivită şi îngrozitor de cenuşie.

Un om care are în mână un târnăcop, şi a cărui fi-gură asudată este plină de mici brazde negricioase, ne istoriseşte moartea lui Pépin:

— Se băgase într-un adăpost în care se ascunseseră câţiva nemţoi. Şi uite că noi n-am ştiut, şi ne-am apucat să afumăm gaura ca să scoatem şobolanii, şi l-am găsit pe băiatu-ăsta, săracu de el, după ce am terminat, întins ca un maţ de pisică, între hoiturile boşilor pe care-i înjunghiase, şi-i înjunghiase grozav, ascultaţi-mă ce vă spun, mă pricep şi eu niţeluş, că sunt măcelar la mahala, la Paris.

— Încă un om mai puţin în grupă! spune Volpatte, în timp ce o pornim iarăşi la drum.

Am ajuns pe creasta râpei, în locul unde începe podişul pe care l-am străbătut ieri seara nebuneşte, atacând, şi pe care nu-l mai recunoaştem.

Această câmpie care mi se păruse atunci netedă ca în palmă şi care, în realitate, se înclină, e un abator nemaipomenit. Un furnicar de cadavre. Parcă ar fi un ci-mitir căruia i s-ar fi ridicat toate lespezile.

Mai multe grupuri îl parcurg, identificând morţii din ajun şi din timpul nopţii, întorcând cadavrele, recunoscându-le după cine ştie ce amănunt, în ciuda înfăţişării lor. Unul din aceşti căutători, îngenuncheat, trage din mâna unui mort o fotografie zdrenţuită, ştersă, un portret ucis.

Dâre negre de fum se înalţă, încolăcindu-se, apoi detună, departe, în zări: armii de corbi mătură cerul cu larga lor mişcare ritmată.

Jos, în mulţimea celor nemişcaţi, iată, uşor de recunoscut după uzura şi spălăcirea resturilor, zuavi, tiraliori şi soldaţi din Legiunea Străină, rămaşi aci de la atacul din mai. Limita cea mai îndepărtată a liniilor noastre se găsea pe atunci în pădurea Berthonval, la vreo cinci-şase kilometri de aci. În acel atac, care a fost unul din cele mai formidabile ale războiului şi al tuturor războaielor, ei ajunseseră dintr-un avânt, în goană, până aici. În momentul acela constituiau un punct prea înaintat în valul general al atacului, şi au fost loviţi în flanc de mitralierele care se găseau la dreapta şi la stânga liniilor depăşite. Au trecut luni întregi de când moartea le-a crăpat ochii şi le-a ros obrajii – dar chiar şi în aceste resturi împrăştiate, spulberate de intemperii şi preschimbate aproape în cenuşă, se mai recunosc ravagiile mitralierelor care i-au prăpădit, spârcuindu-i în spate şi în coastă, retezându-i în două, de la brâu. Alături de capete negre şi ceroase de mumii egiptene, cu noduri de larve şi resturi de insecte, în care albul câtorva dinţi mai împunge prin scobituri; alături de puzderia de biete cioturi înnegrite, ca un câmp de rădăcini desţelenite, ies la iveală cranii lustruite, galbene, purtând căciuli înalte de postav roşu al căror înveliş fumuriu se fărâmiţează ca un papirus. Din maldăre de zdrenţe încleiate într-un glod roşiatic răzbate câte un femur, iar dintr-o ruptură de stofe zdrenţuite şi unse cu un fel de gudron se arată un fragment de coloană vertebrală. Nenumărate coaste sunt presărate pe sol, ca nişte cuşti sparte, şi pe lângă ele mai dăinuie curele

roase, bidoane şi gamele sparte şi turtite. În jurul unei raniţe sfâşiate, aşezată pe o grămăjoară de ose-minte şi pe o tufă de resturi de stofă şi echipamente, se văd semănate cu regularitate puncte albe; aplecându-te, îţi dai seama că sunt falangele a ceea ce a fost cândva, pe acest loc, un cadavru.

Uneori, din moviliţe alungite – căci toţi aceşti morţi fără morminte sfârşesc totuşi prin a intra în pământ – iese doar un petic de stofă arătând că o făptură omenească s-a spulberat în acest colţ de lume.

Germanii, care ieri se găseau aici, şi-au părăsit morţii alături de ai noştri, fără să-i îngroape – după cum dovedesc aceste trei cadavre putrezite unul peste altul, unul în altul – cu bonetele lor cenuşii, a căror margine roşie este ascunsă de o chingă cenuşie, cu vestoanele galbene-cenuşii, cu feţele verzi. Caut trăsăturile unuia dintre ei: de la naşterea gâtului până la smocurile de păr lipite pe marginea bonetei, nu se vede decât o pastă pământie, cu figura preschimbată în furnicar şi două fructe putrede în locul ochilor. Celălalt, golit, uscat, este turtit pe burtă, cu spatele în zdrenţe, aproape desfăcut de restul trupului, cu mâinile, picioarele şi faţa înrădăcinate în pământ.

— Ia uitaţi-vă! ăsta e proaspăt...

În mijlocul câmpului, pe fundul văzduhului ploios şi îngheţat, în mijlocul acestui sfârşit livid al unei orgii de masacru, se vede un cap lipit de pământ, un cap umed şi fără sânge, cu o barbă grea.

E de-ai noştri: casca se află alături. Pleoapele umflate lasă să se vadă o fâşie din mohorâta faianţă a ochilor şi buza luceşte ca un melc în barba întunecată. Desigur că a căzut într-o groapă de obuz pe care un alt obuz a umplut-o la loc, îngropându-l până la gât ca pe germanul cu cap de motan de la Hanul Roşu.

— Nu ştiu cine-o fi, spune Joseph care înaintează încet, şi vorbeşte cu greutate.

— Ba eu îl recunosc, răspunde Volpatte.

— Pe bărbosu ăsta? întreabă vocea albă a lui Joseph.

— N-are nici o barbă. Ai să vezi.

Lăsându-se pe vine, Volpatte vârâ un capăt al bastonului sub bărbia cadavrului şi dezlipeşte un bulgăre de noroi în care capul se afla încrustat şi care părea o barbă. Apoi ridică de jos casca mortului, i-o aşază pe cap, şi îi pune un moment în faţa ochilor cele două inele ale faimoaselor lui foarfece, aşa ca să semene cu nişte ochelari.

— Vai! strigăm noi atunci, e Cocon!

— Vai!

Când afli sau vezi moartea unuia dintre cei care făceau războiul alături de tine şi care trăiau exact aceeaşi viaţă ca şi tine, simţi o lovitură directă în carne înainte chiar de a înţelege. Într-adevăr, simţi dintr-o dată ceva din propria ta nimicire. Numai după aceea începe părerea de rău.

Ne uităm la acest cap hidos, ca de popic, la acest cap doborât, care a şi început să şteargă din noi, plin de cruzime, amintirea. Încă un tovarăş dispărut... Şi stăm în jurul lui, intimidaţi.

— Era...

Am vrea să spunem câte ceva. Dar nu găsim nimic care să fie destul de grav, destul de cuprinzător, destul de adevărat.

— Haideţi, articulează cu un efort Joseph, învins de brutala lui durere fizică. Nu mai am destulă putere ca să mă opresc aşa, tot timpul.

Îl părăsim pe bietul Cocon, fostul om-cifră, cu o ultimă privire fugară, aproape distrată.

— Nu-ţi vine să crezi... spune Volpatte.

Nu, într-adevăr, nu-ţi vine să crezi. Toate aceste dispariţii deodată obosesc mintea. Nu mai sunt destui oameni vii. Dar avem o nelămurită noţiune despre măreţia acestor morţi. Ei au dat tot: şi-au dat, picătură cu picătură, toată vlaga, apoi, în sfârşit, s-au dat cu totul, dintr-o dată. Au depăşit viaţa; sforţarea lor are ceva supraomenesc şi perfect.

*

— Ia uite, ăsta abia a fost lovit, şi cu toate astea...

O rană proaspătă udă gâtul unui corp aproape scheletic.

— Nu – spune Volpatte – şoarecii sunt de vină. Hoiturile sunt vechi, da’ şobolanii le mai bucătăresc... Pe lângă fiecare stârv sau pe sub el, ai să

vezi şoareci morţi – poate otrăviţi. Staţi, şi nenorocitul ăsta trebuie să aibă câţiva.

Întoarce cu piciorul resturile turtite şi, după cum a spus, vedem doi şoareci morţi înfundaţi dedesubt.

— Aş vrea să-l găsesc pe Farfadet, spune Volpatte. I-am spus s-aştepte, atunci când goneam ca nişte turbaţi şi s-a agăţat de mine. Numai să fi aşteptat, săracu de el!

Aşa că se duce încoace şi încolo, condus spre morţi de o ciudată curiozitate. Indiferenţi, morţii şi-l trimit de la unul la altul, şi la fiecare pas el priveşte din nou pământul. Deodată îl auzim scoţând un strigăt de durere. Ne face semn cu mâna să venim şi îngenunche în faţa unui mort.

— Bertrand!

O emoţie ascuţită, profundă, pune stăpânire pe noi. Vai! A fost ucis şi el, ca şi ceilalţi, el care ne întrecea pe toţi prin energie şi luciditate! A murit aşadar, tot a murit, fâcându-şi datoria cu atâta hotărâre. A găsit în sfârşit moartea, acolo unde îl aştepta!

Îl privim lung, apoi ne întoarcem ochii de la ceea ce vedem şi ne uităm unul la altul.

— Vai!...

Căci lovitura pe care ne-o dă moartea lui e agravată prin spectacolul pe care ni-l oferă rămăşiţele. E înspăimântător la vedere. Moartea a dat acestui om, care a fost atât de frumos şi liniştit, chipul şi gesturile unei po-citanii. Cu părul răvăşit pe ochi, cu mustaţa intrată în gura băloasă, cu faţa umflată, râde. Un ochi e deschis, holbat, celălalt închis; şi scoate limba. Braţele îi sunt întinse în cruce, cu palmele desfăcute, cu degetele răşchirate. Piciorul drept fuge într-o parte; stângul, spart de o schijă de unde a izvorât hemoragia care l-a ucis, e încovrigat în cerc, smuls din locul lui, moale, fără os. O lugubră ironie a impus ultimelor spasme ale acestei agonii forme şi mişcări de paiaţă.

Îl aşezăm, îl întindem drept, potolim puţin această mască groaznică. Volpatte a tras un portofel din buzunarul lui Bertrand, şi, pentru a-l duce

până la cancelarie, îl aşază cu pietate între propriile lui hârtii, alături de fotografia soţiei şi a copiilor. Când a terminat, clatină din cap:

— Ăsta, mă neică, a fost o dată om. Dacă-ţi spunea el ceva, apăi să ştii că era adevărat. Ah, şi ce nevoie am fi avut încă de el!

— Da – zisei eu – am fi avut totdeauna nevoie de el.

— Of, of, of!... murmură Volpatte, şi tremură.

Joseph şopteşte într-una, încetişor:

— Vai, doamne! Doamne!

Câmpul e plin de lume ca o piaţă publică. Detaşamente de corvoadă, oameni izolaţi. Brancardierii încep, încet-încet, răbdători, imensa, nemăsurata lor caznă.

Volpatte se desparte de noi ca să se întoarcă în tranşee, unde va anunţa noile noastre doliuri, şi mai ales marea pierdere a lui Bertrand. Îi spune lui Joseph:

— N-o să ne uiţi, nu? Scrie şi tu din când în când, un cuvinţel, atât: „Sunt bine sănătos”, şi iscăleşte: Camembert, ce zici, nu-i aşa?

Apoi dispare printre oamenii ce forfotesc în şesul pe care o ploaie măruntă şi mohontă l-a luat în deplină stăpânire.

Joseph se sprijină de mine. Coborâm la vale.

Acestei muchii pe care noi ne ducem în jos i se spune Gropile Zuavilor... La atacurile din mai, zuavii începuseră să-şi sape adăposturi individuale, şi au fost exterminaţi lângă ele. Se văd încă unii, doborâţi pe marginea unei gropi abia începute, care mai ţin lopata încleştată în mâinile descărnate, sau o privesc ţintă cu orbite adânci în care se scorojesc măruntaie de ochi. Pământul e atât de înţesat de morţi, încât rostogolirea bulgărilor scoate la iveală grămezi de ciolane, schelete pe jumătate îmbrăcate şi osuarii de tidve aşezate unele lângă altele pe panta abruptă, ca nişte borcane de porţelan.

Pe aici sunt suprapuse pe sol mai multe straturi de cadavre, şi în mai multe locuri scurmătura obuzelor a scos la suprafaţă pe cele mai străvechi, împrăştiindu-le şi răsfirându-le peste cele mai recente. Fundul văii este în întregime pardosit cu hârburi de arme, de rufe, de unelte. Piciorul ciocneşte

într-una schije de obuz, fiare, pâini şi chiar pesmeţi căzuţi din traiste, pe care ploaia nu i-a fărâmiţat încă. Gamelele, cutiile de conserve, căştile sunt găurite, ciuruite de gloanţe, ca nişte strecurători de toate formele şi de toate mărimile; iar stâlpii dislocaţi care mai dăinuie ici-colo sunt sfredeliţi.

Tranşeele şerpuiesc prin râpă şi prin crăpături seismice, iar impresia pe care o avem e că pe ruinele unui cutremur de pământ au fost vărsate mormane de obiecte eteroclite. Iar acolo unde nu se văd morţi, e cadaveric pământul însuşi.

Străbatem şanţul Internaţional, în care mai flutură trenţe omnicolore – această tranşee pe care harababura peticelor sfâşiate o face să pară asasinată – într-un punct în care inegala gropniţă întortocheată face un cot. De-a lungul ei, până la o baricadă de pământ care formează un fel de stăvilar, zac cadavre germane, amestecate, împletite, învălmăşite, unele ivindu-se din grote nămoloase în mijlocul unei nemaipomenite îngrămădiri de bârne, de frânghii, de liane de sârme, de gabioane, de garduri de nuiele şi de apărători; deasupra, chiar pe stăvilar, un cadavru ni se înfăţişează stând drept în picioare, înfipt în celelalte; înţepenit pe acelaşi loc, în acest colţ lugubru, un altul se prezintă oblic: întregul grup pare o mare bucată dintr-o roată înnămolită, aripa ciopârţită a unei mori de vânt; şi peste toate, acoperind aproape acest haos de gunoaie şi de cărnuri, sunt presărate nenumărate imagini religioase, cărţi poştale, broşuri pioase, foi volante cu rugăciuni imprimate în litere gotice, care s-au revărsat în valuri de prin buzunarele hainelor. Puzderiile de cuvinte par să îmbrace cu mii de flori albe de minciună şi sterilitate aceste tărâmuri ciumate, această vale a nefiinţei.

Caut un drum mai solid pentru a-l putea conduce pe Joseph, pe care rana îl paralizează încet-încet; o simte întinzându-i-se în tot trupul. Susţinându-l mereu, în timp ce el nu se uită la nimic, eu mă uit la răvăşirea macabră peste care păşim în goană.

Un feldwebel e aşezat, rezemat de scândurile sfârtecate care alcătuiau înainte, chiar aci unde punem noi piciorul, o gheretă de santinelă. Sub ochi are o mică gaură; o lovitură de baionetă i-a străpuns faţa, ţintuindu-l de

scânduri; în faţa lui, de asemeni stând jos, cu coatele pe genunchi, cu mâinile la gât, un om ne arată scăfârlia a cărei parte de deasupra a fost cu totul zburată, ca un ou fiert căruia i s-a luat căpăcelul... Lângă ei, santinelă a groazei, o jumătate de om stă drept în picioare: un om spintecat, despicat în două de la creştet până la brâu, şi proptit vertical de peretele de pământ. Cine ar putea spune pe unde s-o fi găsind cealaltă jumătate a acestui par omenesc al cărui ochi spânzură undeva pe sus, şi ale cărui măruntaie vinete se încolăcesc în spirală în jurul piciorului.

Pe jos, bocancul nostru descleiază dintr-o mâzgă de sânge închegat mai multe baionete franţuzeşti, îndoite, turtite, răsucite de violenţa exploziei.

Printr-o spărtură a malului crestat, descoperim o scobitură în care se găsesc mai multe cadavre de soldaţi din garda prusiană, îngenuncheaţi, în atitudini de oameni care cerşesc îndurare, cu spatele sfârtecat de mari găuri sângerânde, traşi în ţeapă. Din grupul lor a fost tras deo-parte, pe margine, un tiralior senegalez uriaş, care, împietrit în poziţia în care a murit, schimonosit, se sprijină şi-şi înfige picioarele în gol, înălţând cioturile mâinilor retezate de explozia grenadei pe care se pregătea să o arunce; toată faţa lui frământată, scârbită, parcă ar mesteca viermi.

— Aici – ne spune un vânător alpin care trece – au încercat să ne ducă cu drapelul alb – da’ cum aveau de a face cu arapi, te cred că n-au mai scăpat vii din gheara lor!... Aha, uite şi steagul alb pe care l-au înălţat porcii.

Culege de pe jos şi zgâlţâie un băţ lung, şi pe el, prins în câteva cuie, un pătrat de pânză albă, care se desfăşoară în vânt cu nevinovăţie.

...Un lung şir de oameni înarmaţi cu lopeţi înaintează de-a lungul şanţului dărăpănat. Au ordin să toarne pământ în aceste resturi de tranşee, să le astupe pe toate pentru a îngropa cadavrele acolo unde se găsesc. Astfel, aceşti muncitori cu cască vor face pe aci operă de dreptate, redând acestor câmpuri înfăţişarea lor adevărată şi astupând bine gropile pe jumătate pline cu leşuri de năvălitori.

*

De pe cealaltă parte a şanţului mă strigă cineva: un om aşezat pe pământ, rezemat de un stâlp. E moş Ramure. Prin mantaua şi vestonul larg

descheiate, i se vede pieptul înfăşurat în bandaje.

— Au fost p-aici nişte sanitari şi m-au pansat – îmi spune el cu un glas găunos şi abia auzit, cu dese respiraţii – da’ n-au să poată să mă ridice din locu-ăsta decât tocmai pe seară. Da’ vezi, eu ştiu bine c-o să-mi dau sufletul dintr-o clipă într-alta.

Dă din cap.

— Stai puţin cu mine, mă roagă el.

Se înduioşează. Lacrimi încep să-i ţâşnească din ochi. Îmi apucă mâna şi mi-o ţine într-ale lui. Ar vrea să-mi spună multe, aproape să se spovedească.

— Până să-nceapă războiul, am fost om cumsecade, om de treabă, bolboroseşte el amestecând cuvintele cu lacrimi şi bale. Munceam de mă speteam, de dimineaţă până seara, ca să-mi ţin casa. Pe urmă, m-am trezit trimis aici, ca sâ omor nemţi. Şi-acu’, uite că mor... Ascultă, ascultă, stai, nu pleca, mai ascultă-mă puţin...

— Trebuie să-l duc pe Joseph, care nu se mai poate ţine pe picioare. Dar cum termin cu el, mă întorc.

Ramure îşi îndreaptă ochii cu şiroaie de lacrimi asupra rănitului.

— Ia uite, nu numai că e viu, da’ e şi rănit! A scăpat de moarte! Ah, există femei şi copii care au noroc, zău aşa. Bine, du-l pe el, şi întoarce-te... nădăjduiesc c-oi putea să mai aştept până atunci...

Acum trebuie să urcăm celălalt versant al râpei. Pătrundem în scobitura diformă şi părăginită a fostului şanţ 97.

Deodată, şuierături turbate spintecă văzduhul. O rafală de şrapnele, sus de tot, deasupra noastră... Din miezul unor nori roşcaţi, aeroliţi fulgeră şi se împrăştie în groaznice volute de fum. Exploziile gonesc şi se rostogolesc în ceruri, pentru a năvăli apoi şi a se sparge pe cli-nul văii; scormonind dealul şi dezgropând străvechile oseminte ale lumii. Şi vâlvătăile detunătoare se înmulţesc pe o linie regulată, dreaptă.

Începe un nou tir de baraj.

Toţi ţipă, ca nişte copii:

— Destul! Destul!

În această înverşunare a maşinăriilor morţii, a ca-taclismului mecanic care ne urmăreşte prin văzduh, e ceva care întrece orice puteri şi orice voinţă, ceva de dincolo de lume. Joseph, în picioare, strângându-mă de mână, priveşte cu capul întors peste umăr potopul de proiectile care se sparg. Încovoaie gâtul ca o fiară hăituită, înnebunită.

— Cum, iarăşi începe! Mereu, mereu! murmură el. Tot ce-am făcut până acum, tot ce ne-au văzut ochii... Şi uite că o ia de la capăt! Vai de noi! Vai de noi!

Se prăbuşeşte pe genunchi, gâfâie, aruncă zadarnice priviri pline de ură, în faţă, în spate. Şi iarăşi repetă:

— Nu se mai isprăveşte, nu se mai isprăveşte!

Îl apuc de braţ, îl ridic:

— Haide, hai să mergem, pentru tine s-a isprăvit!

*

Trebuie să mai aşteptăm aici, înainte de a începe urcuşul. Mă gândesc să mă întorc la Ramure, care agonizează şi mă aşteaptă. Dar Joseph se agaţă de mine, şi în acelaşi timp văd o forfotă de oameni în jurul locului unde l-am lăsat pe muribund. Cam bănuiesc ce trebuie să fie: nu mai e nevoie să mă duc.

Pământul râpei în care ne încovoiem lipiţi unul de altul, în faţa furtunii, freamătă, şi la fiecare lovitură simţim arzătorul simun al obuzelor. Dar în vâlceaua în care ne aflăm, nu e nici o primejdie să fim loviţi. De îndată ce se produce o acalmie, numeroşi oameni care aşteptau ca şi noi se ivesc şi încep să urce: brancardieri care-şi înteţesc nemaipomenitele lor eforturi pentru a se căţăra ducând trupul unui om, şi te fac să te gândeşti la furnici încăpăţânate, mereu respinse de şirul grăunţelor de nisip; şi alţii, în grupuri sau izolaţi: răniţi şi agenţi de legătură.

— Să mergem, spune Joseph, cu umerii istoviţi, măsurând din ochi costişa, ultima etapă a calvarului său.

Acum întâlnim câţiva arbori: un şir de trunchiuri de salcâmi, jupuite, unele largi, turtite ca nişte figuri, altele scobite, scorburoase, ca nişte sicrie în picioare. Decorul în mijlocul căruia ne vânzolim e sfârtecat şi scormonit,

cu movile, vâlcele şi muşuroaie, întunecoase, ca şi când toţi norii furtunii s-ar fi spart aci. Pe deasupra acestei naturi torturate şi negre, schilodeala pomilor se profilează pe un cer neguros, dungat, pe alocuri lăptos şi cu sclipiri şterse – un cer de onix.

La intrarea şanţului 97, de-a curmezişul, un stejar doborât îşi întinde trupul enorm.

Un cadavru astupă intrarea şanţului. Capul şi picioarele nu se văd. Apa vâscoasă care se scurge prin şanţ a învelit restul într-un polei nisipos. Prin acest înveliş umed se văd umflându-se pieptul şi pântecul, acoperite de o cămaşă.

Păşim peste leşul degerat, cleios şi lucios ca pântecul unui balaur necunoscut căzut acolo – şi săritura este o caznă amarnică din cauza terenului moale şi alunecos. Trebuie să ne înfundăm mâinile până la încheieturi în nămolul taluzului.

În clipa aceea, un vuiet infernal se năpusteşte peste noi. Ne plecăm până la pământ ca nişte trestii. Şrapnelul explodează în aer, asurzitor şi orbitor, ceva mai departe de noi, şi ne îngroapă sub un munte de fum negru, groaznic de şuierător. Un soldat care urca a bătut aerul cu mâinile şi a dispărut, pierdut în vreo văgăună. Strigăte s-au înălţat în aer, apoi au căzut la pământ, ca nişte ţăndări. Şi în timp ce prin marele văl negru pe care vântul îl smulge de pe pământ şi îl repede în cer, îi întrezărim pe brancardieri lăsând targa jos, alergând spre locul exploziei şi ridicând ceva greoi şi inert – eu evoc icoana de neuitat a acelei nopţi în care fratele meu de arme Poterloo, al cărui suflet fremăta de speranţă, şi-a luat parcă zborul, cu braţele întinse ca nişte aripi, în vâlvătaia unui obuz.

Ajungem în sfârşit sus, pe creastă, unde ni se arată, ca un semnal, un rănit uluitor: stă aci, în picioare, în vânt, zvârcolindu-se, dar în picioare, parcă înfipt în pământ; din gluga ridicată care flutură în aer, se iveşte un chip schimonosit şi urlând – şi trecem şi prin faţa acestui soi de copac care ţipă.

Am ajuns în vechea noastră tranşee, cea din care am pornit la atac. Ne aşezăm pe o banchetă de tir, cu spatele pe găurile pe care le-au scobit

săpătorii în ultima clipă, înainte de plecarea noastră. Ciclistul Euterpe, pe care l-am mai văzut de atunci, trece prin faţa noastră şi ne dă bună ziua. Dar după ce a trecut, face calea-ntoarsă şi trage din îndoitura mânecii un plic a cărui margine ieşea în afară, făcându-i un galon alb.

— Nu eşti tu ăla de iei scrisorile lui Biquet care a murit?

— Ba da.

— Uite un retur. Adresa a spălat putina.

Plicul, pus desigur deasupra într-un pachet care a zăcut undeva în ploaie, a fost udat leoarcă, şi adresa nu se mai poate citi, pe hârtia uscată şi crăpată, printre umbrele de apă violacee. Nu se mai poate descifra decât, într-un colţ, adresa expeditorului... Trag încetişor scrisoarea afară: „Măicuţă dragă”...

— Ah! Mi-aduc aminte!...

Biquet, care zace sub cerul liber, chiar în tranşeea în care ne-am oprit noi acum pentru un popas, a scris scrisoarea aceasta nu de mult, din cantonamentul de la Gauchin l’Abbe, într-o după-amiază arzătoare şi splendidă, ca răspuns la o scrisoare a mamei sale, ale cărei nelinişti o nimereau de-a-ndoaselea şi îl făceau să râdă...

„Tu crezi că eu stau în frig, în ploaie, că sunt în primejdie. De loc, ba chiar dimpotrivă, s-a terminat cu toate astea. Aici e cald de asudăm, şi n-avem nimic altceva de făcut decât să hoinărim şi să ne prăjim la soare. Mi-a venit să mă prăpădesc de râs când ţi-am citit scrisoarea...”

Introduc din nou în plicul stricat şi fragil scrisoarea care, dacă hazardul n-ar fi evitat această nouă ironie a lucrurilor, ar fi fost citită de bătrâna ţărancă în clipa când din fiul ei nu mai dăinuie, în frig şi vijelie, decât un pumn de ţărână udă, din care musteşte şi se scurge pe nămolul tranşeei un fel de pârâiaş murdar.

Joseph şi-a lăsat capul pe spate. La un moment dat ochii i se închid, gura se întredeschide şi lasă să treacă o respiraţie scurtă, sacadată.

— Curaj! îi spun.

El deschide iarăşi ochii.

— Ah – îmi răspunde apoi – nu mie trebuie să-mi spui asta. Uită-te la oamenii ăia care se întorc acolo. Toţi se întorc acolo, şi tu ai să te întorci. Pentru voi, totul merge mai departe. Ah! zău că trebuie să fii grozav de tare ca să te-ntorci, s-o iei iar de la capăt!

14 Karl Liebknecht (1871-1919), remarcabil fruntaş al mişcării muncitoreşti germane şi internaţionale. A fost unul dintre întemeietorii Partidului Comunist German. În vremea războiului s-a raliat lozincii bolşevice care cerea transformarea războiului imperialist în război civil. (n.r.).
15 Unul dintre comandanţii armatei germane în primul război mondial (n.r.).
16 Noroc! (în lb. germană) (n.r.).

XXI

POSTUL DE AJUTOR

Începând de aici, suntem sub ochii observatoarelor duşmane, aşa că nu mai putem ieşi din şanţuri. Mergem întâi prin cel de pe lângă drumul Pylones. Tranşeea e săpată în lungul drumului, dar drumul a dispărut: pomii de pe margine au fost smulşi; tranşeea a mai ros din el o jumătate şi a înghiţit-o; şi ceea ce mai rămânea a fost acoperit de pământ şi ierburi, şi cu vremea s-a amestecat cu ţărână. Prin unele puncte ale tranşeei, acolo unde un sac de pământ a crăpat lăsând în loc o scobitură noroioasă, observi, chiar la înălţimea ochilor, pietrăria măcinată a caldarâmului fostului drum, sau rădăcinile arborilor mărginaşi care au fost doborâţi şi contopiţi cu substanţa taluzului. Acesta este crestat şi inegal ca un val făcut din pământ, din resturi şi din spumă negricioasă, scuipat de câmpia imensă şi împins până în marginea şanţului.

Ajungem la o încrucişare de şanţuri; în vârful movilei răscolite care se profilează pe norii cenuşii, o firmă lugubră e înfiptă oblic în bătaia vântului. Reţeaua şanţurilor devine din ce în ce mai strâmtă; şi soldaţii care se scurg din toate punctele sectorului spre Postul de Ajutor se înmulţesc şi se îngrămădesc pe aceste drumuri adânci.

Mohorâtele uliţe sunt înţesate de cadavre. La intervale regulate peretele e spart până jos de găuri recente, de pâlnii de pământ proaspăt, care ies în evidenţă pe terenul bolnav dimprejur, şi în ele se văd chircite trupuri pământii, cu genunchii la gură, sau rezemate de perete, mute şi drepte ca şi puştile care aşteaptă alături de ele. Unii din aceşti morţi rămaşi în picioare

îşi întorc înspre cei vii figurile împroşcate de sânge, sau, înţepeniţi în altă poziţie, schimbă priviri nesfârşite cu golul cerului.

Joseph se opreşte să mai răsufle. Îi spun ca unui copil:

— Ne apropiem, nu mai e mult.

Această cale a jalei, cu parapete sinistre, se strâmtează din ce în ce mai mult. O senzaţie de înăbuşire ne cuprinde, ne pierdem în coşmarul unei coborâri neîn-cetate pe un drum care se strâmtează, se gâtuie, iar în aceste străfunduri ai caror pereţi par să se apropie fără încetare, gata-gata să se închidă, trebuie să ne oprim într-una, să ne strecurăm, să icnim, să tulburăm morţii, şi în acelaşi timp să fim înghiontiţi de şirul dezordonat al celor care, fără sfârşit, se revarsă spre linia a doua: curieri, schilozi, oameni care gem, ţipă, urlă, zorindu-se nebuneşte, arzând de febră, sau palizi şi zguduiţi amarnic, de dureri.

*

Toată gloata aceasta ajunge în sfârşit să pătrundă, să se îngrămădească şi să geamă în răspântia în care se deschid gropile Postului de Ajutor.

Un medic gesticulează şi vociferează ca să-şi apere o bucăţică de loc liber împotriva acestui val care creşte şi bate pragul adăpostului. Chiar la intrare, în aer liber, el aplică primele pansamente sumare, şi aud spunându-se că nici el nici ajutorii săi nu s-au oprit din lucru toată noaptea şi toată ziua, şi că face o muncă supraomenească.

După ce a trecut prin mâinile sale, o parte dintre răniţi este înghiţită de puţul postului, o alta e evacuată ceva mai în spate la un post de ajutor mai mare, înjghebat în tranşeea de pe drumul către Béthune.

În această văgăună strâmtă pe care o formează încrucişarea şanţurilor, ca în fundul unui azil al tuturor nenorocirilor, am aşteptat două ceasuri, împinşi, îmbrânciţi, înăbuşiţi, orbiţi, călcând unii peste alţii ca vitele, într-un miros de sânge şi de carne de măcelărie. Oamenii se schimbă la faţă, se scofâlcesc, din minut în minut. Unul dintre răniţi nu-şi mai poate stăpâni lacrimile, le lasă să curgă şiroaie, şi clătinând din cap îi stropeşte pe vecini. Un altul, care sângerează ca o fântână, ţipă: „Hei! ocupaţi-vă de mine!” Un

soldat tânăr, cu ochii aprinşi, ridică braţele în aer şi urlă ca un blestemat: „Am luat foc. Ard!”, bolborosind şi suflând ca un rug.

Joseph a fost pansat. Îşi croieşte drum până la mine şi îmi întinde mâna.

— Cică nu e prea grav; cu bine. Îmi spune el.

Numaidecât mulţimea ne desparte. Ultima privire pe care i-o arunc mi-l mai arată o dată, cu chipul tras, dar absorbit de durerea lui, distrat, lăsându-se dus de un brancardier divizionar care îi ţine mâna pe umăr. Deodată, nu-l mai văd.

În război, viaţa, ca şi moartea, ne desparte fără să apucăm măcar să băgăm de seamă.

Cineva îmi spune să nu mai stau acolo, să cobor în Postul de Ajutor ca să mă odihnesc puţin înainte de a pleca înapoi.

Sunt două intrări, foarte joase, foarte strâmte, săpate chiar la nivelul pământului. Văd deschizându-se pe sol gura unei galerii în pantă, îngustă ca o ţeavă de canal. Pentru a pătrunde în Postul de Ajutor, trebuie mai întâi să te întorci cu spatele şi s-o porneşti de-a-ndăratelea îndoindu-ţi trupul, prin acest tub strâmt în care piciorul simte desenându-se muchii de trepte: la fiecare trei paşi o treaptă înaltă.

După ce ai intrat, te simţi prizonier, şi la început ai impresia că nu e destul loc, nici ca să cobori, nici ca să urci înapoi la lumină. Înfundându-te în această genune, te zbaţi mai departe în coşmarul de înnăbuşire care te-a cuprins treptat pe măsură ce înaintai în măruntaiele tranşeelor până a poposi aici. Oricum te-ai suci, te loveşti, te pocneşti, te freci, înhăţat de strâmtoarea coborâşului, eşti oprit, strivit. La fiecare pas trebuie să schimbi locul cartuşierelor făcându-le să alunece pe centiron, şi să-ţi iei traistele în braţe, strângându-le la piept. La cea de a patra treaptă, gâtuirea se accentuează, şi vine un moment de spaimă: cea mai mică ridicare de genunchi pentru a mai face un pas, şi spatele se loveşte de boltă. Ajuns aci, trebuie să te târăşti în patru labe, şi tot de-a-ndăratelea. Pe măsură ce cobori în adâncime, o atmosferă puturoasă şi grea ca o humă te îngroapă. Mâna simte contactul rece, lipicios, sepulcral, al peretelui de argilă. Peretele acesta te apasă din

toate părţile, te înfăşoară într-un linţoliu de singurătate lugubră, şi-i simţi pe faţă respiraţia oarbă şi mucegăită. Pe ultimele trepte, la care ajungi după îndelungată caznă, eşti asaltat de un zvon vrăjitoresc ce se înalţă din groapă, cald, ca dintr-un fel de bucătărie.

Când ai ajuns în sfârşit la capătul acestei ţevi cu trepte, care te strânge şi te burduşeşte la fiecare pas, groaznicul vis tot n-a luat sfârşit: te afli într-un beci unde domneşte întunericul, foarte lung, dar îngust, care nu e decât un coridor, şi n-are mai mult de un metru jumătate înălţime. Dacă uiţi să te încovoi şi să mergi cu genunchii îndoiţi, te plesneşti puternic cu capul de stâlpii de susţinere ai adăpostului, şi invariabil îi auzi pe cei ce înaintează mormăind – mai tare sau mai încet, după starea şi dispoziţia în care se găsesc: „– Noroc că am casca pe scăfârlie!”

Într-un colţ, se distinge gestul unei făpturi chircite. E un infirmier de gardă, care se adresează monoton fiecărui nou venit: „Curăţă-ţi noroiul de pe bocanci înainte de a intra”. Aşa se face că un morman de noroi, în care te împiedici şi te înnămoleşti, se adună şi creşte la capătul treptelor, pe pragul acestui iad.

*

Păşind în zarva lamentaţiilor şi a mârâielii, în mirosul greu pe care un nenumărat focar de răni îl întreţine aci, în acest decor nesigur de peşteră, ticsit de o viaţă nedesluşită şi neînţeleasă, caut în primul rând să mă orientez. Slabe flăcărui de candele sclipesc în lungul adăpostului, dar nu izgonesc întunericul decât pe locul în care îl străpung. În fund, departe, ca peste gropniţele unei subterane, se străvede o vagă lumină de zi; acest chepeng tulbure îmi îngăduie să deosebesc o serie de obiecte mari, rânduite de-a lungul coridorului: nişte tărgi joase ca nişte coşciuge. Apoi, împrejur şi deasupra, zăresc mişcându-se umbre aplecate şi frânte, iar pe lângă ziduri simt cum mişună şiruri şi ciorchini de fantome.

Mă întorc. În partea opusă celei unde filtrează îndepărtata lumină, o gloată e îngrămădită în faţa unei pânze de cort întinsă din boltă până la pământ. Această pânză de cort formează deci un fel de cămăruţă a cărei luminiţă se vede străbătând prin ţesătura pământie ce pare unsă cu ulei. În

cămăruţă, la lumina unei lămpi cu carbid, se fac injecţiile împotriva tetanosului. Când pânza se ridică pentru a lăsa pe careva să intre sau să iasă, se vede, brutal pătată de lumină, îmbrăcămintea răvăşită şi zdrenţuită a răniţilor care staţionează acolo, aşteptând înţepătura, şi care, încovoiaţi din cauza adăpostului scund, aşezaţi pe jos, îngenuncheaţi sau lungiţi, se îmbrâncesc ca să nu-şi piardă rândul, sau pentru a-l lua pe al altuia, ţipând: „Eu!”, „Eu!” „Eu!”, parcă ar lătra. În coiful acesta în care zvâcneşte o luptă stăpânită, duhorile călduţe ale acetilenului şi ale oamenilor plini de sânge sunt groaznice, irespirabile.

Trec mai departe. Caut un alt loc, unde să mă aşez, să mă odihnesc. Înaintez puţin, orbecăind, mereu aplecat, zgârcit, cu mâinile întinse înainte.

Cu ajutorul unei pipe pe care un fumător o aprinde, văd în faţa mea o bancă încărcată de oameni.

Ochii mei încep să se obişnuiască cu penumbra care dăinuie în beci, şi izbutesc aproape să deosebesc acest şir de fiinţe ale căror capete şi membre sunt nelămurit pătate de bandaje şi cataplasme.

Betegi, crestaţi, diformi – imobili sau agitaţi – agăţaţi de acest soi de barcă, ei înfăţişează, ţintuiţi aici, o colecţie variată de suferinţe şi năpaste.

Unul dintre ei, pe neaşteptate, urlă, dă să se ridice, se aşază iar. Vecinul lui, care are mantaua sfâşiată şi capul gol, se uită la el şi rosteşte:

— Ce să te mai jelui degeaba!

Şi repetă această frază de mai multe ori, fără rost, cu ochii aţintiţi undeva în faţă, cu mâinile pe genunchi.

Un băiat tânăr, aşezat pe la mijlocul băncii, vorbeşte singur. Spune că e aviator. E plin de arsuri pe o parte a corpului şi a feţii. Şi arde încă, în febră, şi i se pare că flăcările tăioase care ţâşneau din motorul avionului îl muşcă şi acum. Bolboroseşte: „Gott mit uns!” apoi „Dumnezeu e cu noi!”

Un zuav, cu braţul în eşarfă, şi care, înclinat într-o parte, îşi susţine umărul ca pe o povară strivitoare, îl întreabă:

— Tu eşti aviatorul care a căzut, nu-i aşa?

— Ce mi-au văzut ochii... răspunde aviatorul, căznit.

— Da’ eu, ce n-am văzut! îl întrerupe soldatul. Alţii, dacă ar fi văzut ce-am văzut eu, de mult ar fi şters-o la ducă-se pe pustii!

— Uite, mă, stai şi tu aici, îmi spune unul din oamenii de pe bancă, făcându-mi loc lângă el. Eşti rănit?

— Nu, am adus aici un rănit, şi acum o să plec înapoi.

— Atunci de tine e mai rău decât dacă ai fi rănit. Vino-ncoa şi stai jos.

— Eu sunt primar în sat la mine – explică unul din cei ce stau jos – da’ când m-oi întoarce acasă, nimeni n-o să mai mă cunoască, după atâta amar de vreme de când duc viaţa asta amărâtă!

— Au trecut patru ceasuri de când zac aici, lipit de banca asta, geme un fel de cerşetor a cărui mână se zgâlţâie într-una, şi care stă cu capul plecat, cu spinarea cocoşată, ţinându-şi casca pe genunchi ca pe un taler tremurător.

— Aşteptăm să ne evacueze, pricepi tu, îmi comunică un rănit gras care gâfâie, transpiră, parcă ar fierbe din toate mădularele; mustaţa îi spânzură în jos şi pare aproape dezlipită din pricina umezelii de pe faţă.

Arată doi ochi holbaţi şi opaci, dar rana nu i se vede.

— Păi de, nici nu se putea altfel, spune un altul.Toţi răniţii din brigadă vin grămadă aici, unul după altul, fără să-i mai pui la socoteală pe ceilalţi din alte unităţi. Da’ uită-te şi tu, aici, în gaura asta, e lada de gunoaie a brigăzii întregi.

— Sunt cangrenat, sunt strivit, sunt fărâmiţat pe dinăuntru, psalmodiază un rănit, care ţinându-şi capul în mâini, grăieşte printre degete. Şi când te gândeşti că până mai acu’ vreo săptămână eram tânăr, teafăr, curat. Acu’ s-a isprăvit: nu mai am decât vechitura asta de hoit murdar, ferfeniţă, pe care trebuie să-l târăsc după mine.

— Eu – spune un altul – ieri aveam douăzeci şi şase de ani. Şi acu’, ce vârstă oi mai fi având?

Încearcă să se ridice pentru ca să-i vedem chipul tremurător şi veştejit, uzat într-o singură noapte, golit de carne, cu găuri în obraji şi în orbite, şi cu o flacără de opaiţ care se stinge în ochii uleioşi.

— Mă doare! rosteşte umil o făptură invizibilă.

— Ce să te mai jelui degeaba! repetă celălalt, ca o maşină.

Urmă o tăcere. Aviatorul strigă:

— Popii dintr-o parte şi din alta încercau care mai de care să strige mai tare.

— Ce tot spune ăsta? făcu zuavul mirat.

— Nu cumva ai luat-o razna, mă taică? întrebă un vânător rănit la mână, cu un braţ legat de trup, luându-şi ochii pentru o clipă de la mâna lui mumificată spre a-l privi lung pe aviator.

Acesta stătea cu privirile pierdute, şi încerca să dea glas unui tablou misterios pe care-l avea mereu înaintea ochilor.

— De sus, din aer, nu prea se vede mare lucru, să ştiţi. Printre ogoarele pătrate şi grămăjoarele alea de sate, drumurile parcă sunt nişte aţe albe. Da' mai izbuteşti să descoperi şi un fel de firişoare scobite care parcă ar fi fost trase cu un vârf de ac pe un nisip foarte fin. Reţelele astea care brodează câmpia cu o linie regulată dar tremurătoare sunt tranşeele. Duminică de dimineaţă, zburam peste linia de foc. Între primele lor linii şi primele noastre linii. Între marginile cele mai înaintate, între vârfurile armatelor imense care s-au aşezat aici, una împotriva alteia, uitindu-se una la alta fără să se vadă deocamdată – e o distanţă foarte mică: pe alocuri patruzeci de metri, pe alocuri şaizeci. Dar mie mi se părea că nu e decât un pas, din pricina înălţimii uriaşe la care pluteam. Şi deodată bag de seamă, şi la nemţi şi la noi, în liniile astea paralele care parcă se atingeau, două forfote la fel: o masă, un sâmbure însufleţit şi de jur împrejur un fel de grăunţe de nisip negru împrăştiate pe un nisip cenuşiu. Nu mişcau de loc: nu părea să fie vreo alarmă! Am făcut vreo câteva rotocoale şi m-am coborât cât mai jos, ca să mă dumiresc ce-o fi.

Am priceput: era duminică şi vedeam cum se făceau, sub ochii mei, două liturghii în acelaşi timp: altarul, popa şi turma de muşterii. Cu cât mă lăsam mai jos, cu atât vedeam mai bine că amândouă aiurelile erau la fel, atât de la fel că părea o prostie. Una din cele două slujbe – oricare – era oglinda celeilalte. Mi se părea că văd dublu. Am coborât şi mai mult: nu trăgea nimeni în mine. De ce? Nu ştiu, habar n-am. Şi atunci, am auzit. Am auzit un murmur – unul singur. Prindeam cu urechea o singură rugăciune

care se înălţa deodată, un singur glas de cântec care se ridica spre cer trecând pe lângă mine. Zburam încolo şi încoace prin văzduh ca să ascult acest nedesluşit amestec de cântece care erau unul împotriva altuia dar care tot se amestecau – şi cu cât încercau să se întreacă unul pe altul, cu atât mai mult se uneau în înălţimile cerului pe unde pluteam eu.

M-am pomenit cu nişte lovituri de tun tocmai în momentul în care, coborând jos de tot, am prins în ureche cele două strigăte pământeşti din care era format strigătul lor: „Gott mit uns!” şi „Dumnezeu e cu noi!”; şi am luat înălţime la iuţeală.

Tinerelul îşi clătină îndelung capul înfăşurat în cârpe. Amintirea aceasta părea să-l înnebunească.

— În clipa aia mi-am zis: „Sunt nebun!”

— Ba lucrurile, aşa cum se petrec, sunt nebune, spuse zuavul.

Cu ochii lucind în delir, povestitorul încerca să redea marea şi tulburătoarea impresie care-l asalta şi de care încerca să se apere.

— Ba nu zău, cum vine asta? zise el. Ia închipuiţi-vă şi voi aceste două turme identice care urlă cuvinte identice şi totuşi contrarii, aceste strigăte vrăjmaşe care îmbracă aceeaşi haină. În definitiv, ce-o zice bunul dumnezeu despre asta? ştiu bine că el ştie tot – dar chiar dacă ştie tot, desigur că nu ştie ce să facă.

— Ce istorie şi asta! strigă zuavul.

— Puţin îi pasă lui de noi, lasă, n-avea grijă.

— Ei şi pe urmă, ce ţi se pare aşa de curios în chestia asta! Focurile de puşcă vorbesc aceeaşi limbă, nu-i aşa, da’ asta nu opreşte popoarele să se înjure cu ele, şi încă cum!

— Da – răspunse aviatorul – dar nu e decât un singur dumnezeu. Ceea ce nu înţeleg eu nu e punctul de plecare al rugilor, nu, e punctul unde ajung.

Conversaţia se opri.

— Sunt o groază de răniţi întinşi pe-aici, înăuntru, îmi arată omul cu ochii şterşi. Mă gândesc, zău, mă gândesc cum or fi făcut ca să-i care pân-aici. Trebuie să fi fost o grozăvie coborârea lor la subsol.

Doi coloniali, vânoşi şi slabi, susţinându-se unul pe altul ca doi beţivi, intrară, se împiedicară de noi, se dădură înapoi, căutând pe pământ un loc unde să cadă.

— Mă taică – sfârşea unul de povestit cu un glas răguşit – în tranşeea aia de care-ţi spun, am stat trei zile fără aprovizionare, trei zile în cap, mă, şi nimic, nimic, nici atâtica. Ce era să facem, ne-am băut urina, da' oricum, ne-ar mai fi trebuit şi altceva.

Celălalt, drept răspuns, îl lămuri că el suferise, mai demult, de holeră:

— Of, mă, e o porcărie cum nu se mai află: fierbinţeală, vărsături, dureri de burtă; ce să-ţi mai spun, frate-meu, am zăcut de boala asta!

— Dar şi dumnezeu – mârâi deodată aviatorul, care se îndârjea să urmărească dezlegarea giganticei enigme – în definitiv la ce se gândeşte, când ne lasă să credem că e cu toată lumea deodată? De ce ne lasă pe toţi, pe toţi, să strigăm alături, ca nişte zăpăciţi şi ca nişte dobitoci: „Dumnezeu e cu noi!" „Ba nu, de loc, vă înşelaţi, dumnezeu e cu noi!"

Un geamăt se înălţă dintr-o targă, şi câteva clipe zbură singur în tăcerea totală, ca şi când ar fi fost un răspuns.

*

— Eu – spuse atunci o voce plină de durere – nu cred în dumnezeu. Ştiu că nu există, ştiu – din cauza, suferinţei. N-au decât unii să ne toarne la năzdrăvănii cât or pofti, şi să le îmbrace cu toate cuvintele din lume ştiute şi neştiute: toată suferinţa asta fără nici o vină care vine de la un dumnezeu perfect e o prostească nemaipomenită.

— Eu – reia un altul dintre oamenii de pe bancă – nu cred în dumnezeu din cauza frigului. Am văzut oameni schimbându-se încet-încet în cadavre, şi asta numai din cauza frigului. Dacă ar exista un dumnezeu al bunătăţii, n-ar mai exista frigul. Asta e: n-ai pe unde scoate cămaşa.

— Ca să crezi în dumnezeu, ar trebui să nu se întâmple nimic din tot ce se întâmplă. Da' vezi că până acolo, mai va!

Mai mulţi răniţi, fără să se vadă şi toţi deodată, se unesc în acelaşi semn de negaţie, clătinat din cap.

— Aveţi dreptate – spune un altul – aveţi dreptate.

Aceşti oameni îmbucătăţiţi, aceşti învinşi izolaţi şi risipiţi în mijlocul victoriei, au un început de revelaţie. Vin, în tragedia evenimentelor, unele clipe când oamenii sunt nu numai sinceri, dar şi veridici, şi atunci vezi adevărul mijind pe ei, faţă către faţă.

— Eu – spuse un nou interlocutor – nu cred pentru că...

Un cumplit acces de tuse continuă în chip înfricoşător fraza începută. Când omul încetă să mai tuşească, cu obrajii violeţi, ud de lacrimi, înnăbuşit, câţiva îl întrebară:

— Pe unde eşti rănit, mă?

— Nu sunt rănit, sunt bolnav.

— Ah, atunci!... răspunseră ei, cu un accent care însemna: nu eşti de loc interesant.

El înţelese şi începu să-şi valorifice boala:

— S-a zis cu mine. Scuip sânge. Nu mai am pic de vlagă; şi să ştii că dacă te apucă aşa, nu mai e chip să te opreşti, te-ai dus.

— Aha! aha! murmură camarazii, nehotărâţi, dar totuşi convinşi de inferioritatea maladiilor civile faţă de răni.

Resemnat, lăsă capul în jos şi repetă încet de tot, pentru sine:

— Nici nu mai pot să merg, unde dracu să mă duc?

În genunea orizontală care, din brancardă în brancardă, se lungeşte subţiindu-se, cât vezi cu ochii, până la acel livid orificiu de lumină, în acest vestibul haotic, unde ici şi colo clipesc slabe flăcări de lumânare care se înroşesc şi par cuprinse de fierbinţeală, şi în care din când în când se întind aripi de umbre, câte un zvon se înalţă nu se ştie de ce. Se văd agitându-se claie peste grămadă membre şi capete, se aud strigăte şi vaiete chemându-se unul pe altul, şi propagându-se, ca nişte stafii invizibile. Trupurile lungite ondulează, se zgârcesc, se zvârcolesc.

Disting, în acest soi de speluncă, în mijlocul tălăzuirii de captivi, terfeliţi şi pedepsiţi prin durere, masa compactă a unui infirmier ai cărui umeri greoi plutesc ca un sac purtat de-a curmezişul, şi a cărui voce de tenor se repercutează galopând în cavernă:

— Iar ţi-ai desfăcut bandajul, mă boule, păduchiosule! tună el. Uite, am să ţi-l mai fac o dată, dar dacă te prind că te mai atingi de el, să vezi ce păţeşti de la mine!

Şi iată-l că se apucă, în lumina ceţoasă, să învârtească o fâşie de pânză în jurul craniului unui omuleţ de o şchioapă, care stă aproape drept, cu părul zbârlit şi cu o barbă repezită înainte, şi care, bălăngănindu-şi mâinile, se lasă pansat în tăcere.

Dar infirmierul îl părăseşte, priveşte jos pe pământ, şi exclamă cu răsunet:

— Da’ asta ce-o mai fi? Hei, mă băiete, ce, îţi lipseşte o doagă? Uite ce apucături, să te culci peste un rănit!

Şi mâna lui voluminoasă zgâlţâie un trup, şi scoate la iveală, nu fără să icnească şi să blesteme, un al doilea corp moale pe care primul se întinsese ca pe o saltea – în timp ce piticul cu bandajul, de îndată ce a rămas liber, fără să scoată o vorbă, îşi duce mâinile la cap şi încearcă din nou să-şi scoată pansamentul care îi strânge craniul.

...O îmbrânceală, strigăte: mai multe umbre, perceptibile pe un fond luminos, par să se scălămbăie în întunericul criptei. Câţiva oameni luminaţi de o lumânare sunt strânşi în juruf unui rănit, şi foarte zgâlţâiţi, îl menţin cu mare greutate pe targă. E un om care nu mai are labele picioarelor. Are pansamente teribile, cu legături strânse pentru a opri hemoragia. Cioturile au sângerat în fâşiile de pânză şi acum parcă ar avea pantaloni roşii. Are un chip de diavol, lucitor şi încruntat, şi aiurează. Toţi îl apasă cât pot pe umeri şi pe genunchi: acest om care are picioarele tăiate vrea să sară jos de pe targă şi să plece.

— Lăsaţi-mă să plec! horcăie el cu o voce pe care mânia şi istovirea o fac icnită – când joasă, când cu neaşteptate sonorităţi, ca o trompetă din care cineva ar vrea să cânte încetişor. Cristoase dumnezeule, daţi-mi drumul s-o şterg, n-auziţi ce vă spun! Hâc!... Că doar nu credeţi c-o să rămân aici? Hai, căraţi-vă de-aici, sau vă calc în picioare!

Se contractă şi se întinde cu atâta violenţă, că-i repede încoace şi încolo pe cei ce încearcă să-l imobilizeze agăţându-se de el cu toată greutatea lor,

şi se vede smucin-du-şe în zigzag lumânarea ţinută de un om îngenuncheat, care cu celălalt braţ îl încercuieşte pe nebunul ciuntit; şi acesta urlă atât de tare că îi trezeşte pe cei care dorm, şi-i face să tresară pe cei ce moţăie. Din toate părţile oamenii se întorc spre el, se ridică pe jumătate, şi trag cu urechea la aceste incoherente lamentaţii care sfârşesc totuşi prin a se stinge în întuneric. În aceeaşi clipă, într-un alt colţ, doi răniţi culcaţi, crucificaţi pe pământ, se înjură, şi unul din ei trebuie luat de acolo pentru a întrerupe acest dialog turbat.

Mă îndepărtez spre punctul în care lumina zilei pătrunde, printre bârnele încurcate, ca printr-un grilaj rupt. Păşesc peste nesfârşita serie de brancarde care ocupă toată lăţimea acestei alei subterane, joasă şi gâtuită, în care mă înnăbuş. Formele omeneşti care se află aci prăbuşite pe tărgi nu mai fac acum nici o mişcare, sub flăcările pâlpâitoare ale lumânărilor, şi dospesc în gemetele lor surde, în horcăieli.

Un om s-a aşezat pe marginea unei tărgi, rezemat de perete; şi, prin umbra veşmintelor descheiate, rupte, se zăreşte un piept alb şi costeliv de mucenic. Capul, lăsat mult în jos, e învăluit în întuneric; dar i se vede inima bătând.

Lumina care se strecoară picătură cu picătură la capătul coridorului se datoreşte unei surpături; mai multe obuze căzând pe acelaşi loc au izbutit să crape grosul acoperiş de pământ al Postului de Ajutor.

Aici, câteva răsfrângeri de lumină albă pătează albastrul mantalelor, pe la umeri şi de-a lungul cutelor. Văd grăbindu-se spre această spărtură, pentru a gusta un strop de aer palid, şi desprinzându-se din necropolă, ca nişte morţi pe jumătate deşteptaţi din moarte, o ceată de oameni toropiţi de întuneric şi de slăbiciune. La capătul întunericului, acest ungher se arată ca o scăpare, ca o oază unde poţi sta drept în picioare, şi unde te simţi mângâiat de îngerească lumină a cerului.

— Când s-au năpustit obuzele – îmi spune cineva care aştepta, cu gura întredeschisă, în biata rază îngropată – erau aici mai mulţi oameni. I-a făcut ţăndări pe toţi. Să fi văzut ce tocană! Uite-l tocmai pe popă, care le adună bucăţelele.

Matahala de sergent infirmier, cu o haină cărămizie de vânătoare, ceea ce îi face un fel de tors de gorilă, culege maţe şi măruntaie care atârnă, răsucite în jurul bârnelor lemnăriei prăbuşite. Se serveşte de o puşcă cu baioneta pusă, căci nu s-a putut găsi nici un băţ destul de lung, şi uriaşul grăsan, chel, bărbos şi astmatic, mânuie arma cu stângăcie. Are o figură blândă, cumsecade şi nenorocită, şi tot luptându-se şi căznindu-se să apuce prin colţuri petice de intestine, îngaimă cu o mutră plină de jale un şir de „Oh!”-uri asemănătoare unor suspine. Ochii îi sunt ascunşi sub ochelari albaştri; respiraţia zgomotoasă; are un craniu de dimensiuni foarte reduse, iar grozava grosime a gâtului e de formă conică.

Când îl vezi astfel înfigând baioneta, apoi bălăngănind prin aer fâşii de maţe şi dumicaţi de carne, cu picioarele în molozurile ţepoase, la capătul acestei hrube de gemete, pare un măcelar ocupat cu cine ştie ce ispravă diavolească.

M-am aşezat într-un colţ, cu ochii pe jumătate închişi, încât nu mai zăresc aproape nimic din ceea ce zace, palpită şi se prăbuşeşte în jurul meu.

Mai aud încă, amestecate, unele frânturi de fraze. Mereu-mereu, cumplita monotonie a povestirilor cu răni şi răniţi:

— Mă, mama mă-si! Plouau gloanţele acolo, că parcă erau lipite unele de altele...

— Îi găurise capul de la o tâmplă la alta. Ai fi putut să-i petreci o sfoară prin ţeastă.

— A trecut vreun ceas de vreme până când găozarii ăia au lungit tirul şi nu ne-au mai scuipat ghiulele în cap...

Mai în apropierea mea, careva bolboroseşte încheind o povestire:

— Când dorm, visez, şi mereu mi se pare că-l mai omor o dată!

Alte evocări îşi înalţă zvonul printre răniţii înhumaţi aici, şi totul pare uruitul nenumăratelor rotiţe ale unei maşini, care se învârtesc, se învârtesc...

Şi îl aud iarăşi pe cel care, tocmai de-acolo, de pe bancă, repetă: „Ce să te mai jelui degeaba!” pe toate tonurile, imperioase sau jalnice, aci ca un profet, aci ca un naufragiat, ritmând cu strigătul lui acest ansamblu de voci

înnăbuşite şi plângătoare care încearcă să dea glas înfricoşătorului cântec al durerii.

Cineva înaintează în direcţia mea pipăind peretele, cu un băţ, orb, şi ajunge până la mine. E Farfadet! Îl strig. Se întoarce nesigur spre mine, şi-mi spune că are un ochi prăpădit. Dar şi celălalt ochi e bandajat. Îi dau locul meu, îl ajut să se aşeze ţinându-l de umeri. Face ce-i spun, şi, aşezat la baza peretelui, începe să aştepte răbdător, cu resemnarea lui de slujbaş, ca într-o sală de aşteptare.

Mă aşez şi eu la nimereală, ceva mai departe, într-un ungher. Aci sunt întinşi doi oameni care vorbesc pe şoptite: se află aşa de aproape de mine că-i aud fără să-i ascult. Sunt doi soldaţi din Legiunea Străină, cu casca şi mantaua de un galben închis.

— Ce să-mi mai fur singur căciula, spune unul parcă în zeflemea. De data asta s-a isprăvit, m-am dus pe copcă! Nimic de făcut: am intestinul găurit. Dac-aş fi la un spital, într-un oraş, m-ar opera la timp şi poate c-aş mai scoate-o la căpătâi. Da’ aici! M-a rănit ieri. D-aci până la drumul spre Béthune e cale de două-trei ceasuri, şi de la drum, ia socoate şi tu, câte ceasuri mai trebuie ca să dai de o ambulanţă unde se poate face o operaţie? şi mai e ceva, cine ştie când o să ne culeagă de-aici? Sigur că nu e nimeni de vină, da’ e mai bine să ştim cum stăm. Oh! în clipa asta, parcă nu-mi merge chiar atât de rău, vezi bine. Numai că, vezi tu, nu se poate să ţină aşa, de vreme ce am cogeamite gaură prin maţe. Cu tine e altceva, laba aia a ta o să se dreagă, sau au să-ţi pună alta. Eu am să mor.

— Aha! răspunse celălalt, convins de logica interlocutorului său.

Atunci acesta reia:

— Ascută, mă Dominique, ai dus o viaţă cam ticăloasă. Ai manglit cât ai putut şi la beţie erai gata de orice. Cazierul tău judiciar pute.

— Nu pot să zic că nu-i aşa, de vreme ce-i aşa, spune celălalt. Da’ ce te doare pe tine chestia asta?

— Nici după război n-ai să fii mai breaz, o să te apuci iar de ticăloşii, cum te văd şi mă vezi, şi pe deasupra o să mai ai de furcă şi pe chestia cu dogaru ăla.

Celălalt, turbat, devine agresiv:

— Ia mai leagă căţeaua! Ce-ţi pasă ţie, mă?

— Familie n-am nici eu, cum n-ai nici tu. N-am pe nimeni, numai pe Louise – da' care nu pot să zic că-i din familie, fiindcă nu smtem cu cununie. Eu n-am nici o condamnare, afară de câteva fleacuri militare. Pe numele meu nu se găseşte nimic.

— Ei şi? Puţin îmi pasă.

— Stai un pic, să-ţi spun: ia numele meu. Ia-l, ţi-l dau: de vreme ce n-avem familie, nici unul nici altul.

— Numele tău?

— O să te cheme Leonard Carlotti, nimic altceva. Nu e cine ştie ce. Parcă pentru tine are vreo importanţă! Da' uite, că de azi pe mâine, nu mai ai nici o condamnare. N-o să te mai urmărească, şi o să poţi şi tu să fii fericit cum aş fi fost şi eu dacă glonţul ăsta nu-mi intra la ma-gazie.

— Ah, înălţarea mă-si – exclamă celălalt – ai fi tu în stare să faci asta? Asta, mă frate, zău aşa, parcă nu-mi vine să cred!

— Ia-l. Uite, e ici în livretul meu, în manta. Hai mă, ia-l odată, şi dă-mi mie livretul tău – ca să duc cu mine în groapă toate poveştile alea! Poţi să te duci să trăieşti unde-oi pofti, numai la mine, la Longueville, în Tunisia, nu cumva să te duci, că acolo tot sunt o leacă cunoscut. O să-ţi aminteşti, nu-i aşa, şi de altfel, e scris în livret. O să trebuie să-l citeşti bine livretul ăsta. Eu n-o să spun la nimeni: ştii chestii d-astea, ca să izbutească, trebuie să-ţi ţii gura, mucles, să nu sufli.

Se reculege un moment, apoi spune străbătut de un fior:

— Ba poate că tot o să-i spun Louisei, ca să vadă şi ea că am făcut un bine, şi să se gândească mai mult la mine – când i-oi scrie ca să-mi iau adio.

Dar numaidecât se răzgândeşte iar, şi dă din cap într-o sforţare sublimă:

— Adică nu, n-o să-i spun, nici chiar ei. Ştiu că ea e de încredere, da' femeile sunt aşa vorbăreţe!

Celălalt se uită la el şi repetă:

— Ah, înălţarea mă-si!

Aud şi convorbirea domolită, convalescentă, dintre alţi doi bieţi oameni:

— Ah, mă taică, nu mai poate după viişoara aia a lui. N-ai să vezi o buruiană pe lângă butuci...

— Mititelul, mititicuţul ăsta, când mă plimbam cu el şi-i ţineam mânuţa, parcă simţeam în mână gâtul călduţ al unei rândunele!

Şi lângă această sentimentalitate care se mărturiseşte, iată, în trecere, o întreagă mentalitate care se dă pe faţă:

— Mă întrebi dacă cunosc Regimentul 547? Ba bine că nu, cum să nu-l cunosc. Da' nu-i un regiment ca toate celelalte. Acolo dai peste un soldat pe care-l cheamă Petitjean, poate şi altu pe care-l cheamă Petitpierre, şi altu Petitlouis... Aşa e, mă, chiar aşa cum îţi spun. Ca să vezi şi tu ce fel de regiment e ăsta.

În timp ce încep să-mi fac drum pentru a ieşi din această subterană, se aude deodată zgomotul unei căderi şi un cor de exclamaţii.

Cel care a căzut e sergentul infirmier. Prin spărtura care o curăţa de resturile moi şi sângerânde, a intrat un glonţ şi i-a pătruns în gât. S-a prăbuşit la pământ cât e de lung. Ochii miraţi i se rostogolesc în cap şi răsuflă cu clăbuci de spumă.

Gura şi partea de jos a figurii sunt în curând năpădite de un nor de băşici trandafirii. Oamenii îi pun sub cap un pachet de pansamente. Cât ai clipi pachetul e îmbibat de sânge. Un infirmier ţipă că au să se strice pansamentele de care e atâta nevoie. Se caută altceva să susţină acest cap care produce fără încetare spumă uşoară şi colorată. Până la urmă nu se găseşte altceva nimic decât o pâine pe cave oamenii i-o strecoară sub părul lipicios.

În timp ce unii îi iau mâna şi-i pun fel de fel de întrebări, el nu face decât să scuipe bale şi noi băşici care se adună unele peste altele, şi capul lui mare, negru din cauza bărbii, abia se mai vede prin acest nor trandafiriu. Întins, pare un monstru marin care suflă, şi spuma transparentă şi trandafirie se îngrămădeşte şi-i acoperă până şi ochii tulburi de pe care ochelarii au căzut.

Apoi începe să horcăie. Are un horcăit de copil, şi moare clătinând capul de la dreapta la stânga, ca şi când ar încerca, blând de tot, să spună nu.

Privesc uriaşa matahală nemişcată şi mă gândesc că acest om era bun. Avea un suflet curat şi simţitor. Şi cât de tare mă învinovăţesc acum că de câteva ori l-am repezit, cu privire la mărginirea naivă a ideilor lui şi la o anumită indiscreţie popească, nelipsită din tot ce făcea! şi ce fericit sunt în durerea mea – da, atât de fericit, că mă înfior – pentru că într-o zi, când citea cu coada ochiului o scrisoare pe care o scriam, m-am stăpânit şi nu i-am spus vreun cuvânt răstit care l-ar fi jignit pe nedrept! Îmi amintesc de ziua în care m-a scos cu desăvârşire din sărite cu explicaţiile lui despre sfânta fecioară şi Franţa. Mi se părea cu neputinţă să fie sincer emiţând astfel de idei. Dar, de ce n-ar fi fost sincer! Oare astăzi n-a fost ucis, ucis cu adevărat? şi îmi mai amintesc anumite acte de devotament, de răbdare binefăcătoare ale acestui uriaş, stângaci în război ca şi în viaţă – iar restul nu sunt decât fleacuri. Chiar ideile lui nu sunt decât fleacuri, pe lângă inima care zace aici pe pământ, sfărâmată într-un colţ al acestei gheene. Ce groaznică părere de rău am simţit pentru acest om, de care totul mă despărţea!

...Atunci a năvălit trăsnetul: zguduitura înspăimântătoare a solului şi a pereţilor ne-a azvârlit cât colo, unii peste alţii. Ni s-a părut că pământul care ne acoperea s-a scufundat, prăbuşindu-se peste capul nostru. O halcă mare din armătura de bârne se frânse, lărgind spărtura care spinteca subterana. Altă lovitură: altă halcă, pulve-rizată, se prăvăli mugind. Cadavrul gros al sergentului infirmier se rostogoli ca un trunchi de copac până la perete. Pe toată lungimea cavoului, schelăria cu nenumăratele ei vertebre, negre şi groase, trosni cu zgomot, gata să ne spargă urechile, şi toţi prizonierii acestei temniţe scoaseră deodată un urlet de groază.

Alte explozii răsună una după alta împingându-ne încoace şi încolo. Bombardamentul dumică şi devorează acest azil de ajutorare, îl sfârtecă şi îl micşorează.

În timp ce ploaia şuierătoare de obuze loveşte şi sparge cu un ciocan de trăsnete craterul din capătul adăpostului, lumina zilei pătrunde în valuri prin crăpături. Acum se văd, mai desluşite – dar mai supranaturale – fi-gurile arzătoare sau acoperite de o paloare mortală, ochii care se sting în agonie sau se aprind în febră, trupurile cârpăcite, înfăşurate în alb, bandajele monstruoase. Tot ceea ce era ascuns până acum, iese la lumină. Înne-buniţi, bătând din pleoape, contorsionaţi, răniţii se scoală, se împrăştie, încearcă să fugă din faţa acestei inundaţii de schije şi de cărbune pe care o însoţesc uragane de lumină. Întreaga gloată, năucită, se rostogoleşte în grupuri compacte prin galeria scundă, ca în cala smucită a unui bastiment care se scufundă.

Aviatorul, înălţându-se cât poate, cu ceafa îndoită pe boltă, îl strigă pe dumnezeu şi îl întreabă cum îl cheamă, care e adevăratul lui nume. Pe omul cu hainele ferfeniţite, desfăcute ca o rană deschisă, cel care-şi arată inima ca un Crist răstignit, îl văd prăvălindu-se peste alţii, doborât de suflu. Mantaua celui care ţipa monoton: „Ce să te mai jelui degeaba!” se arată verde de tot, de un verde crud din cauza acidului picric degajat desigur de explozia care i-a zdruncinat creierul. Alţii, ceilalţi, neputincioşi, schilozi, se zbat, se strecoară, se târăsc, se ascund prin colţuri ca nişte cârtiţe, ca nişte biete animale vulne-rabile pe care le vânează haita groaznică a obuzelor.

Bombardamentul se domoleşte, încetează, într-un nor de fum încă răsunător de zgomote, într-o înnăbuşeală vibrantă şi arzătoare. Ies afară prin spărtură; ajung, învăluit, ferecat parcă de larmă deznădăjduită, sub cerul liber, pe pământul moale presărat cu bârne, în care picioarele se poticnesc şi se încurcă. Mă agăţ de resturi: iată taluzul şanţului. Şi în clipa în care mă cufund din nou în şanţuri, le văd încă o dată până departe, mereu întunecate şi forfotind, mereu pline de mulţimea revărsată din tranşee, care se scurge fără răgaz spre posturile de ajutor. Zile întregi, nopţi întregi se vor vedea curgând, vărsându-se unele în altele, lungile şuvoaie de oameni smulşi de pe câmpurile de luptă, din şesul care şi el are măruntaie şi care sângeră şi putrezeşte acolo, la nesfârşit...

XXII

O RAITĂ

După ce am urcat Bulevardul Republicii apoi Calea Gambetta, ajungem în Piaţa Comerţului. Ţintele de pe tălpile bocancilor noştri, proaspăt lustruiţi, răsună pe trotuarele oraşului. Vremea e minunată. Cerul însorit luceşte şi străluceşte parcă l-am vedea prin sticlăria unei sere, şi îşi răsfrânge sclipirile în vitrinele din piaţă. Pulpanele mantalelor noastre bine periate sunt lăsate în jos, şi cum de obicei le purtăm ridicate, se văd desenate pe aceste poale fâlfâitoare două pătrate de postav ceva mai albastru.

Grupul nostru hoinar se opreşte o clipă şi şovăie în faţa cafenelei subprefecturii, căreia i se mai spune şi Cafeneaua Centrală.

— Avem voie să intrăm! spune Volpatte.

— Sunt o groază de ofiţeri înăuntru, răspunse Blaire înălţându-şi capul deasupra perdelei dantelate care îmbracă pe dinăuntru localul, şi aruncând o privire pe fe-reastră, printre literele de aur.

— Şi p-ormă – spune Paradis – ar fi bine să mai vedem câte ceva prin oraş.

O luăm iarăşi la drum şi, ca nişte bieţi soldaţi ce suntem, trecem în revistă magazinele luxoase care sunt înşirate în piaţă de jur împrejur: galanteriile, papetăriile, farmaciile, şi vitrina bijutierului care seamănă cu o uniformă de general acoperită de constelaţia decoraţiilor. Am arborat surâsurile de zile mari. Nu avem nici o treabă până diseară, suntem liberi,

putem face tot ce ne trece prin cap. Picioarele calcă în pas domol şi odihnitor; mâinile goale, bălăngănite, se plimbă şi ele în lung şi-n lat.

— Ce mai calea-valea, din repausul ăsta ştiu şi eu că ne alegem cu ceva.

Oraşul care se deschide în faţa noastră ne face o impresie puternică. Luăm contact cu viaţa, viaţa tuturor oamenilor, viaţa din spatele frontului, viaţa normală. De câte ori n-am crezut că nu vom ajunge niciodată până aici, tocmai de acolo!

Vedem domni, cucoane, perechi înconjurate de copii, ofiţeri englezi, aviatori pe care-i recunoşti lesne, de departe, după eleganţa lor zveltă şi după decoraţii, şi soldaţi care-şi plimbă hainele ponosite şi pieile tăbăcite, având ca unică bijuterie placa de identitate gravată ce scânteiază pe manta în bătaia soarelui, soldaţi care se aventurează cu grijă în frumosul decor curăţat de orice coşmar.

Scoatem fel de fel de exclamaţii, cum fac toţi cei care vin de departe.

— Mă, ce de omenire! se minunează Tirette.

— Ah! e un oraş grozav! declară Blaire.

O lucrătoare trece şi ne aruncă o privire.

Volpatte îmi dă cu cotul, o soarbe din ochi sucindu-şi gâtul, apoi îmi arată mai departe alte două femei care se apropie; şi cu ochi hulpavi, constată că oraşul abundă în element feminin:

— Mă neică, sunt ceva muieri!

Mai adineauri, Paradis, a trebuit să lupte şi să învingă o oarecare teamă, pentru a se apropia de o grămadă de prăjituri instalate somptuos, pentru a le atinge şi a mânca din ele; şi la fiecare pas trebuie să ne oprim în mijlocul trotuarului ca să-l aşteptăm pe Blaire, vrăjit şi reţinut de vitrinele în care sunt expuse vestoane şi chipiuri fanteziste, cravate croite dintr-un dril albastru deschis, ghete roşii şi strălucitoare ca lemnul de acaju. Blaire a atins punctul culminant al transformării sale. El, care bătea recordul îngălării şi al jegului, a ajuns cel mai îngrijit dintre noi toţi, mai ales de când cu întâmplarea dinţilor lui noi, sparţi cu ocazia atacului şi, mai apoi, refăcuţi. Acum îşi dă un aer degajat.

— Uite la el, pare tinerel şi juvenil, spune Marthereau.

Deodată ne aflăm faţă în faţă cu o făptură ştirbă care ne surâde arătându-şi fundul gâtlejului... Câteva şuviţe negre se zbârlesc pe borul pălăriei. Faţa ei cu prelungi trăsături ingrate, ciupită de vărsat, pare unul din acele chipuri pictate stângaci pe pânza aspră a unei panorame.

— Frumoasă e, spune Volpatte.

Marthereau, pe care l-a ales surâsul ei, a rămas mut de uluială.

Aşa sfătuiesc între ei soldaţii prinşi pe neaşteptate de vraja unui mare oraş. O plăcere din ce în ce mai adâncă îi cuprinde în faţa acestui frumos decor limpede şi necrezut de curat. Reintră în stăpânirea unei vieţi liniştite şi sigure, a ideii de confort şi chiar de fericire, pentru care, la urma urmelor, sunt făcute casele.

— Hei, cred că ne-am obişnui şi noi cu aşa ceva, mă fraţilor!

O mulţime de oameni se înghesuie în faţa unei vi-trine în care un negustor de îmbrăcăminte a confecţionat, cu ajutorul unor manechine mititele de lemn şi de ceară, o scenă ridicolă:

Pe un sol presărat cu pietricele ca al unui acvariu, un militar german îngenuncheat, îmbrăcat într-un costum nou cu toate dungile călcate şi chiar punctat cu o cruce de fier de carton, întinde amândouă braţele făcute din lemn trandafiriu către un ofiţer francez a cărui perucă buclată serveşte de pernă unui chipiu de copil, ai cărui obrăjori umflaţi par de carmin şi ai cărui ochi de păpuşă incasabilă privesc în altă parte. Lângă cele două personaje zace o puşcă împrumutată din panoplia vreunei prăvălii de jucării. O firmuliţă indică titlul acestei însufleţite compo-ziţii: „Kamerad!”

— Zât! fir-aţi ai dracului!

În faţa acestei înscenări puerile, singurul lucru ce mai aminteşte aci de imensul război care bântuie undeva pe faţa pământului, noi înălţăm din umeri, începem să râdem în silă, jigniţi şi arşi până la sânge în amintirile noastre atât de proaspete. Tirette se concentrează şi se pregăteşte să dea drumul vreunui sarcasm insultător, dar această protestare întârzie să i se închege în minte din cauza totalei noastre transplantări şi a mirării pe care o simţim că ne aflăm în altă parte.

Între timp, o doamnă foarte elegantă, care fâşâie şi sclipeşte în mătase violetă şi neagră, şi pluteşte învăluită în parfumuri, ocheşte grupul nostru, şi, întinzând mânuţa înmănuşată, atinge mâneca lui Volpatte, apoi umărul lui Blaire. Cât ai clipi, cei doi înmărmuresc, vrăjiţi de contactul direct cu această zână.

— Ia spuneţi-mi dumneavoastră, domnilor, care sunteţi adevăraţi soldaţi de front, aţi văzut şi dumnea-voastră petrecându-se astfel de fapte în tranşee, nu-i aşa?

— He... da... da... răspund, nemaipomenit de intimidaţi şi măguliţi până-n fundul sufletului, bieţii oameni.

— Aha!... vezi! şi dumnealor vin de acolo! auzim murmurându-se în mulţime.

Când suntem iarăşi singuri între noi, pe caldarâmul neted al trotuarului, Volpatte şi Blaire se uită unul la altul. Amândoi dau din cap.

— Păi ce – spune Volpatte – chiar aşa e; aproape aşa!

— Sigur că da, te cred!

Şi acesta fu, în ziua aceea, primul lor cuvânt de renegare.

*

Intrăm la Cafeneaua Industriei şi a Florilor.

O potecă de rogojină moale străbate podeaua prin mijloc. De-a lungul zidurilor, a stâlpilor pătraţi care susţin tavanul şi pe lemnăria tejghelii, lanţuri subţiri de zorele violete, maci focoşi şi trandafiri care aduc a verze roşii.

— Orice s-ar spune, e ceva gust în Franţa, remarcă Tirette.

— Multă răbdare i-a trebuit ăluia care a vopsit toată grădina asta, constată Blaire la vederea acestor înflorituri multicolore.

— În dughenile astea – adaugă Volpatte – mai ai şi alte plăceri, nu numai băutura!

Paradis ne împărtăşeşte că el e un obişnuit al cafenelei. Pe vremuri, intra deseori duminica prin cafenele tot atât de frumoase şi chiar mai frumoase ca asta.

— Numai că e mult de atunci – ne explică el – şi le-am cam uitat gustul.

Ne arată în perete o cişmea mititică de smalţ, împodobită cu floricele.

— Putem să ne spălăm pe mâini.

Ne îndreptăm politicos spre cişmea. Volpatte îi face semn lui Paradis să deschidă robinetul:

— Ia dă drumul la apă.

Apoi, toţi cinci pătrundem în sala plină de jur împrejur de consumatori şi ne instalăm la o masă.

— Bem şi noi nişte vermuturi, nu-i aşa?

— Ehei, n-ar fi chiar aşa greu să ne deprindem iar cu viaţa asta, repetă băieţii.

Câţiva civili se scoală de la locurile lor şi se dau pe lângă noi. Vorbesc între ei încetişor:

— Toţi au crucea de război, vezi, Adolphe...

— Ăştia sunt adevăraţi ostaşi!

Camarazii au auzit. Nu mai vorbesc între ei decât rareori şi distraţi, trăgând cu urechea în jur, şi, fără să-şi dea seama, încep să se umfle în pene.

Peste câteva minute, bărbatul şi femeia care schimbau între ei aceste comentarii se pleacă spre noi, cu coatele pe marmura albă, şi ne întreabă:

— E grea viaţa de tranşee, nu-i aşa?

— Hm... da... Păi, nu-i chiar plăcută totdeauna...

— Ce admirabilă rezistenţă fizică şi morală aveţi dumneavoastră! Nu vă vine prea greu să vă obişnuiţi chiar cu viaţa de acolo, nu-i aşa?

— Păi sigur, ne obişnuim, cum să nu, ne obişnuim chiar foarte bine...

— Oricum, e o viaţă grea, plină de suferinţe, susură cucoana răsfoind un ziar ilustrat în care sunt câteva vederi sinistre reprezentând pământuri răscolite. N-ar trebui să se publice lucruri d-astea, Adolphe!... Mai e murdăria, păduchii, corvezile... Oricât de viteji aţi fi, nu vă simţiţi totuşi cam nenorociţi?...

Volpatte, căruia i se adresează, roşeşte. Se simte ruşinat de mizeria din care a venit şi în care se va întoarce. Lasă capul în jos şi minte, fără să-şi

dea seama, poate, de dimensiunile minciunii lui:

— Nu, dacă stai şi te gândeşti, nu suntem chiar aşa nenorociţi. Să nu credeţi că e chiar aşa de groaznic!

Cucoana e întocmai de părerea lui:

— Sigur, parcă eu nu ştiu că aveţi în schimb o mulţime de compensaţii! Ce frumos trebuie să fie un atac, nu? Toate şirurile alea de oameni care înaintează ca la paradă! Trâmbiţa care sună semnalul de asalt! şi toţi soldaţii care se reped năvalnic şi strigă: „Trăiască Franţa!” sau mor râzând!... Ah, noi cei de pe aici nu suntem în aşa mare cinste: bărbatu-meu e funcţionar la prefectură, şi acum e în concediu de boală, că e reumatic.

— Parcă eu n-aş fi vrut să merg pe front – spune şi domnul – dar n-am avut noroc: directorul nu se poate lipsi de mine cu nici un chip.

Oamenii se duc, vin, se înghesuie, îşi fac loc unii altora să treacă. Chelnerii se strecoară cu fragilele şi sclipitoarele lor poveri verzi, roşii şi galbene, cu marginea albă.

Scârţâitul paşilor pe pardoseaua nisipoasă se amestecă cu interjecţiile obişnuiţilor cafenelei care se reîntâlnesc, unii în picioare, alţii pe scaune, şi cu zgomotele paharelor şi pietrelor de domino împinse pe marmura meselor... Mai în fund, pocnetul bilelor de fildeş atrage şi îngrămădeşte un cerc de spectatori din care ţâşnesc glumele clasice.

— Fiecare cu meseria lui, dragă prietene, declară în nasul lui Tirette, la celălalt capăt al mesei, un bărbat a cărui faţă e pavoazată în culori viguroase. Voi sunteţi eroi. Noi, muncim pentru viaţa economică a ţării. Asta e tot luptă, ca şi a voastră. Şi eu sunt folositor, n-o să spun că mai mult decât voi, dar tot atât cât şi voi.

Îl văd pe Tirette – cel mai mucalit om din grupă! – holbând ochii prin norii fumului de ţigară, şi abia îl aud în hărmălaia localului, răspunzând, cu un glas umil şi năucit:

— Păi sigur, chiar aşa... Fiecare cu meseria lui.

Ne-am strecurat afară pe furiş.

*

După ce-am ieşit din Cafeneaua Florilor, mult timp nu spunem nimic. Avem impresia că nici nu mai ştim să vorbim. Un fel de nemulţumire îi îmbăţoşează şi îi urâţeşte pe tovarăşii mei. Parcă ar descoperi că într-o împrejurare capitală nu şi-au făcut datoria.

— Ei, ce ziceţi ce ne-au mai turnat palavragiii ăia în păsărească lor! mormăie în sfârşit Tirette cu o ciudă care se revarsă şi devine din ce în ce mai năvalnică pe măsură ce suntem mai singuri, numai între noi.

— Astăzi ar fi trebuit să ne-mbătăm zdravăn!... răspunde brutal Paradis.

Iarăşi mergem fără să scoatem o vorbă. Apoi, după câtva timp:

— Nişte nătărăi, nişte nătărăi parşivi, reia Tirette. Au vrut să ne ia piuitul, da’ cu mine nu şi-au găsit omu! Dacă mai dau ochi cu ei – se înfierbântă el crescendo – o să le trântesc una să mă pomenească!

— Las’ că nu mai dai tu ochi cu ei în viaţa ta, spune Blaire.

— Într-o săptămână poate că suntem oale şi ulcele, adaugă Volpatte.

În apropierea pieţei ne lovim de un şuvoi de inşi care se scurg de la primărie şi din alt edificiu public cu fronton şi cu coloane de templu. E ora de ieşire a slujbaşilor: civili de toate felurile şi de toate vârstele, şi militari, bătrâni şi tineri care de departe par a fi îmbrăcaţi ca şi noi... Dar, de aproape, prin straiele lor de soldaţi şi prin toate zorzoanele pe care le poartă, se vădeşte adevărata lor identitate, de oameni tupilaţi şi de dezertori din război.

Femei şi copii îi aşteaptă, aranjaţi ca nişte cadouri frumoase. Negustorii îşi închid dughenele cu gesturi drăgăstoase, zâmbind zilei care s-a terminat şi zilei care va urma, cutremuraţi de intensul şi neîncetatul fior al beneficiilor din ce în ce mai mari, de zornăitul mereu mai puternic al sertarului cu bani. Şi aceşti oameni au rămas pe loc în sânul căminului lor: n-au decât să se aplece pentru a-şi săruta copiii. La lumina primelor stele ale străzii îi vedem strălucind pe toţi aceşti oameni bogaţi care se îmbogăţesc, pe toţi aceşti oameni liniştiţi care sunt şi mai liniştiţi pe zi ce trece, şi pe care îi simţi, orice s-ar întâmpla, plini de o nemărturisită dorinţă. Toţi se întorc acasă, doar e seară, se adăpostesc în case perfecţionate sau intră în cafenele în care faci un semn şi eşti servit. Vedem cum se alcătuiesc

perechi – femei tinere şi bărbaţi tineri, civili sau soldaţi care poartă brodat pe guler cine ştie se semn de ocrotire – şi cum se grăbesc prin umbra care acoperă restul lumii, spre aurora unei odăi, spre noaptea de mângâieri şi de odihnă.

Trecând la o palmă de fereastra întredeschisă a unei case, am văzut adierea serii umflând perdeaua de dantelă şi dându-i forma uşoară şi caldă a unei cămăşi...

Valul mulţimii ne dă înapoi, ne înlătură ca pe nişte străini săraci ce suntem.

Rătăcim pe străzile oraşului, străbătând în lung amurgul pe care încep să-l aurească fel de fel de lumini – în oraşe, noaptea se găteşte cu bijuterii. Spectacolul acestei lumi ne-a dat în sfârşit, fără să ne putem apăra, revelaţii unei mari realităţi: o deosebire care se iveşte între oameni, o deosebire mult mai profundă şi cu prăpăstii mult mai largi decât cea a raselor: deosebirea categorică, hotărâtă şi într-adevăr definitivă – care desparte pe locuitorii aceleiaşi ţări, în cei care profită şi cei care trudesc... cei cărora li s-a cerut să sacrifice totul, totul, care-şi dau până la capăt numărul, puterea, sufe-rinţa, şi peste care calcă, se ridică, zâmbesc şi izbân-desc ceilalţi.

Câteva veşminte cernite fac pete în mulţime şi sunt aproape de sufletul nostru, dar restul e în sărbătoare, nu în doliu.

— Nu-i adevărat că nu există decât o singură ţară, rosteşte deodată Volpatte, cu o precizie ciudată. Sunt două. Eu vă spun că suntem rupţi în două ţări, străine una de alta: cei ce dau şi cei ce iau.

— Ce vrei! mai trebuie să fie şi nenorociţi, pentru ca cei fericiţi să se folosească de ei.

— Şi fericiţii să fie duşmanii nenorociţilor;

— Ei, ce să-i faci! spune Tirette.

— Cu atât mai rău! adaugă Blaire, şi mai simplu.

— Într-o săptămână poate că suntem oale şi ulcele! se mulţumeşte să repete Volpatte, în timp ce ne tot ducem, cu capul plecat.

XXIII

CORVOADA

Seara coboară în tranşee. S-a apropiat tiptil, în tot timpul zilei, invizibilă ca fatalitatea, şi acum invadează talazurile şanţurilor lungi ca buzele unei răni infinite.

În fundul gropii, de azi de dimineaţă, oamenii au vorbit, au mâncat, au dormit, au scris. Spre seară, un freamăt a început să se propage în văgăuna nemărginită, scuturând şi modificând dezordinea inertă şi singurătăţile oamenilor împrăştiaţi. E ora la care toată lumea se pregăteşte de lucru.

Volpatte şi Tirette se apropie împreună.

— A mai trecut o zi, încă o zi ca toate alelalte, spune Volpatte privind spre norii care se înnegurează.

— Nu se ştie, ziua nu s-a terminat încă, răspunde Tirette.

O lungă experienţă a nenorocirii l-a învăţat că aici unde ne găsim, nu trebuie să te încrezi nici măcar în umilul viitor al unei seri banale care de altfel a şi început...

— Gata, adunarea!

Ne adunăm cu încetineala distrată a obişnuinţei. Fiecare se înfiinţează cu puşca, bidonul, cartuşele şi traista încărcată cu o bucată de pâine. Volpatte mestecă încă, cu obrazul umflat şi rumegător. Paradis bombăne clănţănind din dinţi, cu nasul vânăt. Fouillade îşi târăşte puşca după el ca pe o mătură. Marthereau priveşte, apoi pune la loc în buzunar o ponosită de batistă, mototolită şi scorţoasă.

E frig, burniţează. Toată lumea e zgribulită.

Ceva mai departe, se aude psalmodiind un glas:

— Două lopeţi, un târnăcop, două lopeţi, un târnăcop...

Coloana se scurge spre acest depozit de materiale, aşteaptă îndelung la intrare, apoi trece mai departe, zbârlită de unelte.

— Gata toată lumea? Hăis! spune caporalul.

Ne urnim, plecăm. Mergem înainte, nu ştim unde. Nu ştim nimic, decât că cerul şi pământul se vor afunda împreună în aceeaşi genune.

*

Ieşim din tranşee, pe care întunericul a şi cuprins-o, ca dintr-un vulcan stins, şi ne aflăm pe câmpie în crepusculul gol.

Enormi nori cenuşii, plini de apă, spânzură din cer. Şesul cenuşiu e luminat palid, cu iarbă noroioasă şi cu largi răni de apă. Din loc în loc, arbori despuiaţi care nu mai arată decât mădulare nelămurite şi schimonoseli.

Nu vedem departe în jurul nostru, în aburul umed. De altfel nu ne uităm decât în pământ, la nămolul în care alunecăm.

— Halal porcărie!

Trecând prin ţarină, paşii noştri frământă şi strivesc o cocă vâscoasă şi băloasă care se adună şi se umflă fără încetare înainte.

— Cremă de ciocolată... Cremă de cafea!

Pe porţiunile pietroase – fostele drumuri spulberate, devenite sterile ca şi câmpurile – trupa macină în mers, printr-un strat lipicios, silexul care se dezagregă şi scârţâie sub pingelele ţintuite.

— Parcă am merge pe pâine prăjită unsă cu unt! Uneori, pe clinul unei movile, se întinde un nămol negru şi gros, cu crăpături adânci, ca acela care se adună în jurul adăpătoarelor prin sate. În scobituri: băltoace, mocirle, lacuri, ale căror maluri neregulate par în zdrenţe.

Glumele mucaliţilor care, proaspeţi şi vioi la început, strigau „mac, mac” de câte ori dădeam de apă, se răresc, se moleşesc. Încet-încet, mucaliţii se sting. Ploaia începe să curgă şiroaie. O auzim. Ziua scade, spaţiul se micşorează în ceaţă. Pe pământ, în mlaştini, se bălăceşte un rest de lumină galbenă şi lividă.

*

Spre apus zărim profilându-se o siluetă aburită de călugări sub ploaie. E o companie din 204, înfăşurată în pânze de cort. Deosebim, în trecere, feţele scobite şi decolorate, cu nasuri negre, ca ale unor cogeamite lupi uzi. Apoi nu-i mai vedem.

Mergem mai departe pe pârtia care, între câmpurile vag acoperite cu iarbă, nu e decât tot un câmp noroios dungat de nenumărate brazde paralele, scormonit în acelaşi sens de picioare şi roţi, care duc spre linia întâia sau spre spatele frontului.

Sărim peste şanţuri căscate. Nu e totdeauna uşor: marginile devin lipicioase, alunecoase, şi lărgite de surpături. În plus oboseala începe să ne apese umerii. Ne încrucişăm cu vehicule care fac zgomot mare şi stropesc amarnic. Avantrenurile de artilerie tropăie şi ne împroaşcă cu grele jerbe de apă. Camioanele duc cu ele un fel de roţi lichide care se învârtesc în jurul roţilor şi ţâşnesc în raza de trecere a fiecăreia din aceste vijelioase maşini.

Pe măsură ce noaptea se îngroaşă, atelajele zgâlţâite, din care se înalţă greabăne de cai şi profiluri de călăreţi cu pelerinele fâlfâinde şi carabinele în bandulieră, apar şi mai fantastice pe fondul de valuri noroase al cerului. La un moment dat se produce o încurcătură de chesoane de artilerie. În timp ce noi trecem, ele se opresc, bat în loc. Se aude o hărmălaie făcută din scârţâit de osii, glasuri, răcnete, ordine care se întretaie, şi marele zvon de ocean al ploii. Pe deasupra unei învălmăşeli nelămurite se văd fumegând crupele cailor şi pelerinele călăreţilor:

— Atenţie!

La dreapta noastră, pe pământ, se întinde ceva. Un şir de morţi. În trecere, piciorul îl ocoleşte, dar ochiul scotoceşte, întrezărim tălpi îndreptate în sus, grumazuri încordate, scofâlceala obrajilor pierduţi în întuneric, mâini zgârcite care se înalţă în văzduh deasupra negrei viermuieli.

Şi mergem, mergem, pe aceste câmpuri încă palide şi ferfeniţite de paşi, sub cerul pe care se desfăşoară nori negri zdrenţuiţi ca nişte cârpe, străbatem întinderea neagră care pare să se fi murdărit, în nenumăratele zile, de îndelungatul contact cu atâta prăpăd de mulţimi năpăstuite.

Apoi intrăm din nou în şanţuri. Sunt mult sub nivelul drumului. Ca să ajungem la ele facem un larg ocol, astfel că cei care sunt în ariergardă văd la vreo sută de metri, desfăşurându-se în resturile crepusculului, toată compania – nişte omuleţi negri agăţaţi pe povârniş, care se înşiră unul după altul, cu sapa şi lopata ridicate de fiecare parte a capului, ca o coloană subţire, neînsemnată, de oameni ce se roagă şi intră în pământ cu braţele la cer.

Aceste şanţuri, care ţin încă de linia a doua, sunt populate. Pe pragul adăposturilor unde atârnă şi se zbate o piele de animal sau o pânză cenuşie, se văd oameni chirciţi, hirsuţi, care ne privesc trecând, cu ochi goi, ca şi când n-ar privi nimic. Din alte pânze, trase până jos, ies picioare şi sforăituri.

— Mormântu mă-si! Da’ departe mai e! încep să mârâie unii dintre mărşăluitori.

O zguduitură, o îmbrânceală înapoi.

— Stai!

Trebuie să ne oprim ca să lăsăm pe alţii să treacă. Ne înghesuim bombănind pe marginile alunecoase alte tranşee. Trece o companie de mitraliere cu ciudatele ei poveri.

Şi nu se mai sfârşeşte. Aceste lungi staţionări sunt istovitoare. Muşchii încep să doară. Statul pe loc, bătând din picioare, ne sleieşte.

Abia am pornit din nou la drum, şi trebuie să dăm înapoi până la un şanţ de comunicaţie ca să lăsăm trecerea liberă pentru schimbul telefoniştilor. Ne ducem de-a-ndăratelea, ca nişte vite zăpăcite.

Pornim din nou, mai greoi.

— Atenţie la fir!

Firul telefonic ondulează pe deasupra tranşeei pe care o traversează pe alocuri, între doi pari. Când nu e destul de întins şi face o burtă ce coboară în şanţ, se agaţă de puştile oamenilor care trec, şi oamenii prinşi se zbat şi-i înjură pe telefonişti care nu sunt niciodată în stare să-şi lege sforile cum trebuie.

Apoi, cum mănunchiurile înmuiate ale preţioaselor fire se înmulţesc, atârnăm puşca pe umăr cu patul în sus, ducem lopata cu fierul în jos, şi înaintăm cu umerii aduşi.

*

O neaşteptată încetinire în ritmul marşului. Nu mai înaintăm decât pas cu pas, înghesuiţi unul în altul. Desigur că cei din capul coloanei trebuie să fi întâlnit o piedică serioasă.

Ajungem şi noi la locul cu pricina: o înclinare a terenului duce la o spărtură căscată în pământ. E şanţul Acoperit. Primii au şi dispărut prin această portiţă scundă.

— Ei drăcie, acuma trebuie să ne vârâm în cârnatu ăsta?

Fiecare şovăie o clipă înainte de a se înfunda în şubreda tenebră subterană. Suma acestor şovăieli şi a acestor încetiniri se repercutează în zonele dinapoi ale coloanei, în clătinări, în frânări neaşteptate şi în imobilizări.

De la primii paşi în şanţul Acoperit, un întuneric greu ne acoperă şi ne desparte unul de altul. Un iz de cavou mucegăit şi de mlaştină ne pătrunde. Pe tavanul acestui coridor de pământ care ne absoarbe, zărim câteva dungi şi rotocoale de lumină gălbejită: crăpăturile şi spărturile scândurilor de deasupra; prin ele cad din loc în loc, din belşug, şuvoaie de apă, şi, cu toate bâjbâielile noastre pline de grijă, ne împiedicăm de grămezi de lemnărie; lovim din coastă stâlpii de susţinere a căror prezenţă verticală nu se poate ghici.

Atmosfera acestei interminabile strâmtori ferecate trepidează înfundat: e maşina proiectorului instalată aici şi prin faţa căreia vom trece.

La vreun sfert de oră de când orbecăim înecaţi în beznă, careva, sătul de întuneric şi de apă, şi istovit de a se ciocni într-una de ceva necunoscut, mârâie:

— Ce-o fi o fi, eu aprind!

Un punct de lumină orbitoare ţâşneşte dintr-o lampă electrică. Numaidecât îl auzim pe sergent urlând:

— Adormirea şi înălţarea! Care-i mamelucul şi dobitocul care a aprins? Ce, bă, ai turbat? Nu vezi că se vede printre scânduri, râia dracului!

Lampa electrică, după ce a înviat o clipă în conul ei de lumină pereţii negri şi uzi, dispare în noapte.

— Cum dracu să se vadă – zeflemiseşte cel cu pri-cina – că doar nu suntem în linia-ntâia.

— Aşa, vrei să spui că nu se vede!...

Şi ghicim că sergentul, care, încorsetat în coloană, continuă să înainteze, întoarce capul şi încearcă o explicaţie anevoioasă.

— Mă găgăuţă, mă zurliule...

Dar deodată scoate un alt răcnet amarnic:

— Iete altul care fumează! Lua-v-ar mama dracului de mârlani!

De data aceasta vrea să se oprească, dar oricât se zbate şi se opinteşte icnind, e totuşi obligat să urmeze curentul, şi e dus astfel mai departe cu toate înjurăturile care-l ard înfundate în gâtlej, în timp ce ţigara, cauza furiei lui turbate, dispare în tăcere.

*

Uruitul sacadat al maşinii se accentuează, şi o căldură începe să năpădească în jurul nostru. Pe măsură ce înaintăm, aerul înfundat al şanţului vibrează din ce în ce mai puternic. În curând, trepidaţiile motorului ne ciocănesc timpanele şi ne zguduie pe de-a-ntregul. Căldura creşte: ca răsuflarea unui animal care ne-ar lovi în faţă. Coborâm spre hărmălaia unui cotlon de iad, prin această groapă subpământeană, ai cărei pereţi încep să se împurpureze de o pară roşie întunecată, pe care se proiectează umbrele noastre mătăhăloase.

Într-un infernal crescendo de huiet, de vânt cald şi lumini, alunecăm spre vatra de jeratic. Suntem asurziţi. Acum avem impresia că motorul goneşte prin galerie în întâmpinarea noastră, ca o motocicletă turbată, şi se apropie vertiginos cu farul şi cu ameninţarea ei.

Păşim, aproape orbi, arşi, prin faţa focarului roşu şi a motorului negru, ale cărui roţi sforăie ca un uragan. Abia mai apucăm să vedem câţiva

oameni mişcându-se în jurul maşinăriei. Închidem ochii, sufocaţi de plesnitura acestui suflu incandescent şi urlător.

Apoi vuietul şi căldura se îndârjesc mai departe în urma noastră... Iar vecinul meu mormăie în barbă:

— Şi tâmpitu-ăla care spunea că se vede lampa mea.

Iată-ne în sfârşit în aer liber! Cerul e albastru-negru, de culoarea pământului, ceva mai spălăcită. Plouă cu găleata. Păşim cu cea mai mare greutate prin teancuri de nămol. Bocancul se înfundă cu totul, şi a trage piciorul afară la fiecare pas devine o dureroasă muşcătură a oboselii. Nu se vede nimic în noapte. Totuşi, distingem la ieşirea din groapă o mulţime de bârne încălecate claie peste grămadă, vreun adăpost dărâmat.

Un proiector îşi opreşte tocmai în clipa aceea asupra noastră enormul lui braţ articulat şi feeric, care se pfimba în infinit, şi atunci descoperim că amestecul de bârne smulse de la locul lor şi de schele sfărâmate e înţesat de soldaţi morţi. Chiar lângă mine, un cap a fost lipit de un corp îngenuncheat, cu o legătură nedesluşită, şi îi spân-zură pe spate: pe obraz o scoarţă neagră, dantelată, de picături închegate. Un alt trup strânge în braţe un stâlp, aşa că nu s-a prăbuşit decât pe jumătate. Un altul, culcat şi încovrigat, căruia explozia i-a smuls pantalonii, îşi arată pântecul şi şalele livide. Un altul lungit, în afara maldărului, are mâna întinsă în drum. În locul acesta unde nu se trece decât noaptea – căci tranşeea astupată de surparea pământului e inaccesibilă în timpul zilei – toată lumea calcă în picioare mâna aceea întinsă. La lumina proiectorului am văzut-o, am văzut-o bine, scheletică, strivită – un fel de aripioară atrofiată.

Plouă groaznic, toarnă. Zgomotul de fluviu al ploii domină totul. O jale îngrozitoare. O simţim pe piele, parcă ne despoaie. Intrăm în şanţul descoperit, în timp ce noaptea şi vijelia rămân să frământe singure mormanul de morţi căzuţi şi agăţaţi pe această palmă de pământ ca pe o plută.

Vântul ne îngheaţă pe faţă lacrimile năduşelii. E aproape miezul nopţii. Au trecut şase ceasuri de când mergem în apăsarea mereu mai mare a noroiului.

E ora când, în teatrele de la Paris, constelate de policandre şi înflorite cu lămpi, pline de febrilitatea luxului, de freamătul gătelilor, de fierbinţeala petrecerilor, mulţimea veselă vorbeşte, surâde, aplaudă, se înfioară, se simte plăcut înduioşată de emoţiile ingenios gradate pe care i le-a oferit piesa, sau se lăfăie, satisfăcută de splendoarea şi bogăţia apoteozelor militare care se îngrămădesc pe scena cabaretului.

— Nu mai ajungem odată? Cristoase, nu mai ajungem odată?

Un geamăt se înalţă din lungul şir care se târăşte prin hârtoapele pământului, cărând puşca, cărând lopata sau târnăcopul, sub torentul fără sfârşit. Umblăm, umblăm. Oboseala ne îmbată şi ne zvârle într-o parte şi-ntr-alta: greoi şi uzi leoarcă, ne lovim cu umărul de pereţii de pământ, uzi ca şi noi.

— Stăi!

— Am ajuns?

— Am ajuns pe dracu!

Deocamdată, dăm înapoi îmbrâncindu-ne amarnic, în timp ce un zvon îşi face drum:

— Ne-am rătăcit.

Prin zăpăceala hoardei rătăcitoare, adevărul iese la iveală: la vreo răscruce oarecare am apucat un drum greşit. Şi acum, dracu ştie cum să mai ajungem la drumul cel bun.

Ba mai rău, umblă zvonul, din gură în gură, că în urma noastră vine o companie înarmată şi echipată care merge în linia întâia. Drumul pe care am luat-o noi e înfundat de oameni. Aşa că suntem înţepeniţi aici.

Trebuie, cu orice preţ, strecurându-ne şi noi printr-un şanţ oarecare, să încercăm să ajungem la tranşeea pe care am pierdut-o şi care, după cât se pare, ar fi pe stânga noastră. Enervarea oamenilor ajunşi la capătul puterilor izbucneşte în gesturi şi învinuiri violente. Se mai târăsc câţiva paşi, apoi îşi aruncă uneltele şi rămân nemişcaţi. Pe alocuri, la, lumina albă a rachetelor, se văd unii care cad la pământ, ciorchini. Trupa aşteaptă, împrăştiată în lungime, de la sud la nord, sub ploaia necruţătoare.

Locotenentul care comandă marşul şi care ne-a rătăcit izbuteşte să-şi facă drum de-a lungul oamenilor căutând o ieşire laterală. Într-o parte se deschide un şanţ mic, scund şi strâmt.

— Pe-aici trebuie s-o luăm, nu mai încape vorbă, se grăbeşte să afirme ofiţerul. Hai, înainte băieţi!

Fiecare îşi reia, bombănind, povara... Dar un concert de blesteme şi de înjurături se ridică din grupul celor care au pornit prin şănţuleţ.

— Am nemerit în haznale!

O putoare cumplită se revarsă din groapă dovedind fără nici o îndoială adevărata ei destinaţie. Cei care apucaseră să intre se opresc, se înţepenesc, refuză să mai înainteze. Ne poticnim unii peste alţii, blocaţi pe pragul latrinelor.

— Mai bine o iau peste câmp! strigă un om.

Dar din toate părţile, fulgere spintecă norii deasupra malurilor de pământ, şi decorul, văzut din această groapă plină de întuneric colcăitor, e atât de înfiorător, cu mănunchiurile de flăcări detunătoare deasupra, în înălţimile văzduhului, că nimeni nu ia în seamă vorbele nebunului.

Vrând-nevrând, trebuie să trecem pe aici de vreme ce nu ne putem întoarce înapoi.

— Înainte...! strigă primul din şir.

Ne repezim toţi, cutremuraţi de scârbă. Putoarea devine de nesuferit. Călcăm în murdăria dezgustătoare, şi simţim, prin pământul nămolos, cum o terciuim, fleşcăită.

Şuieră gloanţe.

— Capul jos!

Cum şanţul nu e prea adânc, suntem obligaţi să ne încovoiem foarte mult pentru a nu fi ucişi, şi să înaintăm aplecându-ne din ce în ce mai mult, spre mormanele de excremente pătate ici şi colea de hârtii, pe care le călcăm în picioare.

În sfârşit, ajungem din nou în şanţul pe care îl părăsisem din greşeală. Reîncepem marşul. Mergem, mergem mereu, şi nu ajungem niciodată.

Pârâiaşul care curge acum pe fundul tranşeei spală putreziciunea şi infecta închegare de pe bocancii noştri, în timp ce noi pribegim, muţi, cu mintea goală, în toropirea şi ameţeala oboselii.

Mugetele artileriei se urmează din ce în ce mai apropiate şi ajung în curând să nu mai formeze decât un singur tunet, al pământului întreg. Din toate părţile, descărcăturile sau exploziile îşi aruncă raza fugară care pătează cu fâşii nedesluşite cerul negru de deasupra capetelor noastre. Apoi bombardamentul devine atât de îndesat încât lumina e neîntreruptă. În mijlocul neîncetatei înlănţuiri de tunete ne desluşim bine unii pe alţii, căştile şiroinde şi lucioase ca nişte burţi de peşti, curelele ude, fierul lopeţilor negru şi sclipitor, şi chiar picăturile albicioase ale ploii veşnice. N-am mai văzut în viaţa mea o asemenea privelişte: e, într-adevăr, ca o lumină de lună plină, fabricată cu lovituri de tun.

În acelaşi timp, o puzderie de rachete ţâşnesc din liniile noastre şi din liniile inamice, se împreună şi se amestecă în mari grupuri înstelate; la un moment dat, în povârnişul cerului pe care-l zărim printre parapete, am văzut alcătuindu-se din rachete Carul Mare – pentru a lumina fioroasa noastră călătorie.

*

Ne-am pierdut din nou. De data aceasta desigur că am ajuns foarte aproape de linia întâia; dar o depresiune a terenului schiţează în acest colţ al şesului un fel de albie pe care se mişcă umbre.

Am urmat un şanţ într-o direcţie, apoi în cealaltă. În vibraţia fosforescentă a tunului, tremurătoare ca la cinematograful de dinainte de război, zărim pe muchia parapetului doi brancardieri care încearcă să păşească peste tranşee cu targa încărcată.

Locotenentul, care cunoaşte cel puţin locul unde trebuie să-şi ducă echipa de lucrători, îi întreabă:

— Unde e şanţul Nou?

— Habar n-am.

Din rândurile coloanei, li se pune o altă întrebare: „La ce depărtare ne aflăm de nemţoi?” Nu ne răspund. Vorbesc între ei.

— Nu mai merg, spune cel dinainte. Sunt prea ostenit.

— Hai mă, mişcă înainte, laptele mă-si! răspunde celălalt pe un ton răstit, bălăcindu-se greoi, cu braţele trase înainte de brancardă. Doar n-o să stăm să putrezim aici.

Pun targa la pământ, pe parapet, cu un capăt deasupra tranşeei. Vedem, când trecem pe dedesubt, picioarele omului întins; iar ploaia care cade pe targă se scurge prin ea, în picături negre.

— Un rănit? întreabă cineva de jos.

— Ba un hoit, mormăie de data aceasta brancardierul, şi trage pe puţin vreo optzeci de chile. Răniţii, nu zic – de două zile şi două nopţi cărăm într-una – da' ce rost are să te omori aşa cărăbănind morţii de colo până colo.

Şi brancardierul, în picioare pe marginea şanţului, aruncă un picior pe marginea din faţă, şi astfel crăcănat, într-un echilibru nestatornic, apucă targa şi se căzneşte s-o tragă de partea cealaltă; şi strigă după camaradul lui să-l ajute.

Ceva mai departe, vedem aplecându-se umbra unui ofiţer cu gluga pe cap. Ducându-şi mâna la faţă, au ieşit la iveală pe mânecă două trese aurite.

El ne va arăta cu siguranţă drumul... Dar când deschide gura întreabă dacă nu cumva am văzut noi bateria lui, în a cărei căutare se află.

Nu vom mai ajunge niciodată.

Totuşi ajungem.

Dăm de un câmp carbonizat, înţepat de câţiva pari slăbănogi; ne căţărăm pe câmp şi ne răspândim în tăcere.

Aici e.

Dar până să ne orânduim cum trebuie pentru lucru, e o tevatură fără sfârşit. De patru ori la rând trebuie să înaintăm câţiva paşi, apoi să dăm înapoi, pentru ca compania întreagă să se eşaloneze de-a lungul liniei pe care trebuie săpat şanţul, şi să existe acelaşi interval între toate echipele formate dintr-un om care scobeşte şi doi care sapă.

— Trei paşi înainte... Prea mult. Un pas înapoi. Hai, mişcă, un pas înapoi, ce-aţi surzit?... Stai!... Aşa!

Această instrucţie e condusă de locotenent şi de un gradat de la geniu care parcă a răsărit din pământ. Amândoi împreună sau fiecare pe seama lui se dau de ceasul morţii, aleargă de-a lungul frontului, îşi strigă ordinele cu glas scăzut în nasul soldaţilor pe care uneori îi apucă de braţ şi îi călăuzesc. Operaţiunea, începută în ordine, degenerează repede – din pricina proastei dispoziţii a oamenilor sleiţi de oboseală care trebuie să se dezrădăcineze fără încetare de pe locul unde s-au proptit – în îmbulzeală fără căpătâi.

— Suntem dincolo de linia-ntâia, spune cineva din preajma mea, în şoaptă.

— Nu – murmură alte glasuri – suntem în spate, dar abia la câţiva paşi.

Nu se ştie nimic. Ploaia cade mereu, dar nu chiar atât de tare ca în unele clipe ale marşului. Dar cine se mai sinchiseşte de ploaie? Ne-am prăvălit pe pământ. Ce bine te simţi, cu şalele şi cu mădularele întinse pe nămolul moale, atât de bine că nimănui nu-i pasă de apa care ne pişcă de obraz, ne alunecă pe piele, şi nici de aşternutal jilav pe care ne odihnim.

Dar nici nu apucăm bine să ne tragem sufletul. Ar fi imprudent să fim lăsaţi să ne îndulcim la repaus. Trebuie să ne punem pe lucru cu străşnicie.

E ora două noaptea: peste patru ceasuri va fi prea multă lumină ca să mai putem rămâne aici. N-avem nici un minut de pierdut.

— Fiecare om – spune un gradat – are de săpat o groapă de 1,50 m lungime pe 0,70 lăţime şi 0,80 adâncime. Deci fiecare echipă trebuie să sape 4,50 m. Vă sfătuiesc să puneţi mâna zdravăn: cu cât terminaţi mai repede, cu atât mai devreme plecaţi înapoi.

Cunoaştem cântecul. În analele regimentului nu s-a pomenit încă nici o grupă de corvoadă la terasament care să fi plecat mai devreme de ora când trebuia, vrând-nevrând, să lase terenul liber, ca să nu fie văzută, repe-rată şi distrusă cu lucrări cu tot.

Se aud murmure:

— Da, da, ştim... Nu te mai căzni să ne duci. Mai las-o.

Totuşi – cu excepţia câtorva somnoroşi invincibili care ceva mai târziu vor trebui să muncească supraomeneşte – toată lumea se apucă de treabă cu mult curaj. Uşurinţa şi rapiditatea cu care lucrul progresează la început – ca

toate lucrările de terasament în pământ gol – dau iluzia că vom termina repede, că vom putea dormi prin găuri, şi toate acestea reaprind o fărâmă de însufleţire.

Dar, fie din cauza zgomotului lopeţilor, fie din cauza că unii, în ciuda tuturor observaţiilor, vorbesc aproape tare, activitatea noastră trezeşte o rachetă, care scrâşneşte vertical cu dâra ei înflăcărată, undeva pe dreapta.

— Culcat!

Toată lumea se aruncă la pământ, iar racheta îşi leagănă şi îşi plimbă imensa ei paloare pe un fel de câmp de morţi.

După ce s-a stins, se aude, ici şi colo, apoi pretutindeni, cum oamenii se desprind din nemişcarea în care se pitiseră, se ridică, şi se pun din nou pe lucru, ceva mai cuminţiţi.

Curând, o altă rachetă îşi înalţă prelunga tulpină aurită, culcă şi încremeneşte încă o dată în lumină şirul întunecos al săpătorilor de tranşee. Apoi alta, şi alta, şi alta.

Gloanţe spintecă văzduhul în jurul nostru. Auzim pe cineva strigând:

— Un rănit!

Îl vedem trecând, sprijinit de câţiva camarazi; se pare chiar că sunt mai mulţi răniţi. Zărim o ceată de oameni care se târăsc unul pe altul, şi se duc.

Locul devine primejdios. Ne aplecăm, ne facem mici. Câţiva zgârie pământul stând în genunchi. Alţii lucrează pe brânci, icnesc, se sucesc şi se răsucesc ca oamenii care visează urât. Pământul, al cărui prim strat a fost atât de uşor scurmat, devine argilos şi lipicios, greu de săpat şi se prinde pe unelte ca un chit. De câte ori înfundăm lopata, trebuie curăţat fierul de pământul care rămâne lipit pe ea.

O firavă cocoaşă de pământ a început să şerpuiască, şi fiecăruia i se pare că poate întări şi înălţa acest embrion de parapet adăugându-i traista şi mantaua răsucită, şi se doseşte în spatele acestei plăpânde cute de umbră ori de câte ori soseşte vreo rafală... Când lucrăm, transpirăm; de îndată ce ne oprim, ne străpunge frigul. Aşa că suntem obligaţi să învingem dureroasa oboseală şi să lucrăm fără întrerupere.

Nu, nu vom putea termina... Pământul devine din ce în ce mai greu. Un fel de vrajă pare să se îndârjească împotriva noastră, înlănţuindu-ne braţele. Rachetele ne hărţuiesc, ne vânează, nu ne lasă să mişcăm multă vreme: şi după ce fiecare din ele ne-a împietrit în lumină, avem de luptat cu o cazmă şi mai grea. Groapa se adânceşte cu o încetineală deznădăjduită, cu preţul unor suferinţe crâncene.

Solul se înmoaie, fiecare lopată de pământ picură şi curge, şi scoate, când o descarci, un zgomot plescăit. Mai târziu careva strigă:

— Am dat de apă!

Strigătul se repercutează şi zboară de-a lungul întregului şir de săpători:

— Apă! Nu-i nimic de făcut, gata.

— Echipa lui Melusson a săpat mai adânc şi a dat de apă. Am ajuns la o băltoacă.

— Nu mai e nimic de făcut.

Ne oprim dezorientaţi. Se aude, în toiul nopţii, zgomotul lopeţilor şi târnăcoapelor pe care oamenii le aruncă la pământ ca pe nişte arme fără muniţii. Subofiţerii or-becăie în căutarea ofiţerului, pentru a-i cere instrucţiuni. Şi pe alocuri, fără să mai aştepte altceva, câţiva oameni adorm fericiţi, sub mângâierea ploii şi sub rachetele strălucitoare.

*

Cam în momentul acela – după câte îmi aduc aminte – a început bombardamentul.

Primul obuz a sosit într-o înfricoşătoare trosnitură a aerului, care parcă s-a spart în două, şi alte şuierături se şi îndreptau spre noi, când explozia primului ridică pământul undeva spre capul coloanei, în mijlocul nopţii enorme şi a ploii, făcându-ne să întrevedem o agitaţie dezordonată proiectată pe un neaşteptat ecran roşu.

Desigur că tot aruncând rachetă după rachetă, ne văzuseră, şi reglaseră tirul artileriei asupra noastră.

Oamenii se repeziră, se rostogoliră spre neînsemnatul şanţ inundat pe care îl săpaseră. Ne prăvălirăm, ne scăldarăm, ne înfundarăm în el, încercând să ne apărăm capetele sub fierul lopeţilor. La dreapta, la stânga,

înainte, înapoi, explodară obuze, atât de aproape, că pe fiecare ne zguduia şi ne zgâlţâia în aşternutul nostru de pământ lutos. Curând, simţirăm un cutremur neîncetat, care înfiora carnea acestui canal mohorât, ticsit de oameni şi zimţat de lopeţi, sub straturi de fum şi cascade de lumină. Schijele şi ţăndările se încrucişau în toate direcţiile, ţesând o reţea de vuiet pe câmpul copleşit. În fiecare clipă, toţi oamenii gândeau ceea ce câţiva numai îngânau, turtindu-şi faţa de pământ:

— De data asta ne-am dus pe copcă!

Puţin mai înaintea locului pe care mă găsesc eu, o formă s-a înălţat şi a urlat:

— Să plecăm!

Câteva trupuri care zăceau ieşiră pe jumătate din linţoliul de noroi care se scurgea în fâşii, în petice lichide, de pe membrele lor, şi aceste umbre macabre urlară:

— Să plecăm!

Unii erau în genunchi, unii în patru labe; toţi se îmbulzeau în direcţia retragerii.

— Daţi-i drumul! Hai, hai, daţi-i drumul!

Dar lunga coloană rămase nemişcată. Vaietele frenetice ale celor care strigau n-o clinteau din loc. Cei care se aflau acolo, în capul coloanei, rămâneau nemişcaţi şi nemişcarea lor înţepenea întreaga masă.

Câţiva răniţi trecură peste ceilalţi oameni, târându-se pe ei ca pe nişte molozuri, şi răniţii aceştia împroşcară toată compania cu sângele lor.

Se află în sfârşit şi cauza înnebunitoarei imobilităţi a celor din coada detaşamentului:

— E un baraj acolo.

O ciudată panică, cu strigăte nearticulate, cu gesturi înfundate, puse stăpânire pe toţi oamenii care se aflau acolo. Se zvârcoleau în loc şi strigau. Dar oricât de prizărit era adăpostul şanţului abia scurmat, nimeni nu îndrăznea să iasă din această scobitură, care ne împie-dica să depăşim nivelul solului, pentru a scăpa de moarte fugind spre tranşeea transversală ce se afla desigur undeva pe acolo... Răniţii, cărora le era îngăduit să se

târască peste cei teferi, riscau mult făcând acest lucru, şi în fiecare clipă erau loviţi şi se prăbuşeau din nou la fund.

Era într-adevăr o ploaie de foc care se abătea peste tot, amestecată cu ploaie. Din creştet până în tălpi, vibram amestecaţi până în adânc cu vuietele supranaturale. Cea mai hidoasă dintre morţi cobora şi sărea şi se năpustea în jurul nostru, în valuri de lumină. Strălucirea ei smulgea şi repezea atenţia în toate direcţiile. Carnea se pregătea pentru monstruosul sacrificiu!... Emoţia care ne anihila era atât de puternică, încât abia după câtva timp ne amintirăm că ne mai fusese dat uneori să îndurăm toate acestea, să suferim revărsarea potopului de fier cu arsurile răsunătoare şi cu duhoarea lui. Numai în timpul unui bombardament îţi aminteşti într-adevăr de bombardamentele pe care le-ai mai îndurat până atunci.

Şi fără răgaz, se târau şi încercau să fugă noi răniţi, care ne înspăimântau şi la atingerea cărora îţi venea să gemi, pentru că gândul îţi spunea:

— Nu mai ieşim vii de-aici, nimeni nu mai scapă cu viaţă de-aici.

Deodată, un vid se produse în îngrămădirea oamenilor; întreaga masă se simţi sorbită înapoi: drumul era liber.

Am început să ne târâm, apoi am fugit, cât mai încovoiaţi, prin mocirla şi apa sclipitoare de fulgere sau de reflexe purpurii, împiedicându-ne şi căzând, din cauza inegalităţilor de teren ascunse pe fundul băltoacelor, asemănători noi înşine unor proiectile greoaie, împroşcătoare, care năvăleau îmbrâncite de trăsnet pe faţa pă-mântului.

Ajunserăm la capătul şanţului pe care începusem să-l săpăm.

— Nu e nici o tranşee. Nimic.

Într-adevăr, în câmpul unde începuseră lucrările noastre de terasament, ochii nu izbuteau să descopere adăpostul. Nu se vedea decât şesul, un enorm pustiu cutremurat chiar şi de vijelioasa bătaie de aripă a rachetelor. Tranşeea nu putea fi departe, de vreme ce noi ajunsesem aci venind prin ea. Dar în ce parte să ne îndreptăm spre a o găsi?

Ploaia se înteţi. O clipă ramaserăm în loc, şovăind într-o lugubră dezamăgire, înghesuiţi pe marginea necunoscutului sfârtecat, apoi începu

debandada. Unii o porniră la stânga, alţii la dreapta, alţii drept înainte, toţi minusculi şi zăriţi abia o secundă în plinul ploii vâjâitoare, despărţiţi prin cortine de fum înflăcărat şi prin avalanşe de tuci.

*

Deasupra capetelor noastre bombardamentul scăzu, se îndârjea mai ales asupra locului unde ne aflaserăm mai adineauri. Dar dintr-o clipă într-alta putea să se întindă, să bareze totul, să distrugă totul.

Ploaia devenea din ce în ce mai torenţială. Un potop în noapte. Bezna era atât de groasă că rachetele n-o luminau decât în felii noroase, dungate de apă, în adâncul cărora mergeau dintr-o parte într-alta, fugeau în cerc, fantome nehotărâte.

Mi-e cu neputinţă să spun cât timp am rătăcit cu grupul de care rămăsesem alipit. Am intrat în toate găurile, în toate surpăturile. Ochii încinşi încercau să bâjbâie înaintea noastră spre parapetul şi şanţul salvator, spre tranşeea care era undeva, în acest abis, ca un port.

Un strigăt de încurajare străbătu în sfârşit prin vacarmul războiului şi al elementelor:

— O tranşee!

Dar parapetul acestei tranşee se mişca. Umbre de oameni, nelămurit amestecate păreau să se desprindă din el şi să-l abandoneze.

— Nu mai veniţi încoa’, mă băieţi – strigară fugarii – nu mai veniţi, nu vă apropiaţi! E o grozăvie! S-a surpat tot! Tranşeele au luat-o din loc, adăposturile se-nfundă. Nămolul pătrunde peste tot. Până mâine dimineaţă nu mai rămâne nici urmă de tranşee. S-a terminat cu tranşeele pe-aici.

Plecarăm. Unde? Uitaserăm să cerem cea mai mică lămorire fugarilor care de îndată ce apăruseră, şiroind de apă, se mistuiseră în negură.

În mijlocul acestui prăpăd, chiar micul nostru grup se fărâmiţă. Nimeni nu mai ştia cu cine e. Fiecare o pornea la întâmplare; când unul, când altul se pierdeau în noapte, dispărând fiecare în căutarea propriei lui şanse de salvare.

Am urcat, am coborât pante. Zării înaintea mea oameni îndoiţi şi cocoşaţi căţărându-se pe o costişă alunecoasă de pe care noroiul îi trăgea

înapoi iar vântul şi ploaia îi respingeau, sub o boltă de fulgere înnăbuşite.

Pe urmă dădurăm buzna într-o mlaştină în care ne înfundarăm până la genunchi. Păşeam ridicând picioarele sus de tot, cu un plescăit de înotători. Ca să înaintăm făceam un efort nemaipomenit, care la fiecare pas slăbea în chip înfricoşător.

Acolo am simţit că se apropie moartea. Dar am dat peste un fel de stăvilar de lut care străbătea mlaştina. Am mers pe spinarea alunecoasă a acestei insuliţe şi-mi amintesc că la un moment dat, ca să nu ne prăvălim de pe creasta terciuită şi sinuoasă, a trebuit să ne aplecăm şi să ne călăuzim atingând un morman de morţi care zăceau pe jumătate înfundaţi acolo. Mâna mea a întâlnit în trecere umeri, spinări ţepene, o figură rece ca o cască, şi o pipă pe care nişte fălci continuau s-o strângă cu disperare.

Ieşiţi de acolo, ne înălţarăm privirile pentru a căuta ceva, la întâmplare, auzirăm mai multe glasuri răsunând nu departe de noi.

— Auziţi, glasuri! Ah! glasuri!

Ce bune, ce blânde ni s-au părut acele glasuri, parcă ne-ar fi strigat pe nume. Ne-am strâns unii lângă alţii ca să ne apropiem de frăţescul murmur omenesc.

Cuvintele deveniră distincte; erau aproape de tot, pe această moviliţă întrevăzută acolo ca o oază, şi totuşi nu înţelegeam ce spuneau. Sunetele se încurcau; nu pricepeam nimic.

— Ce dracu spun, mă? întrebă unul din noi pe un ton ciudat.

Instinctiv încetarăm să mai căutăm pe unde am putea intra.

O îndoială, o idee groaznică ne cuprinse. Atunci deosebirăm câteva cuvinte net articulate, care, răsunară scurt:

— *Achtung!... Zweites Geschütz... Schuss...* [17]

Şi, din spate, o lovitură de tun răspunse acestui ordin telefonic.

La început, uluiala şi groaza ne ţintuiră în loc.

— Unde suntem? împărtăşania şi adormirea mă-si! Unde dracu am ajuns?

Am făcut stânga-mprejur, foarte domol totuşi, împovăraţi cu şi mai multă oboseală şi părere de rău, şi am fugit, prăpădiţi de istovire ca de

nenumărate răni, atraşi spre pământul duşmănos, păstrând doar atâta energie câtă trebuia pentru a respinge ispita care ne spunea că ar fi fost atât de dulce să ne întindem pe el şi să murim.

Ajunserăm într-un fel de ţarină largă. Şi acolo ne oprirăm, ne prăvălirăm la pământ, pe marginea unei movile: ne rezemarăm pe micul clin, neputincioşi de a mai face măcar un singur pas.

Nedesluşiţii mei tovarăşi şi eu nu mai făcurăm nici o mişcare. Ploaia ne scălda faţa; se scurse pe spate şi pe piept, şi pătrunzând prin stofa genunchilor, ne umplu bocancii.

Poate că în zori vom fi ucişi, sau luaţi prizonieri. Dar nu ne mai gândeam la nimic. Nu mai puteam, nu mai ştiam nimic.

17 Atenţie!... Piesa numărul doi... Foc... (n. r.).

XXIV

ZORILE

Pe locul acelei prăbuşiri, aşteptăm să se facă ziuă. Lumina zorilor se arată, încet-încet, îngheţată, sumbră, sinistră, şi se răspândeşte pe întinderea lividă.

Ploaia a încetat. Nu mai există stropi în cer. Câmpia plumburie, cu oglinzi mohorâte de apă, pare să se ivească nu numai din noapte, ci şi din mare.

Toropiţi, somnoroşi, deschizând din când în când ochii, spre a-i închide apoi iar, paralizaţi, prăpădiţi, absenţi, asistăm la întoarcerea de necrezut a luminii.

Unde sunt tranşeele?

Se văd doar lacuri, şi, printre ele, şuviţe de apă lăptoasă şi nemişcată.

E şi mai multă apă decât am fi crezut. Apa a cuprins totul; s-a întins pretutindeni, şi prezicerile oamenilor de azi noapte s-au adeverit; nu mai există tranşee, aceste canaluri sunt tranşeele înmormântate. Inundaţia e totală. Câmpul de bătălie nu doarme, e mort. Poate că viaţa continuă pe undeva, dar cu privirea nu se poate ajunge până acolo.

Mă ridic puţin, cu mare greutate, clătinându-mă ca un bolnav, ca să privesc toate acestea. Mantaua mă strânge în greutatea ei groazavă. Lângă mine, sunt trei forme monstruos de informe. Una din ele – e Paradis, cu o extraordinară carapace de noroi, cu o cocoaşă pe centiron, în locul cartuşierelor – se ridică şi el. Ceilalţi dorm şi nu fac nici o mişcare.

Şi apoi, ce înseamnă această tăcere? E nemaipomenită. Nici un zgomot, numai, din când în când, căderea bolborosită a unui bulgăre de pământ în apă, în mijlocul acestei fantastice paralizii a lumii. Nu se trage de loc... Nici obuze, pentru că n-ar exploda. Nici gloanţe, pentru că oamenii...

Oamenii, unde sunt oamenii?

Încetul cu încetul, începem să-i vedem. Sunt câţiva, nu departe de noi, care dorm prăbuşiţi, acoperiţi de nămol din cap până-n picioare, aproape transformaţi în lucruri.

Ceva mai departe, disting alţii, încovrigaţi şi lipiţi ca nişte melci de-a lungul unui taluz rotunjit şi pe jumătate înecat în apă. Un şir nemişcat de matahale grosolane, de pachete aşezate unul lângă altul, şiroind de apă şi de noroi, de culoarea pământului cu care sunt amestecaţi.

Fac un efort pentru a rupe tăcerea; vorbesc, îi spun lui Paradis care se uită tot într-acolo:

— Or fi morţi?

— Ne-om duce să vedem ceva mai târziu, răspunde el cu glas scăzut. Să mai stăm aici o leacă. Pe urmă poate c-om avea curajul să ne ducem până acolo.

Ne privim unul pe altul, apoi ne aruncăm ochii pe cei care s-au prăbuşit pe aici. Avem feţele atât de istovite, că nici nu mai sunt feţe de oameni; ceva murdar, şters şi ferfeniţit, cu ochi de sânge deasupra. De când a început războiul ne-am văzut sub toate înfăţişările – şi totuşi azi nu suntem în stare să ne mai recunoaştem unul pe altul.

Paradis întoarce capul, priveşte aiurea.

Deodată îl văd că începe să tremure. Întinde un braţ enorm, încrustat de noroi.

— Acolo... uite... rosteşte el.

Pe apa care se revarsă dintr-o tranşee în mijlocul unui teren extraordinar de scormonit şi vălurit, plutesc nişte matahale, un fel de pietroaie rotunde.

Ne târâm până acolo. Sunt oameni înecaţi.

Capetele şi braţele lor sunt scufundate în apă. Se văd înălţându-se spre suprafaţa lichidului nisipos spinările şi curelăria echipamentelor, iar bluzele de pânză albastră sunt umflate, laba piciorului înfiptă de-a curmezişul în picioarele balonate, ca labele negre potri-vite la picioarele dolofane ale păpuşilor pneumatice. Pe un craniu scufundat şuviţele de păr s-au ridicat drepte în apă, ca nişte alge. Iată o figură care pluteşte la suprafaţă: ţeasta s-a proptit în mal, iar corpul e pierdut în mormântul tulbure. Faţa e îndreptată spre cer. Ochii sunt două găuri albe, gura o gaură neagră. Pielea galbenă şi umflată a acestei măşti pare moale şi încreţită, ca o cocă rece.

Sunt soldaţii care făceau de santinelă aici. N-au izbutit să se desprindă din nămol. Toate sforţările lor pentru a ieşi din această groapă cu malul alunecos care se umplea de apă, încet, fatal, nu făceau decât să-i tragă şi mai mult spre fund. Au murit agăţaţi de sprijinul nestatornic al pământului.

Aci sunt primele noastre linii, ca şi primele linii germane, la fel de tăcute şi zăgăzuite de apă.

Ne ducem până la aceste ruine moi. Trecem prin mijlocul a ceea ce ieri era încă un ţinut al groazei, zona înfricoşătoare pe pragul căreia a trebuit să se oprească avântul formidabil al ultimului nostru atac – unde gloanţele şi obuzele nu mai încetaseră să brăzdeze văzduhul de un an şi jumătate, şi unde, în ultimele zile, potopurile lor transversale s-au încrucişat turbate deasupra pământului, de la un orizont la altul.

Acum e un supranatural câmp de odihnă. Pământul e pătat peste tot de făpturi care dorm, sau care, mişcând încetişor, ridicând capul, încep să trăiască, sau sunt pe cale de a muri.

Tranşeea inamică se scufundă în ea însăşi, în fundul marilor hârtoape şi al pâlniilor mlăştinoase năclăite de mocirlă, prin care ea nu mai formează decât o linie de băltoace şi de puţuri. Pe alocuri se văd dezlipindu-se, fărâmiţându-se şi alunecând, malurile care mai dăinuiau. Într-un loc, putem să ne aplecăm asupra ei.

În acest ameţitor cerc de nămol, nici un corp. Dar ceva mai groaznic decât un corp – un braţ, un singur braţ, gol şi palid ca piatra, iese dintr-o

gaură care se străvede nelămurit în perete, prin apă. Omul a fost îngropat în adăpost şi n-a mai apucat să repeadă afară decât o mână.

De aproape, bagi de seamă că grămăjoarele de pământ aliniate pe ceea ce a mai rămas din parapetele acestei genuni gâtuite sunt făpturi omeneşti. Sunt morţi? Dorm? Nu ştim. În orice caz, se odihnesc.

Sunt germani sau francezi? Nu ştim.

Unul din ei a deschis ochii şi ne priveşte bălăngănind încet din cap. Îl întrebăm:

— Francez?

Apoi:

— *Deutsch?*[18]

Nu răspunde nimic, închide ochii şi se întoarce în nefiinţă. N-am aflat niciodată cine era.

Nu putem determina în nici un fel identitatea acestor făpturi: nici după îmbrăcăminte, acoperită de un strat gros de nămol: nici după cască sau capelă: toţi sunt cu capul gol sau înfăşurat în fel de fel de scufii de lână pe sub vălul fluid şi fetid; nici după arme: n-au puşcă, sau au ceva pe care l-au târât după ei, care le alunecă din mâini, un fel de ciomag inform şi lipicios semănând mai curând cu un peşte.

Toţi aceşti oameni cu feţe cadaverice care se află înaintea şi înapoia noastră, la capătul puterilor, muţi şi lipsiţi de voinţă, toţi aceşti oameni acoperiţi de pământ, şi care parcă îşi duc mormântul cu ei, se aseamănă, ca şi când ar fi goi. La capătul acestei nopţi cumplite, câţiva strigoi ies dintr-o parte sau alta, îmbrăcaţi absolut la fel, în aceeaşi uniformă de nenorocire şi gunoi.

Totul s-a sfârşit. Timp de o clipă, simţim întreruperea imensă, încetarea epică a războiului.

Într-o vreme, am crezut că cel mai groaznic iad al războiului sunt flăcările obuzelor, apoi multă vreme am crezut că e înnăbuşirea subteranelor care se strâmtează la infinit peste noi. Dar nu e adevărat, iadul e apa.

Se porneşte vântul. E de gheaţă, şi suflul lui ca un sloi ne străbate carnea. Pe câmpia terciuită şi naufragiată, pătată de corpuri, între şanţurile

de apă vermiculare, între insuliţele de oameni nemişcaţi înnodaţi unii de alţii ca nişte reptile, pe acest haos care se scufundă, se iscă uşoare ondulaţii de mişcări. Se văd hălăduind încet cete, cioturi de caravane compuse din fiinţe care se încovoaie sub povara bluzelor şi şorţurilor lor de nămol, se târăsc, se împrăştie şi viermuiesc în adâncul luminii cenuşii a cerului. Aurora e atât de murdară că ziua parcă s-a şi sfârşit.

Aceşti supravieţuitori emigrează prin stepa părăginită, izgoniţi de o mare durere fără cuvinte care îi sleieşte şi le ia minţile – prăpădiţi, şi unii din ei sunt dramatic de groteşti când se arată mai bine, pe jumătate dezbrăcaţi de înnămolirea din care încearcă încă să scape.

Trecând, îşi aruncă ochii de jur împrejur, ne privesc, apoi recunoscând în noi oameni, ne spun în bătaia vântului:

— Acolo e şi mai rău ca aici. Cad oamenii în găuri şi nu mai poate nimeni să-i tragă afară. Toţi ăi care au pus piciorul azi noapte într-o groapă de obuz, au murit... Acolo, de unde venim noi, vezi pe pământ câte un cap îngropat şi mâini care se zbat deasupra; e un drum de împletituri care s-au dărâmat pe alocuri, s-au găurit, şi au rămas oamenii prinşi ca-n cursă. Pe unde nu mai e împletitură, apa e de doi metri... Şi puşca! Sunt unii care n-au mai putut s-o smulgă din nămol, acolo a rămas. Uitaţi-vă la ăştia: le-am tăiat poalele mantalei de jur împrejur – ducă-se dracului buzunarele – ca să putem să-i tragem afară, şi pentru că nici nu mai puteau să ducă asemenea greutate... Mantaua lui Dumas – că lui am putut să i-o scoatem – cântărea vreo patruzeci de chile: doi oameni abia puteau s-o ridice... Uite la ăla cu cracii goi, i-a smuls pantalonii, izmana, bocancii – toate i le-a smuls de pe el pământul. Aşa ceva nu s-a mai pomenit vreodată.

Şi înşiraţi unul după altul – căci până şi aceşti oameni care abia se mai târăsc îşi au codaşii lor – se duc, fug, victime ale unei molime de groază, iar picioarele lor smulg din pământ masive rădăcini de noroi. Vedem cum se şterg din depărtare aceste rafale de oameni, cum dispar ca nişte blocuri, zidiţi în hainele lor enorme.

Ne ridicăm. În picioare, vântul glacial ne face să ne înfiorăm ca nişte arbori.

Ne urnim cu paşi mărunţi. O luăm oblic peste câmp, atraşi de un grup format din doi oameni ciudat amestecaţi, umăr la umăr, ţinându-şi braţele unul în jurul gâtului celuilalt. Să fie un corp la corp, doi luptători care s-au împins în moarte şi au rămas astfel, fără să fie în stare să-şi mai dea drumul? Nu, sunt doi oameni care s-au sprijinit unul de altul pentru a dormi. Cum nu puteau să se întindă pe pământul care fugea şi care voia să se întindă el peste ei, s-au aplecat unul spre celălalt, s-au apucat strâns de umeri şi au adormit, înfundaţi în lut până la genunchi.

Le respectăm nemişcarea, şi ne depărtăm încet de această dublă statuie a bietei inimi omeneşti.

Nu după mult timp ne oprim şi noi. Ne-am încrezut prea mult în puterile noastre. Încă nu putem pleca de aici. Nu s-a sfârşit încă. Ne prăbuşim din nou, într-o brazdă frământată, şi căderea noastră face un zgomot de mormane de noroi vânturate cu lopata.

Închidem ochii. Din timp în timp îi mai deschidem.

Câţiva oameni se îndreaptă spre noi împleticindu-se. Se apleacă asupra noastră, şi vorbesc cu glas scăzut şi istovit. Unul din ei spune:

— *Sie sind tot. Wir bleiben hier.*[19]

Celălalt răspunde: *Ja*[20], ca un suspin.

Dar îşi dau seama că mişcăm. Atunci, numaidecât, se prăbuşesc în faţa noastră. Omul cu glasul fără accent bolboroseşte către noi:

— *Nous levons les bras*[21], spune el. Şi nu mai face nici o mişcare.

Apoi se înmoaie cu totul – uşuraţi, şi, ca şi cum ar fi ajuns la capătul suferinţelor, unul din ei, care are pe faţa desene de noroi ca un sălbatic, schiţează un surâs.

— Stai aci, îi spune Paradis fără să mişte capul pe care şi l-a rezemat în spate pe un muşuroi. Pe urmă, vii cu noi, dacă vrei.

— Da, răspunde germanul. M-am săturat.

Nimeni nu-i răspunde.

Apoi, el adaugă:

— Dar ceilalţi?

— Şi ei – spune Paradis – să rămâie şi ei dacă vor.

Sunt patru, şi s-au lungit pe pământ.

Unul din ei începe să horcăie. Un fel de cânt suspinat se înalţă din el. Atunci, ceilalţi se ridică în genunchi în jurul lui, ochii li se cască şi se holbează pe figurile bălţate de murdărie. Ne sculăm şi noi şi privim această scenă. Dar horcăitul se stinge, şi gâtul negricios, singura frântură care mai tresare ca o pasăre mititică, pe acest corp mare, rămâne nemişcat.

— *Er ist tot*[22], spune unul din oameni.

Începe să plângă. Ceilalţi se întind din nou ca să doarmă. Cel care plânge, adoarme plângând.

Au mai venit câţiva soldaţi, poticnindu-se, clătinându-se, ţintuiţi de opriri neaşteptate, ca nişte beţivi, sau alunecând ca nişte viermi, refugiindu-se până aici, în văgăuna în care am încremenit şi noi, şi adormim, toţi, claie peste grămadă, în groapa comună.

*

Ne trezim. Paradis şi eu ne uităm unul la altul, şi ne amintim totul. Păşim din nou în viaţă şi în lumina zilei ca într-un coşmar. Sub ochii noştri, renaşte câmpia ferfeniţită pe care se ghicesc movile nelămurite acoperite de apă, câmpia de oţel, ruginită din loc în loc, cu luciul canalelor şi bălţilor de apă – şi pe tot întinsul, azvârlite ici şi colo ca nişte otrepe, trupurile prăpădite care respiră sau putrezesc în ea.

Paradis îmi spune:

— Încă războiul.

— Da, ăsta e războiul, repetă el apoi cu o voce îndepărtată. Altceva nimic.

Înţeleg ca şi el ceea ce vrea să spună:

„Mai mult decât atacurile care seamănă cu treceri în revistă şi cu manevre, mai mult decât bătăliile vizibile desfăşurate ca nişte flamuri, mai mult chiar decât lupta corp la corp în care te vânzoleşti strigând, războiul acesta înseamnă oboseală înfricoşătoare, supranaturală, apă până la brâu, şi noroi, şi terfeleală, şi murdărie scârboasă. Înseamnă feţe mucegăite şi carne

zdrenţuită, şi cadavre, care nu mai seamănă nici măcar a cadavre, plutind pe pământul lacom. Da, asta e, monotonia infinită a mizeriilor de tot felul, întreruptă din când în când de drame chinuitoare, numai asta, şi nu baioneta care sclipeşte ca argintul, nici cântecul de cocoş al trâmbiţei în răsăritul soarelui!”

Atât de adevărat era că Paradis gândea astfel, încât rumegând o amintire, mîrâi:

— Ţi-aduci aminte de femeiuşca aia de acu’ câtva timp, când am dat o raită prin oraş, care sporovăia mereu despre atacuri, de-i curgeau balele, şi care zicea: „Ce frumos trebuie să fie să vezi aşa ceva!...”

Un vânător care zăcea lungit pe pântec, fleşcăit ca o ţoală, înalţă capul din umbra infectă în care se bălăcea, şi strigă:

— Frumos! Ah! băga-o-aş în mă-sa! E ca şi când ai auzi o vacă zicând: „Ce frumos trebuie să fie la abator, să vezi grămezile alea de vite pe care le împing parlagiii înăuntru!”

Scuipă noroi, cu gura mânjită, cu figura pământie de fiară.

— Cel puţin dac-ar zice: „Trebuie”, bolborosi el cu o ciudată voce sacadată, sfâşiată, zdrenţuită. Mai merge. Da frumos! Of! arhanghelii mă-si!

Se împotrivea acestei idei, lupta cu ea. Adăugă vijelios:

— Uite, cu vorbe d-astea pe care le spun unii şi alţii, suntem batjocoriţi până la sânge.

Scuipă iar, dar, sleit de sforţarea făcută, se prăbuşi din nou în băltoaca lui de noroi şi-şi tăvăli capul în scuipat.

Paradis, obsedat, îşi plimba mâna pe întinderea indescriptibilei privelişti, privind fix, şi repetând într-una:

— Ăsta e războiul... Şi aşa e pretutindeni. Ce suntem noi, ăştia de aici, şi locurile astea ce sunt? Mai nimic, nimic. Tot ce vezi aici e o firimitură. Ia gândeşte-te că-n dimineaţa asta sunt în lume trei mii de kilometri de grozăvii la fel, sau aproape la fel, sau şi mai rele.

— Şi p-ormă – spuse camaradul care se afla lângă noi, şi pe care nu-l recunoşteam nici măcar după glasul care ieşea din el – mâine o să-nceapă de la capăt. Parcă ieri n-a început iar, şi alaltăieri, şi-n fiecare zi.

Vânătorul, sforţându-se cumplit, ca şi când ar fi sfâşiat pământul, îşi smulse trupul din glodul în care întipărise o formă asemănătoare unui sicriu ud, şi se aşeză în această groapă. Clipi din ochi, îşi scutură figura dantelată de nămol, ca s-o cureţe, şi spuse:

— O să scăpăm cu viaţă şi de data asta. Şi cine ştie, poate c-o să mai scăpăm şi mâine! Cine ştie?!

Paradis, cu spatele încovoiat sub covoare de lut amestecate cu buruieni, căuta să dea glas ideii că războiul este inimaginabil şi incomensurabil, în timp şi în spaţiu.

— Când vorbeşti de tot războiul dintr-o dată – cugeta el cu glas tare – e ca şi când n-ai spune nimic. Ţi se îneacă vorba-n gât. Rămâi mut, şi te uiţi ca un orb, ca nişte orbi...

O voce de bas se rostogoli ceva mai departe:

— Nu, nimeni nu poate să-şi închipuie.

La aceste cuvinte, se auzi deşirându-se un brusc hohot de râs:

— Păi cum ar putea careva să-şi închipuie, dacă n-a fost aici, dacă n-a văzut cu ochii lui?

— Ar trebui să fie nebun! afirmă vânătorul.

Paradis se plecă spre un maldăr lungit, revărsat lângă el:

— Dormi?

— Nu, da’ nu vreau să mă mişc, bolborosi numai-decât un glas înnăbuşit şi inspăimântat care izvora dinăuntrul maldărului îmbrăcat într-un înveliş de noroi, gros şi frământat că părea călcat în picioare. Să-ţi spun de ce: mi se pare că sunt împuşcat în burtă. Da’ nu sunt sigur, şi n-am curaj să aflu.

— Las’ să vedem noi...

— Nu, nu încă, zise omul. Aş vrea să mai stau aşa, o leacă.

Ceilalţi încercau să se mişte, plescăind, târându-se pe coate, zvârlind de pe ei infernalul înveliş vâscos care-i strivea. Înţepeneala frigului se risipea încet-încet din acest ciorchine de oameni torturaţi, deşi lumina nu mai progresa de loc peste enorma mocirlă neregulată în care se pierdea câmpia. Creştea dezolarea, nu lumina.

Unul dintre noi, care glăsuia trist, ca un clopot, zise:

— Degeaba ai să povesteşti toate astea, n-o să te creadă nimeni, nu-i aşa? şi să nu zici că din răutate, sau c-ar vrea să-şi bată joc de tine, da' fin'că nu se poate. Când te-oi apuca să spui mai târziu, dac-oi mai fi în viaţă ca să-ţi spui şi tu vorbuliţa ta: „Am făcut o dată lucrări de noapte, ne-au tras un bombardament, şi p-ormă era cât p-aci să ne-necăm în nămol", unii o să-ţi răspundă: „Aşa! ce vorbeşti!" sau poate c-o să-ţi spună: ,.Ei, atunci cred că o băgaseră̆ţi pe mânecâ". Şi atâta tot. Nimeni nu va şti. Numai tu.

— Nu, nici chiar noi, nici măcar noi! strigă cineva.

— Şi eu cred la fel: o să uităm şi noi... Am şi început să uităm, mă frate-meu!

— Prea am văzut multe!

— Şi fiecare lucru pe care l-am văzut era prea mult. Nu suntem croiţi ca să păstrăm atâtea în noi... Toate o iau din loc, zboară, fără să prinzi de veste: suntem prea mici!

— Uităm, uităm, şi cum încă! Nu numai cât de îndelungată e porcăria asta, care nici nu se mai poate măsura, după cum spuneai şi tu, de atâta amar de vreme de când a început: marşurile care ară şi tot ară pământul, îţi cotonogesc picioarele, îţi rod oasele, cu toată încărcătura care parcă creşte pân' la cer, oboseala, istoveala aia de nici nu mai ştii cum te cheamă, aşteptările în picioare şi opririle în drum care te prăpădesc, muncile şi lucrările care întrec puterile omului, schimburile de santinelă, nesfârşite, când trebuie să pândeşti inamicul care e ascuns pretutindeni în întuneric, şi să te mai lupţi şi cu somnul şi p-ormă, aşternutul de gunoaie şi de păduchi. Nu numai asta: da' o să uităm şi exploziile năprasnice ale purcelelor, şi mitralierele, minele, gazele asfixiante, contraatacurile. Pe moment, eşti plin de emoţia realităţii, şi pe bună dreptate. Da' mai pe urmă, toate se învechesc în tine, şi se duc nu ştii cum, nu ştii unde, şi abia dacă mai rămâne numele grozăviilor ăstora, vorbele, ca în comunicate.

— E adevărat ce spune, grăi un om fără să mişte din cap câtuşi de puţin, prins parcă într-un butuc. Când am fost acasă în permisie, am băgat de seamă că am şi uitat o groază de lucruri din viaţa mea de până atunci.

Am citit câteva scrisori pe care le trimisesem, şi parcă era o carte pe care-o deschideam prima oară. Şi totuşi, în ciuda scrisorilor, am uitat şi toată suferinţa din război. Suntem nişte maşini de uitare. Oamenii sunt nişte lucruri care gândesc câte ceva, dar care, mai ales, uită. Asta suntem.

— Cum! Nici ceilalţi, nici noi! Atunci atâta suferinţă se pierde-n zadar!

Această perspectivă veni să se adauge şi ea la prăbuşirea acestor făpturi, ca o ştire despre un dezastru şi mai mare, făcându-i să se simtă aci, pe ţărmul potopului, încă şi mai netrebnici.

— Ah! Dacă ne-am mai aminti!

— Dacă ne-am mai aminti – spuse celălalt – atunci n-ar mai fi războaie!

Iar un al treilea adăugă cu măreţie:

— Da, dacă ne-am mai aminti, războiul n-ar mai fi chiar atât de inutil cât e.

Dar deodată, unul din supravieţuitorii culcaţi se ridică în genunchi, îşi scutură braţele mâloase de pe care curgea noroi, şi, negru ca un mare liliac cleios, strigă cu glas surd:

— Nu trebuie să mai existe un alt război după ăsta!

În acest colţişor mocirlos unde, încă slabi şi neputincioşi, eram asaltaţi de pale de vânt ce ne înşfăcau atât de brusc şi atât de tare încât suprafaţa pământului părea că se leagănă ca o epavă, strigătul omului care parcă voia să-şi ia zborul trezi alte strigăte asemănătoare:

— Nu, nu trebuie să mai existe un alt război după ăsta!

Exclamaţiile posomorâte, mânioase, ale acestor oameni înlănţuiţi de pământ, zidiţi în pământ, se înălţau şi zburau în vânt ca nişte fâlfâiri de aripi:

— Să se termine cu războaiele, să se termine cu războaiele!

— Da, da, destul, ajunge!

— Şi când te gândeşti ce prostie... Ce prostie nemaipomenită – îngânau ei. De fapt, ce rost au toate grozăviile astea, toate grozăviile astea, că nici nu ştii cum să le mai spui.

Bolboroseau, mormăiau ca nişte fiare pe o banchiză primejduită de asaltul elementelor, cu chipurile lor întunecate şi zdrenţuite. Protestul care-i răscolea era atât de vast, că îi înnăbuşea.

— Suntem făcuţi ca să trăim, nu ca să crăpăm în halul ăsta!

— Oamenii sunt făcuţi ca să fie soţi, taţi – mă rog, oameni – nu fiare care se pândesc, se gâtuie şi se sfâşie.

— Şi pretutindeni, cât vezi cu ochii, numai fiare, fiare haine sau fiare ucise. Uitaţi-vă, uitaţi-vă!

...Niciodată nu voi uita înfăţişarea acelor câmpii fără margini, de pe faţa cărora apa murdară roşesc culorile, trăsăturile, reliefurile – ale căror forme atacate de putrefacţia lichidă se fărâmiţau şi se scurgeau în toate părţile, prin osăria măcinată a stâlpilor, a sârmelor, a schelelor – şi, înălţându-se deasupra, pierdută în aceste mohorâte imensităţi de Styx[23] , viziunea acelui freamăt de raţiune, de logică şi de simplitate care începuse deodată să-i zgâlţâie pe aceşti oameni.

Ideea care îi muncea era clară; că a încerca să-ţi trăieşti viaţa care ţi-e dată şi să fii fericit nu e numai un drept, ci o datorie – şi chiar un ideal şi o virtute; că viaţa socială nu e făcută decât ca să uşureze viaţa interioară a fiecăruia.

— Trebuie să trăim!...

— Noi!... Tu... Eu...

— Să se termine cu războaiele. Ah, nu... e prea mare prostia!... Ba şi mai rău, e prea...

Răsună un răspuns ca un ecou gândurilor lor nelămurite şi al murmurului de gloată, îmbucătăţit, nenăscut... Văzui înălţându-se o frunte încununată cu noroi şi o gură care rosti, numai la un deget de pământ:

— Două armate care se luptă sunt ca o mare armată care se sinucide!

— Păi zău aşa, ce-am ajuns să fim de doi ani încoace? Nişte nenorociţi, dar şi nişte sălbatici, nişte animale, nişte tâlhari, o bandă de ticăloşi.

— Ba şi mai rău! îngăimă cel care nu ştia să spună decât atât.

— Aşa e, recunosc!

În tristul armistiţiu al acestei dimineţi, oamenii prăpădiţi de oboseală, biciuiţi de ploaie, năuciţi de o noapte întreagă de tunete, aceşti oameni care scăpaseră cu viaţă din erupţii de vulcane şi de la înec, începeau să întrevadă nu numai în ce măsură războiul, tot atât de hidos moralmente cât şi fiziceşte, calcă în picioare bunul simţ, terfeleşte ideile cele mai nobile, comandă toate crimele – dar şi să-şi amintească în ce măsură dezvoltase în ei şi în jurul lor toate instinctele rele, fără să lase nici măcar unul pe din afară: cruzimea până la sadism, egoismul până la ferocitate, nevoia de a se scufunda în plăcere până la nebunie.

Toate acestea li se înfăţişează înaintea ochilor, aşa cum adineauri li se înfăţişase, nedesluşit, mizeria în care se zbăteau. Un blestem le umple fiinţa, încearcă să-şi facă drum, să se exprime în cuvinte. Îi face să geamă, să bâiguie. Iar ei parcă se căznesc din toate puterile să iasă din eroarea şi din ignoranţa care-i mânjeşte tot atât de mult ca şi noroiul, şi ar vrea să afle, să ştie, în sfârşit, pentru ce sunt astfel pedepsiţi.

— Atunci, de ce? strigă unul.

— De ce? repetă celălalt, şi mai din adânc.

Vântul face să se înfioare în faţa ochilor şesul inundat, şi îndârjindu-se împotriva acestor grămezi de oameni, culcaţi sau în genunchi, nemişcaţi ca lespezile şi crucile unui cimitir, îi face să se cutremure.

— Cu războaiele n-are să se termine – mârâie un soldat – decât atunci când se va termina cu Germania.

— N-ai spus bine! strigă un altul. Nu-i de ajuns să spui asta. Cu războaiele n-are să se termine decât atunci când spiritul războiului va fi zdrobit.

Şi cum mugetul vântului înnăbuşise pe jumătate spusele lui, înălţă capul şi le repetă.

— Germania şi militarismul – reteză în grabă şi cu furie altul – sunt unul şi acelaşi lucru. Ele au vrut războiul şi l-au clocit îndelung. Ele sunt militarismul.

— Militarismul... reluă un soldat.

— Ce e militarismul? întrebară câţiva.

— E... militarismul înseamnă forţă brutală, pregătită, care, la un moment dat, aşa pe neaşteptate, dă năvală, înseamnă o bandă de nemernici.

— Da, aşa e. Astăzi, militarismul se numeşte Germania.

— Da; dar mâine, cum o să se mai numească?

— Nu ştiu, răspunse o voce gravă, o voce de profet.

— Dacă spiritul războinic nu e ucis, au să fie războaie cât o fi lumea lume.

— Trebuie... trebuie.

— Trebuie să ne batem! gâlgâi glasul aspru al unui trup, care, de când ne trezisem noi, încremenise nemişcat în nămolul devorator. Trebuie! – şi trupul se întoarce greoi. Trebuie să dăm tot ce avem, şi puterile şi sângele şi sufletele, şi toată viaţa, şi chiar şi bucuriile pe care le-am mai fi putut avea! Trebuie să ne împăcăm din toată inima cu viaţa asta de ocnaşi pe care o ducem! Trebuie sa înghiţim tot, tot, chiar nedreptatea care domneşte pretutindeni, chiar ticăloşiile şi porcăriile pe care le vedem la tot pasul – şi să nu ne gândim decât să învingem. Dar dacă trebuie să facem un asemenea sa-crificiu – adăugă cu deznădejde omul inform, întorcându-se şi mai mult – cel puţin să-l facem pentru că ne batem pentru un progres, nu pentru o ţară; împotriva unei erori, nu împotriva unei ţări.

— Războiul trebuie ucis – spuse primul vorbitor – trebuie ucis în pântecul întregii ţări.

— Oricum – rosti unul din cei care erau aşezaţi lângă noi, prins în glod ca o sămânţă – oricum, începem şi noi să înţelegem pentru ce trebuie neapărat s-o pornim la luptă.

— Mă rog – mormăi la rândul lui vânătorul, care se aşezase pe vine – sunt unii care au alte alea în cap când luptă. Am văzut destui, d-ăi tineri, cărora puţin le păsa de ideile umanitare. Pentru ei nu contează decât un singur lucru, chestia naţională, atât şi nimic altceva, pentru ei războiul e o socoteală între mai multe patrii deosebite: fiecare şi-o laudă p-a lui, asta e. Şi se băteau băieţii, şi se băteau bine!

— Eh, sunt tineri băieţaşii ăştia de care vorbeşti tu. Sunt tineri. Trebuie să le treci cu vederea.

— Poţi să faci ceva foarte bine, fără să ştii ce faci.

— Adevărul e că oamenii sunt nebuni! Asta, oricât s-o spune de mult, tot n-o să fie de ajuns!

— Şovinştii sunt nişte viermi... bombăni o umbră.

Apoi repetară de mai multe ori în şir, ca şi când ar fi făcut paşi, bâjbâind, pipăind:

— Trebuie ucis războiul. Războiul, şi atât!

Unul din grup, cel care nu mişca de loc capul, înţepenit în armătura umerilor, se încăpăţână în ideea lui:

— Toate astea sunt vorbe de clacă. Unde-o să ajungi gândindu-te ba la una, ba la alta! Trebuie să învingem, şi gata!

Dar ceilalţi începuseră să caute. Voiau să ştie şi să vadă ceva mai departe, dincolo de clipa prezentă. Gâfâiau, încercând să dea viaţă în ei înşişi unei lumini de înţelepciune şi voinţă. Convingeri împrăştiate se zbăteau în mintea lor, iar de pe buze ţâşneau frânturi nelămurite de cuvinte.

— Fără-ndoială... Sigur că da... Dar trebuie să vezi lucrurile aşa cum sunt. Mă taică, mă, trebuie să te gândeşti şi la rezultat.

— Ce rezultat! se încăpăţână omul-piatră. Să ieşim învingători din război, ăsta nu e un rezultat?

Doi oameni răspunseră în acelaşi timp:

— Nu!

*

În clipa aceea auzirăm un zgomot surd. Ţipete ţâşniră roată, şi toţi ne înfiorarăm.

O halcă întreagă de lut se desprinse din movilita de care ne sprijineam cum puteam mai bine, dezgropând cu totul, chiar între noi, un cadavru aşezat în capul oaselor, cu picioarele întinse.

Surpătura crăpă un ochi de apă închis spre vârful movilei, şi apa se scurse şuvoi peste cadavru şi îl spălă în timp ce noi îl priveam.

Se auziră strigăte:

— Uite, are faţa neagră de tot.

— Ce-i asta, ce fel de faţă de om e asta? gâfâi un glas.

Cei mai zdraveni se apropiau în cerc, ca nişte broaşte.

Nimeni nu putea privi acest cap care se arăta ca un basorelief în peretele de pământ pe care surpătura îl scosese la iveală.

— Uitaţi-vă la faţă! Asta nu poate să fie faţa lui!

În locul feţei, vedeai o coamă de păr.

Abia atunci ne dădurăm seama că acest cadavru care părea aşezat era numai îndoit, frânt din şale, şi dat pe spate.

Într-o tăcere înfricoşată, contemplarăm spinarea verticală a acestor resturi smulse, braţele spânzurate şi încovoiate înapoi, şi cele două picioare lungite care se sprijineau pe pământul moale în vârful degetelor.

Apoi, vorba reîncepu, trezită de acest monstru adormit. Glasurile se ridicară furtunoase, ca şi când ar fi ascultat şi el:

— Nu! Să ieşim învingători nu e un rezultat. Nu cu ei trebuie să isprăvim, ci cu războiul.

— N-ai priceput că trebuie să punem o dată capăt războiului? Dacă într-o bună zi ar trebui s-o pornim iarăşi, s-o luăm de la cap, atunci tot ce s-a întâmplat până acum nu mai e de nici un folos, nu face două parale. Uită-te şi tu: nu e de nici un folos. Ar însemna doi ani, trei ani, poate mai mulţi, de nenorociri zadarnice.

*

— Ei! mă fraţilor, dacă tot ce-am pătimit n-ar însemna sfârşitul nenorocirilor astea – vedeţi, ţin şi eu la viaţa mea: am nevastă, familie, casă, am şi ceva planuri în cap pentru viitor, mă rog... Ei, cum vă spun, aş vrea mai bine să mor...

— Am să mor, rosti chiar în acel moment, ca un ecou, vecinul lui Paradis, care îşi privise desigur rana din pântec, şi-mi pare rău de bieţii copilaşi.

— Ba mie – auzii pe cineva murmurând mai departe – tocmai din cauza copiilor nu-mi pare rău. Am să mor, aşa că-mi dau seama ce spun, şi mă gândesc: Cel puţin ei au să se bucure de pace!

— Eu poate că n-oi muri, spuse un altul cu un freamăt de speranţă pe care nu-l putu stăpâni chiar faţă de cei condamnaţi, da’ am să sufăr. Totuşi,

zic: Atâta pagubă! Ba zic chiar: Cu atât mai bine! şi cred că am să fiu în stare să sufăr chiar şi mai mult, dacă ştiu că e de vreun folos.

— Aşadar o să trebuie să ne batem şi după război?

— Da, poate...

— Tot nu te-ai săturat?

— Ba tocmai pentru că m-am săturat! mormăi cineva.

— Şi crezi că o să trebuie să ne batem cu de-ai noştri, nu cu străini?

— Poate că da...

O pală de vânt mai puternică decât celelalte ne închise ochii şi ne înnăbuşi. După ce trecu, şi văzurăm rafala gonind pe câmpie, înhăţând-o pe alocuri din zbor şi zgâlţâindu-i rămăşiţele de noroi, încreţind apa din tranşeele care se căscau, lungi ca sicriul unei armate întregi, oamenii reluară:

— La urma urmei, de unde vine măreţia şi grozăvia războiului?

— De la măreţia popoarelor.

— Dar popoarele suntem noi!

Cel care spunea aceste cuvinte mă privea, mă întreba.

— Da – îi răspunsei – da, măi frate, e adevărat! Numai cu noi se pot face bătăliile. Noi suntem materialul din care se face războiul. Războiul nu e alcătuit decât din carnea şi sufletele soldaţilor de rând. Noi formăm câmpiile de morţi şi fluviile de sânge, noi toţi – şi fiecare din noi e invizibil şi tăcut din cauza imensităţii numărului nostru. Oraşele golite, satele distruse sunt deşertul care rămâne după noi. Da, războiul înseamnă noi toţi, şi noi din cap până-n picioare.

— Da, da, aşa e. Popoarele sunt războiul! Fără ele, nu s-ar putea întâmpla nimic, nimic, afară de câteva răţoieli care abia dacă s-ar auzi. Dar nu popoarele hotărăsc războiul. Ci stăpânii care le conduc.

— Popoarele luptă astăzi ca să nu mai aibă stăpâni să le mâne. Războiul ăsta parc-ar fi Revoluţia Franceză care continuă.

— Păi atunci, înseamnă că lucrăm şi pentru prusaci!

— Păi – spuse unul din nenorociţii câmpiei – trebuie să nădăjduim că da.

— Ei, drăcie! scrâşni vânătorul.

Dar apoi clătină din cap şi nu mai adăugă nimic.

— Eu zic să ne vedem de ale noastre! Nu trebuie să te amesteci în treburile altora, mormăi încăpăţânatul arţăgos.

— Ba da! trebuie... pentru că ăia la care le spui tu alţii, nu sunt de loc alţii, sunt aceiaşi!

— Da de ce să ne spargem noi mereu capul pentru toată lumea!

— Ce să-i faci, asta e, spuse un om, şi repetă cuvintele pe care le rostise cu câteva clipe mai înainte: atâta pagubă, sau cu atât mai bine!

— Popoarele nu sunt nimic şi ar trebui să fie totul, glăsui în acel moment omul care mă întrebase adineauri – repetând, fără să ştie, o frază istorică veche de mai bine de un veac, dar dându-i în sfârşit marele ei înţeles universal.

Şi omul scăpat din vâltoare, chircit în patru labe pe pământul terciuit, îşi ridică faţa de lepros şi privi drept înainte, în infinit, cu sete.

Privea, privea mereu. Încerca să deschidă porţile cerului.

*

— Popoarele ar trebui să se înţeleagă peste capul şi chiar peste cadavrele celor care le exploatează într-un fel sau altul. Toate mulţimile ar trebui să se înţeleagă între ele.

— Toţi oamenii ar trebui să fie în sfârşit egali. Acest cuvânt venea spre noi ca o ajutorare.

— Egali... Da... da... Există idei mari, de dreptate, de adevăr. Există lucruri în care oamenii cred, spre care se întorc mereu pentru a nu le pierde din vedere ca spre un fel de lumină în noapte. Aşa e egalitatea, mai ales egalitatea.

— Mai e şi libertatea şi fraternitatea.

— Dar mai ales egalitatea.

Le arătai că fraternitatea e un vis, un sentiment neguros, dezlânat; că nu stă în firea omului să urască un necunoscut, dar nu stă în firea lui nici să-l iubească. Nimic nu se poate întemeia pe fraternitate. Şi nici pe li-bertate: ea

e prea relativă într-o societate în care toate prezenţele se fărâmiţează, vrând-nevrând, una pe alta.

Dar egalitatea e mereu aceeaşi. Libertatea şi fraternitatea sunt vorbe, în timp ce egalitatea ar putea fi o realitate. Egalitatea (socială, căci indivizii au fiecare mai multă sau mai puţină valoare, dar fiecare trebuie să participe la viaţa socială în aceeaşi măsură, şi e drept să fie aşa, deoarece viaţa unei fiinţe umane este la fel de mare ca şi viaţa oricărei alteia), egalitatea este marea formulă a omenirii. Însemnătatea ei este nemăsurată. Principiul egalităţii drepturilor fiecărei făpturi umane şi a voinţei sfinte a majorităţii este fără greş şi trebuie să fie invincibil – şi el va aduce toate progresele, toate, cu o putere într-adevăr divină – şi mai întâi va aduce marea temelie, ne-tedă, a tuturor progreselor: reglementarea tuturor conflictelor prin dreptate, care este exact acelaşi lucru ca şi interesul general.

Aceşti oameni din popor care se află aci, întrezărind nici ei nu ştiu încă ce revoluţie, mai mare decât cealaltă, al cărui izvor e în ei şi care a şi început să urce în vinele lor, repetă:

— Egalitatea!...

Parcă silabisesc acest cuvânt, apoi îl citesc desluşit pretutindeni – şi parcă nu există pe pământ prejudecată, privilegiu sau nedreptate care să nu se prăbuşească la atingerea lui. E un răspuns la toate întrebările, un cuvânt sublim. Sucesc şi răsucesc pe toate feţele această noţiune şi o găsesc perfectă. Şi văd toate abuzurile arzând într-o lumină orbitoare.

— Ce frumos ar fi! exclamă unul.

— Prea frumos ca să fie adevărat! răspunse celălalt.

Dar cel de al treilea rosti:

— Ba e frumos tocmai pentru că e adevărat, asta-i toată frumuseţea; aşa că!... Şi asta nu se va întâmpla numai pentru că e frumos. Cu frumuseţea nu poţi face nimic, ca şi cu dragostea. Dar pentru că e adevărat, e inevitabil.

— Atunci, pentru că dreptatea e dorită de popoare, şi popoarele sunt forţa, s-o facă!

— Au şi început! spune o gură nevăzută.

— E în firea lucrurilor, glăsuieşte altul.

— Când toţi oamenii vor fi egali, au să fie obligaţi să se unească.

— Şi n-au să mai existe, pe faţa pământului, grozăvii săvârşite de treizeci de milioane de oameni, care nu le vor.

Acesta e adevărul. Împotriva acestui lucru nu mai e nimic de spus. Ce imitaţie de argument, ce fantomă de răspuns ar mai putea cineva, ar mai îndrăzni cineva să opună acestor cuvinte: „Nu vor mai exista pe faţa pământului grozăvii săvârşite de treizeci de milioane de oameni, care nu le vor”. Ascult, urmăresc logica vorbelor pe care le rostesc aceşti bieţi oameni aruncaţi pe un câmp al durerii, cuvintele care ţâşnesc din rănile şi din durerea lor, cuvintele ude de sângele lor.

Acum, cerul se acoperă. Nori mari îi dau o culoare albăstrie şi îl încing ca o platoşă la orizont. Sus, într-o lumină slabă ca de cositor, e străbătut de nenumărate fâşii de prăfărie umedă. Timpul se întunecă. Vine ploaie, iarăşi. Furtuna nu s-a sfârşit încă, şi nici lungul lanţ al suferinţei.

— Cândva, o să se audă şi întrebarea: „De fapt, pentru ce se fac războaie?” urmează un soldat. Pentru ce, habar n-avem: dar pentru cine, putem s-o spunem. Oamenii vor trebui să deschidă ochii şi să vadă că fiecare naţiune aduce zilnic idolului războiului, ca să aibă ce ronţăi, o mie cinci sute de oameni tineri cu carnea fragedă, numai pentru plăcerea câtorva conducători pe care poţi să-i numeri pe degete; că popoare întregi sunt duse la abator, frumos rânduite în turme de soldaţi, pentru ca o castă galonată cu aur să-şi scrie numele de prinţi în cartea istoriei, pentru ca nişte oameni tot atât de auriţi, şi tot din şleahta şefilor, să învârtească şi mai multe afaceri – adică pentru ambiţii de persoane şi pentru interese de dugheană. Şi vom vedea, de îndată ce vom deschide ochii, că ceea ce-i desparte pe oameni nu e ceea ce credeam noi, şi că ceea ce credeam noi nu-i desparte de loc.

— Ia ascultaţi! îl întrerupe cineva deodată.

Toţi tac, şi auzim în depărtare bubuitul tunului. Acolo, vuietul zguduie straturile aeriene şi se prelungeşte slab până la urechile noastre înfundate, în timp ce de jur împrejur inundaţia continuă să pătrundă şi să tragă în adâncuri, încet-încet, toate reliefurile.

— Iarăşi începe...

Atunci unul dintre noi glăsui:

— Ah! câte o să mai avem de înfruntat!

De îndată, se simte o nelinişte, o şovăială în tragedia convorbirii care se încheagă între aceşti convorbitori pierduţi, ca o imensă capodoperă a destinului. Căci ei văd renăscând la nesfârşit nu numai durerea şi primejdia, nenorocirea tuturor timpurilor. Dar mai văd şi vrăjmăşia lucrurilor şi oamenilor împotriva adevărului, acumularea privilegiilor, ignoranţa, surzenia şi reaua voinţă, prejudecăţile şi ferocitatea situaţiilor cucerite, şi mase inerte, şi o întreagă ţesătură inextricabilă.

Şi visul dibuitor al gândurilor se continuă printr-o altă vedenie în care veşnicii lor vrăjmaşi ies din negura trecutului şi se arată în negura vijelioasă a prezentului.

*

Iată-i... Parcă am vedea zămislindu-se în văzduh, profilată pe culmile furtunii care îndoliază lumea, cavalcada războinicilor strălucitori, în tropotul copitelor – cai de bătălie care poartă armuri, galoane, pene, coroane şi spade... Galopează, vizibili, somptuoşi, scăpărând fulgere, încărcaţi de arme. Aceşti cavaleri războinici, cu gesturi de demult, străbat norii sădiţi în ceruri ca un crunt decor de teatru.

Şi sus, mult mai sus de privirile înfrigurate de pe pământ, mult mai sus de trupurile pe care se încheagă în teancuri nămolul văgăunilor pământului şi al ţarinilor ciopârţite, cumplita cavalcadă năvăleşte din cele patru colţuri ale zărilor şi, călcând în copite infinitul cerului, ascunde adâncurile albastre.

Şi sunt mulţi, nenumăraţi. Nu e numai casta războinicilor care vor războiul şi-l adoră ca pe o divinitate, nu sunt numai cei pe care sclavia universală îi crede înzestraţi cu o putere magică; atotputernicii din tată-n fiu, înfipţi ici şi colo în răbdarea neamului omenesc, care strâmbă pe neaşteptate balanţa dreptăţii pentru că au ochit o lovitură bună de dat. Nu, mai e o întreagă gloată conştientă şi inconştientă care slujeşte fioroasele lor pri-vilegii.

— Sunt – strigă în clipa aceea unul din întunecaţii şi dramaticii interlocutori, întinzând mâna ca şi când ar vedea ceva – sunt cei care spun:

„Ce frumoşi sunt!”

— Şi cei care spun: „Rasele se urăsc!”

— Şi cei care spun: ,,Eu mă îngraş din război, uite cum mi se rotunjeşte pântecul!”

— Şi cei care spun: „Totdeauna au fost războaie, deci vor fi totdeauna!”

— Sunt şi cei care spun: „Eu nu văd mai departe de vârful nasului, şi nu-i las nici pe alţii să vadă!”

— Sunt şi cei care spun: „Copiii vin pe lume cu pantaloni roşii sau cu pantaloni albaştri pe buci!”

— Sunt – mârâi o voce răguşită – şi cei care spun: „Plecaţi capul, şi puneţi-vă nădejdea în dumnezeu!”

*

Ah! câtă dreptate aveţi, sărmani şi nenumăraţi salahori ai bătăliilor, voi care veţi face tot marele război cu palmele voastre, atotputernică masă care încă nu slujeşte binele, gloată pământească a cărei feţe sunt fiecare o lume de dureri – şi care sub cerul unde lungi nori negri se sfâşie şi se desfăşoară turbaţi ca nişte îngeri ai răului, visaţi, încovoiaţi sub jugul unei idei! – da, câtă dreptate aveţi. Toţi aceştia sunt împotriva voastră. Împotriva voastră şi a marelui vostru interes general – care e într-adevăr, după cum aţi simţit şi voi, totuna cu justiţia – nu sunt numai zăngănitorii de săbii, profitorii şi afaceriştii.

Nu sunt numai monştrii intereselor, mari financiari şi mărunţi învârtitori de afaceri, blindaţi în băncile şi casele lor, care trăiesc din război şi trăiesc în pace în timpul războiului, cu frunţile întunecate de o doctrină surdă, cu feţele ferecate ca nişte case de bani.

Mai sunt şi cei care admiră bătăliile strălucitoare, care devin visători şi ţipă muiereşte în faţa culorilor vii ale uniformelor. Cei pe care-i îmbată muzica militară şi cântecele pe care unii le toarnă poporului, să le dea de duşcă, cei uimiţi, săraci cu duhul, fetişiştii, sălbaticii.

Cei care se înfundă în trecut, care n-au în gură decât cuvântul odinioară, tradiţionaliştii pentru care un abuz are putere de lege deoarece s-

a eternizat, care aspiră să fie conduşi de morţi, şi care fac tot ce pot ca să supună progresul viu şi palpitant domniei strigoilor şi basmelor de copii.

Alături de ei stau preoţii care caută să vă aţâţe şi să vă adoarmă, pentru ca nimic să nu se schimbe, cu morfina raiului lor. Şi mai sunt avocaţii – economişti, istorici, şi cine mai ştie ce – care vă încurcă în frazele unei teorii, care proclamă antagonismul raselor naţionale, în timp ce fiecare naţiune modernă nu are decât o unitate geografică arbitrară, sălaşluind în liniile abstracte ale frontierelor şi fiind populată de un amalgam artificial de rase; şi care, genealogişti necinstiţi, fabrică pentru ambiţiile de cucerire şi de pradă, false certificate filozofice şi scornite titluri de nobleţă. Vederea scurtă e boala spiritului omenesc. De multe ori savanţii nu sunt decât un soi de ignoranţi care pierd din vedere simplitatea lucrurilor, şi o sting şi o înnegresc cu formule şi cu amănunte. Din cărţi nu se pot învăţa decât lucrurile mărunte, nu cele mari.

Şi chiar când afirmă că nu vor războiul, oamenii aceştia fac totul ca să-l pregătească. Hrănesc vanitatea naţională şi dragostea pentru supremaţia forţei. „Numai noi – spun ei închişi fiecare în fruntariile sale – suntem depozitarii curajului, ai cinstei, ai talentului, ai bunului gust!” Din măreţia şi din bogăţia unei ţări, ei ajung să facă un fel de boală nimicitoare. Din patriotism, care este respectabil – ca şi sentimentele familiei şi locului natal, la fel de sfinte – ei fac o concepţie utopică şi neviabilă, dezechilibrată, un fel de cancer care suge toate puterile vii, acoperă totul şi înnăbuşă viaţa, şi care, molipsitor, provoacă fie crizele războiului, fie sleirea şi asfixia păcii armate.

Morala, splendida morală, o denaturează: câte crime din care ei au făcut virtuţi, numindu-le naţionale – cu o singură vorbă! Chiar şi adevărul îl schilodesc. Adevărului veşnic, fiecare îi substituie adevărul lui naţio-nal. Câte popoare, atâtea adevăruri care măsluiesc şi ucid adevărul.

Toţi oamenii aceştia care întreţin ciorovăielile copilăreşti, odios de ridicole, pe care le auziţi huind peste capetele voastre: „N-am început eu, tu ai început! – Ba n-am început eu, ci tu! – Hai, începe tu! – Nu, începe tu!” fleacuri care eternizează rana imensă a lumii pentru că cei ce discută nu

sunt adevăraţii interesaţi, ba dimpotrivă, şi pentru că nu există voinţa de a le pune capăt; toţi oamenii aceştia care nu pot sau nu vor să facă pace pe pământ; toţi oamenii aceştia care se agaţă, pentru un motiv sau altul, de vechile stări de lucruri, le găsesc justificări sau le creează altele noi, toţi aceştia sunt duşmanii voştri!

Ei sunt duşmanii voştri în aceeaşi măsură în care vă sunt azi duşmani aceşti germani care zac aici printre voi, şi care nu sunt decât nişte bieţi păcăliţi, oameni înşelaţi şi prostiţi în chip mârşav, animale domestice... Ei sunt duşmanii voştri, ori în ce loc s-ar fi născut, oricum li s-ar pronunţa numele, şi oricare ar fi limba în care-şi spun minciunile. Priviţi-i în cer şi pe pământ! Priviţi-i pretutindeni! Cunoaşteţi-i bine, o dată pentru totdeauna, şi să nu-i uitaţi niciodată!

*

— O să se repeadă toţi să-ţi spună – mormăi un om care stătea în genunchi, cu mâinile sprijinite pe pământ, scuturând din umeri ca un dulău: – „Bravo ţie, mă băiete, ai fost un erou straşnic!” Zău, n-aş vrea să aud spunându-mi-se mie aşa ceva!

Eroi, adică un soi de oameni extraordinari, nişte idoli? Aiurea! Am fost nişte călăi. Ne-am făcut în mod cinstit meseria de călăi. Şi-o să ne-o mai facem, şi mai dihai, pentru că e de mare însemnătate meseria asta ca să pedepsim războiul şi să-l gâtuim o dată. Actul uciderii e totdeauna mârşav – uneori necesar, dar totdeauna mârşav. Da, da, nişte călăi neobosiţi şi necruţători, asta am fost. Da’ să nu-mi vină unii să-mi cânte de virtuţi militare pentru că am omorât câţiva nemţi.

— Nici mie – ţipă un alt glas atât de tare că nimeni n-ar fi putut să-i răspundă, chiar dacă ar fi îndrăznit – nici mie, pentru că am salvat viaţa câtorva francezi. Păi atunci, să ne apucăm să slăvim incendiile pentru că e frumos să scapi oameni din flăcări!

— Ar fi o crimă să arăţi părţile frumoase ale războiului – murmură unul dintre încruntaţii ostaşi – chiar dacă ar exista şi d-astea!

— Ba o să-ţi spună numai d-astea – continuă primul soldat – ca să te plătească cu glorie, şi mai ales ca să se plătească de tot ce nu vor face. Dar

gloria militară nici măcar nu există pentru noi, simpli soldaţi. Există pentru câţiva, dar în afară de aceşti aleşi, gloria soldatului e o minciună ca tot ceea ce se arată a fi frumos în război. În realitate sacrificiul soldatului este o dispariţie neştiută. Cei a căror mulţime formează valurile de asalt n-au nici o re-compensă. Ei se reped să se arunce într-un înfricoşător neant de glorie. Nici măcar numele lor nu se vor putea aduna vreodată, amărâtele lor nume.

— D-aia nu mai putem noi, vezi tu, răspunse un om. Mai avem şi alte chestii la care să ne gândim.

— Dar toate lucrurile astea – bâiguie o faţă mânjită pe care noroiul o ascundea ca o mână hidoasă – ai să poţi măcar să deschizi gura să le spui? Ai fi imediat blestemat şi pus pe rug! Dumnealor au creat în jurul uniformei o religie tot atât de rea, tot atât de tâmpită şi răufăcătoare ca şi cealaltă.

Omul se ridică, apoi căzu, dar se ridică iarăşi. Era rănit, sub infecta cuirasă, şi păta pământul, şi după ce rosti aceste cuvinte, ochiul lui holbat privi îndelung pe pământ tot sângele pe care-l vărsase pentru vindecarea lumii.

*

Unul câte unul se ridică şi ceilalţi. Furtuna se îngroaşă şi coboară pe întinderea şesurilor jupuite şi martirizate. Ziua e plină de noapte. Şi ni se pare că, fără încetare, noi umbre duşmănoase de oameni şi de cete de oameni se plăsmuiesc pe creasta lanţului de munţi al norilor, în jurul siluetelor barbare ale crucilor şi acvilelor, bisericilor, palatelor domnitoare şi templelor armatei, şi se înmulţesc, ascunzând stelele care sunt mai puţin numeroase decât oamenii – şi ni se pare chiar că aceşti strigoi se ivesc de pretutindeni din văgăunile pământului, ici-colo, printre fiinţele reale pe care le doboară din zbor, şi care rămân pe jumătate îngropate în pământ ca nişte boabe de grâu.

Tovarăşii mei încă vii s-au ridicat în sfârşit cu toţii; abia ţinându-se în picioare pe solul desfundat, strânşi în hainele lor nămoloase, închişi în ciudate sicrie de noroi, trăgând simplitatea lor monstruoasă afară din pământul adânc ca ignoranţa, ei se zvârcolesc şi strigă, cu ochii, cu mâinile

şi cu pumnii întinşi spre cer, de unde coboară ziua şi furtuna. Ei luptă cu fantomele victorioase, ca nişte Cyrano şi nişte Don Quichotte ce sunt încă.

Văd umbrele lor vânzolindu-se pe trista oglindă a solului şi reflectându-se pe faţa încremenită a fostelor tranşee pe care le înălbeşte şi le locuieşte singur golul infinit al spaţiului, în miezul acestui deşert polar cu orizonturi ceţoase.

Dar ochii lor sunt larg deschişi. Încep să înţeleagă limpezimea nemărginită a lucrurilor. Şi adevărul nu numai că sădeşte în ei aurora unei speranţe; dar naşte chiar un alt început de putere şi curaj.

Şi în timp ce ne pregătim să-i găsim pe ceilalţi, pentru a reîncepe războiul, cerul negru, îmbâcsit de furtună, se deschide blând deasupra capetelor noastre. Între doi munţi de nori întunecaţi mijeşte o rază liniştită, şi acest fir de lumină, atât de şubred, atât de cernit, atât de sărac încât pare încărcat de gânduri, ne aduce totuşi dovada că soarele există.

Decembrie 1915

18 German? (n.r.).
19 Sunt morţi. Rămânem aci (în l. germană) (n.r.).
20 Da (în l. germană) (n.r.).
21 Ne predăm (în l. franceză) (n.r.).
22 E mort (în l. germană) (n.r.)
23 Fluviu din infern, în mitologia elină (n.r.).